

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zahide YILMAZ

HAMDİ MERT'İN HAYATI, ESERLERİ VE DİN EĞİTİM-ÖĞRETİM GÖRÜŞLERİ

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zahide YILMAZ

HAMDİ MERT'İN HAYATI, ESERLERİ VE DİN EĞİTİM-ÖĞRETİM GÖRÜŞLERİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Zahide YILMAZ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Prof. Dr. Saadettin ÖZDEMİR (İmza)

Üye (Danışmanı) :Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ (İmza)

Üye :Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN (İmza)

Tez Başlığı: Hamdi Mert'in Hayatı, Eserleri ve Din Eğitim-Öğretim Görüşleri

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 26.07.2021

Mezuniyet Tarihi : 05.08.2021

(İmza)
Prof. Dr. Suat Kolukırık
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Hamdi Mert’in Hayatı, Eserleri ve Din Eğitim-Öğretim Görüşleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

03/08/2021

Zahide YILMAZ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Zahide YILMAZ
Öğrenci Numarası	20195263002
Enstitü Ana Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ
Tez Başlığı	Hamdi Mert'in Hayatı, Eserleri ve Din Eğitim-Öğretim Görüşleri
Turnitin Ödev Numarası	1627257388

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 181 sayfalık kısmına ilişkin olarak, ...03/08/2021..... tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 8'dir.

alıntılar dahil % 12'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

03/08/2021

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAMDİ MERT'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. İlk Çocukluk Dönemi.....	6
1.2. İmam-Hatip Yılları.....	9
1.3. Yüksek İslam Enstitüsü Yılları	15
1.4. Memuriyete İlk Adım	19
1.5. Ankara İmam-Hatip Okulu	21
1.6. Diyanet İşleri Başkanlığı Hukuk Müşavirliği Görevi.....	26
1.7. Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı Dönemi.....	30
1.8. Eserleri:.....	35
1.8.1. Kitapları.....	35
1.8.2. Süreli Yayınlardaki Yazıları.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

HAMDİ MERT'İN DİN EĞİTİM-ÖĞRETİMİ GÖRÜŞLERİ

2.1. Aile ve Çocuk Eğitimi	65
2.2. Devlet, Din ve Eğitim Anlayışı.....	68
2.3. Milli Kültür-Milli Terbiye İlişkisi	77
2.4. Müslüman Toplumun İnşasında İslam'ın Doğru Öğretilmesi	84
2.5. Örgün Din Eğitimi	91
2.6. Yaygın Din Eğitimi.....	99
2.7. Ahlaki Değerler.....	111

SONUÇ	123
KAYNAKÇA.....	132
EK 1- BELGELER.....	145
EK 2- FOTOĞRAFLAR.....	167
ÖZGEÇMİŞ	181

KISALTMALAR LİSTESİ

AKDITYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Bsk.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİBA	: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi
Ed:	: Editör
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayıları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Vb.	: Ve benzeri
Y.	: Yıl

ÖZET

Toplumun dini konularda bilgilendirilmesinde ve din algısının doğru ve çarpıtılmamış bir biçimde inşa edilmesinde en büyük sorumluluğu taşıyanlar din adamlarıdır. Onlar diğer meslek gruplarına nazaran daha fazla kitle ile muhatap olmakta, her yaştan, statüden, cinsiyetten insanla iletişim kurmakta ve cemiyetin genelinden saygı görmektedirler. Bu nedenle din adamlarının gösterdikleri çaba ve yaptıkları faaliyetler, toplumun dini algılama biçiminde ve ahlaki erdemlerin hayata aktarılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Yükümlü olduğu vazifeleri ömürlerini vakfederek en iyi şekilde yerine getirmeye çalışan, ilmiyle amel ve toplumun genel geçer değerlerine ters düşmeyen din adamları, halk tarafından benimsenmekte ve yüceltilmektedir. Hamdi Mert, küçük yaşlarından itibaren almaya başladığı ve Yüksek İslam Enstitüsü ile taçlandığı din eğitimiyle topluma mal olmuş din adamlarından birisidir. O, ayrıca hukukçu, şair ve yazar kimliğiyle donanım kazanmış, hayatını Türk milletinin din ve devlet hassasiyetiyle yetişmesine adanmış bir ilim insanıdır. İlk mesleki deneyimini 1967’de Denizli İmam Hatip Lisesi’nde yaşayan Mert, çeşitli yaygın ve örgün din eğitimi kurumlarında çalışmış, birbirinden farklı ve nitelikli vazifelerde görev almış, nihayetinde Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı’na kadar yükselmiştir. 1998 yılında emekli olmasının ardından vefat ettiği 2015 yılına kadar çeşitli gazete ve dergilerde dine, devlete ve topluma dair yazılar kaleme alan Mert, Ahmet Yesevi Üniversitesi’nde hizmet etmeye devam etmiştir. Mert, hayatı boyunca milli kültürün muhafazası ve milli terbiye verilerek kaliteli, ahlaklı, güçlü, devletine ve milletine bağlı bir Türk toplumunun inşası için gayret sarf etmiş bir din adamıdır. Bu araştırmada din-ü devlet mülk-ü millet hassasiyetine sahip olması yönüyle Hamdi Mert’in hayatı, eserleri ve din eğitim-öğretimi ile ilgili dile getirdiği görüşleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hamdi Mert, Diyanet İşleri Başkanlığı, Örgün Din Eğitimi, Yaygın Din Eğitimi, Ahlaki Değerler.

SUMMARY

LIFE, WORKS AND RELIGIOUS EDUCATIONAL VIEWS OF HAMDİ MERT

It is the religious men who bear the greatest responsibility in informing the society on religious matters and in constructing the perception of religion in a proper and undistorted way. They deal with more mass than other occupational groups, communicate with people of all ages, statuses and genders, and are respected by the society in general. Therefore, the efforts and activities of the religious men have an important effect on the way the society perceives religion and the transfer of moral virtues to life. The religious men, who try to fulfil their duties in the best way by dedicating their lives, and who do not contradict the general values of the society, are embraced and glorified by the people. Hamdi Mert was one of the religious men who became a part of the society with his religious education, which he started to receive from an early age and crowned with the Higher Islamic Institute. He was also a scholar who was equipped with the identity of a lawyer, poet and writer, and devoted his life to raising the Turkish nation with religious and state sensitivity. Having his first professional experience in Denizli Imam Hatip High School in 1967, Mert worked in various formal and non-formal religious education institutions, took part in different and qualified positions, and eventually rose to the position of Vice President of Religious Affairs. After his retirement in 1998, Mert continued to serve at Ahmet Yesevi University, writing articles on religion, state and society in various newspapers and journals until his death in 2015. Mert was a religious man who made efforts to build a high-quality, moral, strong Turkish society devoted to his state and nation, by preserving the national culture and giving national upbringing throughout his life. In this research, Hamdi Mert's views on his life, works and religious education were examined in terms of his sensitivity to religion- state and nation- property

Keywords: Hamdi Mert, Directorate of Religious Affairs, Formal Religion Education, Informal Religion Education, Moral Values

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitimim süresince; akademik bilgi, tecrübe ve deneyimleriyle destek ve yardımlarını sürekli üzerimde hissettiğim, bu çalışmanın her aşamasını takip edip eksiklerimin tamamlanmasına, yanlışlarımın düzeltilmesine rehberlik ederek eserin tamamlanmasına vesile olan, tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Şeref Göküş hocam'a hürmet ve saygıyla şükranlarımı sunarım.

Zahide YILMAZ

Antalya, 2021

ÖNSÖZ

Hamdi Mert, gerek görev yaptığı süreçte gerekse emekli olmasından sonraki zaman diliminde hayatını Türk toplumunun dini, milli ve ahlaki seciyesinin doğru ve tutarlı bir şekilde inşa edilmesine adanmış şahsiyetlerden biridir. Uzun yıllar hem Milli Eğitim Bakanlığı'nda hem de Diyanet İşleri Başkanlığı'nda farklı görevler üstlenmiştir. Yani o Türkiye'deki örgün ve yaygın din eğitimi süreçlerini bizzat yaşamış, görmüş ve idrak etmiş bir din adamıdır. Dolayısıyla onun ülkemizde yapılan din eğitim-öğretim faaliyetlerine dair tespitleri ciddiye alınması gereken önemli ve yerinde tespitlerdir. Zira o işin mutfağında bulunmuş ve orada uzun yıllar pişmiş olan bir kişinin tespitleridir. Bu bağlamda Hamdi Mert'in hayatını, eserlerini ve din eğitim-öğretimine dair görüşlerini ele alıp değerlendirmek, günümüzde yapılan örgün ve yaygın din eğitimi faaliyetlerinin daha doğru, tutarlı ve nitelikli bir şekilde anlaşılmasına ve buna uygun bir şekilde icra edilmesine rehberlik edecektir.

Çalışmamız giriş hariç iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Hamdi Mert'in hayatı ve eserleri incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle merhum Mert'in hayatı; doğumu, ailesi ve ilk çocukluk yılları ile tahsil yaşamı ve memuriyet görevi şeklinde hiyerarşik bir sıra takip edilerek ele alınmaya çalışılmıştır. Akabinde Mert'in kitapları ile köşe yazısı kaleme aldığı süreli yayınlardan bahsedilmiş ve böylece bu bölüm tamamlanmıştır. İkinci bölümde ise Hamdi Mert'in din eğitim-öğretimine dair öne çıkan bazı görüşlerine yer verilmiştir.

Bu eserin ortaya çıkmasında çok büyük emek ve katkıları olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ'e, değerli görüşleriyle araştırmaya katkı sağlayan Prof. Dr. Saadettin ÖZDEMİR, Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN ve Dr. Öğr. Üyesi Hicret K. TOPRAK'a, süreçteki desteklerinden dolayı doktora öğrencisi Şadiye Sümeyye BİLGE'ye, Diyanet İşleri Başkanlığı Murakıbbı Ahmet YILMAZKURT'a, Yüksek Lisans öğrencisi Zeliha YEŞİLDAĞ'a, Konya Yüksek İslam Enstitüsü mezunu olan ve küçük yaşlardan beri eğitimim ve yetişmemle devamlı ilgilenen babam Abdullah YILMAZ'a, yokluğumda evlatlarıma annelik yapan annem Fatma YILMAZ'a, maddi ve manevi desteklerini üzerimden eksik etmeyen kardeşlerim ve dostlarıma, anneleri ile vakit geçirmekten fedakarlık yapan kızlarım Hümeysra ile Zehra'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Zahide YILMAZ

Antalya, 2021

GİRİŞ

Araştırmanın Problemi

Bir milletin tarihi zenginliğinin oluşmasında topluma mal olan rol model şahsiyetlerin isimleri ile onların ortaya koydukları eserlerin, görüş ve düşüncelerin yeni kuşaklar tarafından tanınıp öğrenilmesi oldukça önemlidir. Zira Deliser'in de belirttiği gibi “geçmişle geleceğimiz arasında köprü görevi üstlenen bu şahsiyetleri yeni nesillere tanıtmak bir kültür görevidir. Bizler ancak tarihimizden bir şeyler tevarüs ettiğini fark ettiğimiz zaman bugün bulunduğumuz yeri sağlıklı bir şekilde tanımlayabileceğiz. Çünkü insanlar ait oldukları din, millet, kültür, tarih ve medeniyete nispetle kendilerini sağlıklı bir şekilde tanımlayabilirler.”¹ Bu minvalde tanınması ve hakkında bilgi edinilmesi gereken önemli şahsiyetlerden birisi de Hamdi Mert'tir.

05.05.1942 tarihinde Mersin ilinin Anamur ilçesi sınırları içerisinde yer alan Gürlevik (Bozyazı) Köyü'nde² dünyaya gelen Mert, ilköğrenimini Bozyazı Bölge İlkokulunda, Orta öğrenimini ise Adana İmam-Hatip Lisesi'nde tamamlamıştır.³ Ardından sırasıyla “1963 yılında Nazilli Lisesi'nden, 1967 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden⁴, 1971 yılında da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden” mezun olarak tahsil hayatını daha üst seviyelere taşımıştır.⁵ 1971 ile 1973 yılları arasında Ankara Barosu'nda Avukatlık stajını bitiren Mert, yaklaşık bir yıl (1973-1974 yılları) aynı Baroya bağlı olarak Avukatlık görevinde de bulunmuştur.⁶

Hamdi Mert, 1967 yılında Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitirmiş ve hiç ara vermeden hemen öğretmenlik görevine başlamıştır. Bu süreçte iki yılı Denizli, dört yılı da Ankara'da olmak üzere toplamda altı yıl İmam-Hatip Lisesi'nde Meslek dersleri öğretmeni olarak görev yapmıştır. Ayrıca, yine Ankara'da yaklaşık bir yıl (1974) Yıldırım Beyazıt Ortaokulu'nda Din Bilgisi öğretmeni olarak da çalışmıştır.⁷ Mert, bu görevine devam ederken, hukukçu bir kimliğe sahip olması hasebiyle, 1974 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na Hukuk Müşaviri

¹ Bilal Deliser, “Bir Diyanet İşleri Reisi: Hasan Hüsnü Erdem”, 6. *Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Ed: Mehmet Şahin, Ahmet Ögke, Şeref Göküş, Türkiye Diyanet Vakfı Antalya Şubesi, Ankara, 2019, s. 17.

² DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-1, belge-2).

³ Hamdi Mert'in Adana İmam-Hatip Lisesi'ndeki öğrencilik yılları için bkz. Ek 2-Fotoğraflar (fotoğraf-4, fotoğraf-5, fotoğraf-6, fotoğraf-7).

⁴ DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-3).

⁵ DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-4); Ek 2-Fotoğraflar (fotoğraf-8).

⁶ Gazi Mert, “Kaybettiğimiz Bir Değer: Ağabeyim Hamdi Mert”,

http://www.gazeteanamur.com/haber_detay.asp?haberID=2226 (Erişim:

15.04.2021); <https://www.hamdimert.com/default.asp?page=icerik&id=6> (Erişim:

15.04.2020); <http://www.adanaimamhatip.com/haber-detay.asp?HaberId=4971> (Erişim: 15.04.2020).

⁷ DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-5).

olarak atanmıştır.⁸ Yaklaşık dört yıl Hukuk Müşavirliği vazifesini yürüten Mert, 1978 yılında alınan bir kararla Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevine getirilmiştir.⁹ Mert, yaklaşık olarak on iki yıl aynı görevde kalmış ve farklı Diyanet İşleri Başkanları ile çalışma fırsatı elde etmiştir.¹⁰ Bu süreçte özellikle, ortaya koyduğu diğer nitelikli hizmetler yanında, “1991 yılında “Diyanet Aylık Dergi” projesini hazırlamış ve adı geçen derginin ilk Genel Yayın Yönetmeni” olarak da görev yapmıştır.¹¹

Mert, yurt içindeki bu görevlerinin ardından, 1992 senesinde, Hollanda’daki Lahey Büyükelçiliği bünyesinde yer alan “Sosyal Hizmetler (Din Hizmetleri) Müşavirliği” vazifesine tayin edilmiştir.¹² Burada yaklaşık beş yıl görev yapan Mert, 1997 yılında Türkiye’ye dönmüş ve aynı yıl Başkanlık Vaizi olarak atanmıştır.¹³ Takriben üç ay bu vazifede kalan Mert, akabinde önce Başbakanlık Müşavirliği, ardından da tekrar Başkanlık Vaizi olarak görevlendirilmiştir. En nihayetinde Mert, 17.03.1998 tarihinde uzun yıllardır uhdesinde bulunduğu Diyanet İşleri Başkanlığı’ndaki mevcut görevinden emekli olarak memuriyet hayatını noktalamıştır.¹⁴

Hamdi Mert, emekli olduktan sonra inzivaya çekilmek yerine, elde ettiği tecrübelerini insanların hizmetine vakfetmek amacıyla 1998 senesinde “Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi’nde Yayınlar Genel Müdürü” olarak göreve başlamıştır. Bu mesuliyetlerine ilaveten aynı üniversitenin hem “Hukuk Danışmanlığını” hem de “Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı Genel Müdürlüğü” görevlerini de yürütmeye gayret etmiştir. Mert, genel müdürlük görevini icra ederken “AY İnşaat Türkiye Anonim Şirketi (AYTAŞ)’nin kuruluşunda” da görev almış; akabinde ise aynı şirketin “Yönetim Kurulu Başkanlığı”na getirilmiştir. Hamdi Mert, adı geçen üniversitedeki idari görevleri yanında “Ahmet Yesevi Üniversitesi İnternetle Uzaktan Eğitim Sistemi”nde (TÜRTEP) yer alan “Yesevilik Bilgisi (Tasavvuf)” adlı derse katılan öğrencilere danışmanlık da yapmıştır.¹⁵

Ahmet Yesevi Üniversitesi’nde kendisine yüklenen önemli, ancak bir o kadar da zahmetli görevlerle yetinmeyen Hamdi Mert, 2005 senesinde yine aynı kurum çatısı altında “Bilinmeyen İslam” adı ile bir web sitesi (www.bilinmeyenislam.com) kurmuş ve mensubu olduğu dini tanıtmaya ve anlatmaya çabalamıştır. Mert, bu sitede yaptığı açıklamalar sayesinde hem Kur’an’a ve Sünnet’e dayanan doğru ve tutarlı bir din algısı oluşturmaya hem

⁸ DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-5, belge-6).

⁹ DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-5, belge-7).

¹⁰ Bkz. Ek 2-Fotoğraflar (fotoğraf-13, fotoğraf-14).

¹¹ <https://www.hamdimert.com/default.asp?page=icerik&id=6> (Erişim: 15.04.2020).

¹² DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-5, belge-20).

¹³ DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-22).

¹⁴ DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-5).

¹⁵ Mert, “Kaybettiğimiz Bir Değer: Ağabeyim Hamdi Mert”, http://www.gazeteanamur.com/haber_detay.asp?haberID=2226 (Erişim: 15.04.2021).

de İslam dinini karalamaya çalışan kişi ve kesimlerle mücadele etmeye gayret etmiştir. Günümüzde sosyal medyanın birey ve toplum üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, Mert'in yaklaşık on altı yıl önce konunun ehemmiyetini fark etmesi ve bu doğrultuda faaliyetlerde bulunması (web sitesi açması) onun ileri görüşlü bir kişiliğe sahip olduğunu gösteren önemli bir tarihi vesikadır.¹⁶

Yurt içinde ve yurt dışında yaptığı söz konusu görevleri yanında Mert'i farklı kılan yönlerden biri de şair ve yazar kimliğine sahip olmasıdır. Lise yıllarından itibaren başlayan bu şairlik ve yazarlık serüveni onun vefatına kadar devam etmiştir. Ardında bıraktıklarına bakıldığında Mert'in, farklı konuları ele alan on beş kitabı ile çeşitli gazete (Tercüman/1981-1987, Ortadoğu/1998-1999, Ayyıldız/1999, Aygazete/2000-2012) ve dergilerde (Ayyıldız, Caferiyol, Diyanet Dergi, Diyanet İlmi Dergi, İktibas, İslâm Medeniyeti, Yeni Düşünce, Yeni Nesil) kaleme aldığı, sayısı yüzlerle ifade edilen, köşe yazılarının olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

Hayatına baktığımızda Mert'in birbirinden farklı birçok meziyete sahip olduğu görülmektedir. Bu minvalde; hem din adamı, hem şair, hem öğretmen, hem de yönetici gibi vasıfları şahsında bir araya getiren Mert'in hayatı, eserleri ve din eğitim-öğretimine dair hangi görüşlere sahip olduğu çalışmamızın ana çerçevesini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Hamdi Mert, farklı meziyetleri şahsında bir araya getiren din adamlarından biridir. Hayatına bakıldığında hem örgün hem de yaygın din eğitime ait farklı bir çok kurumdaki değişik pozisyonlarda görev yaptığı görülmektedir. Mert, kitaplarında, şiirlerinde, makalelerinde, sempozyum bildirilerinde, sohbetlerinde tarihi süreç içerisinde yaşadığı ve bizatihi tecrübe ettiği olgu ve olaylardan hareketle görüşlerini açıklamaya ve dillendirmeye gayret etmiştir. Kanaatimizce Mert'i öne çıkaran, söylediği ve yazdığı görüşleri önemli kılan onun yaşanmışlıklarıdır. Bu nedenle çalışmanın amacı; eldeki bilgi ve belgelerden hareketle Hamdi Mert'in, hayatı, eserleri ve din eğitim-öğretimine dair ileri sürdüğü görüşleri tespit edip ortaya çıkarmaktır.

Araştırmanın Önemi

Bir araştırmanın önemi, onun ne kadar özgün bir çalışma olup olmadığıyla doğrudan ilgilidir. Halihazırdaki bu araştırma öncesinde, Göküş ve Arslan'ın¹⁸ bildiri özeti dışında Hamdi Mert'in hayatını, eserlerini ve din eğitim-öğretimi görüşlerini ele alan herhangi bir

¹⁶ <https://www.hamdimert.com/default.asp?page=icerik&id=6> (Erişim: 15.04.2020).

¹⁷ <https://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=5995> (Erişim: 15.04.2021).

¹⁸ Şeref Göküş, Merve Arslan, "Hamdi Mert: Hayatı, Eserleri ve Din Eğitim-Öğretimi İle İlgili Görüşleri", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi-Bildiri Özetleri*, Ed: Mehmet Şahin, Şeref Göküş, Otto Yayınları, Ankara, 2018, ss. 208-209.

lisansüstü çalışmaya, kitaba, kitap bölümüne, makale ve bildiriye rastlanılmamıştır. Dolayısıyla birinci el kaynaklara dayanan söz konusu araştırma bu yönüyle orijinaldir ve bu süreçten sonra yapılması düşünülen benzer çalışmalara da kaynaklık edebilecek bir niteliğe haizdir. Ayrıca Hamdi Mert'in uzun yıllar hem Milli Eğitim Bakanlığı hem de Diyanet İşleri Bakanlığı bünyesinde görev yapması hasebiyle, bu çalışma neticesinde ortaya çıkan bulguların politika yapıcılara rehberlik edeceği de düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, tarama modelinde betimsel bir çalışma olarak hazırlanmıştır. Tarama modelleri, “geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tespit etmeyi amaçlayan araştırma modelidir. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez.”¹⁹ Bu bağlamda mevcut çalışma ile hayatı ve eserlerinden hareketle Hamdi Mert'in, yaşadığı dönem içerisinde din eğitim-öğretimine dair hangi görüşlere sahip olduğu analiz edilmek istendiği için betimsel tarama modeli tercih edilmiştir.

Verilerin toplanması sürecinde belgesel tarama tekniği kullanılmıştır. Belgesel tarama, eldeki mevcut “kayıt ve belgelerden veri toplama tekniğidir. Tarananlar, geçmişteki olguların anında iz bıraktığı fotoğraf, film, plak, ses ve video kayıt cihazları, CD'ler, çeşitli araç-gereçler; bina ve heykel gibi kalıntılar; olgular hakkında, sonradan yazılmış ve çizilmiş her türlü mektup, rapor, kitap, ansiklopedi; resmi ve özel yazılar ve istatistikler; tutanak, anı, yaşam öyküsü vb. kayıtlardır.”²⁰ Bu bağlamda araştırmada, öncelikle Hamdi Mert'in eserleri (kitap) tespit edilmiş, akabinde ise köşe yazarlığı yaptığı gazeteler (Tercüman, Ortadoğu, Ayyıldız, Aygazete) ile makaleler kaleme aldığı dergilerin (Ayyıldız, Caferiyol, Diyanet Dergi, Diyanet İlmi Dergi, İktibas, İslâm Medeniyeti, Yeni Düşünce, Yeni Nesil) isimleri belirlenmiştir. Ardından, Mert'in eserlerinin tamamı ile gazete ve dergilerde ele aldığı yazıların hepsi adı geçen süreli yayınlara ulaşılarak temin edilmiştir. Bu süreçte “aile, kadın, çocuk, genç, din, ahlak, değer, eğitim/terbiye, öğretim/ta'lim, yaygın ve örgün” gibi kavramlar belirlenmiş ve adı geçen gazete ile dergilerdeki ilgili makaleler taranmıştır. En nihayetinde araştırma sonucunda ortaya çıkarılan veriler, bilgisayar aracılığıyla fişlenmiş ve kayıt altına alınmıştır.

¹⁹ Niyazi Karasar, *Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler*, Nobel Yayın Dağıtım, 35. Bsk., Ankara, 2016, ss. 108-109; Şeref Göküş, “II. Meşrutiyet Dönemi İslamcı Çizgideki Süreli Yayınlarda Aile ve Çocuk Eğitimi”, *Artuklu Akademi*, C.7, S.1, 2020, s. 103.

²⁰ Karasar, *Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler*, s. 229; Göküş, “II. Meşrutiyet Dönemi İslamcı Çizgideki Süreli Yayınlarda Aile ve Çocuk Eğitimi”, s. 103.

Verilerin analiz edilmesinde ise betimsel analiz yöntemi uygulanmıştır. Betimsel analiz, “verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını” içeren nitel bir analiz çeşididir. Bu minvalde araştırmada; belgesel tarama tekniği kullanılarak elde edilen veriler yeniden kontrol edilmiş ve mevcut verilerin “Hamdi Mert’in hayatı ve eserleri” ile “din eğitim-öğretimi görüşleri” şeklinde, yeri geldiğinde doğrudan alıntılar da kullanılarak, temaları düzenlenmesine ve yorumlanarak ele alınmasına karar verilmiştir.²¹

Sınırlandırılması

Araştırmaya konu olan Hamdi Mert’in dini, ahlaki, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik vb. farklı meseleleri ele alan birçok yayını bulunmaktadır. Bu çalışmada, gerek Mert’in kendi eserleri gerekse hakkında yazılan çalışmalardan hareketle, muhteva onun “din eğitim-öğretim” konusuna ait görüş ve düşünceleriyle sınırlandırılmıştır. Söz konusu muhtevanın şekillenmesinde, üstte belirtildiği üzere, Mert’in kaleme aldığı on beş adet kitabı yanında, Tercüman, Ortadoğu, Ayyıldız, Aygazete ve Ayyıldız ile Caferiyol, Diyanet Dergi, Diyanet İlmi Dergi, İktibas, İslâm Medeniyeti, Yeni Düşünce ve Yeni Nesil gibi süreli yayınlardaki yazıları baz alınmıştır.

²¹ Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, 9. Bsk., Ankara, 2013, ss. 256-258; Göküş, “II. Meşrutiyet Dönemi İslamcı Çizgideki Süreli Yayınlarda Aile ve Çocuk Eğitimi”, s. 104.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAMDİ MERT'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. İlk Çocukluk Dönemi

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından 1946 yılına kadar çeşitli nedenlerle çok partili bir sisteme geçilememiş ve bu süreçte ülke tek parti tarafından yönetilmiştir.²² Hamdi Mert; tek partili dönem olarak anılan bu yılların sonunda, ülke değişen siyasi ve sosyal hayata uyum sancıları içerisinde iken, 1942 senesinde Mersin’in Bozyazı ilçesinin Gürlevik köyüne bağlı Denizciler mahallesinde dünyaya gelmiştir.²³ Yönetimsel değişimlerin halka yansımalarından ve demokrasi ile gelen siyasi görüş farklılıklarının sosyal hayatta oluşturduğu kutuplaşmalardan O da nasibini almıştır. İlk çocukluk yıllarında, devlette dinin nereye, nasıl konumlandırılacağına netleşmediği bir zemin vardır ve ezan halen Türkçe okunmaya devam etmektedir.²⁴ O dönemde memleketin hiçbir okulunda din eğitimi verilmemektedir. Mert, çocukluğundan itibaren bu dönemin, halkın dini ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda yavaş ve ağırlı değişimine büsbütün tanıklık etmiştir. Doğduğu ve içinde yaşadığı bu ortam, hayatını ve kişiliğini şekillendiren en önemli etkenler arasındadır.

Hamdi Mert, henüz ilkokula gitmediği ilk çocukluk yıllarında iken, köyünde Molla Ese isimli hocasının okul çağındaki çocuklara verdiği derslerde bulunmuştur. Köyün çocuklarının arasına karışarak katıldığı bu dersler onun ilk dersleri olsa da kendisi orada öğrenci sıfatını taşımadığı gibi hocası ona ders talimi de yaptırmamıştır. O günleri kendisi şu şekilde anlatır:

“O zamanlar dört beş yaşlarında bir çocuktum. Ağabeyim, ablalarım, yaşları benden büyük amca çocukları ve dayızadelerim, dersane haline getirilen toprak damın bir odasında Molla Ese Hoca’da okurken ben bir kenara kıvrılır onları dinlerdim. Böylece haftalar, aylar geçti. O yaşta kuşkusuz elimde ne bir kitap, ne defter, ne kalem. Hoca bir gün babacığımın da bulunduğu bir derste talebelerini okuturken, yanılan ağabey ve ablalarımın yanlışlarını mırıldanarak düzelttiğimin farkına varmışlar. Şaşkınlık içerisinde sorduklarında ise peltek peltek hemen her istenen dua ve sureyi okuduğumu görmüşler. Bu çocuk okumaya müsait demişler”²⁵

Babası ile gayr-ı resmi hocasının onun zekasını ve eğitime olan kabiliyetini keşfedip, ilim yolunda ilerlemesi gerektiğine kanaat getirmeleri üzerine daha oldukça küçük bir yaşta

²²Yüksel Kaştan, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte Chp’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8, S.1, 2006, s. 123.

²³Hamdi Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, Tavoos, 2017, s. 15; Ali Başgönül, “Hizmet Aşkını Son Nefesine Kadar Koruyan İnsan Hamdi Mert”, <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=6764>, (Erişim: 15.04.2020).

²⁴Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 21; Gazi Mert, “Hayat Hikayem”, <http://www.gazimert.net/sayfa-hayat-hikayem-44.html>, (Erişim: 15.04.2021).

²⁵ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 21-22.

iken hayatına devam edeceği yol bir nebze olsun çizilmiştir. Bunun yanı sıra, hiç olmadığı için, babası köylerine bir cami yaptırmıştır. O dönemde camilere devlet tarafından imam atanmıyor oluşu ve bu camilerde “izinname” ile görevlendirilen imamların hizmet veriyor olması Mert’in dini ilimlerde yetiştirilmesi gerektiği görüşünü beslemiştir. Zira yapılan caminin, içerisinde gereken hizmetlerin verilememesi nedeniyle, sahipsiz ve metruk bir mekan haline gelmesi endişesi, orada görev yapması gereken kişinin doğru, tutarlı ve nitelikli bir şekilde yetiştirilmesini zorunlu hale getirmektedir.

Mert, ilkokul üçüncü sınıftan itibaren yaz tatillerini Sofu Hoca’dan özel Kur’an-ı Kerim dersi alarak geçirmeye başlamıştır. 20 günde elif cüzünü bitirmiş, ilk hatmini 16, ikinci hatmini ise 5 günde tamamlamıştır. Babası onu yetiştirmek için oldukça gayret göstermiş, hocalarıyla görüşerek Mert’i ilim yolunda yetiştirmekle ilgili hedeflerini ve evladının bu husustaki yatkınlığını anlatarak ihtimam göstermelerini rica etmiştir. Hamdi Mert, Kur’an öğrenmedeki ve hatim tamamlamadaki başarısını tevazu göstererek yalnızca buna bağlamaktadır. *“Yaşı benden büyük, küçük rahle arkadaşlarımdan daha yetenekli olduğumu düşünmüyorum. Biliyorum ki burada da Sofu Hoca benimle özel ilgileniyor, bana özel ihtimam gösteriyordu.”*²⁶ İfadeleriyle kendi gayretini ve üstünlüğünü görmezden gelmiş, ilmine yakışır bir alçak gönüllülük örneği sergilemiştir. Oysa hiçbir başarı yalnızca öğretmenin çabasına bağlı değildir. Öğrencinin algılama yeteneğinin gücü, ders çalışmadaki azmi ve eğitimi içinden gelerek yapması da başarının güçlü basamaklarıdır. Onun başarısında tabii ki en dikkat çeken hususlardan bir tanesi babası Ahmet Ağa’nın²⁷ evladının eğitilmesine çok ehemmiyet göstermesi, daha küçük yaşlarından itibaren ona itibar ederek şahsiyet kazandırması ve yatkın olduğu kimliği içine sindirmekte ve hayatına naksetmekte çok emek sarf etmesidir. Hamdi Mert’in başarılarında, iyi yerlere gelmesinde ve örnek bir karakter olmasında babasının bu stratejik yaklaşımının payı oldukça yüksektir. Ahmet Ağa’nın benimsediği duruş sayesinde O’nun potansiyel zekasının, disiplininin ve kabiliyetlerinin hayat içinde savrulup giderek ziyan olmasının önüne geçilmiştir.²⁸

Mert’in babası evladının yetiştirilmesi için öğretmenleri ile irtibatlı olma halini yalnızca Kur’an hocalarıyla sınırlı tutmamış, milli eğitimin çeşitli kademelerindeki eğitimcileriyle de daima iletişimini sürdürmüştür. Halen klasik öğretmen merkezli anlayışın sürdürüldüğü o günlerde Ahmet Ağa’nın bu yaklaşımı geniş bir vizyonun göstergesidir. Zira ülkemizde 2005

²⁶ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 24; Mahmut Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, Biyografi Net Yayıncılık, Ankara, 2017, ss. 358-359.

²⁷ Beş kardeşin dördüncüsü olan Hamdi Mert’in babasının adı Ahmet, annesinin adı ise Fatma’dır. Bkz. DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-2); Ek 2-Fotoğraflar (fotoğraf-1, fotoğraf-2, fotoğraf-3).

²⁸ Başgönül, “Hizmet Aşkını Son Nefesine Kadar Koruyan İnsan Hamdi Mert”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6764>, (Erişim: 15.04.2020).

yılında öğrenciyi merkeze alan eğitim modellerinden biri olan yapılandırmacı yaklaşım uygulanmaya başlanmıştır. Bu yaklaşımda öğrenme-öğretme sürecinde aktif hale getirilen öğrenci kendi öğrenmesinden sorumlu tutulur.²⁹ Hayatın her alanında olduğu gibi eğitim alanında da ailenin rolünü göz önünde bulunduran bu yaklaşımda, eğitim aileden bağımsız düşünülemez, okul ve aile birbiriyle daima etkileşim içerisinde bulunmak durumundadır.³⁰ Kendisinden yıllar sonra ülkece uygulanmaya başlanan bu yaklaşımı Ahmet Ağa çok zaman önce bireysel olarak Mert'in yetiştirilmesinde kullanmış, kendi döneminde yaygın olan öğrenciyi öğretmene koşulsuz teslim etmeyi benimseyen “eti senin, kemiği benim” anlayışının ötesine geçerek, evladının yetiştirilmesinde en ön sırada yer almıştır.

Hamdi Mert'in eğitim hayatı, birey eğitiminde okul ve aile işbirliğinin seçkin bir örneğini oluşturmaktadır. Babasının ve öğretmeninin iletişim içerisinde olması, O'nun pek çok seçenek yanında, yatkın olduğu din eğitimi alanında daha kapsamlı ve bilinçli bir biçimde yetişmesine katkı sağlamıştır. Bunu kendisi şu şekilde ifade etmektedir:

“Üçüncü sınıfta bizi Ali Yılmaz'dan devralan Ali Öztürk öğretmenimizde bana o yıllarda farkında olmadığım- bir imtiyaz tanıdı. Öyle ki bir noksanlığımı gördüğünde, kendilerinin benden neler beklediklerini; buna karşılık benim nasıl davrandığımı sınıfın huzurunda belli eder, sorumluluk duygumu beslerdi. Çevremdeki bu planlı ve bilinçli takip, beni normal eğitim çizgisinden o yıllarda yadırganan özel din eğitimi kulvarına çekti.”

Yeteneği doğrultusunda kendisine çizilen bu yolda yürümeye devam eden Mert, ilkokuldan sonra ortaokula gönderilmemiş, babasının komşu ilçeden getirdiği Hasan Efendi'nin uhdesi altında üç öğrenci ile birlikte özel bir dinî eğitime tâbi tutulmuştur. Bu özel dinî eğitim iki yıl boyunca yaz kış devam etmiş; orada Arapça, fıkıh, imamet, hitabet, Kur'an'ı usulünce okumak gibi teorik ve pratik derslere yer verilmiştir. Daha sonra o yıllar için yeni bir seçenek olan İmam-Hatip Okulları açılmış, hocası Hasan Efendi'nin yönlendirmesi ile iki yıllık özel eğitimin sonunda Adana'da açılan İmam-Hatip Okulu'nda eğitimine devam etmesine karar verilmiştir. Hamdi Mert'in İmam-Hatip Okulu'na gönderilecek olmasının haberi çevresinde kınama ile karşılanmıştır. Zira halk bu yeni oluşuma henüz adapte olamamıştır ve mezunlarının ölü yıkayıcı olacağını bu yüzden Ahmet

²⁹Engin Karadağ, Sevgi Deniz, Tuğba Korkmaz, Gürkan Deniz, “Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı: Sınıf Öğretmenleri Görüşleri Kapsamında Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.XXI S.2, 2008, ss. 383-386.

³⁰Şadiye İnci, Mehmet Taşpınar, “Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre Tasarlanan İlköğretim Programında Velilerin Rollerini Yerine Getirme Düzeyi (Ankara İli-Polatlı İlçesi Örneği)”, *Journal of Educational Reflections*, C.3, S.1, 2019, s. 13.

Ağa'nın oğluna haksızlık ettiğini düşünmüşlerdir. Buna rağmen “Benim elli çocuğum olsa ellisini de imam-hatibe gönderirim”³¹ diyen babası, kararından dönmemiştir.

Köyünden çıkıp İmam-Hatip Okulu'nda okumak üzere Adana'ya giden Mert, bu tarihten sonra eğitim ve iş hayatı dolayısıyla çeşitli yerlerde bulunmuş ve tatil vakitleri dışında köyüne dönmemiştir. Babası tarafından yaptırılan, kendisine emanet edilmesi planlanan ve bu doğrultuda din eğitimi vermesi için yetiştirildiği camide görev yapma imkânı da bulamamıştır. Uzun yıllar Gülnarlı Emin Efendi'ye emanet edilen camiye, yanına Kur'an Kursu açılmasının ardından devlet tarafından resmi hoca tayin edilmiştir. Günden güne eklenerek gelişen ve genişleyen bu yapıda bir dönem Bozyazı ilçe müftülüğü hizmet vermiş, bir dönemde Hollanda'daki Türk çocukları için Uluslararası Anadolu İmam-Hatip Lisesi³² için bir yer ayrılmıştır. Bir cami inşasıyla başlayıp külliye dönüşen Denizciler Camisi ve Kur'an Kursu bünyesinde hizmet vermeyi sürdüren, ortaokuluyla beraber Anadolu İmam Hatip Lisesi ve yatılı kız Kur'an kursu bulunmaktadır. Mert, sonradan Diyanet'e devredilen ve 1950'li yıllardan beri hizmet vermeyi sürdüren Denizciler Camisinin, Bozyazı'yı bölgenin dini bir merkezi haline getirdiğini ifade etmektedir.³³

1.2. İmam-Hatip Yılları

Hamdi Mert'in okumak için Adana'da gittiği okul, “3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu ve 17.10.1951 tarih ve 601 sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Müdürler Komisyonu kararı ile Ankara, İstanbul, Isparta, Kahramanmaraş, Konya ve Kayseri ile beraber birlikte açılan ilk 7 İmam Hatip Okulu'ndan biridir.”³⁴ Cumhuriyet Dönemi'nde açılan İmam-Hatiplerin tarihi seyrine bakıldığında ilk örneklerinin, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesine binaen, 1923-1924 eğitim-öğretim yılından itibaren ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. İlgili kanunun 4. maddesi şu şekildedir: “*Maarif Vekaleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir*”³⁵ Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra Türkiye genelinde medreseler kapatılmış, din eğitimi ile ilgili ortaya çıkan açığın giderilebilmesi için de 1924'te 29 yerde İmam-Hatip mektebi açılmıştır.³⁶ Bu okullara kayıt yaptıran öğrenci sayısı çeşitli sebeplerle günden güne azalmış, henüz hizmet süresinin ikinci yılında 5 mektep

³¹ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 28; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 359-360.

³² Geniş bilgi için bkz. http://dogm.meb.gov.tr/pdf/UAIHL_Tanitim.pdf (Erişim: 17.04.2021).

³³ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 30-32.

³⁴ https://adanaihl.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_9574800.html (Erişim: 17.04.2021).

³⁵ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430.pdf> (Erişim: 18.04.2021).

³⁶ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Dem Yayınları, 3. Bsk., İstanbul, 2014, ss. 51-52.

kapanmıştır. Ardından 2 yeni okul açılmasına rağmen 1925-26'da 8 mektep daha kapanmıştır. Yeniden 2 İmam-Hatip daha açılmış ancak bir yıl sonra 18 mektebin daha kapanmasıyla yalnızca İstanbul ve Kütahya'da iki tane kalmıştır. Bu iki mektebin de 1931-1932 yılında kapanmasıyla birlikte 1924 yılında başlayan İmam-Hatip mekteplerinin tarihi seyri, 1949 yılında 10 ay süreli "İmam-Hatip Kurslarının" açılmasına kadar, noktalanmıştır.³⁷

1949 yılında İmam-Hatip Kurslarının yeniden açılmasına kadar geçen sürede Türkiye'de din görevlisi yetiştiren hiçbir kurum bulunmamaktadır. Zaman geçtikçe Cumhuriyet öncesi dönemde yetişmiş din adamları yaşlanarak ya görevden ayrılmış ya da vefat etmişlerdir. Bu durum ülkede dinî hayat açısından dramatik bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuş, 1940'lardan sonra namaz kıldırarak, hatta cenazeleri kaldırarak yetişmiş insan sıkıntısı yaşanmaya başlamıştır.³⁸ 1951-1952'de başlangıçta yedi ilde İmam-Hatip Okulları ortaokul seviyesinde açılmış, 1954-1955'te ilk mezunlarını vermesinin ardından öğrencilerinin eğitime devam edebilmesi maksadıyla lise bölümü de hizmete sunulmuştur. Bu okulların icra etmesi beklenen görevler 1972'de yayımlanan tebliğler dergisindeki İmam-Hatip Okulu idare yönetmeliğinde "özellikle imamlık ve hatiplik, Kur'an kursu öğreticiliği, gerektiğinde müftülük, vaizlik ve benzeri görevleri yapmak üzere orta öğrenim görmüş din görevlileri yetiştirmektir"³⁹ şeklinde belirtilmiştir. Mevcut bulunan din adamı yetersizliğinden en fazla etkilenen halk tabakası için bu okullar, onların uzun zamandır yaşadığı manevi boşlukları dolduracak, hem kendilerine ve hem de dünyaya gelen evlatlarına İslam'ı öğretecek, dini vazifeleri yerine getirmede önderlik ve rehberlik edecek kimseler yetiştirecek kurumlar olarak görülmüş, hayatlarındaki ciddi bir eksikliğe tekabül etmesinden dolayı yoğun bir ilgiyle karşılanmıştır.⁴⁰

Hamdi Mert'in çocukluğu Türkiye'nin içinden geçtiği bu kritik döneme rast gelmektedir. Babası Anadolu'nun dört bucağını etkilemiş olan bu manevi boşluğun ve yetişmiş din adamlarının zor bulunur hale geldiğinin bilincindedir.⁴¹ Taşıdığı dini hassasiyetlerden beslenerek oğlunu İmam-Hatip Okuluna göndermeye karar vermiştir. Mert, o dönemin özelliklerini şu şekilde anlatmaktadır:

³⁷ Mustafa Öcal, "Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S.6, 1999, s. 204.

³⁸ Mustafa Öcal, "İmam-Hatip Liselerinde Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Ed: Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2. Bsk., Ankara, 2012, ss. 217-218; Öcal, "Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri", ss. 213-215.

³⁹ *MEB Tebliğler Dergisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.35, S.1699, 1972, s. 175.

⁴⁰ Recai Doğan, Fatma Çapcıoğlu, "İmam Hatip Liseleri", *Din Eğitimi El Kitabı*, Ed: Recai Doğan, Remziye Ege, Grafiker Yayınları, 5.Bsk., ss. 150-151.

⁴¹ Babasıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hamdi Mert, *Bizi Yaşatanlar*, DİBY, 3. Bsk., Ankara, 1982.

“O zamanki adı bugünkü gibi “İmam-Hatip Lisesi” değil “İmam-Hatip Okulu” idi. İmam-Hatip Okulu’ndan mezun olduğumuzda lise mezunu sayılmıyorduk. Üniversitelere girme hakkımız yoktu. Bu okulu bitirdiğimizde gidebileceğimiz bize mahsus bir yüksekokulda yoktu. İlahiyat fakültelerine bile alınmıyorduk. Tahsilimize ilave tek avantajımız, askere gidince tanınan yedek subaylıktı. İlahiyatlarda dahil, üniversitenin herhangi bir bölümünde okumak isteyenler İmam-Hatip Okulu’nu bitiriyor; bir de lise bitirmelere giriyordu. Bu formülle lise diploması alıp üniversitelerin hukuk, edebiyat, tarih gibi daha çok sosyal bölümlerinden mezun olan çok meslektaşımız vardır. 1959 yılında İstanbul’da - üniversite değil de- Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı bize mahsus bir yüksekokul: İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü açıldı da okulumuzu bitirince bizim de gidecek bir yüksekokulumuz oldu. Nev-i şahsına münhasır bir okuldu İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü. Daha önceden bir benzeri yoktu yani.”⁴²

Kendi değerlendirmelerinden de anlaşılacağı üzere sistemli bir okul olmasına rağmen İmam-Hatip Okulları ilk başlarda eğitim kurumları içerisinde kurs muamelesi görmüştür. Bu hatalı uygulama, 1973 yılında Milli Eğitim Temel Kanunu’nda İmam-Hatip Okulunun adının İmam-Hatip Lisesi olarak değiştirilmesine kadar devam etmiştir. “*Milli Eğitim Bakanlığınca açılan ortaöğretim sistemi içinde, hem mesleğe hem yükseköğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır.*”⁴³ ibaresiyle birlikte İmam-Hatipler, lise dengi okul kapsamına alınmıştır ve mezunlarının yüksekokullara gidebilmesinin önü açılmıştır.⁴⁴

Mert, 1956 yılında ilk kez doğduğu beldenin dışına çıkarak Adana’da İmam-Hatip Okulu’na başlamıştır.⁴⁵ Eğitimini titizlikle takip eden ve onu bir kez olsun kendi haline bırakmayan babası buraya da gelerek idareciler ve öğretmenler ile tanışmış, evladı ve idealleri hususunda görüşmeler yapmıştır. “*Baba gölgesi*”, vilayet aşırı Adana’da 300 km. sonra da bulmuştu beni.”⁴⁶ İfadelerinde yabancı bir belde ve hiç tanımadığı insanların arasında dahi sahiplenilmenin verdiği güven duygusunu hissettiği görülmektedir. Babasının konuşmasına müteakip, karşısında bilinçli bir muhatap bulan hocaları da Mert’in eğitimine olan alakalarını yoğunlaştırmış, onu ve yetişmesini devamlı takip altında tutmuşlardır.⁴⁷ Çocuk yetiştirme konusunda irfan sahibi olan babası, oğlunun bilgisayar çağına kadar yazdığı tüm yazılarında kullandığı daktilosunu da daha o yıllarda iken satın almıştır.⁴⁸

Denizciler’de eğitim aldığı camide talim maksatlı verdiği hutbelerin dışında ilk hutbesini Anamur Merkez Camiinde okuyan Mert, ortaokul kuşağı yaşlıları arasında din

⁴² Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 39-40.

⁴³ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> (Erişim: 19.04.2021).

⁴⁴ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, 3. Bsk., Ankara, 2015, s. 180.

⁴⁵ Söz konusu okulla ilgili geniş bilgi için bkz. https://adanaihl.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_9574800.html (Erişim: 19.04.2021).

⁴⁶ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 42; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, s. 360.

⁴⁷ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 40-42; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 360-361.

⁴⁸ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 46.

hocası adayı olması yönünden dikkat çekmiş ve kendisine yöneltilen sorulara cevap verebilmek⁴⁹ adına okul dışı ekstra okumalara da oldukça zaman ayırmıştır.

“Adana’daki arkadaşlarda ve ağabeylerde görüp de aldığım kitaplar ve mecmualar elimden düşmez oldu. Osman Yüksel’in çıkardığı Serdengeçti; Özcan’ın Hilal’i; İslam Mecmuası, Necip Fazıl’ın Büyük Doğu’su, Ali Fuat Başgil’in bazı kitapları benim evde, bahçede ve ardıçların gölgesindeki yoldaşılarımdı. Safahat, Kültür Değişmeleri, Taşralı, 9. Hariciye Koğuşu. O yaz üç bin sayfa kitap okuduğumu hatıra defterime kaydetmişim.”⁵⁰

Hamdi Mert’in daha oyun çocuğu denecek çağlarındaki olgunluğu ve vaktini eğlence ile geçirmek yerine kendini eğiterek ve bilgisini arttırarak verimli bir biçimde doldurması dikkat çekmektedir. İdeal insan olarak yetişmesi ve yetiştirilmesi yolunda hiçbir vaktini boşa geçirmediği, devamlı olarak ilmi birikimini artırdığı ve bakış açısını genişletmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.⁵¹

Öğrencilik yıllarında Mert’in ilk yazısı, İmam-Hatip Okulu 4. Sınıfta iken Adana’da yerel ve çok okunan bir gazete olan *Vatandaş*’ın okuyucu köşesinde yayımlanmıştır. Mert, ertesi yıl bu gazetenin gençlik köşesini ve Ramazan sayfasını yönetmiş, buralarda kaleme aldığı çeşitli yazılarla basın yayın hayatı resmen başlamıştır. Ardından beşinci sınıfta *Yeni Harekat*, altıncı sınıfta *Vahdet* dergisiyle yazı hayatına devam etmiş, yedinci sınıfta ise ilk eseri olan *Nereye Bu Gidiş?* isimli şiir kitabını yayımlamıştır. Yazılarını kitlelere ulaştırmaya genç yaşında başlamasına rağmen aldığı desteği “Okul yönetimi, öğretmenlerim, arkadaşlarım. Bu konularda beni hiç kimse küçümsemiyor; aksine, rüzgârlı bir havada kürek çekmeye çalışırken bana herkes yardımcı oluyordu.”⁵² şeklinde dile getirmektedir. Bu cümle dahi bireyin hayatı içerisinde gerçekleştirmek istediği meşru faaliyetlerin başarıya ulaşmasında aile, öğretmen ve akran desteğinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Mert, İslam’ın temel kaynakları olan Kur’an ve Sünnetin ışığı altında bir dini anlayış geliştirmiş; yanlış inanış ve yaklaşımlarla gençlik yıllarından itibaren mücadele etmiştir. Türkiye’de bir sistem ve disiplin çerçevesinde din eğitiminin verilmediği dönemde yetişen, kendi bilgisi kapsamında hizmet vermeye çalışan bir hoca, Mert’in de bulunduğu bir bayram hutbesinde meşhur İsrailiyyat konularından biri olan dünyanın öküzün boynuzlarının üzerinde olduğu hikayesini anlatmıştır. Bunu duyan Mert’in akranları, bir din hocası olarak

⁴⁹ Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, s. 361.

⁵⁰ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s.45.

⁵¹ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 43-45; Başgönül, “Hizmet Aşkını Son Nefesine Kadar Korumayan İnsan Hamdi Mert”, <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=6764>, (Erişim: 19.04.2020).

⁵² Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 47; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 361-362.

yetişmesinden dolayı sanki anlatan hoca değil de Hamdi Mert’miş gibi gülüşmeye ve onunla alay etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine namazdan sonra soluğu hocanın yanında alan Mert, ayetlerle ve hadislerle kendisine yanlışını izah etmiştir.⁵³ O günü şöyle değerlendirmektedir:

“İslami kaynaklarda bulunmayan; akıl ve izana da sığmayan bu açığımızı yakalayan (!) arkadaşlar, ileriki yıllarda da bana karşı bunu hep kullandılar. Onlara göre işte din adamı bu idi ve ben de onlardandım. Bir bakıma haklı idiler de. Yanlışsa, o yanlış yapan bizden biri idi, düzeltmek de bize düşerdi. Diyemerdik ki din öğrenimi veren okulları kapatırsanız işte din de meydan da bunlara kalır. Doktor yetiştirmezseniz, hastaların kocakarı ilaçlarına kalacağı gibi. Aslında bunları söylüyorduk da usturuplu bir dille. Yoksa zaten “Gerici”ye çıkan adımız, bir de devlete, rejime, sisteme düşman hâle gelebilirdi.”⁵⁴

Bu değerlendirmede iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi eğitim ve öğretimin ne kadar önemli olduğu hususudur. Herhangi bir alanın eğitiminde kısıtlamaya ya da kaldırmaya gidilmesi meydana cehalete ve yanlış bilgilere yaşam alanı açmağa bırakmaktadır. Eğer devletler kitlelerin eğitimi konusunda kurumlaşmazsa ve denetimi kendi tekelinde bulundurmazsa, memleket hatadan ve hurafeden geçilmez hale gelir. İkinci husus ise toplumda bir kişinin hatasının bir gruba mâl edilmesi biçimindeki algı bozukluğudur. Nasıl ki gösterilen güzel davranışlarda bütün etiketlenmiyor ve yalnızca bireyle birlikte anılıyorsa; yanlış anlayışların, inanışların ve uygulamaların sorumluluğu da herkese birden yüklenmemelidir. Bu konuda insan vicdanına ve adalet duygusuna başvurmalı, genellemelerden kaçınarak kurunun yanında yaş da yakılmamalıdır.

Hamdi Mert’in İmam-Hatip Okulu yıllarında, yetişmesinde idealist ve kabiliyetli öğretmenlerinin payı büyüktür. Bu hassasiyet sahibi, dinini, milletini kendisine dert edinmiş, istedik öğrenciler yetiştirmek yolunda hayatını vakfeden hocalar sayesinde Mert, bir değer olarak vatana kazandırılmıştır. Kendisi, en çok bahsettiği hocalardan biri olan, “*çobanımız, güdücümüz*”, “*bize ufuk ve misyon kazandıran*” diye tarif ettiği “Faruk Akkühlah”⁵⁵ hocasını şu şekilde anlatmaktadır:

“Öğretmen” değil hocaydı. Sadece öğreten adam değildi yani. Hem öğretir, hem eğitir, terbiyesinden sorumlu olduğu talebelerine örnek/model olurdu. Onun işi, on yıllardır yerlerde sürünmüş ezik ve sünepe bir nesil yerine başı dik nesiller inşa etmektir. Bir yandan “Hoca”ydı doğru da öte yandan kitaplara, müfredata sığmayan bir yüklü enerjisi vardı. Fakülteden yeni mezun gencecik bir adamın bu

⁵³ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 55-56.

⁵⁴ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 56.

⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Hamdi Mert, *İlk 7 İmam Hatip Okulu ve Bir Model Kişilik: Faruk Akkühlah*, Çizge Yayıncılık, Adana, 2015.

enerjiyi; kimselerde görmediğim bu derin bilinci ve saklı bilgeliği nereden, nasıl edindiğini hep kendi kendime sorup durmuşumdur. Gülmeyen yüzü, derinlere bakan gözleri, düşünen, hep düşünen beyni ile sanki bütün bir Türk tarihinin, bütün bir ülkenin tek sorumlusu kendisi imiş gibi ağır bir yükün altında hissedirdi kendisini. Bunu, o biteviye sıkıntılı gerginliğinde hep gördük. Güldüğüne ve kendini dağıttığına şahit olan biri yoktur. Hayatının hiçbir safhasında makam, mal, mülk sevdası ve ipi kopmuş bu dünyanın insanı olmadı. Elinde bulunan makam ve serveti kendi doğruları uğruna feda etmekten hiçbir zaman çekinmedi. Belki de bereketinin en önemli kaynağı bu idi.”⁵⁶

Mert, özelde hocasını zikrettiği gibi genel çerçevede de Adana İmam-Hatip Okulunun idealist ve sorumluluk bilinci ile hareket ederek, bu minval üzerine öğrenciler yetiştirdiğini, okulun mezunlarının hatta terk edenlerinin dahi girdikleri ortamlarda “mesuliyet” duygu ve bilinciyle fark edildiğini ifade etmektedir.⁵⁷ Bir okulun istedik herhangi bir duygu ya da davranışı tüm öğrencilerine aktarabilmesi belli bir ideal çerçevesinde sıkı ve başarılı bir biçimde kadrolaştığının göstergesidir. Bir başka deyişle öğrencileri yetiştirmekle sorumlu bulunan öğretmenler istenen idealleri hayatına geçirebilmiş, içselleştirmiş ve bu hususta rol model olacak kadar davranışa dönüştürebilmiştir.

Rol model; çevresinde hayranlık uyandıran, örnek alınabilecek davranışlar sergileyen, kendisi gibi olunmaya çalışılan kimsedir. Büyüme çağındaki henüz karakter gelişimini tamamlamamış, kişilik özellikleri oturmamış öğrenciler, hayata bakış açıları ve şahsiyet yapıları biçimlenirken çevrelerindeki insanları sürekli gözlemler, taklit eder ve örnek alırlar. Öğrencilerin hayatlarının karakter gelişimi tamamlanana kadar olan evresinin büyük bir bölümünü okulda geçirmelerinden dolayı en fazla rol model aldıkları kimseler sevdikleri öğretmenleridir denebilir. Bu gençler okuldan çıkıp toplum hayatına adapte olmaya çalıştıklarında, sosyal yaşamda yeri olan davranışları gözlemlemeye ve onlara ayak uydurmaya çalışırlar. Bu nedenle uyum sürecini hasarsız bir biçimde atlatabilmeleri ve insanların beklentilerini karşılayabilmeleri için öğretmen davranışları oldukça önem arz etmektedir.⁵⁸ Hamdi Mert’in İmam-Hatip Okulunda geçen sürece bütün olarak bakıldığında öğretmenlerin, okuttukları talebelerin sevgisini ve saygısını kazanmayı başarmış, onları güzel hasletlerle donatmak için gereken çabayı her yönden göstermiş, iyi birer rol model olmayı gerçekleştirmiş kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Mert’in topluma mâl olmuş örnek bir şahsiyet olmasında; kişiliği ilgili pek çok kazanımı elde ettiği çocukluk ve gençlik yıllarında,

⁵⁶ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 90; Mert, *İlk 7 İmam Hatip Okulu ve Bir Model Kişilik: Faruk Akkūlah*, ss. 81-113.

⁵⁷ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 90, 94; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 360-365.

⁵⁸ Ebru Demir, Meliha Köse, *Rol Model Olarak Öğretmen*, Lambert Academic Publishing, 2017, s. 5.

cefakar ve vefakar hocalarının denetiminde karakterinin yoğrulmasının hatırı sayılır bir ehemmiyete sahip olduğu görülmektedir.⁵⁹

1.3. Yüksek İslam Enstitüsü Yılları

1950’de yapılan genel seçimlerden sonra iktidara gelen Demokrat Parti döneminde, ilkokuldan üniversiteye kadar ülkede gerçekleştirilen din eğitim-öğretim faaliyetlerinde bazı müspet gelişmeler yaşanmıştır. 1957-1958 eğitim-öğretim yılında İmam-Hatip okulunu bitiren öğrencilerin⁶⁰ yükseköğretime devam edebileceği yeni bir kurum olan Yüksek İslam Enstitüleri’nin açılması, söz konusu müspet gelişmelerin en önemlilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Zira Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dışında ülkede öğretim yapan başka herhangi bir yüksek din eğitimi kurumunun olmaması, İHL mezunlarının bu okula başvurma hakkının bulunmaması, halihazırdaki din görevlisi ihtiyacı ile din derslerine girecek öğretmen ihtiyacının tam manasıyla karşılanamaması gibi sebeplerden dolayı Ali Fuat Başgil tarafından 1949 yılında oluşturulması planlanan ve hatta bir kuruluş tasarısı da hazırlanan Yüksek İslam Enstitülerinin ilki ancak 1959 yılında İstanbul’da açılabilmiştir. Konya, Kayseri, İzmir, Erzurum, Bursa, Samsun ve Yozgat illerinin de bu kervana katılmasıyla birlikte toplam sayısı sekize çıkan Yüksek İslam Enstitülerinin öğretim süresi, Milli Eğitim Bakanlığınca dört yıl olarak belirlenmiş ve bu kuruma sadece İmam-Hatip okulunu bitiren öğrencilerin kayıt yaptırabileceği ifade edilmiştir.⁶¹

Orta öğretimini Adana İmam-Hatip Okulu’nda tamamlayan Hamdi Mert de, üniversite öğrenimine devam edebilmek için yeni açılan Yüksek İslam Enstitüsü sınavlarına katılmıştır. Başarıyla geçtiği bu sınavlar neticesinde 1962-1963 eğitim-öğretim yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’ne girmeye hak kazanmıştır.⁶² Burada Ahmet Davudoğlu,⁶³ Ömer Nasuhi

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Mert, *İlk 7 İmam Hatip Okulu ve Bir Model Kişilik: Faruk Akkühah*, ss. 81-113 ; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 360-365.

⁶⁰ Mustafa Öcal, “İmam-Hatip Liselerinde Din Öğretimi (Tarihi Süreci ve İstatistikî Yapısı), *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (12-16 Ekim 2009-Ankara)*, C.II, Ankara, 2009, s. 591.

⁶¹ Mustafa Öcal, “İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 1986, ss. 117-118; Mustafa Öcal, “Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.7, 1998, ss. 250-253.

⁶² Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, s. 365.

⁶³ 1912 yılında Bulgaristan’ın Şumlu vilayetinin Kalaycı köyünde dünyaya gelmiş büyük bir ilim ve irfan adamıdır. Medrese eğitiminde başarı sıralamasında ilk üçe girdiği için Mısır El-Ezher’e kabul edilmiş, buradan üstün başarıyla mezun olmuştur. Eğitimini 1942’de tamamlayarak Bulgaristan’a geri dönüş yapmıştır. Burada Rus Kızıl Ordu’nun işgaline kadar medrese müdürlüğü yapmıştır. 1945’te Türkiye için casusluk yaptığı iddiasıyla tutuklanmış, hapis zamanlarında ağır işkencelere maruz bırakılmıştır. Bir müddet sonra hastalığı nedeniyle serbest bırakılarak görevine iade edilmiş, 1949’da da Türkiye’ye gelmiştir. Burada imamlık, vaizlik, müdürlük, memurluk ve öğretmenlik gibi görevlerde bulunmuş, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’nün açılmasıyla birlikte yeni görev yeri orası olmuştur. Burada da öğretmen, müdür yardımcılığı ve müdür olarak hizmet vermiştir. Ahmet Davudoğlu Hoca son nefesine kadar ilim yolunda olmaya devam etmiştir ve yaklaşık 36 cilt eser bırakmıştır. Bkz. <https://feyzdergisi.com/icerik/2408/ilim-ve-irfan-sahibi-ahmet-davutoglu-hocaefendi.html>, (Erişim: 20.04.2021).

Bilmen,⁶⁴ Mahir İz,⁶⁵ Nihat Sami Banarlı,⁶⁶ Recai Galip Okandan,⁶⁷ Selçuk Özçelik,⁶⁸ Ali Üsküdarlı,⁶⁹ Mehmet Sofuoğlu⁷⁰ gibi hatırı sayılır hocalardan ders alma şansını yakalamıştır.⁷¹ *İslam'ın İktisadi Esasları* konulu mezuniyet tezini Mehmet Sofuoğlu'ndan

⁶⁴1883 yılında Erzurum'un Salasar köyünde dünyaya gelmiştir. Çeşitli hocalardan ders talimi yapmış, Medresetü'l-Kudât'tan mezun olmuş, dersiâmlık şahadetnamesi almış tır. Türkçe, Arapça, Farsçayı ana dili gibi, Fransızca'yı da tercüme seviyesinde öğrenmiştir. Dersiâmlık, mülazımlık, müderrislik gibi çeşitli görevlerden ve Hey'et-i Te'lifiyye üyeliğinden sonra 1943'te İstanbul müftüsü oldu. 1960'ta Diyanet İşleri başkanlığı görevine getirildi ancak bir yıl sonra emekli oldu. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde fıkıh usulü ve kelam dersleri verdi. İlmi çalışmalarını hayatının sonuna kadar sürdüren Bilmen, emekli olduktan sonra sekiz ciltlik tefsirini yazdı. Temel İslâmî ilimler sahasında çok sayıda eserler veren Ömer Nasuhi, 1971'de İstanbul'da vefat etti. Bkz. Rahmi Yaran, "Ömer Nasuhi Bilmen", *DİA*, C.6, 1992, s. 162.

⁶⁵Abdullah Mahir İz, 1895 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Mahmud Necî Efendi'den dersler aldı. İstanbul, Isparta ve Medine'de rüştiye eğitimi aldı ve Medine'de bulunduğu yıllarda Arapçasını geliştirdi. İdadiye İstanbul Vefa'da gitti, Ankara sultaniden mezun olarak, bu okulda 59 yıl boyunca Türkçe öğretmenliği yaptı. Farsça, Fransızca ve edebiyat alanlarında Mehmet Akif Ersoy ile beraber çalışmalar yaparak kendisini yetiştirdi. Çalışma hayatına eş zamanlı olarak TBMM'de zabıt katipliği, zabıt mümeyyizliği ve ikinci grup şefliği görevlerinde bulundu. Daha sonradan Edebiyat Fakültesini bitirdi. 1960-1970 yılları arasında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde İslâmî edebiyat tarihi hocasına getirildi ancak burada hitabet ve irşad ve tasavvuf tarihi derslerini de verdi. Diyanet İşleri Bakanlığı'nın üzerinde çalıştığı *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*'nın hazırlanmasında redaksiyon heyetine başkanlık yaptı. 1974'te vefat etti. Hakkında pek çok yazı yazıldı, Tohum dergisinin 86. sayısı adına özel çıkarıldı ve Marmara İlahiyat Fakültesinin önündeki caddeye ismi verildi. Bkz. Mustafa Uzun, "Abdullah Mahir İz", *DİA*, C.23, 2001, s. 502.

⁶⁶1917 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Osmanlı devri mutasarrıflarından İlyas Sami Bey'in oğludur. Dedesi Hilmi Efendi döneminin ünlü şairlerindendir. Nihat Sami, önce İstiklal Lisesini daha sonra Dârülfünun Edebiyat Fakültesi ve Yüksek Muallim Mektebi'ni bitirdi. Çeşitli liselerde edebiyat dersleri verdikten sonra 1959'da İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne tayin edildi. İstanbul Eğitim Enstitüsü ile Yüksek Öğretmen Okulu'nda müdürlük yaptı. 1969'da emekliye ayrıldı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın "1000 Temel Eser" ve "Çağdaş Türk Yazarları" komisyonlarında yer aldı. Dil ve Edebiyat Akademisi'nin edebiyat dalı başkanı ve kuruluş bünyesinde çıkan "Kubbealtı Akademi Mecmuası"nın müdürü olarak hizmet verdi. 1794'te İstanbul'da vefat etti. Şeyma Güngör, "Nihad Sâmî Banarlı", *DİA*, C.5, 1992, s. 51.

⁶⁷1908'de İstanbul'da dünyaya gelmiş hukukçu bir akademisyendir. Orta öğrenimini Ankara Lisesi'nde, Yüksek öğrenimini ise İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamlamıştır. Akademik çalışmalarına Fransa'da başlamış Strazburg Üniversitesinde doktora tezini savunarak hukuk doktoru unvanını almıştır. Ardından Türkiye'ye dönen Okandan, sırasıyla doçentlik, profesörlük ve en son 1955 yılında ordinaryüs profesör unvanını almıştır. 1960 yılının ekim ayında Milli Birlik Komitesinin kararıyla üniversiteden atılan 147 akademisyenden biri olup, 1962'de görevine iade edilmiştir. 1978'de emekliye ayrılan Okandan, 1986'de vefat etmiştir. Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Recai_Galip_Okandan, (Erişim: 20.04.2021).

⁶⁸Ali Fuat Başgil'in öğrencisi olan Özçelik İstanbul Üniversitesi Hukuk FakültesiAnayasa Hukuku Ana Bilim Dalı eski başkanıdır. Türk Anayasa Hukuku üzerine çalışmalar yapmış olan profesör, 2015 yılında 91 yaşında iken vefat etmiştir. Bkz. <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/balikesir/ozcelik-son-yolculuguna-ugurlandi-10560014>, (Erişim: 20.04.2021).

⁶⁹Ali Saadettin 1885'te Üsküdar'da dünyaya geldi. İlk ve ortaöğrenimini Burhan Felek ve Mehmet Şemsettin Günaltay ile arkadaşlık kurduğu Özel Ravza-i Terakkî Mektebi'nde okudu. Hıfzını rüştiyede tamamlamış daha sonra Kiraat-i aşereyi bitirerek. icazet almıştır. Memurluk ve imam-hatiplik gibi görevlerde bulunmuş, 1959'da İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne Kur'an-ı Kerim hocası olarak göreve atanmıştır. Bayındırlı Mustafa Efendi'den sonra reisülkurra olmuş, Diyanet İşlerinden gelen bir talep üzerine İsmail Karaçam'ın da yardımıyla Kur'an-ı Kerim'i bantlara okumuştur. 1976'da hakkın rahmetine kavuşan Üsküdarlı Ali Efendi, Kur'an tilavetinde İstanbul tavrının son temsilcileri arasında idi. Mehmet Ali Sarı, "Üsküdarlı Ali Efendi", *DİA*, C.42, 2012, s. 376.

⁷⁰Sofuoğlu, 1923'te Aydında dünyaya gelmiş Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim mütercimidir. Ortaöğrenimde gördüğü derslerin dışında kendi gayretiyle Kur'an ve Arapça öğrendi, tefsir dersleri aldı. 1949'da yeni açılmış olan Ankara İlahiyat Fakültesine girdi. Hasan Basri Çantay'dan Arapçadan Türkçeye tercüme ve Arap edebiyatı dersleri aldı. 1956'da MEB'den izinli olarak Bağdat'a gitti ve burada Müslim'i okuma derslerine dahil oldu. 1961'de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne tefsir hocalığı görevine getirildi. 1983'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedini hazırlayan ilim adamlarının pek çoğu bu zattan ders almıştır. Sofuoğlu 1987'de vefat etmiştir. Muhammed Eroğlu, "Mehmet Sofuoğlu", *DİA*, C.37, 2009, s. 343.

⁷¹Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 98; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, s. 366.

almış ve tezi danışman hocasının takdirini kazanmıştır.⁷² Nihat Sami'nin Yahya Kemal Beyatlı ile ilgili değerlendirmelerinden etkilenecek öğretmenlik stajını “Yahya Kemal ve Eserleri” üzerine yapmıştır. Mert, Yüksek İslam Enstitüsü'nde temel İslamî ilimler dışında farklı branş hocalarından aldığı eğitimlerden bahsederken şu ifadelerle yer vermektedir: “Biz, klasik bir tarzda eğitilmiştik. Nihat Sami Banarlı, Ali Nihat Tarlan, Selçuk Özçelik, Oral Çilingiroğlu gibi farklı branşların hocaları, bizi o klasik çemberden çıkarıp önümüze yeni ufuklar açan rehber kişilikler oldular.”⁷³ Bu ifadeler insan doğasının temel yapısına işaret eden izler taşımaktadır. Şöyle ki; bir kimsenin tek bir alanla uğraşması, o alanda derin ilim sahibi olması anlamına geldiği gibi, diğer alanlarda sığlaşması pek çok şeyi gözden kaçırmayı anlamına da gelebilmektedir. Farklı disiplinler görmek, farklı yaşamlara dokunmak ve farklılıklara açık olmak insanın daima ufkunu açmakta, beyin yenilikleri aldıkça kendisini geliştirmeye devam etmektedir. Bu nedenle insanın yozlaşmamak ve bakış açısını taze tutmak için rutininin dışına çıkması gerekmektedir. İşte ilgili ifadelerinde Mert, farklı branş hocalarından aldığı derslerde bu zenginleşmeyi yakaladığını ifade etmektedir.

Ali Nihat Tarlan'ın⁷⁴ yıl sonu sözlü sınavında Farsça iki satırlık beyiti okurken kelime hatası yapması ve hatasını görememesi üzerine hocası ondan kendi notunu kendisinin vermesini istemiş, Mert örnek olacak bir tevazu göstererek notunu kağıda 3 olarak yazmıştır. Daha sonra bu notun ilan edildiği zaman hocası tarafından sekize çevrildiğini görmüş ve mahcubiyetle bunun nedenini sormuştur. Tarlan'ın cevabı ise her devirde eğitimde ve öğrencileri değerlendirmede bütün öğretmenlere ışık tutacak cinstendir. “Ben öğrenciyi yıl içerisinde tartarım, birkaç dakikalık formalite imtihanda değil.”⁷⁵ Bu ifade bir bakıma tüm yıl emek çeken öğrencilerin, heyecan ve stresle girdikleri kısa süreli imtihanlara eleştiri mahiyetindedir ve doğru değerlendirmenin sene boyunca gösterilen performans üzerinden genel bir kanaatle verilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Hamdi Mert işte böylesine ufku açık, adil ve insaf sahibi hocaların elinde yetişmiş bir kimsedir.

⁷² Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 100.

⁷³ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 104; Ayrıca bkz. Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 365-366.

⁷⁴ 1898'de dünyaya gelmiş, divan edebiyatı araştırmacısı, şair ve yazardır. Manastır Askeri Rüstiyesi'ne, Fransız Mektebi'ne, Burhân-ı Terakkî Rüşdiyesi'ne, Vefa Sultânisi'ne, İstanbul Dârülfünunu'na bağlı olarak kurulan lisan şubesinin Farsça ve Fransızca bölümlerine devam etti, 1920'de mezun olduğu Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nden *İslam Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevisi* doktora teziyle Edebiyat Fakültesi'nden doktor unvanını alan ilk bilim adamıdır. Çeşitli okullarda Fransızca ve edebiyat dersleri verdi. ‘Şeyhî Divanını Tetkik’ teziyle Doçentlik unvanını aldı. 1941'de profesör, 1953'te Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü başkanı oldu. Bu dönemde İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde hocalık yaptı. Makaleleri, kitapları ve klasik Türk edebiyatının modern sistemde metin şerhinde verdiği hizmetlerle bilim dünyasına katkıda bulunan Tarlan, 1978'de hayata veda etti. Günay Kut, “Ali Nihad Tarlan”, *DİA*, C.40, 2011, ss. 108-109.

⁷⁵ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 106.

Mert, Mahir İz'in inancın pratiğe dökülmesini istediği ve devamlılıkla üzerinde durduğu “Amel-i Salih” yaklaşımından bir hayli etkilenmiştir.

“Ona göre, elindeki filesi ile zorlanarak yolda yürüyen bir yaşlının elindeki yükü taşımasına yardımcı olmak, falanca hayır derneğine yüklü paralar bağışlamaktan daha salih/güzel bir ameldi ve bunun sayısız örneklerini verirdi: İlacını alamayan bir hastanın ilacını, isterse bir aspirin olsun alıvermek. Düşen bir kişiyi elinden tutup kaldırmak. Şahit olduğun bir kavgayı araya girip ayırmak. Sokakta mendil serip dilenenlerin değil de okula göndereceği çocuğunun yol parasını ödeyemeyen babanın elinden tutmak. Asıl önemlisi, zekât vermek için “Havl-i havelan” denilen; kazancın üzerinden bir yıl geçmesini beklemeden, eline geçer geçmez verebileceğin miktarını ihtiyaç sahibine ulaştırmak. Komşuya yardım için Kurban Bayramı’nı beklemeden kasaptan evine getirdiğin etten bir miktarını ona göndermek. Bağından, bahçenden kaldırdığın mahsulü satmadan, öşür niyetine bir miktarını bağı, bahçesi olmayanlara göndermek.”⁷⁶

Mert, İz'in bu anlayışını hayatına naklettiğini bizzat belirtirken, aslında inanan ve yaşamını inandığı ve insanlara aktardığı bu hassasiyetler üzerine kuran, örnek bir hocanın zihninde bıraktığı izlerigün yüzüne çıkarmaktadır. Ömrü içinde edindiği pek çok anısı arasında öne çıkan misallerin bu gibi anılar olması, kendisinin de bu hususları ne kadar önemseydiğinin göstergesidir. Rol model durumundaki sevilen ve saygı duyulan bir hocanın bu değerleri öğrencilerine az ve ya çok aktarması kaçınılmazdır.

Mert, Yüksek İslam Enstitüsü’nde eğitimine devam ettiği yıllarda hukuk fakültesine de başlamıştır. O dönemde Enstitü’de okurken devlet yatılısında olanlar mezun oldukları zaman mecburî hizmette bulunmak zorundadır ve bu maksatla Türkiye’nin çeşitli yerlerine gönderilmektedir. Mert henüz ikinci üniversitesinde derslerini tamamlamamış olduğu için geriye bir ders bırakarak Enstitü’yü uzatma kararı almış, bu nedenle İngilizce sınavına girmemiştir. Hocası Sabri Akdeniz⁷⁷ sınav çizelgesini kapatmayarak Mert’i buldurup getirtmiştir. Mert’in sınava niçin girmeyeceğini etraflıca izah etmesine rağmen hocası taviz vermemiş ve imtihanını tamamlayarak okulunun uzamasına engel olmuştur. Mert, hukuk fakültesine Denizli ve ardından Ankara’da görev yaptığı yıllarda devam etmiştir.⁷⁸ Burada öğrencilerin kendileri hakkında verdikleri kararlara daha iyi olabilmeleri için müdahale eden

⁷⁶ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 111.

⁷⁷ 1919 Kıbrıs doğumludur. Sırasıyla Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümünü, Ankara Üniversitesi DTCF İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünü, New York City Üniversitesi Hunter College’i tamamlamıştır. Başkâtip düzeyinde Amerika Bölgesi Kültür Ataşesi hizmetinde bulunmuş, Yüksek Öğrenim genel müdür yardımcısı, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’nde ve İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu’nda öğretim görevlisi olarak görev yapmıştır. Ayrıca İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü, Işık Mühendislik Yüksek Okulu ve Şişli Siyasal Bilimler Yüksek Okulunda Eğitim Sosyolojisi, İngiliz dili ve edebiyatı derslerine girmiştir. 1983’te de emekliye ayrılmıştır. Bkz. <https://www.biyografya.com/biyografi/11301>, (Erişim: 21.04.2021).

⁷⁸ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 121,122; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 370-371.

bir öğretmen modeli dikkat çekmektedir. Bireysellik ve bencillikten uzak bu tavırda model öğretmenin, “ben dersime girerim, sınavımı yaparım, gerisinden bana ne?” tarzı bir bakış açısını hiç kanıksamamış, öğrencinin menfaatinin muhafazası için hadiseyi kendi kontrolünde yeniden şekillendirmiştir. Olay incelendiğinde Mert ve hocası arasında öğrenen ve okutan olmaktan çok daha ileri bir ilişkinin olduğu, Akdeniz’in tıpkı bir baba gibi öğrencisini sahiplendiği gözlenmektedir. Mert’in öğretmenlerinin her biri incelendiğinde kendilerine has pek çok erdemle donatılmış, insani melekeleri gelişmiş büyük alimler oldukları görülmektedir. Şüphesiz ki kaliteli kimseler ancak kaliteli öğretmenlerin elinde yetişir.

1.4. Memuriyete İlk Adım

Mert, mecburi hizmet görevinin kura çekimleri için Ankara’ya gitmiştir ve tayin etmekle görevli kişi, eğitim gördüğü Adana İmam-Hatip Okulu’nun müdürü Hulusi Özkul ile ataması hakkında görüşmüştür. Halen İstanbul’da hukuk fakültesi öğrencisi olmasından dolayı, kendince geçerli ve makul bir nedenle, yönetmeliğe aykırı bir husus da olmamasından cesaret alarak kura dışı, eğitimine engel olmayacak bir atama talep etmiştir. Hocası ise herhangi bir ayrımcılık yapamayacağını ciddiyetle dile getirmiştir. Sırası gelince kurasını çeken Mert, kendisine Samsun’un çıkmasından dolayı oldukça sevinmiştir. Ancak kura için gelen bir başka arkadaşı Denizli’yi çekmiş ve Mert’e, memleketi olan Samsun ile Denizli’yi değiştirmeyi teklif etmiştir. Hamdi Mert, “*Kendimi reddeder, bir arkadaşımın böylesine makul bir isteğini reddedemezdim*”⁷⁹ bakış açısıyla arkadaşından gelen şehir becayiş talebini kabul etmiştir. Bu olayda Mert’in fedakar yapısı ortaya çıkmaktadır. Kendi şahsına mutlulukla kabul ettiği bir yer çıkmasına rağmen, arkadaşının isteğini kırmamış, onun talebini kendi arzusuna tercih etmiştir. Neticede Mert’in sadece şahsî menfaatlerini düşünen bencil karakterde bir kimse olmadığı, yeri geldiğinde etrafındaki insanlar için, heveslerinden ve çıkarlarından vazgeçerek, diğerkamlık yaptığı görülmektedir. Atanma yerinin İstanbul’a uzak olması nedeniyle de bir müddet hukuk eğitimine ara vermek zorunda kalmıştır.⁸⁰

Yaz tatilinin bitiminden sonra Denizli İmam-Hatip Okulu’nda görevine başlayan Mert, ilk öğretmenlik deneyimini şöyle anlatır:

“Okulumuz yatılı değildi. Hemen bütün öğrenciler köyden gelmişlerdi ve okul çevresinde tuttukları evlerde kalıyorlardı. Aynen Hüseyin Hoca ile ben gibi. Ders saatleri dışında öğrencilerle beraber

⁷⁹ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 146.

⁸⁰ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 145-146; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, s. 371; Başgönül, “Hizmet Aşkını Son Nefesine Kadar Koruyan İnsan Hamdi Mert”, <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=6764>, (Erişim: 21.04.2020).

oluyorduk. Yürüyüş, koşu, spor, sohbet ve tartışma vesilesiyle resmiyeti aşarak onlarla iç içe hâle geldik ve kaynaştık.”

Bu ifadelerden Mert’in, yalnızca meslek icra eden bir öğretmen olmadığı, öğrencilerinin birey olduğunun farkında olan ve onlara değer veren bir öğretmen olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca o, talebelerine İmam-Hatip ruhunu aşlamak için bulduğu fırsatları da değerlendirmiştir. Denizli Milli Eğitim Müdürlüğü’nün ortaokullar arası yaptığı münazarada okul müdürü tarafından öğrencileri yetiştirmesi için Hamdi Mert görevlendirilmiş ve bu vazifeyi hakkıyla yerine getirmiştir. İmam-Hatip Okulu’na konu dağılımı ve rakip okul bakımından negatif ayrımcılığın yapıldığını düşündükleri bu münazara da Mert, öğrencilerini salondakileri hayran bırakacak bir biçimde hazırlamıştır. Talebeleri temsil için seçerken boylarına, ses tonlarına, duruşlarına, yüz güzelliklerine, saçlarının ve tırnaklarının bakımlı olmasına kadar pek çok görsel kriteri de dikkate almıştır. Zira bu öğrencilerin topluluk önünde yapılacak münazara da okulu her bakımdan temsil etmeleri gerekmektedir. Mert, ayrıca bu çocukları aldıkları görevi sahiplenmeleri ve daha iyi motive olmalarını sağlamak maksadıyla ayakkabılarından takım elbiselerine kadar baştan aşağıya giydirmiştir. Her bir metin ve her bir cümle üzerinde tek tek durup hazırlık yapan, sorulması muhtemel sorulara ve cevaplarına kadar düşünen Mert, çocukları bir hafta boyunca sıkı bir biçimde çalıştırdıktan sonra rakip tarafın öğrencileri ve velileriyle dolan salonda münazaraya çıkarmıştır. Karşı tarafın tamamının kız öğrencilerden seçilmesinin de İmam-Hatip tarafı için dezavantaj olarak algılandığını belirten Mert, kendi öğrencilerinden şöyle bahseder: *“Bizimkiler mi, onlar da arslan gibi delikanlılar. Bazı kafalar; dökük, mıymıntı din mollaları beklerken bu da ne?! Gerçekten de seyirciler arasından “Bunları nereden bulmuşlar?” gibi hayret ve takdir sözleri. Ben bunlardan birine dönüp, “Bunlar imam-hatip okulu talebeleri.” diyorum.”*⁸¹ Aleyhlerine görünen pek çok hususa rağmen Mert’in disiplinli çalışması, zekası, gayreti ve öğrencilerine yaptığı koçluk sayesinde İmam-Hatip Okulu münazarayı açık ara kazanmıştır.⁸² Oluşan ortam ve yaşanan bu tecrübe dahi Mert’in öğrenci seçiminde sergilediği titizliğin ve ne derece ince düşündüğünün göstergesidir. Talebelerin yalnızca kıvrak zekalarına ve hitabet yeteneklerine bakmaması, onları çok yönlü kriterler kullanarak etraflı bir biçimde değerlendirmesi okulun temsil gücüne katkı sağlamış ve yeni açılan bu okulların bulunduğu toplum içerisinde saygınlık kazanmasına yardımcı olmuştur.

Mert, Denizli’de mesleğini icra ettiği yıllarda okuldaki öğretmen arkadaşlarının çabası ve teşvikiyle evliliğe dair ilk adımlarını atmaya başlamıştır. Henüz mesleğinde stajyer

⁸¹ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 154.

⁸² Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 150, 158.

konumunda olması, hukuk fakültesi eğitiminin devam etmesi, askere gitmemesi gibi nedenlerle sıcak bakmadığı evlilik için, kendisine okula yeni gelmiş Türkçe-Sosyal Bilgiler öğretmeni Müberra Hanım⁸³ önerilmiştir. Mert, onun hakkında edindiği ilk bilgileri şöyle aktarmaktadır:

“Devreye en son müdür bey girdi. Müberra Hanım’ın aile geçmişini anlattı: Bulgaristan göçmeni imiş. Müdür bey kendisi de öyle ya. Babası Abdullah Efendi, ilkokul öğretmeni imiş, ama aynı zamanda Balıkesir İmam-Hatip Okulunda da derslere giriyormuş. Dedesi Şumnu Nüvvab Mektebinin kurucu müdürü Emrullah Efendi imiş. Kütüphanesinde elli bin cilt kitabı olan bir âlim. 1900’lü yıllarda İstanbul medreselerinde yetişmiş. Medrese mezunlarının en başarılıları arasında yer alınca kendisini “Ruus” imtihanına almışlar ve onu da başarıyla kazanmış. Sırada “Saray hocası” olmak varmış. Fakat Emrullah Efendi; “Bana, asıl doğduğum toprakların ihtiyacı var.” diyerek Bulgaristan’a dönmüş. Şumnu’da Nüvvab Mektebini kurmuşlar. Nüvvab, tali ve ali yani orta, lise, yüksek kısımlarıyla. İşe bakın ki bunları bana anlatan müdürümüz Mehmet Kaya da bu mekteplerde okumuş ve aileyi yakından tanıyormuş. Dahası, mezun olduğum İstanbul Yüksek İslam’ın Müdürü Ahmet Davudoğlu da Emrullah Efendi’nin elinde yetişenlerden. Onu ve İsmail Ezherli gibi bazı başarılı öğrencilerini Nüvvab’tan sonra Mısır el-Ezher Üniversitesine göndermiş.”⁸⁴

Mert’e teklif edilen Müberra Hanım’ın referanslarının etkisi ve soyunun asaleti süreci ciddiyete taşımış ve bu sayede evlilik gerçekleşmiştir.⁸⁵

1.5. Ankara İmam-Hatip Okulu

Mert, yarım kalan eğitimini tamamlamak için Ankara hukuka naklini aldirarak Denizli’ye veda etmiş, görevine de eşi ile beraber Ankara İmam-Hatip okulunda devam etmiştir.⁸⁶ O dönemde tayin olduğu okulu ideolojik ve siyasi görüş farklılıkları yüzünden oldukça karışık bulan Mert, öğrencilerin ve okulun menfaatlerini koruyabilmek, bu süreçte kendisini de harcatmamak maksadıyla yoğun bir çaba harcamıştır. Zira yaşanan pek çok vaka içinde önyargı ve kabahat arama tavrının yoğun baskı ortamı oluşturduğu o günlerde, on kasımda devamsızlık yapan öğrencilerden, hocasına bıçak çeken bir öğrencinin durumuna; boykot girişimlerinden, Atatürk merkezli sürtüşmelere kadar pek çok olayın ortasında kalmıştır. Bu stresli günlerden alnının akıyla kurtulmasında ise vatanseverliği, kriz yönetiminin başarılı olması, adaleti ve doğruluğa olan sadakati yer almaktadır. On kasımda devamsızlık yapan öğrencilerin yakılmak istenen geleceklerini kurtarabilmek için tüm

⁸³ Bkz. Ek 2-Fotoğraflar (fotoğraf-9).

⁸⁴ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 163.

⁸⁵ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 162, 164.

⁸⁶ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 168; Başgönül, “Hizmet Aşkı Son Nefesine Kadar Koruyan İnsan Hamdi Mert”, <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=6764>, (Erişim: 22.04.2020); Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, s. 371.

derslerin yıllık devamsızlık kayıtlarını incelemiş ve her gün geç kalmayı alışkanlık haline getiren çocukları tespit etmiştir. Nihayetinde okulda en az devamsızlık yapılan günün on kasım olduğu sonucuna ulaşınca bunu raporlamış ve kastedilenin tam tersi olan bir gerçeği gün yüzüne çıkarmıştır.⁸⁷

O yıllarda İzmir Yüksek İslam Enstitüsü'nde mevcut bulunan ve Türkiye genelinde destek gören boykot olaylarına Ankara İmam-Hatipten bazı öğrenciler katılmak istediklerini bizzat Mert'e iletmışler ve destek olmasını istemişlerdir. Mert öğrencileri hiçbir şekilde desteklememiş, bu hususta herhangi bir girişimde bulunduğu takdirde kendilerini sorumlu tutacağını, derhal dağılmaları gerektiğini söylemiş ve başlamadan bu hareketin önünü kesmiştir. Daha sonra Mert, okul müdürünün odasına çağırılmış, öğrencileri boykota hazırlanmakla suçlanmış ve kendini yakacağı hususunda gözdağı verilmiştir. Müdürün bu tavrını hakimiyet zaafı olarak değerlendiren Mert: *"Müdür Bey sen bak!" diyorum. "Eğer öğrencilerine söz geçiremiyorsan, bu senin problemin. Öğretmenlerinden kimin ne yaptığını bilmiyorsan, bu daha büyük problemin ve ayıbın. Daha kendisi gelmeden haberini aldığın Hamdi Mert'in kim olduğunu hâlâ öğrenememişsen, beni izlemeye devam et! Olur ki öğrenir ve kime yakın duracağını bilirsin!"*⁸⁸ şeklinde yanıt vererek müdüre bir ayna doğrultmuş ve içine atılmaya çalışıldığı kumpastan zarar görmeden sıyrılmayı başarmıştır. Mert'in hadiseden sıyrılmada sergilediği soğukkanlılık örneği, kıvrak zekası ve farkındalık seviyesi takdire şayandır. Zira o tüm oklar kendisine doğrultulduğu zamanda dahi muhatabının açıklarını görmüş, hiç savunmaya geçmeden karşı saldırı ile mücadelesinde üstünlük elde etmiştir.

Okulda devam eden sürtüşmelerden pek çok öğretmen nasibini alarak soruşturma geçirmiş ve çeşitli okullara gönderilmişlerdir. Bu öğretmenlerden biri de Mert'in eşi Müberra Hanım olmuş, ancak Mert herhangi bir soruşturma geçirmemiştir. Onun, bu durumun nedeni hakkındaki fikri; iki hocanın kendi aralarındaki konuşmalarında birinin Mert'in neden hala okulda olduğunu sormasına karşılık diğer kişinin gösterdikleri tüm çabaya rağmen onun bir açığını bulamamalarından dolayı olduğunu söylemesinden elde etmek mümkündür. Bu konuşma Mert'tin zihninde geçen tüm olayların kasıt içerip içermediği ve düzmece olup olmadığı sorularının doğmasına neden olmuştur. Bu problemlerle uğraşırken hukuk eğitimine ağırlık veremeyen Mert, Ankara İmam-Hatip okulunda iki yıl görev yaptıktan sonra Yıldırım Beyazıt Ortaokulu'na geçmiş ve aynı zamanda eğitime de devam etme imkanı bulmuştur.⁸⁹

⁸⁷ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 171, 177.

⁸⁸ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 174.

⁸⁹ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 180, 182.

Yeni görev yerinde sükuna eren Mert, kargaşadan uzaklaşmış ve tekrardan asıl işi olan öğretmenlik üzerinde yoğunlaşmıştır. Mert orada icra edilen önemli bir uygulamayı tersine çevirmek suretiyle din eğitimi için başlattıkları hizmeti şöyle anlatır:

“Yeni okulumda bir ‘İlk’i başlattık. O yıllarda ortaokul ve liselerde din dersleri isteğe bağlı idi. Yani din dersine girmek isteyen öğrenciler okul idaresine dilekçe vererek din dersi öğrencisi oluyorlardı. Bunun da öğrenciler arasında “Din dersine giren girmeyen” diye ayırım oluştuğundan sakıncaları vardı. Okulda bir kargaşa, öğrencilerin bir kısmı içeride, bir kısmı dışarıda. Bu kargaşayı önlemek için okul müdürlükleri din dersi saatlerini ve sınıfları tefrik etmek zorunda kalıyorlardı. Bir önemli sakınca da dilekçe verme mecburiyeti caydırıcı oluyordu. Çocuk üşeniyor, nefesine öylesi kolay geliyor ve dilekçe vermeyi ihmal edince de dersi tercih etmemiş oluyordu. Muradı öyle olmasa da. Yeni okulumun ismini hatırlayamadığım müdürünü ve müdür başyardımcısı İsmail Sefa Özkan’ı, aradan 40 yıla yakın zaman geçtiği hâlde şükranla anıyorum. Öncelikle idareyle beraber kuralı değiştirdik ve din dersine girmek isteyenlerden değil, istemeyenlerden dilekçe alınmasını kararlaştırarak bir ‘İlk’i başlattık.”⁹⁰

Bu pratik ve etkili çözüme Mert’in tüm sınıflara hoparlör vasıtasıyla yaptığı 45 dakikalık konuşması eklenince okulda tüm öğrenciler din dersi almaya gönüllü olmuştur.⁹¹ Bu başarıyı sağlayan ilk neden; soğutmayan, aksine sevdiren bir öğretmenin gayretidir. İkinci neden ise idare ile uyum içerisinde çalışmak ve problemlere çözüm aramaktır. Zira çatışma ortamlarında basit vakalar dahi sorun olarak algılanırken, huzur ortamlarında karmaşık görünen meseleler bile kolaylıkla çözüme kavuşturulabilmektedir.

Yıldırım Beyazıt Ortaokulu’nun sakin ve uyumlu atmosferi Mert’in sadece akademik kariyerine katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Diyanet bünyesinde Cumhuriyetin 50. Yılı münasebetiyle yapılan roman yarışması için, babası Ahmet Ağa’nın hayatından bölümler sunan “*Bizi Yaşatanlar*” romanını yazma fırsatını vermiştir. Bu kitap Diyanet tarafından yayımlanmaya karar verilmiş ve Mert’e o gün için hatırı sayılır bir ödeme yapılarak ödüllendirilmiştir. Bunun dışında Mert, bu okulda görev yaptığı esnada Hukuk Fakültesi’ni bitirmiş, avukatlık stajını yapmış ve hatta bir dönem hem öğretmen hem de avukat olarak hizmet vermiştir. Fazilet Partisinin kurucu başkanı İsmail Alptekin’in yanında yaptığı kısa süreli avukatlık süreci Mert’e Diyanet’e giden yolları açmış, beş yıllık öğretmenlik yaşamının ise sonunu getirmiştir.⁹²

Çalışma hayatı avukatlığa kayan Mert, bu mesleği karşılaştığı bazı davalar nedeniyle pek içine sindiremediğini ifade etmektedir. Kendisini meslekten soğutan vakaların ilki borcunu ödemeyen bir adamın evine yapılan haciz olayında görev almasıdır. Bu vakada

⁹⁰ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 182.

⁹¹ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 182.

⁹² Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 183, 186; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, s. 371.

gittikleri hanede boynu bükük bir hanım ve etrafta ağlaşan çocuklar vardır. Mert, olay anını şu şekilde anlatmaktadır:

“Canı boğazında genç kadın, akan gözyaşlarını başının örtüsüyle silmeye çalışarak koluma dokunuyor ve “Avukat Bey, şunu da yazın.” diyor. Gösterdiği şey, eskimiş bir Kur’an rahlesi idi ve belli ki beğenmediğimiz için yazmamıştık. Acaba benim asıl mesleğim olan din adamlığını mı fark etmişti? İcra memuruna, “Tutanağı tamamla, ben dışarıdayım.” diyerek kendimi dışarı attım. Dışarıda ne yaptığımı sormayın. Hıçkırarak ağlıyorum ve neler oluyor diye merakla bakan komşulardan kendimi saklayamıyorum.”⁹³

Mert’in içinde taşıdığı vicdan ve merhamet duygusu avukatlık mesleğini hakkıyla yerine getirmesine engel teşkil edecek seviyede fazladır. Bir adamın sorumsuzluğunun cezasını eşinin ve üç küçük yavrusunun gözyaşları içerisinde ve çaresizce yaşamak zorunda kalmasını izlemek ve bu şartlarda gereğini yerine getirmek zorunda olmak Mert’e ağır gelmiştir.⁹⁴

Mert’in avukatlık günlerinde yıllarca yetiştiği değerlere ve karakterine ters düşen ikinci olayda vekili olduğu bir müteahhidin işçilerin haklarını ödememesi veyahut geciktirmesi ile ilgili katıldığı davadır. Bu davada işçiler avukat tutacak imkana sahip olmamaları nedeniyle üstelik çalışma kıyafetleriyle beraber salona bizzat gelmişlerdir. Müteahhidi savunmak durumunda olan Mert, o günü hatıralarına şöyle kaydeder:

“Duruşma salonu küçük ve kalabalık. Doğrusu benim de avukatlığımın ilk duruşmaları. Davacı işçilerin durumlarının ve duruşlarının farkında bile olmadan dosya bilgileriyle ünlü müteahhidi savunuyorum. Öyle ya, Bayındırlık Bakanlığı’ndan hakettiğimiz istihkakı henüz alamamışız. Bakanlık istihkakımızı ödediğinde biz de işçilerin ücretlerini ödeyecekmişiz. Bunu pişkinlikle anlatırken, Hakimin sitemli ikazı hayatımda işte o unutamadığım anı olarak kaldı: “Avukat Bey, şu davacılara dön de bir bak! Bunlar işçi, aldıkları gündeliklerle geçinirler. Çalıştıkları gün yevmiyelerini alamazlarsa, evlerine yiyecek götüremezler. Ve Bayındırlık Bakanlığı ile sözleşmeyi bunlar yapmamışlar, Müvekkiliniz yapmış”. Hakim sitemlerini belki daha da sürdürecekti ama ben alacağımı almış; sözünü keserek, davadan çekildiğimi belirtmişim. Zira bu kısa sürede Hakimin dediğini yapmışım. Taleplerini reddettirmeye çalıştığım davacılara dönüp-bakmış; adeta içim parçalanmıştı. O günden bugüne davacıya, davalıya, yargıca ve kendime hep bu gözle baktım. Savunma bir haktı ama alinteri ve haklılık daha büyük bir haktı. Yargıcın “ihlas-ı rey” kaygısından da, Avukatın savunma gayretinden de.”⁹⁵

Avukatların mesleklerinin icabı vekil oldukları kimselerden tarafa bir savunma ortaya koymaları gerekmektedir. Haliyle bazen haklı tarafı savundukları gibi kimi zamanda haksız

⁹³ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 192.

⁹⁴ Bu uygulama 2004 sayılı İcra İflas Kanununun 82. Maddesinde “(Değişik: 2/7/2012-6352/16 md.) Para, kıymetli evrak, altın, gümüş, değerli taş, antika veya süs eşyası gibi kıymetli şeyler hariç olmak üzere, borçlu ve aynı çatı altında yaşayan aile bireyleri için lüzumlu eşya” haczedilemez şeklinde değiştirilmiştir.

⁹⁵ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 194.

tarafı temsil etmek durumundadırlar. Bu husus Mert'in içine sinmemiş, adaletin tecellisi için yanlış tarafta olmayı kabullenememiştir.⁹⁶

Avukat olarak çalışmaya devam ettiği dönemde Diyanet İşleri Başkanlığına çağırılan Mert'e, "Hukuk Müşavirliği" görevi teklif edilmiştir. Dönemin basın yayın organlarında devamlı eleştiriye maruz kalan Diyanet'te çalışmak istemeyen Mert, huzurlu çalışma ortamını bırakıp bu hengamenin içine girmek istemediğini belirtmektedir. Bu nedenle kendisine yapılan teklifi reddetmiş, ancak Mert'i göreve davete gelen ve ortaokuldan arkadaşları olan personel de istediklerini almak hususunda azimli çıkmıştır. Bu kimseler bir sabah yanlarında Mert'in babası Ahmet Ağa olduğu halde çıkagelmiş, ikna için baba ile oğlu karşı karşıya getirmişlerdir. Avukatlığı müddetince oğlunu hiç aramamış olan Ahmet ağa ona şöyle demiştir:

"Ay oğlum! Ben aylardır insanlardan kaçıyorum. Şu giden adam var ya, işte onun oğlu abıkatmış diyecekler diye. Ben seni abıkat olsun diye okutmadım. Âlem-i İslam'a hizmet etsin diye doğduğundan beri peşinde koşuyorum. İmam-hatiple yetinmeyerek lise dedin itiraz etmedim. İlahiyata, bir de hukuk ekledin, ona da ses çıkarmadım. Demek sonunda bana yapacağın bu muydu? Sana abıkatlık mabıkatlık yok. Ya Irza'nın elindeki dilekçeyi imzala, ya da senin yerine ben imzalayacağım."⁹⁷

Babasının sözünün üstüne söz söylemeyi doğru bulmayan Mert, aldığı ikazın üstüne öğretmenlik ve avukatlıktan ayrılarak hizmetlerine Diyanet İşleri Başkanlığında devam etme kararı almıştır.⁹⁸ Mert'in babasının kararını kendi arzularına tercih etmesi, çağımızın "benim hayatım, benim kararım" sloganıyla yaygın bireysellik anlayışını yıkıp geçen bir hürmet örneği sergilemektedir. Aile büyüğü, atası, babasının bu sözleri ile hayatının akış yönü tartışmasız bir biçimde Diyanet'e doğru kaymıştır.

Mert'in Diyanete intikal etmesinde etkili olan bir diğer husus da kayınpederinin gördüğü rüya olmuştur. Mert, bu rüyayı kısaca şöyle anlatmaktadır:

"Başımda sarık, sırtımda cübbe, elimde süpürge ile bir sokağı süpürüyordum. Yukarıda –Denizli bölümünde– sözünü ettiğim Emrullah Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi, "Aman oğlum, bu sarık cübbe ile ne yapıyorsun?" diyerek süpürgeyi elimden almak isteyince, "Dur baba, ben Diyanet'in yollarını süpürüyorum." demişim. Bunu anlattı ve "O teklifte hayır var oğlum, kabul et." dedi. Büyük mü söylemişim ne, kader ağlarını örmüş, Diyanet'in yolunu tutmuştum."⁹⁹

⁹⁶ Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 371-372.

⁹⁷ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 197.

⁹⁸ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 196, 197; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 372-373.

⁹⁹ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 197, 198.

Mert'in kayınpederinin rüyasını ciddiye alması ve kararını bir rüya ışığında vermesi Hadis-i Şerifler çerçevesinde bakıldığında son derece anlaşılabilir bir şeydir. Zira Hz. Muhammed, “*Salih bir kişi (veya Saliha bir kadın) tarafından görülen güzel rüya, nübüvvetin 46 cüzünden bir cüzdür.*”¹⁰⁰ buyurmaktadır. Bahsi geçen rüyada da Mert'in “*Ben diyanetin yollarını süpürüyorum*” demesi hizmet hayatının diyanette devam edeceğine ve hayırlı bir iş olduğuna işaret etmektedir denilebilir.

1.6. Diyanet İşleri Başkanlığı Hukuk Müşavirliği Görevi

Hamdi Mert, 1974'te Lütfi Doğan'ın başkanlığı döneminde üçlü kararname ile Diyanet İşleri Başkanlığı Hukuk müşavirliğine atanmıştır.¹⁰¹ Kafasındaki tereddütlerin aksine hoşuna giden bir ortamla karşılaşmış, yeni kadrolarda Diyanet'in güncellenmesi ve etkinliğinin artırılması için çalışan kimseler olduğunu görmüştür. Bir bakıma diyanet içerisinde klasik üslup ve yenilikçi üslup olmak üzere iki farklı üslupla karşılaşmıştır.¹⁰² Mert, bu kurum ile ilgili ilk izlenimlerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Ben, Diyanet'in yerli yerine oturmuş ve safları belirlenmiş bu fotoğrafı ile buluştum. İki farklı üslup da beni kendilerine yakın görüyor ya da görmek istiyordu. Benimse, kendime bir taraf arama ihtiyacı duymadan yerim belliydi. Diyanet'in halk üzerindeki kadim/klasik işleyişinin olumsuz görüntüsü sebebiyle bu kuruma gelmeyi istememiştim. Fakat müesseseyi içeriden gördüğümde o görüntüyü düzeltmek isteyen bir canlı ekibin içinde bulmuştum kendimi. Tabi iki tarafa da taraf görüntüsü vermemeye çalışarak. Daha doğrusu –kendi çapımda ara bulmaya ve– nazım rol oynamaya özen göstererek.”¹⁰³

Mert daha işin başındayken tarafsız kalmayı ve uzlaştırmacı bir metot izlemeyi kararlaştırmıştır. Bu onun orta yol üzere olmayı benimsediğini ve gerginlikleri bertaraf edebileceği bir pozisyonda kalmayı tercih ettiğini göstermektedir. Kurumda ikilcilik ve sürtüşme gibi olayların vuku bulmaması için bu tarz insanların varlığı oldukça önemlidir.

Mert, Diyanet'e atandığında müşavirliği yöneten, hem İslam Enstitüsü hem de Hukuk Fakültesi mezunu olan, ayrıca Diyanet ve genel idare hukuku mevzuatı hakkında geniş bir tecrübeye sahip bulunan Ahmet Uzunoğlu idi. Mert'in övgüyle bahsettiği Uzunoğlu, ona karşı bir takım jestlerde bulunmuş, işe başladığı ilk gün henüz bir odası bulunmaması sebebiyle, hoş geldine gelen misafirlerini ağırlayabilmesi için izne ayrıldığını söyleyerek kendi odasını

¹⁰⁰ *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Hadis: 2101, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Bsk., C.12, S.123-9, s. 272.

¹⁰¹ DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-6).

¹⁰² Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 201-202; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 372-373; Ayrıca bkz. Hamdi Mert, “Ahmet Özcan Uşan”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=5823&SRC=hukuk> (Erişim: 24.04.2021).

¹⁰³ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 203.

Mert'e bırakmıştır. Mert, müşavirlikte çalışan personeli ziyaret ettiğinde Ahmet Bey'in onların arasında çalıştığını, izne ayrılmadığını görmüştür. Ayrıca Ahmet Bey kıdemli olmasına rağmen iş bölümünü herkesin kendine ait alanın başında çalışacağı biçimde taksim etmiş, bir alt üst dengesi kurmamıştır. Bir husus daha vardır ki o da şudur; Memurun Muhakemat Komisyonunu, Merkez Disiplin Kurulu ve Yüksek Disiplin Kurulunun her biri ile bir hukuk müşaviri ilgilenmesi gerekmektedir. Başkanlık, bu görevlerin üçünü de yeni atanan Mert'e vermiştir. Uzunoğlu bunu dert etmemiş, Mert'in avukatlık tecrübesini öne sürerek onu teşvik etmiştir. Bunca jestin üzerine Mert de yapılan inceliklerin altında kalmamış, her ikisi de ikinci dereceden müşavir iken kendisi için uygun bulunan birinci dereceyi hakkaniyet olduğunu düşünerek ve nezaketle Uzunoğlu'na bırakmıştır. Mert gördüğü güzel muamelenin bir karşılığını da Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı makamına yükseltildiği zaman göstermiştir. Uzunoğlu'nun sorumluluğunda kalan hukuk müşavirliğinin Mert'e bağlanması icap ederken ve başka bir örneği de olmamasına rağmen, Mert, bu birimin doğrudan Başkan'a bağlanmasını sağlamıştır. Zira dirsek teması içerisinde çalıştığı mesai arkadaşının üstünde bir pozisyonda bulunmayı ona duyduğu saygıya yakıştıramamıştır. Son olarak Mert, Uzunoğlu'nun daire dışında olduğu zamanlarda müşavirlik hizmetlerini yürütme görevini üstlenmiş, bunun için başkanlıktan sürekli bir onay almıştır. Gerektiğinde daha alt bir pozisyona vekalet etmekten rencide olmamış aksine bundan onur duymuştur.¹⁰⁴ İnsan ilişkilerini ve vefayı kişisel çıkarlarının önünde tuttuğu görülen Mert'in, tevazuu sahibi bir kimse olduğu, değerini ve kalitesini unvanından almadığı, bilakis özünde bulundurduğu erdemlerle yükseldiği anlaşılmaktadır.

Mert'in hukuk müşaviri olarak Diyanet'te çalışmaya başladığı zamanlarda Dışişleri Bakanlığı'nın yurtdışı temsilciliklerinden birinden, göçmen vatandaşların Yahova Şahitlerinin propagandasına maruz kaldıkları ve milli değerlerinin yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarına dair bir rapor gelmiştir. O dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yurtdışında görev yapan tek bir kadrosu dahi bulunmamaktadır. Sadece Çalışma Bakanlığı bünyesinde görev yapan sosyal yardımcı din görevlileri vardır ve bunların sayısı da onu geçmemektedir. Bu durum için Mert'ten, alınması gereken tedbirlerin tespitinin yapıldığı bir rapor yazması istenmiştir. Onun hazırladığı rapor ise şu şekildedir:

“Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından; yurtdışındaki vatandaşlarımızın doğumunda-ölümünde, iyi gününde-kötü gününde yanında olacak yetişkin din görevlileri gönderilmesi; bu din görevlilerinin hizmetlerini koordine etmek üzere büyükelçilikler ve başkonsolosluklar nezdinde temsilcilikler oluşturulması, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından; kreş ve anaokulu seviyesinden başlayarak, her

¹⁰⁴ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 203, 205.

kademede branş öğretmeni; özellikle “Türkçe ve Türk Kültürü” ve din dersi öğretmenleri gönderilmesi, Çalışma Bakanlığı tarafından; yurtdışına çalışmak üzere gönderilecek vatandaşlarımızın, ellerine pasaportları verilmeden evvel, gidecekleri ülke şartlarıyla ilgili olarak seminer ve kursa tabi tutulmaları, özellikle yabancı propagandalara karşı uyarılmaları, Kültür Bakanlığı tarafından; yurtdışında vatandaşlarımızın yoğun olarak bulundukları bölgelerde “Türk evleri” açılması. Buralara, millî duyguları güçlü rehber kişiler görevlendirilmesi ve Türk kültür ve gelenekleriyle ilgili kitap, broşür ve dokümanlar bulundurulması, özellikle ve çok sayıda her boy ve ebatta Türk Bayrağı gönderilmesi.”¹⁰⁵

Bu olay ve Mert’in yazdığı rapor Diyanet’in yurtdışında yaşayan göçmen vatandaşlara hizmet götürmek maksadıyla kadrolaşmaya başlamasının temelini teşkil etmektedir.¹⁰⁶

Yurtdışındaki göçmen vatandaşların devlet gözetiminde olmadıkları, kendi hallerinde sahipsiz olarak bulundukları o dönemde, başlarında Mert’in koordinatörlük yaptığı 92 din görevlisi, Ramazan münasebetiyle ve sorunları yerinde görmek maksadıyla yurtdışında çeşitli ülkelere gönderilmiştir. Bu din görevlileri raporlarını Mert’e sunmuş, raporlar bir ekip tarafından değerlendirilmiş ve Başkanlığa ulaştırılmıştır. Ardından Diyanet Gazetesi yönetimi Mert’ten, raporda yer alan tespit ve değerlendirmelerin yayımlanmak üzere kaleme alınmasını talep etmiş, neticede 8 ayı bulan bir zaman diliminde, gazetenin 16 sayısında bu uzun rapor “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri” başlığı altında neşredilmiştir. Diyaneti temsil etmek üzere Yurtdışına giden din görevlilerinin sahada yaptıkları tespitlerin yer aldığı bu raporda ortaya konan en ciddi sonuç göçmen Türklerin Devlet’e olan güveninin sarsıntıya uğramasıdır. Bu nedenle işçi olarak yurtdışına giden vatandaşların devletle olan ilişkileri acil ve devamlı olarak düzene konmalıdır. Raporun yayımlanmasını takip eden yıllarda tahsis edilen kadrolar vasıtasıyla göçmen vatandaşların öğretmen ve din görevlisi ihtiyacı ciddi oranda karşılanmış, vakıf ve birlikler kurulmuş, sahipsiz bırakılmışlığın önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁷

Mert’in din adamlığı ile hukukçu kimliği birbirini besleyen ve destekleyen bir hüviyete sahiptir. Çift ana dalda eğitim almanın etraflı bir bakış açısıyla bakmaya yardımcı olması, sığılıktan uzak tavırlar ve yüksek farkındalık Mert’te öne çıkan hasletler arasındadır. O siyasi değişimlerden geçmiş ülkesindeki “din, devlet, millet, siyaset” hususlarında yanlış anlaşılımları ve uygulamaları bir Diyanet mensubu olarak şöyle değerlendirmektedir:

¹⁰⁵ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 209.

¹⁰⁶ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 208, 209.

¹⁰⁷ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 213, 223; Örnek olarak bkz. Hamdi Mert, “Yurt Dışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=25697&SRC=> (Erişim:26.04.2021); Hamdi Mert, “Yurt Dışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=25368&SRC=> (Erişim:26.04.2021); Hamdi Mert, “Yurt Dışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=25354&SRC=> (Erişim:26.04.2021); Hamdi Mert, “Yurt Dışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=25785&SRC=> (Erişim:26.04.2021).

“Türkiye’nin İmparatorluktan Cumhuriyet’e; Cumhuriyet’ten batılılaşmaya doğru yol alırken; “Batılı kurumlar”ı transfer sürecinde bir “Sekülerleşme” sarasına tutulması, aydın geçinenlerle millet çoğunluğunun arasını açmış; “Devlet-Millet” bütünlüğü yara almıştı. Devlet, rejim, sistem adına birtakım kanunları kırbaç yapıp halkın üzerine yürütenlere karşı savunma psikolojisiyle onlardan uzak duranlar, aynı zamanda “Devlet” ve yönetimi ile de aralarına mesafe koyuyorlardı. Yani “Devlet-Millet” bütünlüğü ve tarihî “Din ü Devlet, mülk ü millet” anlayışı yara alıyordu. Hâlbuki, Türkiye Cumhuriyeti kanunları içerisinde “Din”i; müminlerin “İbadet” ve dinî ritüellerini; “Dinî hissiyat”larını koruyan maddeler de vardı. Bunlar bilinmiyordu ve bilinmediği için de uygulanmıyordu. Dindarlar – birtakım bahanelerle– takibata uğruyordu da dine ve dindarlara saldıranların yaptıkları yanlarına kâr kalıyordu, dahası devlet adına pohpohlanıyorlardı. Ama burada asıl irdelenmesi gerekli konu “Din-Devlet ve siyaset” ilişkilerindeki iki taraflı bulanıklık idi.”¹⁰⁸

Mert, bu hususları incelemenin Diyanet yönetiminin vazifesi olduğunu savunmuş ve çözüm olabileceğini düşünerek Diyanet Gazetesi’nde bir hukuk köşesi açmıştır. Bu köşede ağırlıklı olarak din görevlilerinin karşı karşıya geldikleri hukuki meselelerin ele alınmasına, ayrıca bilgi edinilmesi beklenen hukuki ve idari suallerin de yanıtlarının verilmesine karar vermiştir.¹⁰⁹

Mert, halen çalışmaya devam ederken askerlik görevi gelmiş ve 1975 yılında, Isparta 40. Alay’da kısa dönem olarak 4 ay askerlik yapmıştır. Burada askerlik yapanların yaklaşık 800’ü İlahiyat Fakültesi ve Yüksek İslam Enstitüsü mezunlarıdır ve askerlikleri Ramazan ayına gelmiştir. Bu kadar din eğitimi almış insanın bir araya gelmesi nedeniyle kışlanın bahçesinde ilk teravih toplu olarak kılınmış, namaz aralarında yüksek sesle okunan ilahilerin etkisi, askeriyede böyle bir şeye alışık olmayan şehir halkında geniş yankı bulmuştur. Mert bu namazda yalnızca cemaat olarak bulunmasına rağmen Diyanet’te çalıştığı için alay komutanı tarafından çağırılmıştır ve kendilerine Ramazan boyunca kullanabilecekleri bir yer tesis edilmiştir. Alay komutanı gayri nizami toplu hareketlerin askeriyeye zarar vermesinin önüne geçmek için namaz mekanını gelişi güzellikten kurtarmak ve disiplin altına sokmak maksadıyla düzenlediği bu mekanın anahtarını Mert’e teslim etmiş ve sorumluluğunu da ona

¹⁰⁸ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 225.

¹⁰⁹ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 212, 213; Mert’in hukuk müşaviri iken yaptığı bazı çalışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Hamdi Mert, “Görevlilerin Dikkatine...”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=19233&SRC=hukuk> (Erişim: 27.04.2021); Hamdi Mert, “Murakipların Hukuki Durumları Yeniden Ele Alınıyor”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=29001&SRC=hukuk> (Erişim: 27.04.2021); Hamdi Mert, “Tedavi ve Yol Giderlerinden Yararlanacak Olanlar”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=28082&SRC=hukuk> (Erişim: 27.04.2021); Hamdi Mert, “Memurun Yurt Dışında Hastalanması Halinde Yapılacak İşlem”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=16643&SRC=hukuk> (Erişim: 27.04.2021); Hamdi Mert, “Aylıksız İzin”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=16658&SRC=hukuk> (Erişim: 27.04.2021).

vermiştir. Bu olay takip eden yıllarda, ilk teravihte göklere yükselen nidalardan etkilenen halk tarafından, Isparta Alayına garnizon camisi yapılması sonucunu doğurmuştur.¹¹⁰

Mert, vatani görevini yerine getirip Ankara'ya işinin başına döndükten sonra siyasi çalkantılar içinde bir Diyanet bulduğunu, başkanın görevden alındığını, merkez teşkilatı ve personel dairesi gibi önemli birimlerde değişiklikler yapıldığını ifade etmektedir.¹¹¹ Bu sıkıntılı sürecin düzeltilebilmesi ve Diyanet'in politikadan arındırılabilmesi için emek çeken kimselerin başında gelen Mert, Cumhurbaşkanı Korutürk'e verdiği brifingde şu ifadelere yer vermiştir:

“Din hizmeti etnik, siyasi, sosyal bütün grupların ve hiziplerin dışında kalması gerekli bir hizmettir. Din herkes için bir ortak sığınaktır. Bu ortak değeri, bir grubun diğer gruplar üzerinde siyasi ve başka mülahazalarla kullanması, onun varlık sebebine aykırıdır. Başkanlığımızın, kurum ve kuruma bağlı mensupları olarak bu konuda sıkıntıları bulunmaktadır. Problemi, ilahî ve resmî vebali ile huzurlarınızda arz ediyoruz.”¹¹²

Mert, takip eden günlerde problemlerin arttığını, merkez ve taşrada çalışan personel hakkında önceden kurgulanmış soruşturmalar başlatıldığını beyan etmektedir. Hukuk müşaviri olmasından dolayı bu dosyalar sonunda ona gelmiş ve çözmekte onun sorumluluğuna verilmiştir. Mert'in bu süreçte Diyanet'in misyonunun ve pozisyonunun korunması için verdiği mücadele bunlarla sınırlı kalmamış, devletin farklı kademelerinde çalışan çeşitli kimselerle ve bakanlarla devamlı görüşmelerde bulunmuş, bu süreç Tayyar Altıkulaç'ın Diyanet İşleri Başkanlığı'na kadar tüm sıkıntısıyla ve yoğun mücadeleyle devam etmiştir. Mert'in sık sık “*Türkiye işte o günlerden geçerek bugünlere geldi.*” şeklinde vurgu yaptığı Diyanet İşleri Başkanlığı, günümüzde Diyanet Vakfı vasıtasıyla üniversitesi ve araştırma merkezi olan bir kurum haline gelmiştir.¹¹³

1.7. Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı Dönemi

Diyanet'i içerisinden geçtiği zorlu mücadelelerden bugünlere taşıyan gelişim süreci Bakanlar Kurulu kararı ve o gün Cumhurbaşkanı olan Fahri Korutürk'ün onayı ile bütünleştirici proje ve çabalarıyla Tayyar Altıkulaç'ın 1978'de Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilmesiyle yeniden başlamıştır denebilir. Onun başkan olarak atanmasıyla birlikte Hamdi Mert de başkan yardımcılığına getirilmiş, çalışmalarının ve verdikleri mücadelenin pek çok

¹¹⁰ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 227, 229.

¹¹¹ Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 373-374.

¹¹² Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 245.

¹¹³ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 241, 270; Hamdi Mert, “Türkiye'nin Manevi Hayatında “Diyanet”in Yeri”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=18093&SRC=diyanet> (Erişim: 28.04.2021); Hamdi Mert, “60 Yılın Blâncosu”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=23565&SRC=diyanet> (Erişim: 28.04.2021).

evresinde işbirliği halinde olmuşlardır.¹¹⁴ Bu dönemde ilk olarak dağılan kadrolar toplanmış, personel içerisine çalışma disiplini getirebilmek için hizmetler Yıllık Çalışma Programı kapsamına alınmış, köy camilerine yıllık 2000 görevli kadrosu verilerek merkezden taşraya Diyanet'te düzeltme ve toparlanma yoluna gidilmiştir. 1979 yılı itibariyle hac ibadetinin organizasyonları Diyanet bünyesine geçerek resmi bir statüye bağlanmış, böylece bu seyahat esnasında yaşanan sıkıntıları bertaraf edecek çalışmalar başlamıştır.¹¹⁵

12 Eylül askeri darbesi Altıkulaç'ın başkanlığı ve Mert'in başkan yardımcılığı dönemine rastlamıştır.¹¹⁶ Bu dönemde resmi kurumlar Milli güvenlik konseyine brifinglerini sunarken Diyanet'in organik yapısını Altıkulaç çalışmış, kadro ve eleman açığı gibi kurum gereklilikleri ile ilgili bilgilendirmeyi ise Mert hazırlamıştır. İmam-Hatip liselerinin merkez ve taşrada hizmet vermek üzere yeter sayıda mezun verememesi halkı din konusunda siyasi ve ideolojik istismarlara maruz bırakmış, yurtdışındaki vatandaşların ise dinî ihtiyaçları neredeyse hiç karşılanamamıştır. Din bilgisi derslerinin tercihe bağlı olarak verilmesi ise sosyo-kültürel meselelere neden olmuş ve milli bütünlüğün zarar görmesine yol açmıştır. Bu şartlara rağmen resmi ağızlardan, yedi bölge için birer tane bırakılmak üzere İmam-Hatip liselerinin sayılarının azaltılacağı dile getirilmiş, ilgili açıklama hem diyanet hem de halk açısından sıkıntılar doğurmuştur. Mevcut İmam-Hatip okullarından verilen mezunların diyanetteki eleman açığını kapatmaya yetmediği, uzun vadede dahi sorunu çözmeye yetmeyeceği belirtilen brifingte bu hususlar tek tek ve istatistiki verilerle ele alınmıştır. Hazırlanan brifingin üst makamlara sunulmasının ardından Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi geniş katılımlı şekilde "1. Din Eğitimi Semineri"ni düzenlemiştir. Fakülte Dekanı Prof. Dr. Hüseyin Atay ve Din Eğitimi Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Beyza Bilgin'in yoğun çabalarıyla gerçekleştirilen ve Altıkulaç'ında bir tebliğle katıldığı seminerde, okullarda din eğitimi meselesi etraflı bir biçimde ele alınmış, isteğe bağlı din derslerinin zorunlu hale getirilmesi, yoğun din eğitimi veren İmam-Hatipler ve Yüksek İslam Enstitülerinin nicelik ve nitelik bakımından güçlendirilmesi gibi konularda bilimsel kararlar verilmiş ve kamuoyuna duyurulmuştur. Mert 15 Mayıs 1981'de yayımlanan Diyanet Gazetesi'nde bu kararlara, sonuç

¹¹⁴ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 270, 273; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 373-374; Ayrıca Bkz. Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, TDVY, C.2, İstanbul, 2016, ss. 331-332, 338, 343344, 906.

¹¹⁵ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 272, 281; Hamdi Mert, "Gurur Verici Tebrik Üzerine", <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=21153&SRC=diyanet> (Erişim: 28.04.2021); Hamdi Mert, "İlk Yıldönümünde 12 Eylül Harekatının Bilançosu", <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=20001&SRC=> (Erişim: 28.04.2021).

¹¹⁶ Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 376-377.

bildirisine ve başkanın tebliğine yer vermiştir.¹¹⁷ Bunun dışında Yüksek İslam Enstitüsü müdürlerinden oluşan bir heyette Kenan Evrenle bizzat görüşerek kendi raporlarını sunmuşlar ve daha sonraki gelişmeler ve düzenlenen uygulamalara tesir etmişlerdir. Diyanet'in brifingi ile başlayan ve zincirleme devam eden bu çabalar neticesinde din eğitimi ve din hizmetlerinde 12 Eylül sonrası şu değişiklikler meydana gelmiştir:

-İmam-Hatip Liselerinin sayılarında azaltılmaya gidilmemiş, mevcut statüleri de korunmuştur.

-O tarihten itibaren Yüksek İslam Enstitüleri Fakülteye çevrilmiştir.

-Anayasa teminatı altına alınarak ilkokul, ortaokul ve liselerde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri zorunlu hale getirilmiştir.

-Nihayet göçmen vatandaşların sahipsiz bırakılmasının önüne geçmek adına Diyanet İşleri Başkanlığı'na yurtdışında çalışacak personel için kadrolar verilmiştir.

-Farklı kurum ve kadrolar altında hizmet veren meslek camiasının ortak ve birbirlerini destekleyici gayretleri sonucunda ve Milli güvenlik konseyi başkanının ve konsey üyelerinin dine ve istişareye önem vermesiyle, Türkiye'de din eğitimi adına bu önemli gelişmeler karara bağlanmıştır.¹¹⁸

Bazı dinden uzak kişiler ve Diyanet personeli olduğu halde yönetimle mesafeli bir kısım kimseler, 12 Eylül askeri darbesini bahane ederek, Milli Güvenlik Konseyine Diyanet'i şikayet etme akımı başlatmış, bu şikayetlerin sayısı 118'e ulaşmıştır. Altıkulaç ve diğer idari personel hakkında yapılan bu şikayetlerin 34 tanesini Mert'in Diyanet gazetesindeki yazıları oluşturmaktadır. Devlet Denetleme Kurulu tarafından incelenen bu dilekçeler, devlet güvenliğini ilgilendirmediği gerekçesiyle Başbakanlık Denetleme Kurulu'na devredilmiştir. Üç ay süren soruşturma neticesinde diğer herkesin ifadesi alınırken Mert'in ifadesine başvurma gereği duyulmamış, aksine dosyası kapatılarak kendisine, devletine, milletine bağlı ve objektif bir kişi olduğu kanaatine vardıklarından dolayı teşekkür edilmiştir. Bu şikayetlerden Mert, üzerine hiçbir çizik atılmamış tek kişi olarak sıyrılmıştır.¹¹⁹ Ortaya çıkan tabloda Mert'in dini merkeze alan düşünce yapısı ve dinin tüm ideolojilerin üzerinde, her şeyi ve herkesi kapsayan, bütünleştirici yönünü öne çıkararak ve korumaya çalışarak hareket etme çabasının payı büyüktür. Zira bu misyon beraberinde tüm muhataplarına eşit mesafede

¹¹⁷ Hamdi Mert, "İlahiyat Fakültesince Düzenlenen Din Eğitimi Seminerinde Belirlenen Görüşler", <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=16171&SRC=diyanet> (Erişim: 29.04.2021).

¹¹⁸ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 317, 320; Süreçle ilgili geniş bilgi için bkz. Turgay Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.7, 1998, ss. 552-554; Öcal, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi", ss. 241-268.

¹¹⁹ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 323, 324; Çetin, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, ss. 376-377.

durmayı, taraf olmamayı ve kutsalını korumayı getirmektedir. Ayrıca onun vatan uğruna tek kolunu cephede bırakmış bir gazinin oğlu olması, böylece devlet ve millet sevgisinin, devleti canının üzerinde görme duygusunun ve uğruna hiçbir fedakarlıktan kaçınmamanın küçüklükten beri içine işlemesi hizmet hayatının da bütününe yansımıştır. İstendik bir vatandaşta bulunması gereken tüm bu vasıfları taşımasından dolayı Mert, şikayet kapsamında değerlendirilen çalışmalarından dahi takdir almış örnek bir şahsiyettir.

Tayyar Altıkulaç'tan sonra Mustafa Sait Yazıcıoğlu¹²⁰ Diyanet İşleri Başkanı olarak göreve geldiği zaman da Mert, Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığını sürdürmeye devam etmiştir. Yeni başkan henüz hizmet süresinin başlarındayken haftalık yayın yapan ve içeriği hem gazete hem de dergiye benzeyen Diyanet Gazetesini eleştirmiş, Diyanet adına daha nitelikli bir dergi çıkarılmasını gündeme getirmiştir. Yazıcıoğlu, bu görevin ifa edilebilmesi için gereken sorumluluğu ise Mert'e vermiştir. Mert, ağır bulduğu bu sorumluluğu başta üstlenmek istemese de verilen karara itaat etmiştir.¹²¹ Kendisi o günü şu şekilde anlatmaktadır:

“Gerisini çocuklarım anlatıyor. Telefonda üzücü bir haber aldığımı anlamışlar. Sanki düşecek gibi afallayarak odama girmişim ve içeriden kilitlemişim. Çocuklarda bir telaş ki ne telaş! Ne kadar zaman geçmişse geçmiş, kapıyı açarak çocuklardan kâğıt kalem istemişim. Bundan gerisini artık ben de biliyorum. Yatağımın üstünde önce derginin adını koydum ve logosunu çizdim. İsmi Diyanet Aylık Dergi. Logoyu çizebildiğim kadar güzel bir çizdim. Derginin bölümlendirilmesi; ilk sayfada başyazı; ikinci sayfadan itibaren haber yorum; orta sayfada ayın gündemini ifade eden bir tahlil. Ankara'ya döndüğümde, Başkan'ın sorgusuna gerek kalmadı; daha da geliştirdiğim tasarımı önüne koydum. 2011 yılı içinde 250. sayısı yayımlanan ve önceki Diyanet İşleri Başkanlarının ve merkez personelinin huzurlarında bir “Plaket” ile ödüllendirildiğim Diyanet Aylık Dergi'nin hikâyesi budur ve şerefi de Başkan Mustafa Sait Yazıcıoğlu'na aittir.”¹²²

Yazıcıoğlu, akademisyenlikten gelme bir başkandır ve üniversite kendisini iki yıl izinli saymış, bu süreçte Diyanet İşleri Başkanı olarak hizmet vermiştir. Görev süresi dolduğunda; dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın yüz yüze beyanına ve beklenenin aksine; izin süresi uzatılmamış, kendisinin görevden ayrılma dilekçesi vermesinin kabul edilmemesine rağmen, bir gün kişiye özel, kırmızı mühürlü bir zarfla görevine son verilmiştir. Mert'in “duygusal bir başkan” olduğunu belirttiği Yazıcıoğlu içeriği zehir zemberek düzenlenmiş bir mektupla ve basın toplantısı yaparak Diyanet'e veda etme kararı almış, düzenlediği toplantıda bu

¹²⁰ <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Person/PresidentDetail/38/prof-dr-mustafa-said-yazicioglu> (Erişim: 29.04.2021); https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=23&p_sicil=5931 (Erişim: 29.04.2021).

¹²¹ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 342, 344.

¹²² Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 344.

yaklaşımına idari personelden hiç itiraz edilmemiştir. Konuya ertesi gün dahil olan Mert, Başkan'ın elinden metinleri alarak yırtıp atmış ve şu şekilde bir tavır ortaya koymuştur:

“Siz, oturduğunuz makamın hangi makam olduğunun farkında mısınız? Kurulduğumuz günden bugüne o makamdan kimler geldi geçti? O günden bugüne böyle bir skandal yaşandı mı? Kaç yaşındasınız? Daha önünüzde nice hizmet yılları ve makamlar bulunduğunu düşünemiyor musunuz? Bu kutlu makamdan, yaptığınız hizmetlere uygun, takdir plaketleri alarak ayrılmak yerine, niçin sırtınıza bir tekme vurulmuş gibi uzaklaşmayı tercih ediyorsunuz?”¹²³

Bu bakış açısını mantıklı bulan Yazıcıoğlu, Mert'e nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini sormuş, irtibatlı olduğu makamlara teşekkürler eden, yapıcı ve birleştirici bir üslup belirlemeye karar vermişlerdir. Nihayetinde Başkan, Diyanet'in ve devletin geleneklerine uygun bir biçimde görevinden uğurlanmış, Mert'in müdahalesiyle kamuoyunda tepki uyandıracak, Diyanet tarihinde skandal olarak yer alacak bir ayrılığın önüne geçilmiştir.¹²⁴ Mert bu olayı daha Diyanet personeli olmadan evvel kayın pederinin gördüğü rüyaya yormaktadır: “*Hani başımda sarık, sırtımda cübbe, elimde süpürge, Diyanet'in yollarını süpürdüğüm Rahmani rüya.*”¹²⁵ Mert, yaptığı hizmetlerle bir değil bir çok kez, temsili olarak, Diyanet'in yollarını süpürmüş bir hizmetkar, kurumun korunmasında, gelişmesinde ve derinleşmesinde ömrünü vakfetmiş cefakar ve fedakar bir kimsedir.¹²⁶

Yazıcıoğlu'ndan sonra başkanlık görevine Mehmet Nuri Yılmaz¹²⁷ gelmiş, Mert onun döneminde evvela 6 aylık ve daha sonra 3 yıllık atama ile yurtdışına görevlendirilmiştir. Başkan Yardımcılığı yaptığı dönemde il ve ilçe müftüleri bünyesindeki açılışlara katılmış, farklı konulardaki seminer ve konferanslarda Diyanet İşleri Başkanlığı'nı temsil etmiştir.¹²⁸ 1992 senesine rastlayan Yurtdışı görevlendirmesinde Mert, Hollanda Lahey Büyükelçiliği bünyesinde Sosyal Hizmetler Müşavirliği vazifesini yürütmüştür.¹²⁹ Mert, Türkiye'ye döndüğü 1997 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Başkanlık Vaizi olmuş, ardından Başbakanlık Müşaviri olarak atanmış, tekrardan Diyanet İşleri Başkanlığı Başkanlık Vaizi görevine gelmiş, 1998 yılında da emekli olarak memuriyet hayatını sonlandırmıştır.¹³⁰ O, emekliliğin rahavetine kapılmamış, kendi hayatına çekilmemiş, bilgi ve birikimlerini çeşitli yerlerde

¹²³ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 347, 348.

¹²⁴ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, ss. 346, 348.

¹²⁵ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 349.

¹²⁶ Hamdi Mert'in Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı yıllarına ait fotoğraflar için bkz. Ek 2-Fotoğraflar (fotoğraf-10, fotoğraf-11, fotoğraf-12).

¹²⁷ <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Person/PresidentDetail/39/mehmet-nuri-yilmaz> (Erişim: 29.04.2021); <https://www.biyografya.com/biyografi/21537> (Erişim: 29.04.2021).

¹²⁸ DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-8, belge-9, belge-10, belge-11, belge-12, belge-13, belge-14, belge-15, belge-16, belge-17, belge-18, belge-19).

¹²⁹ Bu görevini sürdürdüğü esnada da katıldığı programlarda Başkanlığı temsil etmeye devam etmiştir. Bkz. DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-21); Ek 2-Fotoğraflar (fotoğraf-15).

¹³⁰ DİBA, Dosya Sicil No: 74.1109. Ek 1-Belgeler (belge-5, belge-22, belge-23, belge-24).

insanların faydasına sunmaya devam etmiştir. Devlet memurluğu süresinin son bulduğu 1998 yılında Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde Yayınlar Genel Müdürü vazifesini yürüterek hizmetlerini sürdürmüş, aynı üniversitenin hukuk danışmanlığını da üstlenmiştir. Ahmet Yesevi Üniversitesi İnternetle Uzaktan Eğitim Sisteminde, Yesevilik Bilgisi dersi alan öğrencilere danışmanlık yapan Mert, kurum bünyesinde hizmet veren (www.bilinmeyenislam.com) web sitesini kurarak, karalama girişimlerine karşı, İslam'ın Kur'an ve sünnete dayalı evrensel esaslarını dünyaya tanıtmaya gayret sarf etmiştir. Mert, yine bu üniversiteye bağlı bir vakıf olan Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı'nda da genel müdürlük yapmış ve eş zamanlı olarak AY inşaat Türkiye Anonim Şirketi'nde görev almış, daha sonra bu şirketin Yönetim Kurulu Başkanlığını icra etmiştir. Ömrünün son dönemlerinde kansere yakalanmış, hastanede tedavi gördüğü, hatta yalnızca bir kolunu ve başını hareket ettirebildiği zamanlarda dahi kitap ve dergi çalışmalarını sürdürmüş, yayın hayatına yaşamının son demine kadar ara vermemiştir. 26 Temmuz 2015 tarihinde 73 yıllık ömrü Ankara'da son bulmuştur. Cenaze namazı dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez tarafından kılınan Mert, Mersin'in Bozyazı ilçesinde toprağa verilmiştir.¹³¹

1.8. Eserleri:

1.8.1. Kitapları

Hamdi Mert; öğretmenlik, avukatlık, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda hukuk müşavirliği, başkan yardımcılığı gibi vazifelerle bu devlete hizmet etmenin yanı sıra gelecek nesillere bilgi, kültür ve bilinç aktarımı sağlama niteliğinde kitaplar da kaleme almıştır. Onun kitaplarında öne çıkan en önemli özellik ise, herkese hitap edecek yapıda, kolay anlaşılır, akıcı bir dil ile kaleme alınmasıdır. Vefatından sonra dahi hizmet etmeyi sürdürme misyonuyla yazılan bu eserler; topluma mal olmuş örnek şahsiyetler yanında, çevreyi/ormanları koruma bilinci, toplumlara barış çağrısı, İmam-Hatip Liseleri gibi çeşitli konularda yazılmış 15 farklı eserdir. Aşağıda söz konusu eserlerin kısa tanıtları yapılmıştır:

1. *Ansiklopedik İslam İlmihali*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1986, 208 s.

Mert'in bu eseri Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı döneminde Tercüman gazetesi tarafından aile ve kültür kitaplığı yayınları kapsamında 1986 yılında basılmıştır. Yazar bu

¹³¹ Mert, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, s. 358; Başgönül, "Hizmet Aşkını Son Nefesine Kadar Koruyan İnsan Hamdi Mert", <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6764>, (Erişim: 30.04.2020); Mert, "Kaybettiğimiz Bir Değer: Ağabeyim Hamdi Mert", http://www.gazeteanamur.com/haber_detay.asp?haberID=2226 (Erişim: 30.04.2021); <https://www.hamdimert.com/default.asp?page=icerik&id=6> (Erişim: 30.04.2021). Ayrıca bkz. Ek 2-Fotoğraflar (fotoğraf-16).

kitabını, farklı yaş ve kültür seviyelerine hitap edebilecek bir ilmihal ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla yazdığını belirtmektedir. Kullanım kolaylığı düşünülerek alfabetik sırayla yazılan bu eserde; iman, ibadet ve ahlak esasları, Hz. Muhammed'in hayatı, savaşları, barışları, vasiyeti, devlet prensipleri, amelî ve itikadî mezhepler, bu mezheplerin niçin doğdukları ve imamları, hadis metodolojisi, Kütüb-ü Sitte imamlarının hayatları ve hadis usulleri, İslam dinine büyük hizmetler vermiş alimler hakkında bilgiler, Türkçe Kur'an ve ezan, Edile-i Şer'iyye, Ef'al-i Mükellefin, 32 farz ve kandiller gibi meseleler ve pek çok dini terim herkese hitap edecek basit bir dille ele alınmıştır. 208 sayfa olan Ansiklopedik İslam İlmihali, ilk ve ortaöğretim okul kademelerinde okuyan öğrencilere kaynak niteliği taşımaktadır. Bu eserin sonuna Mert'in "İslam'ın Barış Çağrısı" isimli eseri, "İslamiyet'in Barış Prensipleri" başlıklı son bölümü hariç olarak, eklenmiştir.

2. *İslam'ın Barış Çağrısı*, Merve Yayıncılık, Ankara, 1987, 90 s.

Mert'in 90 sayfalık bu eseri, barış yılı ilan edilen 1986 yılında dahi, savaşlarla kirlenen dünyanın İslam'ın barış çağrısına muhtaç oluşu inancı üzerine yazılmış bir kitaptır. Eser, Mekke'de gerçekleştirilen zulümleri engellemek maksadıyla yapılan, Hz. Muhammed peygamber olmadan evvel vuku bulan Hılf-ul Füdul toplantısında alınan kararların zikredilmesiyle başlamaktadır. Birinci bölümde "Tarih Boyunca Sulh Sarayına Yapılan Saldırıları" ana başlığı altında Habil-Kabil Kavgasına, M.Ö. 5 ve 2 yüzyıllar arasında meydana gelen Kartaca katliamına, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmek istenmesine, Fil vakasına, Hz. Muhammed dönemi ve sonrası yapılan zulümlere, Balkan ve Cihan harplerine, 1986 Barış Yılı'na, Birleşmiş Milletler'in kurulmasından sonra meydana gelen savaşlara karşı BM'nin tavrına ait konular işlenmiştir. İkinci bölümde ise; "Dünya Barışına Yapılan Saldırıların Faturası" ana başlığı verilmiş, bu kapsamda insanlığın açlık tehlikesiyle karşı karşıya olup olmadığından, insan için çalışmaktan başka çare olmadığından, İlâhi nizama uymanın zorunluluğundan evrensel problemlerden ve üçüncü dünya savaşının körüklendiğinden bahsedilmiştir. "İslam'ın Barış Çağrısı" ana başlıklı üçüncü bölümde İslamiyet'in barış dini olduğu, Müslümanlıkta niçin savaş yapıldığı anlatılmış, savaş halinde dahi gayr-i Müslimlerle insani ilişkilerin sürdürülmesi gerektiğinden, Hz. Muhammed'in barışı prensip edindiğinden, onun hayatından barışa dair misallerden ve güvenilir karakterinden, veda hutbesindeki haksızlığa ve zulme karşı duran hadislerinden örnekler verilmiştir. "Sulh Yarışında İslam Dünyası" ana başlıklı dördüncü bölüm, Müslüman ülkelerin bölünmesinin sonuçları, birlik ve beraberlik için atılan adımlar ve kurulan teşkilatlar hakkında kaleme alınmıştır. Beşinci bölüm olan "İslamiyet'in Barış Prensipleri"nde, İslam'ın fikir ve inanç hürriyetini, sosyal adaleti ve

sosyal barışı, kadın haklarını teminat altına alması, işçi ve işverenin hakkını korumaya yönelik tavırları konu edilmiştir.

3. *Nereye Bu Gidiş? Şiirler*, Zemin Matbaası Kom. Şti., Adana, 1962, 56 s.

Mert'in İmam-Hatip Okulu yıllarında kaleme aldığı şiirlerini topladığı kitabı ve kaleme aldığı ilk eseridir ve Hz. Muhammed'in "Şiirin hikmet olanı da vardır" hadisi ile başlamaktadır. İçerisinde devamlı sevgi ve hürmetle bahsettiği hocası Faruk Akküh'ün kendisine hitaben yazdığı kısa bir yazı ve Avukat Cevdet Akçalı'nın şiirlere övgü niteliği taşıyan ifadeleri de yer almaktadır. Şiirlerine geçmeden evvel Mert, "Bu gidiş nereye?" diye sorarak Türk milletinin köklü tarihinden sonra bugün içerisinde bulunduğu hali sorgulayan bir yazısına sayfa ayırmıştır. Kitabının "Nereye bu Gidiş?" ismini verdiği birinci bölümünde 16, "Sezgiler" adlı ikinci bölümde 18 şiiri mevcuttur. Kitabından bir şiir örneği:

KADER

Ey Kürşad'ın Torunu

Şehit Babam kalk!

Bak şu dünyanın haline;

Çakallar aslan

Fareler kaplan kesilmiş,

Saldırmakta insana...

Ve can vermekte asil TÜRK

Aslan(!)a ve Kaplan(a)

Bu nasıl hal ey Babam?

Leş yemekte durmadan

İnsanım diyen Kaplan (!)

Dün sendin bugün de ben

O kaplan (a) yem olan...

Müsterihiz ama biz:

Böyle takdir buyurmuş

Yüce yaratan...

4. *Bizi Yaşatanlar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, 230 s.

Bir roman niteliğinde yazılan bu eser, Mert'in ülkenin istiklali için verilen savaşlarda gazi ve şehit olup barış yıllarında vatanın kalkınması için her türlü hizmet ve fedakarlıktan kaçınmayan Türk insanının anısına, babası Ahmet Ağa'nın hayatını kaleme aldığı bir

otobiyografidir. Ahmet Ağa, cephede sol bileğinden vurulmuş, hastaneye vaktinde yetiştirilemediği için kolu kangren olmuş, yaşam ümidinin kaybedildiği bir seviyeye geldiğinde ondan vazgeçmeyen Hamdi Bey isimli doktorun gayretiyle kolu ve gövdesinde kangrene bağlı çürükleri kesilerek hayata döndürülmüş bir savaş gazisidir. O, memleketine döndükten sonra vatan sevgisini farklı kanallara yönlendirerek yaşadığı bölgenin kalkınabilmesi, huzur ortamının korunması ve yeni nesillerin eğitim yoluyla en iyi şekilde yetişebilmesi için gayretler sarf etmiştir. Art arda girilen savaşlar neticesinde yıpranmış, yoklukla sınanmış bir memleketin ayağa kalkmasında köyünde kentinde nice Ahmet Ağalar devletten hizmet beklemek yerine, sayısız hizmeti hiçbir karşılık beklemeden devlete sunmuştur. Bu roman Mert'in babası nezdinde onların hikayesidir. Bizi Yaşatanlar, 1973 yılında, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cumhuriyet'in 50. Yılı anısına açtığı roman yarışmasında ödüle layık görülmüştür.

5. *Din-ü Devlet Mülk-ü Millet-Bir Ömrün Hikayesi*, Tavoos, 2017, 430 s.

Mert'in din, devlet, millet bütünlüğüne adanmış hayatını anlattığı eseridir, ancak kitabını tamamlamaya ömrü vefa etmemiş, kızı Hicret K. Toprak¹³² tarafından yayına hazırlanmıştır. Bu nedenle onun yaşamının Hollanda Din hizmetleri müşaviri olarak atandığı 1992 yılından, vefat ettiği 2015 yılına kadar olan zaman dilimi eserde yer almamaktadır. Yedi bölüm ve eklerden oluşan eser, çocukluk dönemi, Adana İmam-Hatip Okulu'nda ve Yüksek İslam Enstitüsü'nde eğitim aldığı yıllar, Denizli ve Ankara'da öğretmenlik yaptığı dönemler, avukatlıktan Diyanet'e geçiş süreci, Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı yıllarını içermektedir. Ekler kısmında ise; 1. bölümde Mert'in 1956 ile 1958 yıllarında hatıra defterine yazdığı bir takım yazılar, 2. bölümde 1960 ihtilalinin ardından Necip Fazıl Kısakürek ile Bedii Faik'in Son Posta ve Dünya gazetelerinde yaptıkları kalem kavgasının örnekleri, 3. bölümde Mert'in Adana İmam-Hatip Okulu'nda hocası olan ve kendisinden çok etkilendiği Faruk Akkühah hakkındaki yazıları, 4. bölümde Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının dindarları koruduğuna dair hukuki bilgiler, 5. bölümde dinin siyasete alet edilmesine karşı tepki yazıları yer almaktadır. Kitabın içinde ve sonunda, çeşitli zaman dilimlerinden Mert'e ait fotoğraflar da bulunmaktadır.

6. *İslâmiyet'te Ağaca Verilen Önem*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, 83 s.

Mert'in bu eseri İslam'ın yalnızca ahirete dönük bir din olmayışının aynı zamanda dünyanın imarıyla da ilgilenişinin izahıyla başlamaktadır. Önsözünü Tayyar Altıkulaç'ın yazdığı eserde, İslam'ın ağaç dikmeye, ormanları korumaya, savaş zamanında dahi ağaçları

¹³² Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, bkz. <https://if.asbu.edu.tr/index.php/tr/personel/hicret-k-toprak> (Erişim: 30.04.2021).

tahrip etmemeye gösterdiği ehemmiyet üzerine konu özelleştirilerek kitaba giriş yapılmıştır. Ardından hayat kaynağı olan ağaçların gelişen dünya düzenindeki önemi vurgulanmış, ormanları yok etmenin vatana ihanet olduğu zikredilmiştir. Sırasıyla “Kur’an-ı Kerim’de Ağaç ve Yeşillığe Verilen Önem”, “Sünnet ve Hadiste Ağaç ve Yeşillığe Verilen Önem”, “Ağaç ve Ormanın Faydaları”, “Ağaç ve Ormanın Düşmanları”, “Ayet Mealleri”, “Ağaçlandırma Çalışmalarıyla İlgili Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nca Yapılanlar” başlıkları altında konu etraflıca ele alınmıştır.

7. *Türk Dünyasına Açılan Şehir Kastamonu: Eşsiz Ama Sessiz Güzellik*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2001, 78 s.

Pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Kastamonu’nun kuruluşu M.Ö. 18. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Sahip olduğu tarihî birikim Kastamonu’yu kültürel varlığıyla ön plana çıkarmış, şehrin insanlarını da bilgi, görgü ve sosyal disiplin anlamında zenginleştirmiştir. Mert, tarihi, kültürel ve sosyal yapısının yanı sıra doğal güzelliklere de sahip olan Kastamonu’nun, bugünü, geçmişe sahip çıkarak yaşama, yönü üzerine bu kitabı kaleme almıştır. İçerisinde; 1917 ihtilalinde ve çarlık döneminde Türkistan münevverlerinin katledilmesi üzerine, onların yerlerini doldurmak maksadıyla Buhara Halk Cumhuriyeti Maarif Nazırlığı tarafından 1922 yılında Türkiye’ye gönderilen 20 öğrencinin Kastamonu’da yetiştirilmesi anlatılmıştır. Bunun dışında şehirde her yıl düzenli olarak yapılan Türk Dünyası Günleri etkinliklerine yer verilmiş, orada yaşamış örnek şahsiyetlerden bahsedilmiş, Tayyar Altıkulaç ve bir takım hizmetlerine değinilmiştir. Ayrıca eserde kurtuluş savaşı döneminde Kastamonu’nun misyonuna, Mehmet Akif’e, 16 Mayıs 1919’da vuku bulan ilk ve ikinci kadın mitinglerine, hanım kahramanlara ve milli mücadelede Açıksoz gazetesine de bölüm ayrılmıştır.

8. *Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde İmam-Hatip Liseleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2014, 328 s.

Mert’in bu eseri Mustafa Öcal ve Adnan Bülent Baloğlu editörlüğünde hazırlanmış olup, İmam-Hatip Liseleri’nin geçirdiği tarihi süreci detaylı bir biçimde ele almaktadır. Açılması Tevhid-i Tedrisat Kanununda emredilmesine ve Milli Eğitim Temel Kanununda tanımı yapılmasına rağmen, İmam-Hatip Liseleri kuruluşundan günümüze değin varoluş adına bir takım mücadelelerden geçmektedir. Bu eser, kendisini her alanda kanıtlamış ve konulara getirdiği farklı bakış açılarıyla fikri değişim ve dönüşümler sağlamış olan İmam-Hatiplerin verdiği mücadeleyi anlatmaktadır. Kitap yedi bölümden oluşmaktadır. 1. bölümde “Devletin İki Yüzü Vardı: Biri ile Veriyor Diğeri ile Alıyordu” ana başlığı altında Cumhuriyet’in ilk yıllarından 1949 yılına kadar kurumun sürecine yer verilmekte 2. bölümde ise “1950 ve

Sonrası” ana başlığıyla Yüksek İslam Enstitülerinin kuruluşuna kadar geçen zaman dilimi işlenmektedir. 3. bölümde “1960 Askeri Darbesi” döneminde İmam-Hatipler ele alınmış, 4. bölümde ise; “Teşkilatlanma Dönemi” ana başlığı kapsamında Diyanet’in yeniden yapılanmasından İmam-Hatip Lisesi mezunlarına Üniversite kapılarının açılmasına kadar pek çok meseleye değinilmiştir. 5. bölümde “Siyasetin Din Alanına Müdahale Çabaları” ana başlığıyla din adına yapılan yanlışlara, devlet adına yapılan yanlışlara 1980 sonrası döneme yer verilmektedir. 6. bölümde “28 Şubat Dönemi: Mesleki Eğitime Darbe” konusuyla post-modern darbe ve İmam-Hatip Liseleri başta olmak üzere meslek liseleri üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. 7. ve son bölümde ise; “Türkiye’nin Mesleki Eğitimde Dönüşüm Projesi” ana başlığında idari yaklaşım ve düzenlemelerle, dini-mesleki iyileştirmeler meseleleri gündeme alınmıştır. Bu hususta araştırma yapmak isteyenlere kaynak niteliğinde kullanılabilecek bu eser, din eğitim ve kurumlarının son yüzyıl içinde geçirdiği kırılmaları ve Türk milletinin hayatındaki yerini ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır.

9. *İslâm’da Hoşgörünün Simgesi Hünkâr Hacı Bektaş Veli: Hayatı-Hizmeti-Mesajı*, Bilig Yayınları, Ankara, 52 s.

Mert’in tarihimizdeki önemli bazı şahsiyetleri tanıtmak maksadıyla yazdığı eserlerinden biri olan bu kitabın amacı Türk milletine birlik ve beraberliği hatırlatmak, bölünmelere fırsat vermemektir. Hacı Bektaş Veli’nin hiçbir insan ve milleti kınamamayı öğütlediği bir olma anlayışının aksine, günümüzde ötekileştirmelere alet edildiğine vurgu yapan Mert, onun öğretilerini doğru anlamak ve ilim anlayışına dikkat çekmek için bu eseri kaleme almıştır. Kitap Hacı Bektaş Veli’nin adı, soyu, doğum yeri ve öğrenim hayatı gibi bilgilerle başlayarak, Anadolu’ya görevlendirilişi ve hizmetleriyle devam etmektedir. Daha sonra Yeniçeri ocağında Hacı Bektaş’ın sevgisinin ve öğretilerinin hakim olmasına değinilmektedir. Onun, iman ve akıl, akıl ile gönül arasındaki ilişki üzerine fikirlerine yer verildikten sonra, eserlerinin imanın ve İslam’ın şartları temelinden hareketle, Kur’an ve hadislerle dayandırılarak yazıldığından, öğretilerinin ahlak ilkeleri üzerine kurulduğundan bahsedilmektedir. Ardından onun 4 kapı, 40 makam prensibi ve tasavvuf anlayışı, iman-amel ilişkisine bakış açısı değerlendirilmekte, birlik, irilik, dirilik, ilim, kalp kırmamak üzerine olan mesajlarına ve son olarak eserlerine yer verilmektedir. Mert, kitabını sonuç niteliğindeki kendi değerlendirmesiyle nihayete erdirmiştir.

10. *Yolumuzu Aydınlatanlar*, Merve Yayıncılık, Ankara, 1987, 196 s.

Mert’in, tarih sahnesinde, günümüze değin adıyla ve hizmetleriyle yaşamış, dini önderlerden bir kısmını tanıttığı eseridir. Bu kimseler İslam’ın öğretilmesinde ve

yayılmasında büyük görevler üstlenmiş, bilgilerinin ve anlayışlarının aydınlığıyla günümüze ışık tutmuşlardır. Mert, çektikleri emeklerle çağımıza temiz bir İslam algısını miras bırakan bu örnek şahsiyetlerden bazılarını Yolumuzu Aydınlatanlar kitabı vasıtasıyla gelecek kuşaklara taşımaktadır. Bunlar arasında peygamberler, sahabeler, itikatte ve amelde mezhep imamları, hadis imamları, toplumun ahlaki yapısını oluşturmada ömrünü vakfetmiş gönül erleri, İslam'ın doğru öğrenilip anlaşılabilmesi ve batıl oluşumların engellenmesi için hayatları boyunca gayret sarf eden alimler, beşeri ilimlerde ilerlemiş İslam bilginleri yer almaktadır.

11. *Farabi*, Bilig Yayınları, Ankara, 2000, 56 s.

Mert'in, Farabi'nin üzerinden, beşeri ilimlere, bilgiye ve bilgili topluma vurgu yaptığı bu eseri basit bir dille yazılmış, geniş okuyucu kitlesine hitap eden bir eserdir. Bu kitap, Farabi'nin fiziki alan ve inanç sahasını birbirinden hareketle bulmaya yönelik felsefesinin izahını yapmaktadır. Kitabın ilk bölümünde Farabi tanıtılmakta ve onun hayatı, öğrenimi, seyahatleri, yetiştiği çevre, kişiliği, ilmi şahsiyeti anlatılmaktadır. Fikirlerinin ele alındığı ikinci bölümde ise; onun Doğu'ya ve Batı'ya öncü ve kaynak bir şahsiyet oluşundan, varlık felsefesinden, bilgi felsefesinden, ahlak felsefesinden, siyaset/devlet felsefesinden bahsedilmektedir. Hizmetlerini konu alan üçüncü bölümde ise; İslam felsefesinin ilk kurucuları arasında yer alması, felsefeyi din ile uzlaştırmayı denemesi, kendinden sonrakilere bir ekol bırakması, Gazali'nin içerisinde Farabi'nin de bulunduğu Aristo felsefesini eleştirmesi ve Farabi'nin eleştiriye konu olan görüşleri mevzu bahis edilmektedir. Son bölümde ise Farabi'nin mesajına yer verilmekte, bu bağlamda akıl ve bilgiyi öne çıkarmasına, din ve felsefenin aynı hakikatin iki farklı yüzü olduğu inancına vurgu yapılmaktadır.

12. *Bir İnsan Hakları Savunucusu: Mustafa Cemil Kırımoğlu*, Bilig Yayınları, Ankara, 2000, 63 s.

Kırımoğlu, 1944 toplu sürgününe bebekken yakalanan, çocukluğunu sürgünün tüm sıkıntılarıyla geçiren, Kırım Türklerinin yurtlarına dönmesinde ve Kırım'da Türk kültürünün eski varlığına kavuşmasında pay sahibi bir şahsiyettir. Mert, bu yolda mücadele veren Kırım Türklerinin sembolü olan Kırımoğlu üzerinden Kırım'da verilen insan hakları mücadelesine ve Karadeniz'in diğer tarafındaki Müslüman-Türk varlığına dikkat çekmektedir. Kitabın ilk bölümünde "Kırım'da Türk Varlığının Tarihi" ana başlığı altında Hunlar döneminden bu yana orada Türklerin bulunduğu, Osmanlı-Kırım münasebetlerine, Kırım-Rusya münasebetlerine, Ukrayna döneminde Kırım'ın durumuna yer verilmiştir. "Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu" ana başlıklı 2. bölümde Kırımoğlu'nun hayatına, uğruna bir ömür

harcadığı mücadelesine, bir insan hakları savunucusu olarak yaptığı hizmetlere değinilmiştir. 3. bölüm “Önemli Gelişme: Kırım Tatarları İle İlgili Hükümet Kararnamesi”ne ayrılmış, 4. bölümde ise; “Mevcut Durum ve Sonuç” ele alınmıştır. Kitabın yazıldığı dönemde halen sağ olan Kırımoglu’nun davası uğruna mücadelesi günümüzde de devam etmektedir.

13. *İlk 7 İmam Hatip Okulu ve Bir Model Kişilik: Faruk Akkūlah*, Çizge Yayıncılık, Adana, 2015, 203 s.

Mert’in cumhuriyet tarihi boyunca devamlı siyasi ve dini tartışmaların ortasında kalan İmam-Hatip Liselerinin Türkiye’de yeniden eğitim vermeye başladığı 1951 yılı dönemine ışık tutmak, ilk 7 İmam-Hatibi anlatmak ve çok etkilendiği hocası Faruk Akkūlah’ı tanıtmak maksadıyla yazdığı kitabıdır. İlk bölümünde “Yasaklı Yıllardan Özgürlük Dönemlerine İmam-Hatip Okullarına Olan İhtiyaç” ana başlığı altında; İmam-Hatip Okulları ve tarihi arka planına, İmam-Hatip okullarının gerekliliğine, dini ihtiyaçları karşılamada camilerin yetersiz kalışına, İmam-Hatip Okullarına karşı direnen bürokrasiye, İlk yedilerin ruhu diye adlandırdığı İmam-Hatip bilincinin canlı tutulmasına değinilmektedir. 2. bölümün ana başlığı ise “1951 yılında açılan 7 İmam-Hatip Okulu’nun Açılış Hikayeleri”dir. Bu başlık altında; İstanbul, Konya, Erciyes, Adana, Isparta, Ankara ve Kahramanmaraş’ta açılan ilk İmam-Hatip okullarının açılış şartlarından, serüvenlerinden ve kurucularından bahsedilmektedir. Kitabın 3.bölümü her vesileyle adını anarak kendisini sık sık yad ettiği adana İmam-Hatip Okulu’ndan hocası Faruk Akkūlah’ın sıra dışı kişiliği, Adana’da çektiği emekler, idealist yapısı ve sivil otoritesi hakkındadır. Son bölüm ise Faruk Hocayı tanıyan kimselerin onun hakkında yazdıkları yazılara ayrılmıştır.

14. *Yeniden Doğan Kıpçak: İstvan Mandoky Kongur-Kıpçak/Türk Asıllı Macar Türkolog-*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2004, 247 s.

Mert’in, Macaristan’dan Moğolistan’a kadar tüm Türk yurtlarında Türklük şuuru uyandırmaya çalışan Macar Türkolog Mandoky Kongur’u tanıtmak, onun yarım kalan çalışmalarına dikkat çekerek sürdürülmesine kapı açmak maksadıyla yazdığı eseridir. 4 bölüm ve eklerden oluşan eserin 1. bölümünde Kongur’un hayatı kapsamında doğumu, eğitim hayatı, evliliği, araştırmaları eserleri ve çalışmaları, seyahatleri ve son yolculuğu gibi konular ele alınmaktadır. Yetiştigi çevreye dikkat çekilen 2. bölümde; tarihi ve kültürel ortam kapsamında, Türk kavimlerinin Avrupa macerası, Macaristan, Kumanistan, Karcag ve yaşayan eski Büyük Kuman Müzesinden bahsedilmekte, akademik ortam çerçevesinde ise özgün gerekçe, alan araştırmaları, bilimlik esirgemezlik, bilimde objektiflik ve istikrar meselelerine değinilmektedir. 3. bölüm kişiliği ve misyonu hakkında yazılmış olup, kendine

yüklediği görevin ve ikinci kırılmayı önlemesinin üzerinde durulmaktadır. 4. bölüm de çeşitli kimselerin onun hakkında değerlendirmelerine yer verilmekte, ekler bölümünde ise mektupları, makaleleri, fotoğrafları ve Macaristan'daki Türk eserleri bulunmaktadır.

15. Bilimi Öne Alan Din Anlayışının Temsilcisi Hoca Ahmet Yesevi: Hayatı Fikirleri-Hizmetleri, Bilig Yayınları, Ankara, 48 s.

Mert, Hoca Ahmet Yesevi'nin Ortaasya'dan Balkanlara dil, din ve milli kültür için yaptığı mücadelenin anısına bu eserini kaleme almıştır. O, kitabını yazma nedenini Ahmet Yesevi'nin fikriyatı üzerine yapılan çalışmalar bulunmasına rağmen, onun hayatı, hizmetleri, mesajı, üslubu tesirleri üzerine yapılan çalışmaların yetersizliği ve bu açığı doldurmak istemesi şeklinde açıklamaktadır. Kitabın ilk bölümünde Ahmet Yesevi'nin hayatı kapsamında nesebine, künyesine, öğrenimine ve takipçilerine değinilmektedir. Fikirlerini ele alan ikinci bölümde ise, metodundan, İlahî aşk ve insanî kemal merkezli İslam anlayışından, Kur'an ve sünnete dayalı mesajından ve yedi prensibinden (Allah'a aşkla bağlılık, ihlas, insan sevgisi, hoşgörü, kadın-erkek eşitliği, emek ve işin kutsallığı, bilim) bahsedilmektedir. Eserin 3.bölümünde "hizmeti" başlığı altında Türkçe deyiş, şiir geleneğini başlatması, Türk topluluklarını Türk kültürü etrafında bütünleştirmesi, Kur'an ve sünnet temeline dayalı sade Müslümanlığı temsil etmesini anlatmaktadır. Eserleri bölümünde Hikmetler kitabı ve Risalesi zikredilmekte, tesirleri kısmında da, Yesevi Erenler zincirinden, Mevlana ve Yunus'ta Yesevi izlerinden, söz edilmektedir. "Kitap Onun İçin Ne Yaptık" başlıklı, günümüz Ahmet Yesevi konulu çalışmalara yer veren bir bölümle son bulmaktadır.

1.8.2. Süreli Yayınlardaki Yazıları

Mert'in okul yıllarında amatör çapta başlayan yazı deneyimi, köşe yazıları yazmaya kadar ilerlemiş, uzun yıllar boyunca birbirinden farklı gazetelerde ve dergilerde onun kaleminden bölümler yer almıştır. Mert'in yazı dünyası güncel hadiselerden, Türk Milletini etkileyen Cumhuriyet dönemi tartışmalarına, ahlaklı bir toplumun inşası için dile getirilen içtimai gerekliliklerden, dini meselelere kadar çok geniş bir yelpazede konu çeşitliliğine sahiptir. O, ömrünün sonuna kadar cemiyette ne gibi bir eksiklik görüyorsa onun üzerine kalemini konuşturarak toplumun ıslahı için emek çekmiş, dini ve milli hassasiyetlere sahip bir kimsedir.

1. Aygazete

- "Türkiye'nin Üç Temel Problemi", *Aygazete*, 5 Ekim 2010.
- "Devleti Din ile Kavgalı Hale Getirmek", *Aygazete*, 13 Ekim 2010.
- "Güneydoğu Sorunu Artık Bitirilmelidir", *Aygazete*, 18 Ekim 2010.

- “Sosyal Adalet, Devlete Güvenin Teminatıdır”, *Aygazete*, 2 Ağustos 2010.
- “Sosyal Siyaset Bilinmezi”, *Aygazete*, 9 Ağustos 2010.
- “Meslek ve İmam-Hatip Liselerinin Başarıları”, *Aygazete*, 16 Ağustos 2010.
- “1961 Anayasası ve Bir “Evet-Hayır” Hikayesi”, *Aygazete*, 22 Ağustos 2010.
- “Ulusal Hafızamız: Milli Kütüphane(I)”, *Aygazete*, 26 Ağustos 2010.
- “Ulusal Hafızamız: Milli Kütüphane (II), *Aygazete*, 1 Eylül 2010.
- “Referandumun Dili”, *Aygazete*, 16 Eylül 2010.
- “Bir İronik Siyaset Yazısı (I), *Aygazete*, 28 Eylül 2010.
- “Kronik Bir Siyaset Uyarlaması”, *Aygazete*, 4 Ekim 2010.
- “Kılıçdaroğlu’na Bir Mütevazı Destek”, *Aygazete*, 10 Ekim 2010.
- “Başörtüsüne Alevi Desteği”, *Aygazete*, 17 Ekim 2010.
- “Laikliğin Teminatı”, *Aygazete*, 23 Ekim 2010.
- “Cami, Cumhuriyet ve Lafazan Sofistler”, *Aygazete*, 30 Ekim 2010.
- “CHP ve “BİAT” Kültürü”, *Aygazete*, 5 Kasım 2010.
- “Diyanet’te Yeni Dönem (I)”, *Aygazete*, 12 Kasım 2010.
- “Diyanet’te Yeni Dönem (II)”, *Aygazete*, 21 Kasım 2010.
- “Tarım Sektörünün Yumuşak Karnı: Organik Tarım (I)”, *Aygazete*, 30 Kasım 2010.
- “Tarım Sektörünün Yumuşak Karnı: Organik Tarım (II), *Aygazete*, 15 Aralık 2010.
- “Diyanet’in Yeni Başkanını Dinlerken”, *Aygazete*, 3 Ocak 2011.
- “Namık Kemal Zeybek’in Genelbaşkan Adaylığı”, *Aygazete*, 11 Ocak 2011.
- “Bozyazı Müftülüğü’nün Yeni Hizmeti”, *Aygazete*, 20 Ocak 2011.
- “Bir Köy, Bir İmam/ve Vaiz, *Aygazete*, 24 Ocak 2011.
- “İsa Gök Mü Kendileri Yakınımdır”, *Aygazete*, 28 Ocak 2011.
- “Anamur’da Muz Sempozyumu”, *Aygazete*, 1 Şubat 2011.
- “CHP Bir Siyasi Parti Mi Yoksa Seçkinler Kulübü Mü?”, *Aygazete*, 7 Şubat 2011.
- “Mevlid Kandili ve Milletimizin Peygamber Sevgisi”, *Aygazete*, 14 Şubat 2011.
- “San’at Semamıza Yeni Bir Ahmet Özhan Mı Doğuyor?,”, *Aygazete*, 17 Şubat 2011.
- “Nemettin Erbakan Hoca’yı Kaybettik”, *Aygazete*, 27 Şubat 2011.
- “Neron’dan- Kaddafi’ye Libya, *Aygazete*, 4 Mart 2011.
- “Türkyurdu 100 Yaşında”, *Aygazete*, 14 Mart 2011.
- “Bir Çağdaş Seyyah: İrfan Ünver Nasrettinoğlu, *Aygazete*, 19 Mart 2011.
- “Bir Örnek Belediye: Fethiye”, *Aygazete*, 24 MART 2011.
- “Fethiye’de 3. Uluslar Arası Türk Kültürü Kurultayı, *Aygazete*, 28 Mart 2011.
- “Bir Rüya’dır Fethiye!”, *Aygazete*, 4 Nisan 2011.

- “Cinas” Sanatının Bir Yeni Ustası”, *Aygazete*, 10 Nisan 2011.
- “Fethiye’de Bir Nevruz Kutlaması”, *Aygazete*, 18 Nisan 2011.
- “Diyanet İşleri Başkanı’nın Diyarbakır Çıkarması”, *Aygazete*, 21 Nisan 2011.
- “Türkiye’nin Ufkunda Yürüyenler”, *Aygazete*, 27 Nisan 2011.
- “Terbiyesizliğin Böylesi”, *Aygazete*, 2 Mayıs 2011.
- “Fethiye’de Bir Farklı Müftülük”, *Aygazete*, 12 Mayıs 2011.
- “Devlet Ahlakı, Siyaset Ahlakı”, *Aygazete*, 23 Mayıs 2011.
- “Regaip ve Üç Aylar”, *Aygazete*, 2 Mayıs 2011.
- “Bir Mezuniyet Gününde Yaşadıklarımız (1)”, *Aygazete*, 8 Haziran 2011.
- “Yüksel Sarıkaya İlköğretim Okulu (II)”, *Aygazete*, 13 Haziran 2011.
- “CHP, BDP, MHP ve Yüksek Seçim Kurulu”, *Aygazete*, 24 Haziran 2011.

2. Ayyıldız

- “İslama “Dar” ve “Yan” Bakanlar”, *Ayyıldız*, 17 Eylül 1999.
- “Kim Kimden Kaçıyor?” *Ayyıldız*, 24 Eylül 1999.
- “Nelerle Meşgulüz”, *Ayyıldız*, 15 Ekim 1999.
- “Osmanlı’yı Devlet Yapan İrade”, *Ayyıldız*, 23 Ekim 1999.
- “3. Binyıla Onunla Giriyoruz”, *Ayyıldız*, 9 Aralık 1999.
- “Ramazan Sosyal Bir Hadisedir”, *Ayyıldız*, 10 Aralık 1999.
- “Deprem Çadırında İftar”, *Ayyıldız*, 11 Aralık 1999.
- “Ramazan Yardım Ayıdır”, *Ayyıldız*, 12 Aralık 1999.
- “Kötülükler Önlensin Ama Nasıl?”, *Ayyıldız*, 14 Aralık 1999.
- “Herşey İnsan İçin”, *Ayyıldız*, 15 Aralık 1999.
- “Fikir Hürriyeti, Zehir Hürriyeti Değildir”, *Ayyıldız*, 16 Aralık 1999.
- “Batı Sabıkalıdır”, *Ayyıldız*, 17 Aralık 1999.
- “Mevlid de Bizim Teravih de”, *Ayyıldız*, 18 Aralık 1999.
- “İnsan bu Meçhul”, *Ayyıldız*, 19 Aralık 1999.
- “Yükselen Değer: İslam”, *Ayyıldız*, 21 Aralık 1999.
- “Oruç Ortak İbadettir”, *Ayyıldız*, 22 Aralık 1999.
- “Kazan Ağlıyor”, *Ayyıldız*, 23 Aralık 1999.
- “Bugünlere Onunla Geldik”, *Ayyıldız*, 24 Aralık 1999.
- “Adalet Evrensel Bir Değer”, *Ayyıldız*, 25 Aralık 1999.
- “Kâinat Allah’a Şahit”, *Ayyıldız*, 26 Aralık 1999.
- “Mehmet Akif’i Andık”, *Ayyıldız*, 28 Aralık 1999.
- “Nasıl Bir Gençlik”, *Ayyıldız*, 29 Aralık 1999.

- “Olumlu Olmak Olumlu Düşünmek”, *Ayyıldız*, 30 Aralık 1999.
- “Kadir Gecesi, Kadir Kandili”, *Ayyıldız*, 3 Ocak 2000.
- “Kan Damarda Dolaştıkça”, *Ayyıldız*, 4 Ocak 2000.
- “Arif Nihat Asya”, *Ayyıldız*, 5 Ocak 2000.
- “Ramazanı Uğurlarken”, *Ayyıldız*, 6 Ocak 2000.
- “Yarın Bayram”, *Ayyıldız*, 7 Ocak 2000.
- “Bayram Dediler Biz Ağladık, Ağlaştık...”, *Ayyıldız*, 8 Ocak 2000.

3. Caferiyol Dergisi

- “Gül Dermeye Giderken Papatyaları Çiğnememek”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 26-27, Temmuz Ağustos 2008, s. 6.
- “İrak’ın Kalbi Necef’e Bir Mahzun Yolculuk”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 28, Eylül 2008, s. 12.
- “İmam Hüseyin Zulme Karşı Durmanın Sembolüdür”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 20, Ocak 2008, s. 4.
- “Din-Bilim Karşıtlığı” İddiası, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 21, Şubat 2008, s. 4.
- “Türkiye’nin En Temelli Problemi Ve...”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 24, Mayıs 2008, s. 4.
- “Yeni Bir Çanakkale Mi Gerekli?”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 25, Haziran 2008, s. 4.
- “Antakya’da “Birlik” Akdi”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 19, Aralık 2007, s. 4.
- “Tefrika’nın Faturası Üzerine”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 18, Kasım 2007, s. 4.
- “Müslüman Renklerin Birlik İlanı”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 1, Mayıs 2006, s. 23.
- “Müslüman Olmanın Bedeli”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 4, Ağustos 2006, s. 9.
- “Mirac Bir Fırsattır”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 45, s. 41.
- “İslam’ı Yeniden Okumak Ya Da Anlamak”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 36, s. 28.
- “İlmi Siyasete Tercih Eden İmam: Cafer-i Sadık”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 37, s. 10.
- “Siyasi İslam, Ilımlı İslam, Gerçek İslam”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 38, s. 5.
- “Türk Dünyası İşte Şimdi Ağlasın...”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 30, s. 35.
- “Diyanet ve Kutlu Doğum Etkinlikleri”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 31, s. 7.
- “İran’dan Bir Konuk”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 32, s. 10.
- “Kutsal Meşhed Şehri”, *Caferiyol Dergisi*, C. 1, S. 33, s. 26.

4. Diyanet Aylık Dergi

- “63. Yılında İmam-Hatip Liseleri ve Türkiye’nin Dönüşümüne Katkısı”, *Diyanet Aylık Dergi*, S. 286, Ekim 2014, s. 52.

- “Sovyetler ve Balkanlar’da Bağımsızlık Hareketleri Çığ Gibi Büyürken Müslümanlar Ne Yapacak?”, *Diyanet Aylık Dergi*, S. 11, Kasım 1991, s. 5.
- “Din Öğretiminin Dünü ve Bugünü”, *Diyanet Aylık Dergi*, S. 10, Ekim 1991, s. 16.
- “Tehdit Kuşağı ve Türkiye”, *Diyanet Aylık Dergi*, S. 7, Temmuz 1991, s. 5.
- “Çevre Problemi bir Kültür ve Terbiye Problemidir”, *Diyanet Aylık Dergi*, S. 3, Temmuz 1991, s. 5.
- “İnsanımızı Bağrımıza Bastık Kimseye Vermedik”, *Diyanet Aylık Dergi*, S. 4, Nisan 1991, s. 32.
- “İnsan Hakları Düşünce ve İnanç Hürriyeti”, *Diyanet Aylık Dergi*, S. 2, Şubat 1991, s. 4.
- “Hasan Şakir Sancaktar”, *Diyanet Dergi*, S. 262, Ekim 2012, s. 54.
- “Hoca Ahmet Yesevi”, *Diyanet Dergi*, S. 159, Mart 2004, s. 58.
- “Üç Tuzak: Alkol-Uyuşturucu-Kumar”, *Diyanet Dergi*, S. 15, Mart 1992, s. 4.
- “Bitmeyen Çile Gündem: Alevîlik ve Başörtüsü”, *Diyanet Dergi*, S. 13, Ocak 1992, s. 6.
- “Türk-Kürt Yok, Türkiye Var; Alevî-Sünnî Yok Müslüman Var.”, *Diyanet Dergi*, S. 13, Ocak 1992, s. 55.
- “Amerika’daki Türkistan”, *Diyanet Dergi*, S. 16, Nisan 1992, s. 38.
- “Müstehcen Mi, Müstekreh Mi?..”, *Diyanet Dergi*, S. 17, Mayıs 1992, s. 4.
- “Diyanet’ten”, *Diyanet Dergi*, S. 2, Şubat 1991, s. 1.
- “Düşünce ve İnanç Hürriyeti”, *Diyanet Dergi*, S. 2, Şubat 1991, s. 4.
- “Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol’un Dergimize Özel Beyanatı”, *Diyanet Dergi*, S. 2, Şubat 1991, s. 32.
- “Takdim”, *Diyanet Dergi*, S. 10, Ekim 1991, s. 16.
- “Diyanet’ten”, *Diyanet Dergi*, S. 5, Mayıs 1991, s. 1.
- “Niçin Kaybettik, Nasıl Kaybettik?”, *Diyanet Dergi*, S. 5, Mayıs 1991, s. 4.
- “İnsanlığı İslâmiyetle Buluşturmak Zorundayız”, *Diyanet Dergi*, S. 5, Mayıs 1991, s. 32.
- “Diyanet’ten”, *Diyanet Dergi*, S. 3, Mart 1991, s. 1.
- “Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek’ten İki Müjdeli Haber: Ayasofya Minareleri “Ezan”a Hırka-i Saadet “Kur’an’a Kavuştu”, *Diyanet Dergi*, S. 3, Mart 1991, s. 32.
- “Diyanet’ten”, *Diyanet Dergi*, S. 6, Haziran 1991, s. 1.
- “Kur’an Eğitim Merkezleri”, *Diyanet Dergi*, S. 6, Haziran 1991, s. 4.
- “Mukaddes Topraklara Herkes Gidebilecek.. Hac Kotası Gelecek Yıl Kalkıyor”, *Diyanet Dergi*, S. 6, Haziran 1991, s. 32.

- “Diyanet’ten”, *Diyanet Dergi*, S. 4, Nisan 1991, s. 1.
- “Türkiye’nin Manevi Hayatında “Diyanet”in Yeri”, *Diyanet Dergi*, S. 9, Eylül 1991, s. 5.
- “Çağımızın Vebası Aids ve İbret”, *Diyanet Dergi*, S. 9, Eylül 1991, s. 22.
- “Tehdit Kuşağı” ve Türkiye, *Diyanet Dergi*, S. 7, Temmuz 1991, s. 5.
- “Diyanet’te Eğitim Seferberliği 50 Bin Din Görevlisine Yüksek Tahsil İmkânı”, *Diyanet Dergi*, S. 12, Aralık 1991, s. 5.

5. Diyanet Avrupa Dergi

- “Barış İnsanı Olmak”, *Diyanet Avrupa Dergisi*, Temmuz 2006.

6. Diyanet Çocuk Dergisi

- “Orman Hayattır, Orman Yurt Demektir”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, Nisan 1984.

7. Diyanet Gazetesi

- “Yeni Ebad, Yeni Muhteva”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1990.
- “Milli Kültür Şûrası Üzerine”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1990.
- “Mimar Sinan”, *Diyanet Gazetesi*, Temmuz 1988.
- “Berat Gününahtan Kurtuluştur”, *Diyanet Gazetesi*, Nisan 1988.
- “Mi’rac Allah Katında Yücelmedir”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1988.
- “Bir Yaprak Daha Düştü (Ahmet Özcan Uşan)”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1987.
- “Cumhuriyet Nesli ve Tarih Şuuru”, *Diyanet Gazetesi*, Ekim 1987.
- “Cami İnşâsında Devlet Millet İşbirliği”, *Diyanet Gazetesi*, Ekim 1986.
- “İslamiyet’in Millet Hayatımızdaki Yeri”, *Diyanet Gazetesi*, Eylül 1986.
- “Ramazan Bir Muhasebedir”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1985.
- “Gençlik Meselelerinde Yeni Bir Dönem Mi?”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1985.
- “60 Yılın Blâncosu”, *Diyanet Gazetesi*, Ekim 1983.
- “Ermeni Terörü Doymak Bilmiyor”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1982.
- “Gurur Verici Tebrik Üzerine”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1982.
- “Polonya Ne İlk... Ne Son...”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1982.
- “24 Kasım Öğretmenler Günü Münasebetiyle Öğretmenler Gününün Düşündürdükleri”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1982.
- “Mevlid En Büyük Doğum”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1982.
- “İnsan Hakları Haftası Üzerine”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1981.
- “Onu Hep Böyle Andık”, *Diyanet Gazetesi*, Kasım 1981.
- “Danışma Meclisi Kuruldu Hayırlı Olsun”, *Diyanet Gazetesi*, Kasım 1981.

- “Bayramı Bir Kardeşlik Günü Olarak Değerlendirmeliyiz”, *Diyanet Gazetesi*, Ekim 1981.
- “İlk Yıldönümünde 12 Eylül Harekatının Bilançosu”, *Diyanet Gazetesi*, Eylül 1981.
- “Malazgirtten Büyük Taarruza Zaferlerimiz ve Sonrası”, *Diyanet Gazetesi*, Ağustos 1981.
- “Esir Milletler Haftasından Ramazan Bayramına”, *Diyanet Gazetesi*, Temmuz 1981.
- “Ramazan Manevi Bir Yenilenme Olmalıdır”, *Diyanet Gazetesi*, Temmuz 1981.
- “Ramazana Girerken”, *Diyanet Gazetesi*, Haziran 1981.
- “İlahiyat Fakültesince Düzenlenen Din Eğitimi Seminerinde Belirlenen Görüşler”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1981.
- “Kahramanmaraşlılar Kardeşliklerini Tazelediler”, *Diyanet Gazetesi*, Nisan 1981.
- “Şehit Morali ve Ari’nin Ardından”, *Diyanet Gazetesi*, Nisan 1981.
- “Diyanet İşleri Başkanlığı 57 Yaşında!”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1981.
- “Seyahatin Önemi”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1981.
- “Merkez ve Taşra Uyum Halinde”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1981.
- “Türkiye İslâm Zirvesinde”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1981.
- “Çağları Kuşatan Mesaj...”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1981.
- “Mehmet Baydar’dan Şarık Arıyak’a...”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1981.
- “Bayrak, İstiklal ve Bir Neslin İflası”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1980.
- “14’üncü Hicret Asrının Son Bayramı”, *Diyanet Gazetesi*, Ekim 1980.
- “İcra Güçlendirilecek Mi?”, *Diyanet Gazetesi*, Ekim 1980.
- “İslam Dünyası Birlik ve Dayanışmaya Muhtaçtır”, *Diyanet Gazetesi*, Eylül 1980.
- “Batı Trakya Türklüğü Baskı Altında”, *Diyanet Gazetesi*, Eylül 1980.
- “Açlık İnsanlığı Tehdit Ederken Elimizdeki Nimetlerin Kıymetini Biliyor Muyuz?!..”, *Diyanet Gazetesi*, Ağustos 1980.
- “Bayramları Anlamak”, *Diyanet Gazetesi*, Ağustos 1980.
- “Ramazan’a Girerken-Ramazan Bir Muhasebedir”, *Diyanet Gazetesi*, Haziran 1980.
- “Hicret’in 15. Asrı Girerken İslam Dünyasının ve Türkiye’nin Durumu”, *Diyanet Gazetesi*, Nisan 1980.
- “Kıbrıs’la Güçlenen İslam Birliği”, *Diyanet Gazetesi*, Nisan 1980.
- “Çanakkale Unutulmamalı”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1980.
- “Çanakkale Anlamak”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1980.
- “Tek Çıkar Yol Bütünleşmek”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1980.
- “Afganistan İşgali ve Sovyet Emperyalizmi”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1980.

- “Bu Sayı ve Yeniliklerimiz”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1980.
- “Afganistan Düştü” veya “1400. Hicret Yılında İslâm Dünyasının Manzarası”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1980.
- “Papanın Ziyaretinden Kalanlar”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1980.
- “Çocuk Yılı” Değil “İnsanlık Yılı” 1979 Çocuk Yılı Sona Ererken”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1979.
- “Cehaletin Çılgınlığı-Kabe Mahzun”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1979.
- “Hilfu’l Füdûl’dan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine”, *Diyanet Gazetesi*, Kasım 1979.
- “Hicretin 1400 Yılına Girerken”, *Diyanet Gazetesi*, Kasım 1979.
- “Ramazanı Anlamak”, *Diyanet Gazetesi*, Ağustos 1979.
- “Din Hizmetinde İnsan Sevgisi ve Hoşgörü”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1979.
- “Dine Saygı Toplumu Saygıdır”, *Diyanet Gazetesi*, Nisan1979.
- “Din Hizmetinde Allah Rızası”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1979.
- “Meslek Ahlakı”, *Diyanet Gazetesi*, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1979.
- “Din Hizmetinde Strateji Tesbiti”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1979.
- “Din Hizmeti Vahdeti Gerektirir”, *Diyanet Gazetesi*, S.91, Aralık 1978.
- “Din Hizmeti ve Partiler”, *Diyanet Gazetesi*, S.92, Kasım 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Temmuz 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Temmuz 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Haziran 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Haziran 1978.
- “Anarşi Konusunda Din Görevlisine Düşen”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Nisan1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Nisan 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1978.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1978.
- “Görevlilerin Dikkatine”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1977.

- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1977.
- “Murakıpların Hukuki Durumları Yenide Ele Alınıyor”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1977.
- “Yurtdışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1977.
- “Tedavi ve Yol Giderlerinden Yararlanacak Olanlar”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1977.
- “Memurun Yurt Dışında Hastalanması Halinde Yapılacak İşlem”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1977.
- “Memurun Yurt İçinde ve Görevinin Bulunduğu Yer Dışında Hastalanması Halinde Yapılacak İşlem”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1977.
- “Hastalık Halinde Başvurma ve Yürütülecek İşlem”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1977.
- “Hastalık Sebebiyle Verilecek Rapor Süresi “, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1977.
- “Raporları Verecek Hekim ve Sağlık Kurulları”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1976.
- “Aylıksız İzin”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1976.
- “Mazeret İzni”, *Diyanet Gazetesi*, Kasım 1976.
- “İzin”, *Diyanet Gazetesi*, Ekim 1976.
- “Davranış İşbirliği”, *Diyanet Gazetesi*, Temmuz 1976.
- “Grev Yasağı”, *Diyanet Gazetesi*, Haziran 1976.
- “Keyfi Muamele”, *Diyanet Gazetesi*, Temmuz 1975.
- “İfşa Suçu”, S124, *Diyanet Gazetesi*, Temmuz 1975.
- “Emirlerin Yürütülmesi ve Kanunsuz Emir”, *Diyanet Gazetesi*, Haziran 1975.
- “Görevde İhmal ve Terahi”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1975.
- “Din Görevlilerinin Siyasetle İlgilenme Yasağı”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1975.
- “Siyasetle İştigal”, *Diyanet Gazetesi*, Nisan 1975.
- “Devamsızlık”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1975.
- “Memurların Ticaret ve Diğer Kazanç Getirici Faaliyetlerde Bulunmaları Yasağı”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1975.
- “Devlet Memurlarının hediye Alma ve menfaat Sağlama yasağı”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1975.
- “Müstehcen Neşriyatı Yasaklayan Kanun Maddesi”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1975.
- “Müstehcenin Cezalandırılması ”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1975.
- “Dini Nikah” *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1975.
- “Vasiyetname”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1974.
- “Din Görevlilerine Karşı İşlenen Suçlar”, *Diyanet Gazetesi*, Kasım 1974.
- “Neşriyat Yolu ile Dini Hissiyatı Tezyif Suçu”, *Diyanet Gazetesi*, Kasım 1974.
- “İbadet ve Dini İşlerin Men ve İhlali Suçu”, *Diyanet Gazetesi*, Kasım 1974.

- “Seyahat”, *Diyanet Gazetesi*, Eylül 1974.
- “Dini Hizmet-Din Eğitimi ve Partiler Politikası”, *Diyanet Gazetesi*, 16 Eylül 1976.
- “Mektebin Dramı”, *Diyanet Gazetesi*, 30 Kasım 1977.
- “Ebu Ubeydesi Olmayan Dargınlık”, *Diyanet Gazetesi*, 30 Mart 1977.
- “Kur’an’da Birleşmek A.H. Gazioğlu” *Diyanet Gazetesi*, 30 Ocak 1977.
- “Vahdete Davet”, *Diyanet Gazetesi*, 30 Temmuz 1977.
- “Diyanet”, *Diyanet Gazetesi*, 30 Temmuz 1978.

8. Diyanet İlmi Dergi

- “Çevre Problemi Bir Kültür ve Terbiye Problemidir”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 27, S. 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 5.
- “Osmanlı İdaresinde Şeyhülislamlık Müessesesi ve Önemi”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.25, S. 1, Ocak- Şubat- Mart 1969, s. 97.
- “Hicretin 15. Yüzyılında İslam Dünyasının ve Türkiye’nin Durumu”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 18, S. 1-12, Ocak-Aralık 1981, s. 7.
- “Dünya Sulhu ve İslam’ın Barış Çağrısı”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 18, S. 1-12, Ocak-Aralık 1981, s. 341.
- “Tarih Boyunca Sulh Sarayına Yapılan Saldırıları”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 18, S. 1-12, Ocak-Aralık 1981, s. 344.
- “Dünya Barışına Yapılan Saldırıların Faturası”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 18, S. 1-12, Ocak-Aralık 1981, s. 355.
- “İslam’ın Barış Çağrısı”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 18, S. 1-12, Ocak-Aralık 1981, s. 373.

9. İktibas Dergisi

- “Sovyetler’de İslam Gerçeği”, *İktibas Dergisi*, C. 4, S. 89, 1 Eylül 1984, s. 24.

10. İslam Medeniyeti Dergisi

- “İslâm’ın İktisâdi Esasları -I-”, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, C. 1, S. 4, Kasım 1967, s. 30.
- “İslâm’ın İktisâdi Esasları -2-”, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, C. 1, S. 6, Ocak 1968, s. 35.

11. Ocak Dergisi

- “Eğitim-Öğretimde Üslûb Birliği, “Millîlik Sağlanmadan Hiçbir Yere Varamayacağımız Biliniyor”, *Ocak*, 30 Haziran 1986.
- “Toplumumuzdaki Değişim Aileyi de Etkiledi”, *Ocak*, 23 Mayıs 1989.
- “Ömer Muhtarlar Sadece Libyalılar’ın Değil, Bütün Müslümanların Gönüllerinde Yaşıyor”, *Ocak*, 30 Mayıs, 1986.

- “Bozyazı” Halkın Kendi Kendine Başardığı Bir Kalkınma Örneği”, *Ocak*, 30 Temmuz 1987.
- “Türkiye’de Yapılacak Şey, Üç Bünyeyi Tahkîm Etmektir”, *Ocak*, 31 Mart 1987.
- “Konya’da Bir Üniversite Var... Ankara, İstanbul ve İzmir’deki Emsâllerine Yetişebilmek İçin Bir Koşuya Girmiş...”, *Ocak*, 15 Kasım 1987.
- “Şimdi Bir de “Bizim Komünistler”e Bakın Hele! “Kutlu” ve “Sargın” Şaşkınlıklarına!..., *Ocak*, 15 Ocak 1988.
- “Din Hizmeti Sunan Kimse, Cemiyet İçinde Toplayıcı, Te’lif Edici, Barıştırmacı Bir Kimsedir”, *Ocak*, 15 Aralık 1986.
- “Bulanık Suda Balık Avlama, Sisli Havada Av Arama Gibi Bir şey”, *Ocak*, 15 Kasım 1986.
- “Söğüt’te Bir Kaymakam Var”, *Ocak*, 15 Ekim 1986.
- “Celâl Bayar’ın “Çile”li, İnişli, Çıkışlı Hayatı”, *Ocak*, 15 Eylül 1986.
- “Orucun Ferdi ve İctimaî Faydaları”, *Ocak*, 7 Nisan 1989.

12. Ortadoğu Gazetesi

- “Türkçe Şiir Geleneği Ahmet Yesevi ile Başladı”, *Ortadoğu*, 2 Eylül 1988.
- “Niçin Üniversite?”, *Ortadoğu*, 3 Eylül 1998.
- “Türk Kültürünün Bütünlüğü Türk Milleti’nin Bütünlüğüdür”, *Ortadoğu*, 4 Eylül 1998.
- “Selâm”, *Ortadoğu*, 11 Eylül 1998.
- “Eli Sopalı Devlet İmajı”, *Ortadoğu*, 15 Eylül 1998.
- “Kendimizden Niçin Kaçıyoruz”, *Ortadoğu*, 16 Eylül 1998.
- “Okullar Açıldı Açılmasına da!”, *Ortadoğu*, 17 Eylül 1998.
- “2000’lere Hazır Mıyız?”, *Ortadoğu*, 18 Eylül 1998.
- “Başörtüsü Üzerine Bir Yapıcı Yaklaşım” *Ortadoğu*, 25 Eylül 1998.
- “Devletimizin Temeline Konulan Dinamit”, *Ortadoğu*, 13 Kasım 1998.
- “Berat Kandili’nin Fazileti”, *Ortadoğu*, 3 Aralık 1998.
- “AİDS ve Binbir İbret”, *Ortadoğu*, 4 Aralık 1998.
- “Bilgi Çağında Geleneksel Müesseseler”, *Ortadoğu*, 22 Kasım 1999.
- “2000’li Yıllarda da Osmanlı Müesseseleri Konuşulacak”, *Ortadoğu*, 23 Kasım 1999.

13. Tercüman Yazıları

- “İslamiyet Niçin En Büyük Dindir?”, *Tercüman*, 13 Ocak 1984.
- “İslamiyet Yegâne Hak Dindir”, *Tercüman*, 20 Ocak 1984.
- “Kalkınma Hamlelerinde Dinin Rolü”, *Tercüman*, 27 Ocak 1984.
- “Niçin Müslüman Oluyorlar?”, *Tercüman*, 3 Şubat 1984.

- “Mezhepler”, *Tercüman*, 10 Şubat 1984.
- “İslam Ülkeleri Niçin Geri Kalmıştır”, *Tercüman*, 17 Şubat 1984.
- “Türkçe Kur’an Meselesi”, *Tercüman*, 24 Şubat 1984.
- “İslamiyet’te Azınlıklar Konusu”, *Tercüman*, 2 Mart 1984.
- “Müstehcen Neşriyat Problemi”, *Tercüman*, 9 Mart 1984.
- “Allah Affedicidir Affedenleri Sever” *Tercüman*, 16 Mart 1984.
- “Din Sosyal Bir Disiplindir”, *Tercüman*, 23 Mart 1984.
- “Çocuk Terbiyesi”, *Tercüman*, 30 Mart 1984.
- “Çalışma Barışı”, *Tercüman*, 6 Nisan 1984.
- “Garaudy Olayı”, *Tercüman*, 13 Nisan 1984.
- “Milli Terbiye Boşluğu”, *Tercüman*, 20 Nisan 1984.
- “Yapıcı Olmak”, *Tercüman*, 27 Nisan 1984.
- “Yeni Türk Aydını”, *Tercüman*, 4 Mayıs 1984.
- “Gençlik Yılı ve ...”, *Tercüman*, 11 Mayıs 1984.
- “Dindar ve Çağdaş Olmak”, *Tercüman*, 18 Mayıs 1984.
- “Milli Kültürün Muhafazası”, *Tercüman*, 25 Mayıs 1984.
- “Ramazan’la Buluşma”, *Tercüman*, 1 Haziran 1984.
- “Oruçla Gelen”, *Tercüman*, 8 Haziran 1984.
- “Muhasebe”, *Tercüman*, 15 Haziran 1984.
- “Ramazan’ı Anlamak”, *Tercüman*, 22 Haziran 1984.
- “Bayramların Önemi”, *Tercüman*, 29 Haziran 1984.
- “Hürriyetimizin Kıymetini Biliyor Muyuz?”, *Tercüman*, 6 Temmuz 1984.
- “Müfterinin Anatomisi”, *Tercüman*, 13 Temmuz 1984.
- “Milli Eğitim Üzerine”, *Tercüman*, 20 Temmuz 1984.
- “Kapitalizm, Sosyalizm ve İslamiyet”, *Tercüman*, 27 Temmuz 1984.
- “Din Eğitiminin Problemleri”, *Tercüman*, 3 Ağustos 1984.
- “Batı Trakya Türkü’nün Dramı”, *Tercüman*, 10 Ağustos 1984.
- “Batı Trakya’da Türk Cemaatini Müftüler Ayakta Tutuyor”, *Tercüman*, 17 Ağustos 1984.
- “Bulgaristan Türklüğü Üzerine”, *Tercüman*, 24 Ağustos 1984.
- “Sovyetler’de İslam Gerçeği”, *Tercüman*, 31 Ağustos 1984.
- “Müstehcen Neşriyat Milli Terbiyeyi Tahrip Ediyor”, *Tercüman*, 21 Eylül 1984.
- “Cuma Namazı ve Cuma Geleneği”, *Tercüman*, 28 Eylül 1984.
- “Osmanlı Sempozyumu Üzerine”, *Tercüman*, 5 Ekim 1984.

- “Elimizdeki Nimetlerin Kıymetini Bilmeliyiz”, *Tercüman*, 12 Ekim 1984.
- “Anadolu’nun Manevi Mimarları”, *Tercüman*, 19 Ekim 1984.
- “Almanya’daki Türk Çocukların Dramı”, *Tercüman*, 26 Ekim 1984.
- “Milli Kültür Erozyonu Önlenmelidir”, *Tercüman*, 2 Kasım 1984.
- “Din ve Çağdaşlaşma”, *Tercüman*, 9 Kasım 1984.
- “Hayır Yapmak, Hayır Bırakmak”, *Tercüman*, 16 Kasım 1984.
- “Batı’nın Türkiye’ye Bakışı”, *Tercüman*, 23 Kasım 1984.
- “Varlık, İsfraf, Tutumluluk”, *Tercüman*, 30 Kasım 1984.
- “Kalkınmada İnsan Unsuru”, *Tercüman*, 7 Aralık 1984.
- “Ankara’da Bir Sanat Olayı”, *Tercüman*, 14 Aralık 1984.
- “Kaşgarda Cuma Namazı”, *Tercüman*, 21 Aralık 1984.
- “Eğitici Öğretim”, *Tercüman*, 5 Nisan 1985.
- “Ana” İmajı Tahrip Ediliyor”, *Tercüman*, 12 Nisan 1985.
- “Komşuluk Öldü Mü?”, *Tercüman*, 19 Nisan 1985.
- “Hatadan Dönmek Fazilettir”, *Tercüman*, 26 Nisan 1985.
- “Tarih Düşmanlığı”, *Tercüman*, 3 Mayıs 1985.
- “İşçi-İşveren Hukuku”, *Tercüman*, 10 Mayıs 1985.
- “Din, Devlet, Laiklik”, *Tercüman*, 17 Mayıs 1985.
- “Ramazan’ı Anlamak”, *Tercüman*, 24 Mayıs 1985.
- “Orucun Manası”, *Tercüman*, 31 Mayıs 1985.
- “Gençlik Sempozyumu”, *Tercüman*, 7 Haziran 1985.
- “Ahmet Cevdet”, *Tercüman*, 14 Haziran 1985.
- “İslam ve İlim”, *Tercüman*, 14 Haziran 1985.
- “İslamiyet ve Atatürk”, *Tercüman*, 28 Haziran 1985.
- “Tercüman Bir Mekteptir”, *Tercüman*, 5 Temmuz 1985.
- “Model Arayışı”, *Tercüman*, 12 Temmuz 1985.
- “Nurettin Topçu”, *Tercüman*, 19 Temmuz 1985.
- “Çevre Sağlığı Problemleri”, *Tercüman*, 26 Temmuz 1985.
- “Eğitimde Sevgi Unsuru”, *Tercüman*, 2 Ağustos 1985.
- “Kaza Mı, Kasıt Mı?”, *Tercüman*, 9 Ağustos 1985.
- “Hac Organizasyonu”, *Tercüman*, 16 Ağustos 1985.
- “Bayram ve Açlık”, *Tercüman*, 23 Ağustos 1985.
- “Ankara’da Müslüman Türk Varlığı”, *Tercüman*, 30 Ağustos 1985.
- “İlimde Yeni Gelişmeler”, *Tercüman*, 6 Eylül 1985.

- “Ertuğrul Gazi İhtifali”nin Ardından”, *Tercüman*, 13 Eylül 1985.
- “Hac İntibaları”, *Tercüman*, 20 Eylül 1985.
- “Halkın İçinde Olma”, *Tercüman*, 27 Eylül 1985.
- “İbrahim Özdemir’in Ardından”, *Tercüman*, 4 Ekim 1985.
- “Türkiye’de İslam Gerçeği”, *Tercüman*, 11 Ekim 1985.
- “Açlık, İsrafin Vebali Mi?”, *Tercüman*, 18 Ekim 1985.
- “Gençlikteki Bunalım”, *Tercüman*, 25 Ekim 1985.
- “İstiklalimiz ve Vefa Borcu”, *Tercüman*, 1 Kasım 1985.
- “Meslek Ahlakı”, *Tercüman*, 8 Kasım 1985.
- “Vatan, Bayrak, Hürriyet”, *Tercüman*, 15 Kasım 1985.
- “Dünya Merhaba Günü”, *Tercüman*, 22 Kasım 1985.
- “Bu Milleti Anlamak”, *Tercüman*, 29 Kasım 1985.
- “Mevlid Kandili Üzerine”, *Tercüman*, 6 Aralık 1985.
- “Vakıf Şurası”, *Tercüman*, 13 Aralık 1985.
- “Çifte Şahsiyet”, *Tercüman*, 20 Aralık 1985.
- “Kur’an ve Bayrak”, *Tercüman*, 27 Aralık 1985.
- “Bulgar Müftüsü”, *Tercüman*, 3 Ocak 1986.
- “Fuhuş Tırmandı”, *Tercüman*, 10 Ocak 1986.
- “Kaht-ı Rical”, *Tercüman*, 17 Ocak 1986.
- “Müstehcen Mi Müstekreh Mi?”, *Tercüman*, 24 Ocak 1986.
- “Mukaddesat Korunacak Mı?”, *Tercüman*, 31 Ocak 1986.
- “İyimserlik Kötümserlik ve...”, *Tercüman*, 7 Şubat 1986.
- “Yeni Bir Dönem Mi?”, *Tercüman*, 14 Şubat 1986.
- “Kıyamet Alameti!”, *Tercüman*, 21 Şubat 1986.
- “Sigara Üzerine”, *Tercüman*, 7 Mart 1986.
- “Hangi Türkiye?”, *Tercüman*, 14 Mart 1986.
- “Akif Haftası”, *Tercüman*, 21 Mart 1986.
- “Gariplikler”, *Tercüman*, 28 Mart 1986.
- “Kel Topraklar”, *Tercüman*, 4 Nisan 1986.
- “Cat Stevens”, *Tercüman*, 11 Nisan 1986.
- “Sağlık Fonu”, *Tercüman*, 18 Nisan 1986.
- “Mihal Gazi ve ...”, *Tercüman*, 25 Nisan 1986.
- “Zavallı Barış”, *Tercüman*, 2 Mayıs 1986.
- “Kur’an Ahlakı”, *Tercüman*, 9 Mayıs 1986.

- “Tarihin Zuhuru”, *Tercüman*, 16 Mayıs 1986.
- “Kartaca’ya Ağıt”, *Tercüman*, 23 Mayıs 1986.
- “Bulgaristan Olayı”, *Tercüman*, 30 Mayıs 1986.
- “İşte Edirne ve İşte Selimiye”, *Tercüman*, 6 Mayıs 1986.
- “Eğitimde Çarpıklıklar”, *Tercüman*, 13 Mayıs 1986.
- “Fitnenin Tuğyanı”, *Tercüman*, 20 Mayıs 1986.
- “Türk Ocağı”, *Tercüman*, 27 Mayıs 1986.
- “Japonya-Türkiye”, *Tercüman*, 3 Haziran 1986.
- “Hangi Türkiye?”, *Tercüman*, 10 Haziran 1986.
- “Milli Kültür Projesi”, *Tercüman*, 17 Haziran 1986.
- “Mehmet Akif Yılı”, *Tercüman*, 24 Haziran 1986.
- “Aydın Bağnazlığı”, *Tercüman*, 1 Temmuz 1986.
- “Tarihte Türk Gerçeği”, *Tercüman*, 8 Temmuz 1986.
- “Hangi Bayram?”, *Tercüman*, 15 Temmuz 1986.,
- “Galip Hoca”, *Tercüman*, 22 Temmuz 1986.
- “Camiler Haftası”, *Tercüman*, 29 Temmuz 1986.
- “Okullar Açılırken”, *Tercüman*, 5 Ağustos 1986.
- “Hac Hizmetleri”, *Tercüman*, 12 Ağustos 1986.
- “Söğüt Bereketi”, *Tercüman*, 19 Ağustos 1986.
- “İrtica” Üzerine, *Tercüman*, 26 Ağustos 1986.
- “Değer Boşluğu”, *Tercüman*, 10 Ekim 1986.
- “Kur’an Kursu Böyle Açılır”, *Tercüman*, 17 Ekim 1986.
- “Millet Varlığımızın Dini ve Milli Temelleri”, *Tercüman*, 24 Ekim 1986.
- “Niçin Adam Olmuyoruz”, *Tercüman*, 31 Ekim 1986.
- “Diyabet’te Yeni Dönem”, *Tercüman*, 7 Kasım 1986.
- “Yine “İrtica” Tartışmaları”, *Tercüman*, 14 Kasım 1986.
- “Milleti Küstürmemek”, *Tercüman*, 21 Kasım 1986.
- “Diyabet’le Uğraşmak”, *Tercüman*, 28 Kasım 1986.
- “Bu Milleti Anlamak”, *Tercüman*, 26 Aralık 1986.
- “Hangi Barış?”, *Tercüman*, 19 Aralık 1986.
- “Çok Seslilik”, *Tercüman*, 12 Aralık 1986.
- “Din Görevlisi ve Diyanet’in Çizgisi”, *Tercüman*, 5 Aralık 1986.
- “Akif’in Kavgası”, *Tercüman*, 2 Ocak 1987.
- “Tevfik İleri”, *Tercüman*, 9 Ocak 1987.

- “İrtica” Tartışması, *Tercüman*, 16 Ocak 1987.
- “Fitneye Kapılmamak”, *Tercüman*, 23 Ocak 1987.
- “İmam Hatip Liseleri”, *Tercüman*, 30 Ocak 1987.
- “Din Adamlarımız”, *Tercüman*, 6 Şubat 1987.
- “Müslüman Türk Anası”, *Tercüman*, 13 Şubat 1987.
- “Hürriyeti Hak Etmek”, *Tercüman*, 20 Şubat 1987.
- “Sabri Maksudi”, *Tercüman*, 27 Şubat 1987.
- “İdarede Strateji”, *Tercüman*, 13 Mart 1987.
- “Basın Ahlakı”, *Tercüman*, 20 Mart 1987.
- “Yanlı İrtibatlar”, *Tercüman*, 27 Mart 1987.
- “Laikliği Saptırmak”, *Tercüman*, 3 Nisan 1987.
- “Aids ve İbret”, *Tercüman*, 10 Nisan 1987.
- “Trt ve Yayınları”, *Tercüman*, 17 Nisan 1987.
- “Erol Güngör”, *Tercüman*, 24 Nisan 1987.
- “Büyük Kurultay”, *Tercüman*, 1 Mayıs 1987.
- “İşte İmam-Hatip Lisesi”, *Tercüman*, 8 Mayıs 1987.
- “Cami ve Milli Kültür”, *Tercüman*, 15 Mayıs 1987.
- “Avrupa’daki Türkiye”, *Tercüman*, 22 Mayıs 1987.
- “Gurbette Bayram”, *Tercüman*, 29 Mayıs 1987.
- “Utanç Duvarı’nda Ezan”, *Tercüman*, 5 Haziran 1987.
- “Nelerle Meşgulüz”, *Tercüman*, 12 Haziran 1987.
- “Tokat Modeli”, *Tercüman*, 19 Haziran 1987.
- “Kazanuko Jabağ”, *Tercüman*, 26 Haziran 1987.
- “Niçin Adam Olmayız?”, *Tercüman*, 3 Temmuz 1987.
- “Kaybolan Nesil”, *Tercüman*, 10 Temmuz 1987.
- “Hoşgeldin Bozyazı”, *Tercüman*, 17 Temmuz 1987.
- “Bir Neslin İflası”, *Tercüman*, 24 Temmuz 1987.
- “Sabah Ezanları”, *Tercüman*, 31 Temmuz 1987.
- “Burası Bursa”, *Tercüman*, 14 Ağustos 1987.
- “Kocatepe Hikayesi”, *Tercüman*, 28 Ağustos 1987.
- “Basında Seviye”, *Tercüman*, 4 Eylül 1987.
- “Hürriyeti Haketmek”, *Tercüman*, 11 Eylül 1987.
- “Çağdaş Cahiliye”, *Tercüman*, 18 Eylül 1987.
- “Din Faktörü”, *Tercüman*, 25 Eylül 1987.

- “Pembe ve Siyah”, *Tercüman*, 2 Ekim 1987.
- “İyiler ve Kötüler”, *Tercüman*, 9 Ekim 1987.
- “Kara Eğitim”, *Tercüman*, 16 Ekim 1987.
- “Din Eğitimi”, *Tercüman*, 23 Ekim 1987.
- “İlahiyat Fakülteleri ve Problemleri”, *Tercüman*, 30 Ekim 1987.
- “Selçuk Üniversitesi”, *Tercüman*, 6 Kasım 1987.
- “Kerkük Dramı”, *Tercüman*, 13 Kasım 1987.
- “Oy Serdengeçti”, *Tercüman*, 20 Kasım 1987.
- “...İzm”lerin İflası Mı?”, *Tercüman*, 4 Aralık 1987.
- “Üçüncü Çözüm”, *Tercüman*, 11 Aralık 1987.
- “Bunlar Da Bizim Komünistler!”, *Tercüman*, 18 Aralık 1987.
- “Bir Müftü ve Bir Müdür”, *Tercüman*, 25 Aralık 1987.
- “Afganistan’a Ağıt”, *Tercüman*, 1 Ocak 1987.
- “Sağlık Fonu” ve “Sigara” Üzerine”, *Tercüman*, 8 Ocak 1987.
- “Yahya Akengin”, *Tercüman*, 15 Ocak 1987.
- “Vaftizli Türkler”, *Tercüman*, 22 Ocak 1988.
- “Ayşe”ler “Ahmet”ler ve Tahrikçiler, *Tercüman*, 29 Ocak 1988.
- “Kan Damarda Dolaştıkça...” *Tercüman*, 5 Şubat 1988.
- “İctihad Kapısı Niçin Kapalı?”, *Tercüman*, 12 Şubat 1988.
- “İslam’da Bütünleşme”, *Tercüman*, 4 Mart 1988.
- “Müslüman’ın Kaderi”, *Tercüman*, 11 Mart 1988.
- “Hangi İrtica?”, *Tercüman*, 18 Mart 1988.
- “Müslüman, Müslüman’ı Vurdu”, *Tercüman*, 25 Mart 1988.
- “Bir Sempozyum ve Bir Tesbit”, *Tercüman*, 1 Nisan 1988.
- “Diyamet-İlahiyat İşbirliği”, *Tercüman*, 8 Nisan 1988.
- “Bir Seminerin Ardından”, *Tercüman*, 15 Nisan 1988.
- “Buruk Ramazan”, *Tercüman*, 22 Nisan 1988.
- “Dine Yöneliş Arttı Mı?”, *Tercüman*, 29 Nisan 1988.
- “Kubbealtı İftarı”, *Tercüman*, 6 Mayıs 1988.
- “Bunlar Mı Bizim Yarınlarımız?..”, *Tercüman*, 13 Mayıs 1988.
- “Bayramı Böyle Uğurladık”, *Tercüman*, 20 Mayıs 1988.
- “Bayburt Örneğinde Anadolu ve Türkiye”, *Tercüman*, 27 Mayıs 1988.
- “İmam-Hatiplerin 30. Mezuniyet Yılı”, *Tercüman*, 3 Haziran 1988.
- “Yalansız Dünya”, *Tercüman*, 10 Haziran 1988.

- “Delinin Zoruna Bak”, *Tercüman*, 17 Haziran 1988.
- “Sovyetlerde Ateizmin Sonu Mu?”, *Tercüman*, 24 Haziran 1988.
- “Spor ve Propaganda”, *Tercüman*, 1 Temmuz 1988.
- “Hâkim’ül- Haremeyn” Mi, “Hâdîm’ül Haremeyn” Mi?, *Tercüman*, 8 Temmuz 1988.
- “Hac Yolunda”, *Tercüman*, 15 Temmuz 1988.
- “Merhaba Mekke Merhaba Kabe (Mekke-Harem)”, *Tercüman*, 22 Temmuz 1988.
- “Hac Bereketi (Mekke)”, *Tercüman*, 29 Temmuz 1988.
- “Hazreti Peygamber’in Huzurlarında (Medine)”, *Tercüman*, 5 Ağustos 1988.
- “Medine’deki Türkistan”, *Tercüman*, 12 Ağustos 1988.
- “Taif”, *Tercüman*, 19 Ağustos 1988.
- “Afganistan Cihadı Ardındaki Gerçekler”, *Tercüman*, 26 Ağustos 1988.
- “Bingöl Örneğinde Türkiyem”, *Tercüman*, 2 Eylül 1988.
- “Materyalizm ve Komünizm Çöküyor Mu?”, *Tercüman*, 9 Eylül 1988.
- “Söğüt’te Canlanan Tarih”, *Tercüman*, 16 Eylül 1988.
- “TRT, Alptemoçin ve Kur’an Kursları”, *Tercüman*, 23 Eylül 1988.
- “Devlet ve İdeoloji”, *Tercüman*, 30 Eylül 1988.
- “Tokat’ta Bir Kültür Olayı”, *Tercüman*, 7 Ekim 1988.
- “Tefrikanın Faturası”, *Tercüman*, 14 Ekim 1988.
- “Gap Projesinde Manevi Ünite”, *Tercüman*, 21 Ekim 1988.
- “Buzulda Bir Balina Filistin’de Bir Çocuk”, *Tercüman*, 28 Ekim 1988.
- “Bir Üslub Yanlısı”, *Tercüman*, 4 Kasım 1988.
- “Başörtüsü Olayı Abartılıyor”, *Tercüman*, 11 Kasım 1988.
- “Bugün Bangladeş’e Yardım Günü”, *Tercüman*, 18 Kasım 1988.
- T. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, *Tercüman*, 25 Kasım 1988.
- “Türk Aydınında Taklit Hastalığı”, *Tercüman*, 2 Aralık 1988.
- “Aklın Zaferi”, *Tercüman*, 9 Aralık 1988.
- “Ankara Dışında Bir Türkiye Var”, *Tercüman*, 16 Aralık 1988.
- “Laikliğimiz ve Kurt-Kuzu Meselesi”, *Tercüman*, 23 Aralık 1988.
- “Afganistan İçin Ne Yaptık”, *Tercüman*, 30 Aralık 1988.
- “S. Ahmet Arvası”, *Tercüman*, 6 Ocak 1989.
- “Kızılca Köyü ve İslam Yaşar”, *Tercüman*, 13 Ocak 1989.
- “Çağdaş Ayıp”, *Tercüman*, 20 Ocak 1989.
- “İlahiyat Meslek Yüksek Okulları”, *Tercüman*, 27 Ocak 1989.
- “Destanlar Burcu”, *Tercüman*, 3 Şubat 1989.

- “Kandil Sabahında Türkiyem”, *Tercüman*, 10 Şubat 1989.
- “Tük Modeli”, *Tercüman*, 17 Şubat 1989.
- “Türkiye’de Mefhum Kargaşası”, *Tercüman*, 24 Şubat 1989.
- “Kelleci Bayan Vaiz”, *Tercüman*, 3 Mart 1989.
- “İhtilafta İttifak Mı?”, *Tercüman*, 10 Mart 1989.
- “Kara Cuma” Öyle Mi?, *Tercüman*, 24 Mart 1989.
- “Bugün 31 Mart”, *Tercüman*, 31 Mart 1989.
- “Ramazan’la Buluşma”, *Tercüman*, 7 Nisan 1989.
- “Fitneye Körük Çekmek”, *Tercüman*, 14 Nisan 1989.
- “İnsan Haklarında Nerelerdeyiz?”, *Tercüman*, 21 Nisan 1989.
- “Müsbet Olmak Müsbet Düşünmek”, *Tercüman*, 28 Nisan 1989.
- “Bayramla Bayramlaşma”, *Tercüman*, 5 Mayıs 1989.
- “Soğukkanlılığımızı Nasıl Kaybettik?”, *Tercüman*, 12 Mayıs 1989.
- “Aile Üzerine Tartışma”, *Tercüman*, 26 Mayıs 1989.
- “Türkiye’nin Gündemi”, *Tercüman*, 2 Haziran 1989.
- “Yalanın Mantığı”, *Tercüman*, 9 Haziran 1989.
- “Devlet Olmak ve Komitacılık”, *Tercüman*, 16 Haziran 1989.
- “Utanç Treni”, *Tercüman*, 23 Haziran 1989.
- “Soydaşlarımıza Yardım Günü”, *Tercüman*, 30 Haziran 1989.
- “Hem Muhacir Hem Ensar”, *Tercüman*, 7 Temmuz 1989.
- “Kalkınma ve Milli Kültür”, *Tercüman*, 21 Temmuz 1989.
- “Din-Devlet Münasebeti”, *Tercüman*, 28 Haziran 1989.
- “Hicri 1410”, *Tercüman*, 4 Ağustos 1989.
- “Kazı Kazan Hemen Kazan”, *Tercüman*, 11 Ağustos 1989.
- “Dergah-ı Hacı Bektaş Veli”, *Tercüman*, 18 Ağustos 1989.
- “Türkiye’nin Problemi”, *Tercüman*, 25 Ağustos 1989.
- “Tefrika Mücidleri”, *Tercüman*, 1 Eylül 1989.
- “Söğüt Müjdesi”, *Tercüman*, 8 Eylül 1989.
- İslam-Hıristiyan Diyaloğu Mu?”, *Tercüman*, 15 Eylül 1989.
- “O Kafa”, *Tercüman*, 22 Eylül 1989.
- “Devlet Bakanı Sayın Konukman’a”, *Tercüman*, 29 Eylül 1989.
- “Konukman’dan Gelen Cevap”, *Tercüman*, 6 Ekim 1989.
- “Kutlu Doğum Haftası”, *Tercüman*, 13 Ekim 1989.
- İmam-Hatip Liseleri ve Bir Soru”, *Tercüman*, 20 Ekim 1989.

- “Bey, Beyliğini Bilirse”, *Tercüman*, 27 Ekim 1989.
- “CIA-KGB İşbirliği Mi?”, *Tercüman*, 1 Aralık 1989.
- “İkinci Milli Kültür Şurası”, *Tercüman*, 8 Aralık 1989.
- “Değişmek Veya Değişmemek”, *Tercüman*, 15 Aralık 1989.
- “Doğu Bloku’nda Neler Oluyor?”, *Tercüman*, 22 Aralık 1989.
- “Kıbrıs’tan Merhaba”, *Tercüman*, 17 Aralık 1989.
- “Kıbrıs Nasıl Türk Kaldı?”, *Tercüman*, 24 Kasım 1989.
- “Türkiye’nin dini İmarı”, *Tercüman*, 5 Ocak 1990.
- “Yeniden İnsana Mı Dönüyoruz”, *Tercüman*, 12 Ocak 1990.
- “Türkiye’de Din ve Devlet Münasebetleri”, *Tercüman*, 19 Ocak 1990.
- “Azerbaycan cuması”, *Tercüman*, 26 Ocak 1990.
- “Kandil Sabahında Türkiyem”, *Tercüman*, 2 Şubat 1990.
- “Bilgi Yılı”, *Tercüman*, 9 Şubat 1990.
- “Türkiye’de Din Camiasının Problemi”, *Tercüman*, 16 Şubat 1990.
- “Mirac İle Gelen Müjde”, *Tercüman*, 23 Şubat 1990.
- “III. İslam İşleri Yüksek Konseyi” Toplantısı Üzerine, *Tercüman*, 2 Mart 1990.
- “H. Bayram Veli Resmi Tören İle Anıldı”, *Tercüman*, 9 Mart 1990.
- “İrtica Fobisi”, *Tercüman*, 16 Mart 1990.
- “Sahibini Arayan Madalya”, *Tercüman*, 23 Mart 1990.
- “Tutumlu Yaşamak Dinimizin Emridir”, *Tercüman*, 10 Eylül 1982.
- “Din Bir Lüks Değildir, Din Hayatın İçindedir”, *Tercüman*, 13 Ağustos 1982.
- “Adalet Toplumun Temelidir”, *Tercüman*, 28 Ağustos 1982.
- “Ticaret Ahlakı”, *Tercüman*, 27 Ağustos 1982.
- “Zaferlerimizin Kaynağı İmanımızdır”, *Tercüman*, 17 Eylül 1982.
- “İslamiyet Barış Dinidir”, *Tercüman*, 24 Eylül 1982.
- “İslamiyet, İlmi ve İlmi Araştırmaları Teşvik Etmiştir”, *Tercüman*, 1 Ekim 1982.
- “İslamiyet Güzel Sanatların Koruyucusudur”, *Tercüman*, 8 Ekim 1982.
- “Açlık İnsanlığı Tehdit Ederken Elimizdeki Nimetlerin Değerini Biliyor Muyuz?”, *Tercüman*, 15 Ekim 1982.
- “Çalışmak İbadettir”, *Tercüman*, 22 Ekim 1982.
- “Tek Çare Bütünleşmek”, *Tercüman*, 29 Ekim 1982.
- “İyilik Yüzyılların Eksiltemediği Kutsal Bir Hazinedir...”, *Tercüman*, 5 Kasım 1982.
- “Kitap Medeniyettir”, *Tercüman*, 12 Kasım 1982.
- “Bana Bir Harf Öğretenin Kölesi Olurum”, *Tercüman*, 19 Kasım 1982.

- “İnsan Hakları, Gerçek Teminatını İslamiyet’te Bulmuştur”, *Tercüman*, 26 Kasım 1982.
- “İslamiyet, Sosyal Adaleti Teminat Altına Almıştır”, 3 Aralık 1982.
- “Tarihe Saygı”, *Tercüman*, 10 Aralık 1982.
- “Müslümanlık, İlerlemeyi Emreder”, *Tercüman*, 17 Aralık 1982.
- “Çağları Kuşatan Mesaj (1455’inci “Mevlid” Üzerine”, *Tercüman*, 24 Aralık 1982.
- “Hazreti İsa”, *Tercüman*, 31 Aralık 1982.
- “İmanda Sevgi, Sevgide İman Vardır”, *Tercüman*, 14 Ocak 1983.
- “Kur’an Medeniyeti”, *Tercüman*, 21 Ocak 1983.
- “Kadın Hakları, İlk ve Gerçek Teminatını İslamiyet’te Bulmuştur”, *Tercüman*, 28 Ocak 1983.
- “İslamiyet, İşçi ve İşverenin Haklarını Teminat altına almıştır”, *Tercüman*, 4 Şubat 1983.
- “İslamiyet’te Sağlığa Verilen Önem”, *Tercüman*, 11 Şubat 1983.
- “İnsana Hizmet İslamiyet’in Emridir”, *Tercüman*, 18 Şubat 1983.
- “Çocuklarımızı İyi Yetiştirmek Varlık Sebebizdir”, *Tercüman*, 25 Şubat 1983.
- “İslamiyet Güzel Ahlaktır”, *Tercüman*, 4 Mart 1983.
- “İslamiyet Temizlik Dinidir”, *Tercüman*, 11 Mart 1983.
- “Çanakkale Unutulmamalıdır”, *Tercüman*, 18 Mart 1983.
- “İslamiyet’te Ağaç ve Orman”, *Tercüman*, 1 Nisan 1983.
- “İslamiyet Fikir ve İnanç Hürriyetini Teminat Altına Almıştır”, *Tercüman*, 8 Nisan 1983.
- “İslamiyet Fikir ve İnanç Hürriyetini Teminat Altına Almıştır”, *Tercüman*, 22 Nisan 1983.
- “Müslüman Yaptığını Söylemeli, Söylediğini Yapmalı”, *Tercüman*, 6 Mayıs 1983.
- “Allah’a (c.c.) Açılan El, Varlığımıza Duadır”, *Tercüman*, 13 Mayıs 1983.
- “İslamiyet Kolaylık Dinidir”, *Tercüman*, 20 Mayıs 1983.
- “Ancak İstiklali Olanların İstiklal Marşı Vardır”, *Tercüman*, 27 Mayıs 1983.
- “İslamiyet Akıl Dinidir”, *Tercüman*, 3 Haziran 1983.
- Mübarek Ramazan’ı Karşılarken”, *Tercüman*, 10 Haziran 1983.
- “Oruçta Sayısız Faydalar Vardır”, *Tercüman*, 17 Haziran 1983.
- “Güzel Ahlak”, *Tercüman*, 24 Haziran 1983.
- “Ramazan’da Fakirlere El Uzatmalıyız”, *Tercüman*, 1 Temmuz 1983.
- “Oruç Bütün Dinlerde Ortak İbadettir”, *Tercüman*, 8 Temmuz 1983.

- “Müslüman Gülyüzlü, Tatlı Sözlü Olmalıdır”, *Tercüman*, 22 Temmuz 1983.
- “İslamiyet Her Türlü Hurafeyi Reddetmiştir”, *Tercüman*, 5 Ağustos 1983.
- “Müslümanlar’ın Bölünmeye Değil Birliğe İhtiyacı Var”, *Tercüman*, 24 Ocak 1990.
- “Hamdi Mert’in Yeni Açıklaması”, *Tercüman*, 6 Nisan 1990.

14. Yeni Düşünce

- “Rabıta, Diyanet, Dinî Gruplar...”, *Yeni Düşünce*, 7 Ağustos 1987.
- “Merhaba”, *Yeni Düşünce*, 20 Ocak 1989.
- “Müslümanlık” mı “Türklük” mü?”, *Yeni Düşünce*, 27 Ocak 1987.
- “Basında Seviye”, *Yeni Düşünce*, 10 Şubat 1989.
- “Sovyetlerde İslâmî Kıpırdanma mı?”, *Yeni Düşünce*, 17 Şubat 1989.
- “Din Bir Lüks Değildir”, *Yeni Düşünce*, 24 Şubat 1989.
- “Kadın Hakları, İlk ve Gerçek Teminatını İslamiyet’te Bulmuştur”, *Yeni Düşünce*, 17 Mart 1989.
- “Ramazan’ı Karşılarken”, *Yeni Düşünce*, 24 Mart 1989.
- “Hangi Bayram”, *Yeni Düşünce*, 5 Mayıs 1989.
- “Hürriyeti Hak Etmek”, *Yeni Düşünce*, 12 Mayıs 1989.
- “Bir Mektup Bir Cevap”, *Yeni Düşünce*, 19 Mayıs 1989.
- “Gençliğin Eğitiminde Din Faktörü”, *Yeni Düşünce*, 26 Mayıs 1989.
- “Ana” İmajı Tahrip Ediliyor”, *Yeni Düşünce*, 9 Haziran 1989.
- “Türk Aile Yapısında Çözülme”, *Yeni Düşünce*, 23 Haziran 1989.
- “Batı Trakya Müslüman Türk Varlığı”, *Yeni Düşünce*, 7 Nisan 1989.
- “Afganistan’da Müslüman-Türk Varlığı”, *Yeni Düşünce*, 21 Nisan 1989.
- “Afganistan’da Müslüman-Türk Varlığı (2)”, *Yeni Düşünce*, 28 Nisan 1989.
- “Moskova Televizyonu’nun Yakın Takibindeyiz”, *Yeni Düşünce*, 3 Şubat 1989.
- “Mektebi- Mescidden Mescidi- Devletten Ayırdık”, *Yeni Düşünce*, 10 Şubat 1989.
- “Sovyetler’de “İmamlık” Gözde Bir Meslek”, *Yeni Düşünce*, 17 Şubat 1989.

15. Yeni Nesil

- “Dine Saldıranlar Var”, *Yeni Nesil*, 24 Ocak 1987.
- “Sanat, Müstehcene Kalkan Yapılamaz”, *Yeni Nesil*, 11 Ağustos 1984

İKİNCİ BÖLÜM

HAMDİ MERT'İN DİN EĞİTİM-ÖĞRETİMİ GÖRÜŞLERİ

2.1. Aile ve Çocuk Eğitimi

Mert, Türk toplum yapısının temelini oluşturan aile kurumunun korunmasına ve çocukların iyi terbiye edilmesine oldukça önem vermekte, cemiyetin ahlaki yapısını bozan müstehcen yayınlara karşı tepki koymaktadır. Onun çeşitli zamanlarda bu hususlar üzerine kaleme aldığı pek çok yazısı bulunmaktadır. Mert'e göre daha hayatın ilk evrelerinde olan çocuklar ne kadar iyi yetiştirilirse toplumun geleceği de o ölçüde garanti altına alınır. Dünyaya tertemiz gelen çocuğun ilk eğitimi anne kucağında başlar ve sergilenen her davranışın, söylenen her sözün onun şahsiyet gelişiminde etkisi vardır. Eğer çocuk kötü alışkanlıklar edinmiş ise bunu sonradan çevresinden öğrenerek kazanmıştır. Sabır isteyen çocuk terbiyesi, onları iyiye, güzele, doğruya yönlendirme eğitimi, anne elinde yoğrulan bir sanattır. Çocuğun ailede aldığı eğitim onun karakterinde, hayata bakış açısında ve yaşam algısında derin izler bırakmaktadır ve çocuklara ne öğretilirse gelecekte elde edilecek olan da budur. Baba ocağından ilk ayrıldığı ve bilinçli eğitimini aldığı yer olan okul, çocuğun terbiye edildiği ikinci kutsalıdır. Yetişen nesillerden istendik verimin alınabilmesi için aile ve okulun birbirine paralel ve işbirliği içerisinde bir eğitim vermesi icap etmektedir. Zira bu iki kurumda verilecek herhangi bir yanlış eğitimi telafi etmek oldukça zordur.¹³³

Her ana babanın arzusu olan hayırlı evlatlar yetiştirmenin yolu yeni nesillere okuma sevgisi aşlamak ve hangi kitabı okuyacağını seçme becerisi kazandırmaktır. Zira içeriği sağlam ve güvenilir olan, kötü emellere hizmet etmeyen kitaplar okumak zihin yapısını korur, aksi ise fikirleri ve zihniyetleri bozabilir. İleri ülkeler kitapla eğitime çok önem vermiş ve bu titizlik çocuk edebiyatının önünü açmıştır. Bir toplum için salgın hastalıklardan dahi daha kötü olan tehlike istenmeyen sapkın fikirler taşıyan kitapların raflara konmasıdır. Zira iyi evlat yetiştirmenin en önemli mihenk taşı ona sağlam bir düşünce yapısı kazandırmaktır. Ancak düşünce ve kültür yapısı sağlam temellere oturtulmuş nesiller, istikballerini garanti altına alabilirler. Zihni boş bir levha gibi olan çocuklara her ne verilirse düşünce dünyası onunla şekillenecek, su misali ne yöne sevk edilirse o yolda akacaktır. Mert: “*Ruhta en ileri, düşüncede en doğru, mayada en sağlam, maddede en sıhhatli nesil, seçileni iyi okuyan; okuduğunu iyi seçen nesildir.*”¹³⁴ demektedir.

¹³³ Hamdi Mert, “Çocuklarımızı İyi Yetiştirmek Varlık Sebebizdir”, *Tercüman*, 25 Şubat 1983; Hamdi Mert, “Çocuk Terbiyesi”, *Tercüman*, 30 Mart 1984.

¹³⁴ Hamdi Mert, “Kitap Medeniyettir”, *Tercüman*, 12 Kasım 1982.

Çocuğun ilk eğitimcisi olan analar, Türk toplumunda kutsal bir yere sahiptir. İslamiyet kadına insan olarak değer vermiş ve insanlık haklarını iade etmiş, tabi haklardan yararlanma noktasında kadın ve erkek ayrımı yapmamıştır. Oysa İslamiyet'ten evvel var olan çeşitli toplumlarda kadın, aşağılanan, küçük görülen bir pozisyonda görülmüştür. Mesela Eski Yunan'da kadının şeytanın amelinden meydana geldiğine, Eski Roma'da haysiyeti olmayan necis bir varlık olduğuna, Eski Hint anlayışlarında cehennemin dahi kadından hayırlı olduğuna inanılmış, Eski Çin'de ise kadın insan sayılmamış, ona isim konulmamış ve rakamlarla çağırılmıştır. İngiltere'de kocalar hanımlarını dilediğinde satmış, onlara mülkiyet hakkı verilmemiştir ve kötü bir mahluk olarak görüldüklerinden kadınlar İncil'e el sürememiştir. Eski Fransa'da kadının ancak erkeğe hizmet için yaratıldığına, Yahudi hukukunda insanı kötülüğe sevk eden mel'un bir varlık olduğuna, Hristiyan hukukunda ise, iblisin silahı ve fitnenin en büyük nedeni olduğuna inanılmıştır. Ancak İslam, bütün dünya kadını hor görürken tüm bu tavırların aksine, kadına değer vermiş, cennetin ayaklarının altında olduğu bir canlı inancını hakim kılmış, onları Allah'ın emaneti olarak nitelendirerek beşeri sistemlerin ulaşamadığı bir seviyede yer yüzüne kadın haklarını getirmiştir.¹³⁵

Müslüman-Türk geleneğinde ana, vatan gibi kutsal sayılmaktadır. Mert, ananın semalardan gelen bir mana taşıdığına, bir kutsiyet ve ulviyet sahibi olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle “Ana gibi yâr, vatan gibi diyar olmaz” atasözü Türk toplumunun yaşayış biçiminden icat olmuştur. Mert, tarihi yaklaşımın aksine, film ve dizilerde işlenen ahlaksız ana motifini eleştirmekte, İstiklal savaşında cephelerde kahramanlık gösteren, gündelik yaşamda evlatlarına saçını süpürge eden fedakarlık sahibi kadınların televizyonlarda namussuz varlıklar olarak sergilenmesine tepki göstermektedir. O, milli ana imajının tahrip edilmesinin çocuklardan başlayarak tüm topluma zarar vereceğine inanmaktadır.¹³⁶ Bu tarz yayınların belli kültür tabanına sahip yetişkin nesillere tesir edemeyeceğini savunan Mert, ilgili yapımları seyrederek büyüyen çocukların zihin yapılarının ise tahribata uğradığının altını çizmektedir. Zira insan taklit etme ve benzeme dürtüsünü taşıyan bir canlıdır ve bu nedenle müstehcen yayınlar gelecek için felaket olabilecek, tedbir alınması gereken yapımlardır.¹³⁷

Mert, müstehcen neşriyat güzel ahlak olgusuna zarar vermekte, fertte mevcut bulunan ar ve edep duygularını yok ederken, gençleri hatalara sürüklemekte ve aile kurumunu da temelden sarsmaktadır demektedir. O, müstehcenin ölçüsünü ise, ayıp ve günah olarak

¹³⁵ Hamdi Mert, “Kadın Hakları, İlk ve Gerçek Teminatını İslamiyet'te Bulmuştur”, *Yeni Düşünce*, 17 Mart 1989.

¹³⁶ Hamdi Mert, “Müslüman Türk Anası”, *Tercüman*, 13 Şubat 1987.

¹³⁷ Hamdi Mert, “Ana” İmajı Tahrip Ediliyor”, *Yeni Düşünce*, 9 Haziran 1989; Hamdi Mert, “Ana” İmajı Tahrip Ediliyor”, *Tercüman*, 12 Nisan 1985.

algılanan, aile efradınızla film seyredirken ya da kitap ve gazetede karşınıza çıktığında rahatsız olduğunuz yayınlar olarak nitelendirmektedir. Bu tarz neşriyatlar genç nesillerin yalnızca ahlakî yapısını değil, psikolojik sağlığına da zarar vermekte, vaktinden çok evvel tanıştıkları cinsel duygular onları buhrana sürüklemektedir. En önemlisi de bunlara maruz kalarak büyüyen çocukların, zamanla ahlaksız oluşumları normal ve meşru görmeye başlaması tehlikesidir.¹³⁸ Her devirin kendisine mahsus millî bünyeyi tehdit eden tehlikelere sahip olduğunun altını çizen Mert, bu çağın ağır tahribatının da müstehcen neşriyat üzerinden gerçekleştirildiğini savunmaktadır. Mert:

“T.C. Anayasasının 5’inci maddesinde Devlete “insanın manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlama” görevi verilmiştir. 41’inci maddede “ Aile Türk toplumunun temeli” sayılmış; madde gerekçesinde “Ailenin ahlâkî bir çevre”, “mukaddes bir temel” olduğunu belirtmiştir. 28’inci maddede ise “Genel ahlâkın korunması” maksadıyla alınabilecek tedbirlerden söz edilmiştir. Müstehcen sınırını çoktan aşıp, müstekreh hale gelen ayıp yayıncılığa karşı, insanımızı korumak için hukukî ve idarî tedbirler getirmek, bir anayasa emridir.”

İfadelerini köşe yazısına alarak, hukukçu kimliğiyle olayın kanuni yönüne de değinmeyi ihmal etmemiştir.

Mert, Türk aile yapısına zarar veren bir diğer hususu kadının emeğinin iş piyasasına sürülmesi olarak tespit etmektedir. Bunun nedeninin anne ve babanın hem birbirleriyle hem de çocuklarıyla alakasının zayıflaması neticesinde, yeterince birbirine zaman ayıramayan aile fertleri arasındaki bağılıklarda gevşeme ve yer yer çözümlerin meydana gelmesi olduğunu belirten Mert, çocukların ebeveynlerinden aldıkları manevi moral ve terbiyenin azaldığını ifade etmektedir. Geleneksel Türk aile yapısının aksi yönünde cereyan eden bu yapılanmada lüks hayatı ve tüketimi özendiren yayınların etkisinin yüksek olduğunun altını çizen¹³⁹ Mert, Türk toplumunun yaşadığı değişikliklerden aile kurumunun da nasibini aldığını belirtmektedir. O, ailede annenin düzenleyici rolünün geçirdiği sarsıntının eş ve çocukların rollerini tahrip ettiğini, neticede kocanın aileye düşkünlüğünün giderek zayıfladığını ve çocuklarda anne babaya karşı gelme duygusunun hakim olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴⁰

Mert, ailenin cemiyetin temel yapı taşı olduğunu ve cemiyetin sağlam olmasının yolunun ailenin sağlam olmasından geçtiğini ifade etmekte, bu nedenle ailenin korunması, kaybedilmemesi ve tahkim edilmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁴¹ Aile kurumunun muhafazasının, milli terbiyenin muhafazası anlamına geldiğini belirten Mert, ahlakî bakımdan

¹³⁸ Hamdi Mert, “Sanat, Müstehcene Kalkan Yapılamaz”, *Yeni Nesil*, 11 Ağustos 1984.

¹³⁹ Hamdi Mert, “Türk Aile Yapısında Çözülme”, *Yeni Düşünce*, 23 Haziran 1989.

¹⁴⁰ Hamdi Mert, “Toplumumuzdaki Değişim Aileyi de Etkiledi”, *Tercüman*, 23 Mayıs 1989.

¹⁴¹ Hamdi Mert, “Aile Üzerine Tartışma Mı?”, *Tercüman*, 26 Mayıs 1989.

yoğlaşan toplumlarda düzgün bir ekonomik dağılımın ve fiyatları sabit tutmanın anlamı olmadığını, bunların yalan, rüşvet, madde bağımlılığı, suç ve cinayet gibi cemiyet hayatını çökerten tehlikeleri bertaraf edemeyeceğini savunmaktadır.¹⁴² O, bir çocuğun karnını doyurup, maddi ihtiyaçlarını gidererek her şeyin bittiğini zannetmenin yanlış olduğunu, cemiyetlerin inşası için insanı, kafası ve gönlü ile beraber yetiştirmek gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁴³ Yanlış gidişatın çaresinin gençlere iyi bir din eğitimi vermek, tarihi şuur ve yurt sevgisi aşlamaktan geçtiğini belirten Mert¹⁴⁴, ailenin tek başına milli terbiye ve milli eğitimi evlatlarına veremeyeceğini hatırlatmakta, okulların milli değerlere saygı, bilgi, muhakeme yeteneği edindirme üzerine yeniden yapılanmasının icabına değinmektedir.¹⁴⁵ Burada önemli olan bir diğer husus ise anne, baba, öğretmen ya da din eğitimcisi, öğreten her kim olursa olsun, gençlere anlattıklarını evvela kendilerinin yapmaları gerektiğidir.. Zira söylediğini kendisi icra etmeyenin verdiği eğitimin tesiri olamaz.¹⁴⁶ Sistemli ve kaliteli bir din eğitiminin verilmesi hem ailevi, hem de milli değerleri korur. Çünkü dine saygılı topluluklarda isyan, cinayet, adam kayırma ve rüşvet gibi içtimai hastalıklar kendisine yer bulamaz.¹⁴⁷

2.2. Devlet, Din ve Eğitim Anlayışı

Mert'in eserleri ve yazıları incelendiğinde onun en çok önemseydiği konuların başını din ve devlet hususlarının çektiği görülmektedir. Bu iki kavramı çatı olarak algılayan Mert, din ve devletin herkesi kapsadığını ve her şeyin üzerinde bir pozisyonda durduğunu, idealist ya da siyasi sürtüşmeler ve değişen hükümetler elinde yıpratılmaması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre devlet, toplumun bütün kesimlerinden herkes tarafından baş tacı edilen, mevcut farklılıklarına rağmen vatandaşı müşterek bir noktada birleştiren ortak bir değer olmalıdır. Ancak bu sayede devletin menfaatleri korunabilir, toplumda düzen sağlanabilir, insanlar devlete karşı görev bilinciyle hareket edebilir. Tabi bu yalnızca halkın görevi değildir, devlette vatandaşları arasında ayırım yapmamalı, bir kesimi kayırıp bir kesimi kırmamalı, bütünü kucaklayarak, toplumun her kesimini koruyup kollamalıdır. Bu şartlar altında ideal devlet, ideal bir millet olunabilir.¹⁴⁸ Mert, "*Türk geleneğinde "devlet" babadır. Baba evladının her zaman yanındadır*"¹⁴⁹ ifadesini kullanarak devleti bireylerin başında

¹⁴² Hamdi Mert, "Müstehtecen Neşriyat Problemi", *Tercüman*, 9 Mart 1984.

¹⁴³ Hamdi Mert, "Kalkınmada İnsan Unsuru", *Tercüman*, 7 Aralık 1984.

¹⁴⁴ Hamdi Mert, " "Vaftizli Türkler", *Tercüman*, 22 Ocak 1988.

¹⁴⁵ Hamdi Mert, "Değer Boşluğu", *Tercüman*, 10 Ekim 1986.

¹⁴⁶ Hamdi Mert, "Müslüman Yaptığını Söylemeli Söylediğini Yapmalı", *Tercüman*, 6 Mayıs 1983.

¹⁴⁷ Hamdi Mert, "Din Bir Lüks Değildir", *Yeni Düşünce*, 24 Şubat 1989.

¹⁴⁸ Hamdi Mert, "Eli Sopalı Devlet İmajı", *Ortadoğu*, 15 Eylül 1998.

¹⁴⁹ Hamdi Mert, "Sağlık Fonu", *Tercüman*, 18 Nisan 1986.

onlara hep adaletle yaklaşan, hepsinin menfaatlerini ayrı ayrı düşünen bir babaya benzetmektedir.

Mert'e göre; devlet olabilmek için, tarihin derinliklerinden gelen köklü bir birikime ihtiyaç vardır. Gelenekten beslenen bu köklü birikime sahip olmayan toplumlar bir ülke kursalar dahi nitelikli bir devlet olamazlar.¹⁵⁰ O, din ve devlet meselesinin Türk milleti için her zaman oldukça hassas bir konu olduğunu savunmaktadır. Zira Türkler dünyada huzurla yaşam sürebilmenin garantisi olan devletlerine düşkün ve hayatlarının her alanına sirayet etmiş dinlerine de bağlı bir ırktır. Bu milletin düğünü, bayramı, oturması kalkması hep dinden beslenir ve onlar ırz ve namuslarının korunmasına kadar tüm güvenlik ihtiyacını sağlamanın birincil şartının bir devlet çatısı altında bulunmak olduğunu bilmektedirler. Yerleşik tabirle “din ü devlet” sıklıkla birbiri ile beraber kullanılmakta ve dengeyi sağlayan iki kanat olarak görülmektedir.¹⁵¹

Devletin kutsal ve insanlar üstü bir yapıda konumlanmasına rağmen bazı kimseler devletin verdiği yetkiyi suistimal ederek, kendi fikrini devlet görüşü gibi dayatmaktadır. Oysa bir devlet adamı evlatları arasında ayırım yapmayan bir baba gibi olmalı, bir kesimi memnun ederken, diğer kesimi kırıp dökmemelidir.¹⁵² Devletin her türlü imkanının herkese hak ettiği ölçüde eşit bir biçimde verilmesi sosyal adaletin gereğidir.¹⁵³ Mert bu hatalı tavrı şu sözleriyle eleştirmektedir:

“Devlet” ve organları hakkında lâf ederken, “üslûb”a dikkat etmeli... Zira, devlet adına söz etme yetkisini kendilerinde bulanların şahsî tercihlerini “devlet” görüşü olarak takdim etmelerinin yanlışlığı geçmişte ve bugün millet çoğunluğunu devletten soğutmuş; devlete karşı tavır oluşturmaya çalışanların işini kolaylaştırmıştır. Bu yanlışların faturasının “devlet”e değil, sahiplerine kesilmesi gerektiğini ise, herkes hesap edememektedir. Hiç kimse, başkalarını hiçe sayarak kendini “devlet” yerine koymamalıdır. Bu ibtidailikten kurtulmanın zamanı artık gelmiş olmalıdır.”¹⁵⁴

Mert, bu cümleleriyle şahısların kişisel ve bir kesimin idealini yansıtan görüşlerinin devletin görüşü olmadığının altını çizmekte, ancak herkesçe kabul edilen görüşlerin devleti yansıtabileceğine dikkat çekmektedir. Aksi takdirde yalnızca kendi seçmenine hizmet götürmek, kendi gibi düşünenlere toleranslar ve fırsatlar tanımak, farklı düşüncede olanları ötekileştirmek, insanî haklarından mahrum etmek, var olma şansı tanımamak ve itibarsızlaştırmak gibi tavırların halk ile devleti karşı karşıya getireceğini ve bu durumunda

¹⁵⁰ Hamdi Mert, “Devlet Olmak ve Komitacılık”, *Tercüman*, 16 Haziran 1989.

¹⁵¹ Hamdi Mert, “Din-Devlet Münasebeti”, *Tercüman*, 28 Haziran 1989.

¹⁵² Hamdi Mert, “Olumlu Olmak Olumlu Düşünmek”, *Ayyıldız*, 30 Aralık 1999; Hamdi Mert, “Türkiye’de Din Camiasının Problemi”, *Tercüman*, 16 Şubat 1990.

¹⁵³ Hamdi Mert, “Sosyal Adalet Devlete Güvenin Teminatıdır”, *Aygazete*, 02 Ağustos 2010.

¹⁵⁴ Hamdi Mert, “Devlet ve İdeoloji”, *Tercüman*, 30 Eylül 1988.

devlete zarar vereceğini hatırlatmaktadır. Ona göre; devlet adamı olanlar, eylemlerin, sloganların ve görüşlerin yukarısına çıkabilmeli; tarih, dünya ve İstikbâl boyutu olan fikri bir derinliğe sahip olabilmelidir.¹⁵⁵ Başka bir deyişle devlet adamı olan kimseler, her şeye kapsayıcı ve geniş bir bakış açısıyla bakabilmeli, farklılıkları sindirebilmelidir. Esasında bu, devletin hangi kademesinde olursa olsun, onun memurlarının tamamı için geçerli bir husus olmalıdır. Zira devletin memuru devleti temsil etmektedir.

İnsan yönetimi çeşitli riskleri beraberinde taşıyan oldukça zor bir görevdir. Mert, devlet idaresinde memur kimselerin yalnızca yönetim kabiliyetine sahip olmasının yetersizliğini, bunun yanı sıra sosyoloji, sosyal psikoloji, tarih sosyolojisi ve soğuk harp stratejileri konusunda da uzman olmaları gerektiğini savunur. Zira bir devleti yönetmek oldukça farklı boyutları olan çok komplike bir iştir. İnsanlara her alanda hizmet götürmenin yanında, bir devlet idarecisinin düşmana karşı uyanık, iç-dış tehditler ve bu hususlarda geliştirilen stratejiler hakkında farkındalığa sahip olması gerekmektedir. Mert, ülkeleri bölüp, vatandaşı birbirine düşürmede tarih boyunca en çok kullanılan tekniklerden birinin Lawrence taktiği olduğunu ifade etmektedir. Bu taktiğin işleyişini ise şöyle izah etmektedir:

“Bir ‘Arap atasözü’ var; ‘Bir fikri yıkmak istiyorsanız, o fikre karşı gayrı memnun kitleler oluşturunuz’ der... Şunu demek ister: Bir fikri, bir müesseseyi, bir şahsı, bir karizmayı veya misyonu yıkmak, yıpratmak istiyorsanız; o fikir, o müessese, o şahıs, o karizma ve misyona karşı fikir grupları, karşı hizipler oluşturunuz... Varsa bunları çoğaltınız... Bunun en kolay yolu; yıkmak istediğiniz fikir, şahıs veya müesseseyi savunur gözüktüp onun adına hareket ederek o fikir, şahıs veya müesseseyi başkaları aleyhine kullanmak; ona karşı kırgın, küskün zümreler oluşturmak. Yani ajitasyon... Bu bir ‘soğuk harp’ taktiğidir. Tarihte bu taktiğe çokça başvurulmuştur. Bugün de... Hatta yeni, canlı metodlar da ekleyerek...”¹⁵⁶

Günümüz dünyasında hala sıkça başvurulan bir teknik olan Lawrence taktiği, kutuplaştıran halklar, kin, nefret ve iç savaşların nedeni olarak gösterilebilir. İşin özeti istenmeyen fikrin, kurumun ya da hükümetin içine bulunduğu yeri suistimal edecek, işleri sekteye uğratacak ve kötüye kullanacak, genele mal edilecek hatalar oluşturacak kimseler yerleştirmek ve karşıt görüşlerin arasına da uzlaşma taraftarı olmayan provakatör ve kışkırtmacı aktörler koymaktır. Bu yolla hükümetler yıkılmakta, masumlara ve iyi niyetlilere suç addedilmekte, devletler yıpratılmakta hatta yok edilmektedir. Mert, Türkiye’de devlet-millet bütünleşmesine hasar getirecek polemiklerin din konulu çıkarıldığının altını çizmektedir. İç bünyenin tahkim edilebilmesi içinde çözüm yolunun, küçük ya da büyük her

¹⁵⁵ Hamdi Mert, “Soğukkanlılığımızı Nasıl Kaybettik?”, *Tercüman*, 12 Mayıs 1989.

¹⁵⁶ Hamdi Mert, “Türkiye’de Yapılacak Şey, İç Bünyeyi Tahkim Etmektir”, *Ocak Gazetesi*, 31 Mart 1987.

konuda ortak noktalar bulunarak onlara tutunmak, tefrikaya neden olacak tüm tartışmalardan uzak durmak olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁷

Mert, ülkesinde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak izah edilebilecek laiklik kavramının, dine düşman olmak biçiminde yanlış algılandığını iddia etmektedir.¹⁵⁸ Bu bağlamda Türkiye tarihi boyunca din konulu çıkan polemiklerin temeli laiklik ve din hususunda ortaya atılmıştır denebilir. Mert, kavram kargaşasına bağlı olarak bir kesimin laiklik müessesine karşı olduğunu diğer kesimin ise dinin kendisine itiraz ettiğini, bu hususta da dini kırbaç gibi kullandığını ifade etmektedir. O, bu soruna laiklik ve irtica söylemlerini sürekli gündemde tutmaya çalışanların oyunlarına gelmemek, halkı bu konularda hırpalayarak devlete karşı tahrik etmemek, din konulu hassasiyetlere saygı duyarak düşmanın oyununu bozmak şeklinde çözüm önerisi getirmektedir. Mert, Türkiye’de esasında laikliğin dine karşı olmadığını ise şöyle izah etmektedir:

“Türkiye’de artık her şey yerli yerine oturmalıdır. "Din-Devlet-Laiklik" münasebetleri de... Türkiye Cumhuriyeti "Laik" bir devlettir, tamam... Doktrinde laiklik "Din ve devletin birbirine karışmaması"; "Din"’in devleti, "Devlet"’in dini yönlendirmeye kalkışmamasıdır. Hiç mi iç müdahale etmez. Ne "Muamelâtı"’na, ne "Ukubâtı"’na; ne işleyişine, ne tatbikatına. Ama "Devlet" "Din hizmetleri"’ni "Genel İdare" içerisinde yönetir. Anayasa Mahkemesi’nin tabiriyle "Bu da laikliğe aykırı değildir". Daha doğrusu bize mahsus bir lâiklik anlayışı, laiklik tatbikatıdır. Bu tatbikat, artık oturmuştur. Kimsenin "Din"’in, din ilimlerinin, dinin geçmiş yüzyıllardaki başarılı uygulamasının öğrenilmesine; imanının icaplarını yaşamasına mani olduğu da yoktur. Dahası "Din"’in öğrenilmesi "Laik" devletin bütçesinden, resmen karşılanmaktadır. Genel eğitimdeki din öğreniminin yanı sıra, meslekî-dinî eğitim için bu işe mahsus "Okullar", "Fakülteler", "Araştırma Enstitüleri" üst lisans yerleri bile açılmış. "Akademik kariyer" de dahil, bu işlerin hepsini "Laik" dediğimiz "Devlet" üstlenmiş, finanse ediyor, yürütüyor, teşvik ediyor. Bu iş pratikte böyle halledilmiş, prensibe dayalı bir problem yok.”¹⁵⁹

Esasında dinin devlet bazında korumaya alındığını bu cümleleriyle ifade eden Mert, din düşmanlığını laiklik kisvesi altında sergileyen kesimi devleti arkasına alıp, halkın bin yıldan fazladır devam ede gelen inanç sistemini karşılarına almakla suçlamaktadır. Bütün milletlerin bir inanca sahip olduğunu savunan Mert, dini ihtiyacın devlet kontrolünde sağlanmaması neticesinde; bu ihtiyacın denetimsiz, sağlıksız yollarla, istismara açık biçimde ve devlet için olumsuz sonuçlar doğuracak nitelikte karşılanacağını iddia etmekte ve buna yol açmaya kimsenin hakkının olmadığını altını çizmektedir.¹⁶⁰ Zaten anayasanın da dini, bir disiplin sistemi olarak kabul ettiğini belirten Mert, dini ihtiyaçların karşılanması, din

¹⁵⁷ Hamdi Mert, “İdarede Strateji”, *Tercüman*, 13 Mart 1987; Hamdi Mert, “Devletimizin Temeline Konulan Dinamit”, *Ortadoğu*, 13 Kasım 1998.

¹⁵⁸ Hamdi Mert, “Bilgi Çağında Geleneksel Müesseseler Sarsılacak”, *Ortadoğu*, 22 Kasım 1999.

¹⁵⁹ Hamdi Mert, “Laikliği Saptırmak”, *Tercüman*, 3 Nisan 1987.

¹⁶⁰ Hamdi Mert, “Aydın Bağnazlığı”, *Tercüman*, 1 Temmuz 1986.

adamlarının yetiştirilmesi, mabet ve gereken maddi ihtiyaçların karşılanması devletın vazifesi olduğunun anayasal düzlemde kabul edildiğini belirtmekte ve bunun laikliğe aykırı olmadığına da dikkat çekmektedir.¹⁶¹

Mert, köşe yazılarında sıklıkla yer verdiği irticanın tanımını, din müessesesinden sapma gösterme ve din bahane edilerek devletın ve ammenin düzeninin istismar edilmesi şeklinde yapmaktadır. Ancak o Türkiye’de irtica ile yapılan mücadelenin bu sınırları aşarak dinin kendisine saldırmaya kadar gittiğini ifade etmektedir. Kur’an kursları çoğaldı, her yere İmam-Hatip Lisesi açıldı gibi çığlıklarla saldırı cephesinin genişletildiğinden yakınan Mert, söz konusu eğitim kurumlarının öğrencileri, sevenleri ve mezunlarının; kavgacı bir üslupla tartışmaya çekildiğinin ve halkın bu kesiminde kırgınlıklar oluşturulduğunun da altını çizmektedir. Hatta bu irtica suçlamalarının haddini iyice aşarak din derslerini mecburi kılan anayasa hükmüne ve bu anayasayı %92’lik bir oranla yürürlüğe koyanları da itham etmeye kadar uzandığını vurgulayan Mert, çok büyük bir halk kitlesinin bu ithamlarla rencide edildiğini belirtmektedir. O, algıdaki bu bozukluğun en ileri derecesini ise; dine düşmanlık uğruna devleti ve onun tüm icraatlarını red ve inkar etmek şeklinde tespit etmektedir. Bir kesimce yanlış yorumlanan bu irtica konusunun vatandaşların çoğunluğunu küstürdüğünün bu nedenle de düzeltilmemiş bakış açısıyla bir yere varılamayacağının altını çizen Mert, başarının yolunun milleti arkaya almak olduğunu savunmaktadır.¹⁶² Aksine O, irtica ithamının geçmişte hesapsızca kullanılması, yalnızca okulu, kılığı kıyafeti, konuğuğu dil gibi nedenler yüzünden hak etmeyen insanlara fütursuzca yakıştırılması sonuçlarının bugün tüm çabalara rağmen ayıklanamıyor oluşundan yakınmaktadır.¹⁶³

Mert’in bu husustaki eleştirilerinin bir diğeri ise; evrensel bir ilahi müessese diye tanımladığı İslam’ın ideolojik ve siyasi meselelere alet edilmesinin yanlışlığı konusudur. O İslam’ın bir grubun, bir bölgenin ve bir milletin dini olmadığını cihanşümul bir din olduğunu; bu nedenle farklı anlayışların yalnız başına büsbütün İslam’ı yansıtamayacağını özellikle vurgulamaktadır. Bu Mert’in, dinin, farklılıklarına rağmen bütün insanlığa hitap eden ve uygun düşün yapısını, kendi doğrularıyla sınırlandırarak, İslam’ı şahsî algılarına hapsetmeye çalışan zümreye eleştirisidir. Mert, bu zümrenin karşısında gerginliğe neden olan bir başka zümreyi de “Devlet, laiklik, ilerilik, çağdaşlık, sadece benim hakkım” düşüncesinde diretmelerinden dolayı tenkit etmektedir. O farklı iki kitleyi temsil eden bu sığ görüşlerin birbirinin ikiz kardeşı olduğuna ve yalnızca kendi bakış açlarına sahip olanlara yaşama hakkı tanımlarından dolayı aynı hedefe hizmet ettiklerine dikkat çekmektedir. Bu bakış açısındaki

¹⁶¹ Hamdi Mert, “Din, Devlet, Laiklik”, *Tercüman*, 17 Mayıs 1985.

¹⁶² Hamdi Mert, “İrtica Üzerine”, *Tercüman*, 26 Ağustos 1986.

¹⁶³ Hamdi Mert, “Yine ‘İrtica’ Tartışması”, *Tercüman*, 14 Kasım 1986.

kimselere herkesin tahammül ettiğinin ve onlarınsa kendilerine itiraz eden ya da farklı görüş belirten kimseye tahammül edemediklerinin altını çizmektedir.¹⁶⁴ Mert'e göre o kimseler devletin sunduğu, millet olmanın getirdiği imkanlardan en fazla faydalanan kişiler oldukları halde devlete ve millete sövmeye en önde gelmektedirler. Bu kimseler için sadece kendi doğruları önemlidir ve bunun dışında devletin geri kalmasına, milletin millete kırdırılmasına aldırmazlar.¹⁶⁵ Mert'in herkesin kendi yaklaşımının tek doğru olduğunu zannederek, diğerlerine saldırmasının devlete ve millete büyük zararlar getireceğinin farkındalığını oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Zira ona göre dinde devlette tüm görüşlerin ve tartışmaların üzerinde bir çatıdır ve kimsenin tekelinde değildir.

Din adına devlete saldırmak ne derece yanlış bir tavırsa, devlet adına dine saldırmakta aynı seviyede hatalıdır.¹⁶⁶ Mert, bu kutuplaştırıcı ve provoke edici tutumların evrensel ve ilahi olan dine zarar veremeyeceğini, uzlaşmanın ve tedbirler almanın devletin bekası için olduğunu sık sık dile getirmektedir. Türkiye'nin stratejik bir coğrafyada bulunduğunun ve köklü inanç sitemine sahip bu memlekette dini hassasiyetler oluşturup halkı kırmanın düşmanın işine yarayacağını vurgusunu yapmaktadır. O, bilhassa devleti temsil eden kimselere devlet adına, din hakkında konuşurken kullanılacak üsluba ve seçilecek ifadelere dikkat etmeleri uyarısında bulunmakta, milleti küstürerek kendi kalemize gol atmama, telafisi zor yaralara sebep olmama çağrısı yapmaktadır. Türkiye'de zaman zaman gündeme gelen ve yıkıcı-yıpratıcı sonuçlar doğuran "başörtüsü" meselesi üzerinden, hanımların başını örtmesinin köklü Türk devletine asla zarar vermeyeceği yorumunu yapan Mert, ortak paydalarda birleşerek toplumun bütünlüğünü güçlendirebilecekken, bu tarz tutumlar sergilemenin Türkiye'nin dağılmasını isteyen istismar odaklarının işine yarayacağını hatırlatmaktadır.¹⁶⁷ O, idare ile mesul devlet adamlarının hatalarının faturasının devlete kesilmemesi gerektiğini çünkü devletin üzerine titrenen bir şahs-ı manevi olduğunu belirtmektedir. Zira devletsiz olmak boşlukta, yoklukta ve anarşi içinde olmak anlamına gelmektedir. Bu şartlar altında da din, can, ırz, namus gibi insani kavramların hiç birisi korunamamaktadır. Bu nedenle hem devlet kademesinde hem de halk tabakasında herkes üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeli ve yapıcı bir üslubu tercih etmelidir.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Hamdi Mert, "Hangi İrtica", *Tercüman*, 18 Mart 1988.

¹⁶⁵ Hamdi Mert, "O Kafa", *Tercüman*, 22 Eylül 1989.

¹⁶⁶ Hamdi Mert, "İrtica Fobisi", *Tercüman*, 16 Mart 1990.

¹⁶⁷ Hamdi Mert, "Kara Cuma" Öyle Mi?", *Tercüman*, 24 Mart 1989; Hamdi Mert, "Laikliğimiz ve Kurt-Kuzu Hikayesi", *Tercüman*, 23 Aralık 1988; Hamdi Mert, "Başörtüsü Üzerine Yapıcı Bir Yaklaşım", *Ortadoğu*, 25 Eylül 1998.

¹⁶⁸ Hamdi Mert, "Aklın Zaferi", *Tercüman*, 9 Aralık 1988; Hamdi Mert, "Bir Mektup Bir Cevap", *Yeni Düşünce*, 19 Mayıs 1989.

Türkiye’de “Türk-Kürt”, “fakir-zengin” ayrımları, bölge farklılıkları ve etnik yapı gibi pek çok unsurun da tefrika malzemesi yapıldığını dile getiren Mert:

“İdare san’atı "hüner" ister. Dahası halk psikolojisini bilmeyi gerektirir. Hepsinden önemlisi, "teb’a"ya karşı sevgi, saygı ister. Tarih, idare etme san’atındaki zaaf lar yüzünden birbirine düşmüş yığınla milletin enkazı ile doludur. Ve sudan bahanelerle "teb’a"sını küstüren çeyrek adamların başarısızlıkları ile... "İnanç" ve "gönül" olayına karışmaya gelmez. "Medenîlik", "çağdaşlık" bahanesiyle de olsa... Biz tarihte "din ü devlet", "mülk ü millet" diyegelmişiz. Yani "din ve devlet"i, "vatan ve millet"i hep beraber telâfuuz etmişiz. Şimdi siz, ne demeye hiç de gerek yokken "devlet"i "din" ile kavga ettirirsiniz? Akli erenler söylesin, bu kör-döğüş kimin, kimlerin işine yarıyor? Sayın "dekan"lar, "rektör"ler ve kraldan fazla kralcı "devletli"ler!.. Dünya "dün"ki kadar sade, saf ve tekin değil. "Böl-parcala-yut" politikası yeni boyutlar buutlar kazanmıştır. Şimdi düşman dışarıdan topla-tüfekle gelmiyor, önce "içeri"yi hallediyor. İçeride "istismar" ve "zaaf" noktaları bulup, milleti devleti ile kavgalı duruma düşürdükten sonra son "darbe"yi vuruyor.”¹⁶⁹

Yorumunda bulunarak devleti titizlikle idare etmenin beceri gerektirdiğini ve bir devlet adamının halkın psikolojisini, itibarını ve çıkarlarını düşünmesi ve bunlara göre milleti devlete küstürmeden, halkı kırmadan yönetmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Mert, bu hassasiyeti taşımamanın, ince hesaplarla ve dengeleri gözeterek devlet yönetmemenin sonucunda millet bütünlüğünün zarar görerek, ayrışmaların ve parçalanmanın meydana geleceğini, halkın öfkeyle galeyana gelmesi neticesinde iç hesaplaşmalarla yıpranacağını belirtmektedir. Bunun düşmanın bir stratejisi olduğunu üzerine basa basa belirten Mert, şer odaklarının millet içerisinde zaaf ve istismar noktaları oluşturarak iç savaş başlattıklarını, nihayetinde kardeşin kardeşi kırarken zayıf düşmesi ile bir darbe ile devletlerin yıkıldığı uyarısında bulunmaktadır. Tarih ve günümüz dünyası bunun örnekleriyle doludur.

Mert’in karşıt gruplar oluşturup birbirine kırdırmak stratejisinin Türkiye uygulaması hakkındaki dikkat çektiği bir diğer hususta, laiklikten söz ederken, yüzlerce yıllık geçmişimizi kapsayan laiklik öncesini kötülemek hatasıdır. Karşılaştırma yapmak ve bunu yaparken bir tarafa pozitif diğer tarafa negatif ayrımcılık yapmanın gereksiz olduğunu ve halka yalnızca laikliğin kendisini anlatmak gerektiğini savunmaktadır. Bunun yanı sıra Mert, yapılan inkılapların tabulaştırılarak öncesine hakaretler yağdırmanın, kırdırma stratejisine hizmet etmek olduğunun altını çizmekte, bu inkılaplar ileriye gitmek için yapılmışsa ne kadar ilerlendiğinin analizinin yapılmasının doğru olduğunu belirtmektedir. Hedefin kendisinin yönetim biçimleri olmadığının, sistemlerin milletlerin refahı ve gelişmesi için vasıta olduğunun altını çizen Mert, Türk milletinin beğlik, sultanlık, imparatorluk ve son olarak cumhuriyet sistemlerini kullandığını ifade etmektedir.

¹⁶⁹ Hamdi Mert, “Başörtüsü Olayı Abartılıyor”, *Tercüman*, 11 Kasım 1988.

“Sonunda bir "hamle" daha yapıp, insana değer vermenin tâ kendisi demek olan "demokrasi"ye de geçtik ama, "saygı" nerde, bütün bu inkılâptan "evrim" yaptık, "devrim" yaptık, insanımızın sırtında bir "kırbaç" gibi şaklatıp durduk. "Hedef"e yürümek yerine, vâsıtayı tabulaştırıp, onunla oyalanma ve yerinde sayma yanlışı. "Cumhuriyet" deyince, "Atatürk" deyince; Cumhuriyet döneminin ilke ve inkılâptan deyince, "vurun geçmişe", "vurun abalıya"!.. Bu taktik-yanlıştan vazgeçelim artık. Yüzümüzü "ileri"ye dönelim... "İnsan"ımıza, onun "düşünce" ve kutsallarına saygı gösterelim ki, devlet etrafında bütünleşme olsun."İnsan"a saygı olması gerekli müesseseleri ona karşı “kırbaç” yapmayalım. Bindığımız dalı kesmeyelim...”¹⁷⁰

Çıkarımlarında bulunan Mert, bir devlet- millet sevdalısı olarak hata yapıldığını gördüğü, devletin yaralı olduğu alanların tek tek tespitine çalışmış, bunlar üzerinde kafa yormuş ve yanıştan dönme uyarısında bulunmuştur. Demokrasinin insana saygı duyma ve değer verme olduğunun da altını çizen Mert, bir bakıma herkesi gerçek anlamda demokrasiyi yaşamaya ve uygulamaya çağırmaktadır. Bir faaliyetin sürekliliğinin o faaliyetin millete dayanmasından geçtiğini ifade eden Mert, halkın eğilimlerini iyi tespit ve o yönde işleyecek bir sistem kurmayı demokrasinin temel esprisi diye nitelendirmektedir.¹⁷¹

Mert, Türk milletinin kendi geçmişine yani tarihine, inanç ve geleneklerine saygısını yitirmesinin, halkın özgüvenine zarar verdiğini savunmakta, bu nedenle insanların dış kaynaklı şeylere kabulünün fazla ancak içerden gelen fikir ve yeniliklere ise tereddütle yaklaştığına, bu durumun kimlik bunalımlarına neden olduğuna vurgu yapmaktadır. Yukarıda bahsedilen konuların bir uzantısı olarak algılanabilecek bu hususta da Mert, devlet adamlarına taktik hatalar yapmaktan kaçınmalarının, devlet millet bütünlüğüne zarar verecek davranışlardan uzak durmalarının ve düşmana koz vermemelerinin uyarısını yapmaktadır. Türkiye'nin genel probleminin kendi değerlerine güvenmeme psikolojisinden kaynaklandığı tespitinde bulunan Mert, “*bizim çizgimiz "yapıcı" olmaktadır. "Devlet" adına yapılan yanlışların da, "Din" adına yapılan yanlışların da faturasını "Din" ve "Devlet"e kesmemek... Zarara uğrayan biz de olsak bağrımıza taş basıp- bu iki değerden kopmamak...*”¹⁷² çıkarımında bulunarak soruna kendince bir çözüm getirmeye çalışmaktadır. Bu hassasiyetin bir algı biçimi olarak milletin zihnine nakşedilmesi devletin güçlenmesinde rol oynayabilir.

Mert'in bu konuda sunduğu bir diğer çıkar yol ise tarih boyunca çıkan problemlerin kaynağı ya da kışkırtıcısı olan “birbirimizi sevmemek” hatasından dönülmesidir. Ona göre; bir kimse “öteki benim eşitim” bakış açısını içselleştirmeli, devletin çatısı altında hangi görüşü savunursa savunsun diğerine düşman olmamalı, kendi görüşlerini karşısındakinin

¹⁷⁰ Hamdi Mert, “Bir Üslup Yanlışı”, *Tercüman*, 4 Kasım 1988.

¹⁷¹ Hamdi Mert, “Milleti Küstürmemek”, *Tercüman*, 21 Kasım 1986.

¹⁷² Hamdi Mert, “Merhaba”, *Yeni Düşünce*, 20 Ocak 1989.

üzerinde baskı malzemesi olarak kullanmamalıdır. Bu nedenle iç politikalardan sosyal dokuya, yargılardan devlet aklına kadar her şey baştan programlanmalıdır. Mert:

“Devlet şahs-ı manevisini yıpratmamak, ilk ortak karar olmalıdır... Ve onun organlarını... Yasamayı, yürütmeyi, yargıyı... Yusuf Has Hacıb’in Kutadgu Biligde koyduğu esas, bugün de bütün dünyada geçerli olan esastır: Devletin dostunu dost, düşmanını düşman bilmek... Zira Devlet tüzel kişiliği, millî namusumuzun ve iffetimizin vazgeçilmez şemsiyesidir. Onun yokluğunun kahredici sonuçlarını en çok Türk toplulukları yaşamıştır.Devlet, temel müesseseleri ile bir bütündür. Bu temel, müesseseleri; Okul, Kışla, Cami klasiği ile ifade edilen bu vazgeçilmezleri içeriden ve dışarıdan yıpratmamak...”¹⁷³

Tavsiyelerinde bulunarak devletin menfaatlerini şahsi menfaatlerin üzerine taşımakta, bireyin ve milletin namusuyla, iffetiyle, itibar ve güven içerisinde bir yaşam sürebilmesini devlet şemsiyesi altında olma çatısına bağlamaktadır. Devletin ise bütün temel müesseseleriyle beraber devlet olduğunun altını çizmekte, her bir kuruma sahip çıkmanın devlete sahip çıkmak olduğunu vurgulamaktadır. Mert, bu ortak paydalarda müşterek kararlar alarak kararlılıkla hareket eden bir Türk devletinin hem tarihin, hem de günümüz dünyasının saygın bir toplumu ve gücü haline geleceğine dikkat çekmektedir.

Mert, devlet çatısı altında yaşayan vatandaşları yukarıda bahsedilen sürtüşmelere ve çalkantılara düşürecek çarpık anlayışlardan kurtulmanın yolunun eğitimden geçtiğinin altını çizmektedir. O, ancak toplum içinde çelişkilerle birbirini tüketen kitlelerin iyi yetişmiş hocalar elinde istendik yönde kanalize edilmesi kaosa neden olan ikilemleri ortadan kaldırılabılır fikrini öne sürmektedir.

“Yeni yetişenleri, tesbit edilmiş belli hedeflere yönlendirmeyen eğitim sistemi sıhhatli, uyumlu nesiller yetiştiremez. Türk millî eğitiminin en büyük noksanlığı "eğitim" ve yönlendirme problemidir denilebilir. Batı'da son yüzyıl içerisinde "eğitici öğretim" ağırlık kazanmaya başlamıştır. Sadece "öğretim" değil, belki sadece "eğitim" de değil, "eğitici öğretim"... Yani eğiterek, öğrettiğine inandırarak, belli bir yön ve hedef çizerek öğretim... Telkine dayalı öğretim... Batı son çeyrek, son yarım yüzyıllarda artan bir hızla buna yöneldi... Bunun aksi körpe dimağlarda "çelişki"ler meydana getirmektedir ki, içtimaî çalkantıların sebebi işte bu çarpıklıklardır.”¹⁷⁴

Onun bakış açısından eğitmek ya da öğretmekten herhangi birinin göz ardı edilmesinin sonuçlarının toplumları bölebileceği neticesine ulaşılmaktadır. Devletin memuru olarak görevlendirdiği öğretmenler, öğrencilere milli menfaatlerde birleştirici hedefleri telkin etmesi, kağıt üzerinde ve ezbere dayalı bilişsel öğrenmelerin duyuşsal ve psikomotor öğrenmelere dönüşebilmesi için azami çaba sarf etmesi gerekmektedir. Bunun için ise öncelikle

¹⁷³ Hamdi Mert, “Nelerle Meşgulüz”, *Ayyıldız*, 15 Ekim 1999.

¹⁷⁴ Hamdi Mert, “Eğitici Öğretim”, *Tercüman*, 5 Nisan 1985.

öğretmenlerin bir plan ve proje dahilinde bilinçli olarak bu amaca yönelik yetiştirilmesi gerekmekte, görevinin gerektirdiği yasal yükümlülüklerini ihmale girecek düşünce ve yaklaşımlardan uzak tutulacak tedbirlerin alınması icap etmektedir.

2.3. Milli Kültür-Milli Terbiye İlişkisi

Her toplum dil, din, yönetim biçimleri, gelenek, görenek, örfler, adetler, hukuk vb. manevi değerlere sahiptir. Bu değerler sanat biçimleri, giyim kuşam, mimari gibi maddi değerlere şekil vermektedir. Zaman içinde cemiyetlerin kendilerine özgü maddi ve manevi değerleri oluşmakta, kültür adı verilen bu değerler toplumun kimliği haline gelmekte, öğrenme vasıtasıyla da nesilden nesile aktarılmaktadır.¹⁷⁵ Tüm karakteristik özellikleriyle birlikte bir milletin tarihsel süreç içerisinde oluşan değerler bütününe milli kültür denilmektedir. Türkiye'nin milli kültürü yüzyıllardır Türklerin dini olan İslam ile yoğrulmuştur ve giyimden mimariye, müzikîden estetiğe, geleneklerden günlük konuşma diline kadar her alanda bu dinin özellikleri görülmektedir. Günlük hayatta kendisine temeli sağlam yerler edinen milli kültürün ne kadarının İslam'dan ve ne kadarının Türk geleneklerinden oluştuğu ayırt edilemez hale gelmiştir denilebilir. Bu nedenle Türklerde milli kültürü Türk-İslam kültürü diye adlandırmak mümkündür. Mert:

“Türk milletinin derin, ihatalı, zengin bir kültürü var. Binlerce yıllık derinlere uzanan ve İslâmiyet'le tanıştıktan sonra onunla adetâ bütünleşen kültür unsurlarımızdaki, bugün "Türk milleti" olarak varız. Bizi başka milletlerden ayıran bu hususiyetlerdir. Tarihtir, gelenektir, inançtır, "mimari", "hat", "tezhib", "ayıp", "günah", "yasak", "ecir", "sevap", "mubah", "toy", "dügün", "yiğitlik" hep milletimizin karakterini oluşturan kültür unsurlarıdır. Bugünlere bunlarla geldik.”¹⁷⁶

Bu ifadeleriyle Türk kültürünün İslam kültürüyle iç içe girerek Türk-İslam karakteristiğini oluşturmasını, Türk milletinin bugünlere bahsedilen özelliği sayesinde geldiğini izah etmektedir. O, içtimai bir disiplin dediği dinin tarih boyunca Türk toplumunun terbiyesini üstlendiğini ve Cuma, kandil ve bayram gibi geleneklerle millet olma vasfını geliştirdiğini savunmaktadır.¹⁷⁷ Ona göre kuralları kolaylıkla koyulamayan ve kültür aktarımı sayesinde sürüp giden milli kültürün sınırları, sosyal yaşamdaki örfler ve içtimai ritüeller sayesinde çizilmektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Şeref Göküş, “DKAB ve İHL Meslek Dersleri Öğretmen Adaylarının Çokkültürlülük Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.44, 2020/1, s. 98.

¹⁷⁶ Hamdi Mert, “Milli Kültürün Muhafazası”, *Tercüman*, 25 Mayıs 1984.

¹⁷⁷ Hamdi Mert, “Din Sosyal Bir Disiplindir”, *Tercüman*, 23 Mart 1984; Hamdi Mert, “Din ve Çağdaşlaşma”, *Tercüman*, 9 Kasım 1984; Hamdi Mert, “Bugünlere Onunla Geldik”, *Ayyıldız*, 24 Aralık 1999.

¹⁷⁸ Hamdi Mert, “Milli Terbiye Boşluğu”, *Tercüman*, 20 Nisan 1984.

Şüphesiz ki bir milletin milli kültürü onun aynı zamanda kimliğidir ve kim olduğunu yansıtır. Dünyanın tüm insanları ırk, dil, din gibi konularla birbirlerinden ayrılırlar da fizikî olarak aslında aynıdır. İnsanlar hangi coğrafyadan olursa olsun, müşterek fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik özelliklere ve ihtiyaçlara sahiptir; ancak yine de hiçbir millet bir diğerine benzememektedir. Zira maddi manevi değerlerle oluşan ayrı kültür birikimleri, birbirinden farklı milletleri meydana getirmektedir. Mert, galibiyetlerle, mağlubiyetlerle ve asırlar boyunca tasarlanan stratejilerle elde edilen milli kültürü, bir milletin var olma tecrübesi olarak tanımlamaktadır.¹⁷⁹ O, bir müşterek tarihte kader birliği yapmayan, ortak bir din ve dile sahip olmayan insan toplulukları tek bir devlet idaresinde toplansalar bile millet olamazlar görüşünü savunmaktadır. Mert, geçmişin bilinmesinin bir milletin bugününe ve yarınlarına ışık tutacağını belirtmekte, zira milli dengeler, tutku ve heyecanlar, öne çıkan milli özellikler ve zaafılar, tarih boyunca kim dost, kim düşman olmuş bilinmeden millet adına doğru kararlar alınamayacağını ifade etmektedir.¹⁸⁰

Mert'in hassasiyet gösterdiği konuların önde gelenlerinden birisi de milli kültür meselesidir. O, toplumda sıkça rastlanan “İslamiyet’te milliyetçilik var mıdır?”, “Müslümanlık mı, Türklük mü?” “Ümmet mi, millet mi?” gibi tartışmaları yersiz bulmakta, birbirlerinin zıddı olmayan bu mefhumlarda seçim yapmanın mantıksızlığını izah etmekte ve bir insanın aynı anda hem Türk hem de Müslüman olabileceğini anlatmaya gayret göstermektedir. Bu konudaki bakış açısını ise şöyle dile getirmektedir:

"İslâmiyet" bir geniş dairedir. Bu geniş daire içerisinde ise "millet" ve "milliyet"lerden oluşan küçük daireler vardır. "Ben Türküm" derken, hem geniş "İslâmiyet" dairesinin, hem o geniş daire içerisindeki küçük "milliyet" dairesinin içerisindeyim. Geniş İslâmiyet dairesinin içerisinde bizden başka küçük daireler de var: "Arap" gibi, "Acem" gibi, "Berberi", "Hindli" gibi... Bize ait küçük dairenin içindekilerle "kan" ve "milliyet"; diğer küçük dairelerle ise "din" ve "ümme" bağım var..."¹⁸¹

O, ifadeleriyle İslamiyet'in genel bir çatı olduğunu, bu çatı altında Müslümanlık bağıyla birbirine bağlı pek çok millet arasından Türk milletinden bir kimse olduğunu söylemekte, yani dinin ırklar üstü bir yapıda, milletlerinse kanla bağlı olduğunun altını çizmektedir. Mert, *"Ey insanlar! Şüphesiz biz, sizi bir erkekle bir kadından yarattık (ırkınız ve şahsınızla övünmeniz için değil; sırf iyilik uğrunda) tanışasınız (yarışıp ve yardımlaşasınız) diye sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık."*¹⁸² Ayeti kapsamında izahını yaptığı milliyetçilik

¹⁷⁹ Hamdi Mert, "Çifte Şahsiyet", *Tercüman*, 20 Aralık 1985.

¹⁸⁰ Hamdi Mert, "Tarihte Türk Gerçeği", *Tercüman*, 8 Temmuz 1986.

¹⁸¹ Hamdi Mert, "Müslümanlık" Mı "Türklük" Mü?", *Yeni Düşünce*, 27 Ocak 1989.

¹⁸² Hucurat: 49/13.

konusunda ifrat ve tefrite düşmemek gerektiğini ve bu hususun üstün ırk konusuyla karıştırılmamasının lüzumunu dile getirmektedir.

Mert, kurduğu çeşitli devletlerle 2200 yıldır dünyada varlığını sürdüren Türk Milleti'nin dünyanın en eski tarihine sahip olduğunu dile getirmekte, Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a, Hint Okyanusu'ndan da Kuzey Buz Denizine kadar uzanan bölgede kurdukları en büyük imparatorluklar ile dünya medeniyetini temsil ettiklerini, tarihe damgasını vuran en güçlü ordulara sahip olduklarını vurgulamaktadır. O, bir bayrak yarışı olarak tanımladığı medeniyeti 20. yüzyıla taşıyan unsurun çağlar boyunca çekilen gayretlerin neticesi olduğunu belirtmektedir. Mert Türk tarihini resmeden faaliyetleri kısaca şöyle özetlemektedir:

“2200 yıl içerisinde uzun ömürlü devletler, aydınlık medeniyetler kurduk. Üniversitenin bilinmediği çağlarda üniversiteler; hastanenin bilinmediği çağlarda şifahaneler, insanların birbirlerini yediği yamyamlık devirlerinde hastaya ve güçsüze bakmak, işsize iş bulmak için Vakıflar; yollara eşkiyanın hükmettiği çağlarda yolcuların emniyeti için kervansaraylar; kültürün her alanında, resimde, yazıda, mimaride, ileri müesseseler küşad ettik... Bütün bu kültürü oluşturan ileri kültür yapısını yeni nesillere sevdirmek için radyoda, televizyonda, sahnede, kürsüde yaptığımız nedir!? Güçlü bir tarih şuuru oluşturmadıkça, yakın geçmişin gailelerinden kurtulmak mümkün değildir. Tarihe saygı, millet olma şuurunun asgarî şartıdır.”¹⁸³

Mert, böylesine şanlı bir tarihin yeni nesillere yeterince anlatılmaması, tanıtılmaması ve bu köklü tarihin hak ettiği itibarı kendi milletinden bulamamasından yakınmaktadır. Derinliği binlerce yıllık geçmişe uzanan Türk Milliyetçiliği çeşitli medeniyetlerden beslenmiş sağlam bir zemin üzerindedir.¹⁸⁴ Bu nedenle Mert, millet bilincini kazanabilmek için buluşulacak ortak paydalardan birinin kendi tarihini bilmek ve sahip çıkmak olduğunun altını çizmektedir. Türk milletinin asırlar boyunca dünyaya nizam getirmesinden dolayı milli tecrübesinin çok yüksek olduğunu savunan Mert, yeraltı- yerüstü stratejik, demografik ve tarihi olanakların hakkının verilerek değerlendirilmesi neticesinde Türkiye'nin dünya barışına yeniden yön veren parlak bir ülke olacağını ifade etmektedir.¹⁸⁵

Mert, bu hususta yapılan en önemli hatanın Cumhuriyet'in faziletini anlatabilmek için Osmanlı'nın kötülenmesi olduğunu tespit etmektedir. O, yeniye sevip sahiplenirken, eskinin kendi zamanı ve şartları içerisinde anlaşılıp, tarihi gerçekliğine saygı duyulması gerektiğini savunmaktadır. Batı'nın bunu daima yaptığının ve kendi tarihine saygı duymayan bir millete

¹⁸³ Hamdi Mert, “Tarihe Saygı”, *Tercüman*, 10 Aralık 1982.

¹⁸⁴ Hamdi Mert, “Millet Varlığımızın Dini ve Milli Temelleri”, *Tercüman*, 24 Ekim 1986.

¹⁸⁵ Hamdi Mert, “Tek Çare Bütünleşmek”, *Tercüman*, 29 Ekim 1982.

kimsenin itibar etmeyeceğinin altını çizmektedir.¹⁸⁶ Mert, dünyada eşi benzeri bulunmadığını ifade ettiği zengin tarihi birikiminin ötesinde Türk milletinin başkaca millî değer aramaya ihtiyacı olmadığını belirtmekte, kendi kültür birikimini tanımayan bir milletin milli sentezine ulaşmadığı için, bulunduğu çağın zor şartları ile mücadele edemeyeceğini savunmaktadır.¹⁸⁷ Ona göre; cephe savaşlarının yerini kültür savaşları almıştır ve bir ülke kendisine başka bir ülkeyi hedef olarak seçtiğinde ilk tahribatını kültür üzerinden gerçekleştirmektedir. Zira milli kültür, fertleri birbirine bağlayan, içtimai bütünlüğü sağlayan, toplumda harç görevi gören çok önemli bir unsurdur.¹⁸⁸

Mert, 19. yüzyılın sonlarıyla birlikte Türk Milletinin kültürel yapısında değişiklikler meydana geldiğini, içtimai yapının yeni kültüre alışmasının süreç alacağını ve toplumun halen bu geçiş döneminin çalkantılarını yaşadığını ifade etmektedir. Bu nedenle tam olarak yeni yapıya adapte olunamadığı gibi, eski yapının izlerinin de bugünlere kadar uzandığını belirten Mert, milli kültürün sınırlarının bulanıklığının günümüz neslinin zayıf bir kuşak olmasına neden olduğunu anlatmaktadır. Mesela halkın, dinin bir milleti bütünleştirici fonksiyonunda birleşmek hususunda fikir birliğinin bulunmamasını örnek veren Mert, tarihi bilmek ve onu sevmenin bağlantısının bu kuşakta zayıf olduğunu, Batı'ya karşı duyulan hayranlığın kişileri kendi aslına düşman olmaya yönelttiğini dile getirmektedir. Ülke çapında bir başıboşluğun da hakim olduğunu savunan Mert, hiçbir kademede değerlerin denetlenmemesinden, sosyal yapıdaki bunca tereddüde rağmen nesillerin millî değerlere sıkı sıkıya bağlanmasını sağlayacak entelektüel zeminlerin hazırlanmamasından yakınmaktadır. Oysaki milli dinamizmin kuvvetli ve sürekli olması için bu problemlerin çözülmesi icap etmektedir.¹⁸⁹ Ona göre bir milletin değerini kendi kültürü ile olan ilişkisinin belirlemesine rağmen Türk milleti 150 yıldır suyu ters yöne akıtmaya çabalamaktadır.¹⁹⁰

Mert'e göre; devletin bir kültür politikasının olmayışı büyük bir noksanlıktır. Kaliteli bir toplumun inşası için, tarih, din, dil, gelenek ve milli terbiye gibi hususlarda sağlam temelli ortak hedefli bir milli kültür politikasına ihtiyaç vardır.¹⁹¹ Mert, Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi konumu nedeniyle zaten köklü bir kültür mirasına sahip olduğunu ve gücünü tarihten alan bu kültürel değerlerin Türk milletinin en önemli zenginliği haline geldiğini belirtmektedir. O, bu kültürel birikimi reddederek tepeden inme bir kültür anlayışını nakletmeye çalışmanın sağlıklı bir sonuç vermeyeceği gibi, değişen ve dönüşen dünyaya ayak

¹⁸⁶ Hamdi Mert, "Kendimizden Niçin Kaçıyoruz?", *Ortadoğu*, 16 Eylül 1998.

¹⁸⁷ Hamdi Mert, "Ankara'da Bir Sanat Olayı", *Tercüman*, 14 Aralık 1984.

¹⁸⁸ Hamdi Mert, "Milli Kültür Erozyonu Önlenmelidir", *Tercüman*, 2 Kasım 1984.

¹⁸⁹ Hamdi Mert, "Gençlikteki Bunalım", *Tercüman*, 25 Ekim 1985.

¹⁹⁰ Hamdi Mert, "Yeni Bir Dönem Mi?", *Tercüman*, 14 Şubat 1986.

¹⁹¹ Hamdi Mert, "Bunlar Mı Bizim Yarınlarımız?", *Tercüman*, 13 Mayıs 1988.

uydurmadan, aktarılan kültürü tabulaştırmak ve değişmez kurallar olarak görmek de hatalı bir yaklaşımdır demektedir. Ona göre en doğrusu dünyaya iki tarafa açılan kapılarla açılmak, milletlerin farklı kültürlerle sahip olmasını husumet meselesi yapmamak ve milli kültürleri dostluk köprüleri olarak kullanmaktır. Zaten Türk kültürü tarih boyunca dışa açık olmuş, büyük medeniyetlere ev sahipliği yapması nedeniyle farklı kültürlerden etkilenmiş ve onları da etkileyerek zenginliğine zenginlik katmıştır. Mert, Yunus Emre, Mevlana ve Hacı Bektaş Veli gibi Anadolu'nun Müslümanlaşmasına katkıda bulunmuş kimseler vasıtasıyla bu kültür birikiminin insanlığa tanıtılmasının icap ettiğine, bu vesile ile yeryüzünde yeniden barış, huzur, kardeşlik, hoşgörü ve sevgi ikliminin hakim olabileceğine vurgu yapmaktadır. Ona göre bu çalışmalar gelecek çağın bilgi ve sevgi çağı haline gelmesine katkı sağlayabilir.¹⁹²

Mert, sık sık kişilerin inançları üzerinde ayakta durduğu gibi toplumlarında ortak değerlere ihtiyaçları olduğunu dile getirmektedir. Türklerin milli değerleri İslamiyet öncesi zamanlardan itibaren oluşmaya başlamış, İslamiyet'in ardından gelişip güçlenmiş ve bu süreçte kuvvetli sosyal değerler kazanılmış, içtimai bağlar güçlenmiştir. Ancak Türk kültürünün üzerinde durduğu manevî, ahlakî, toplumsal zeminlerin durum çizelgesi çıkarılmamıştır. Mert bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Çarpım cetveli ezberletir gibi kültür aşıl原因amaz. Binlerce yıllık kültür birikimi; zengin ve renkli bin tarihi, akarsu ve dağlarının bile destanı olan Türkiye'yi tarihi, coğrafyası, milli kültürü ile sevdirecek bir kültür politikamız yoktur. Asla yoktur. Bu olmayınca da, bu terbiyesiz eğitim, hedefsiz kültür politikasıyla varabileceğimiz bir yer yoktur.”¹⁹³

Bu nedenle çağımız gençlerinin sahipsiz ve başıboş kaldığını ifade eden Mert, Türkiye'de nesillerin içinde kaybolduğu labirentlerin tespitinin doğru yapılmasının icap ettiğini ve milli kültür erozyonuna neden olan yabancı hayranlığının farkında olmak gerektiğini belirtmektedir. İki bin beş yüz yıla dayanan kültürel birikimin terk edilemeyeceği gibi eskinin hiç değiştirilmeden yaşanmasının mümkün olmadığına da dikkat çeken Mert, gençlere yeni ve eskinin sentezlendiği fikirlerin sunulmasını zaruri bulmaktadır. Zira O, aslını inkar eden toplumları, kökünden koparılmış bitkilere benzetmekte, çözümün de öze dönmekte olduğunu ifade etmektedir.

Mert'e göre memleketi yönetmeye talip olan idarecilerin, mensubu oldukları milletin sosyal dokusunu, tarihi gerçeklerini, milli özelliklerini ve işleyiş mekanizmasını iyi bilmesi gerekmekte, kalkınma ve ıslahat tedbirlerini bu sayede gerçekleştirmesi icap etmektedir. Bu hususu tıpkı bir doktorun hastasını iyice tanıdıktan sonra ona tedavi uygulamasına benzeten

¹⁹² Hamdi Mert, “İkinci Milli Kültür Şurası”, *Tercüman*, 8 Aralık 1989.

¹⁹³ Hamdi Mert, “Kaybolan Nesil”, *Tercüman*, 10 Temmuz 1987.

Mert, sosyal bünyenin de aynı şekilde olması sebebiyle idarecilerin konuya aynı hassasiyetle yaklaşmalarının önemini hayati kapsamda değerlendirmektedir. Zira milletin tarihi misyonu ve toplumsal yapısı göz önünde bulundurulmadan, başka milletlerden uygunluğuna bakılmadan olduğu gibi transfer edilen yenilikleri milli bünye kabul etmeyebilir. Son 150 yıldır Türk aydınlarının bahsedilen hataya düştüğünü dile getiren Mert, bunu İslam medeniyetiyle yoğrulmuş Türk milletini Batı medeniyetine ait değerler sistemiyle kültür erozyonuna sokmak suretiyle gerçekleştirdiklerini vurgulamaktadır. Netice de O, ilgili uygulamayı, halkla arasında inanç ve güven bağı oluşmamış milletten kopuk bir aydın tabakanın ihaneti olarak değerlendirmektedir.¹⁹⁴ Mert, bu aydın tabaka ve bazı bürokratların kendi görüşlerini devletin tercihi gibi lanse ederek, devletin bütünlüğüne zarar verdiklerini savunmaktadır.¹⁹⁵ Bahsi geçen yapının aksine; kendine göre meziyet, gelenek ve görenekleri bulunan Türk milletine yön verme sorumluluğu olan şahsiyetlerin, dünyayı etkileyen kültürel çalkantılarda halk içinde meydana gelen değişim ve tepkimeleri yerinde görerek tespit etmesi ve ona göre tedbirler alması gerekmektedir.¹⁹⁶

Basın ve yayın organlarının geniş halk kitlelerine ulaşabilme potansiyelinin göz ardı edilmemesi gerektiğinin altını çizen Mert, bunun milli kültürün benimsetilmesi için bulunmaz bir fırsat olduğunu vurgulamakta, devletin bu imkanının çok iyi değerlendirilmesinin lüzumuna değinmektedir. O, memleketin her yerinden, her yaştan ve her statüden insana kadim Türk kültürünün benimsetilebilmesi için bu müesseseden faydalanılmalıdır demektedir, yabancı kültür emperyalizminin bir devlet kuruluşu olan TRT'yi dahi kendine hizmet ettirir bir niteliğe getirip getirmediğini sorgulamaktadır. Dünyanın küçülmesinin ve küreselleşmenin kültür istilalarına neden olduğunu bu nedenle milli kültürün hasar gördüğünü belirten Mert, aileden topluma Türklerin sosyal yapısının, milli zevklerinin, sanat anlayışının ve hayat disiplininin kültürel saldırı altında olduğuna dikkat çekmektedir. Bu şartlar altında devlet kuruluşlarının, kültür istilacılarına çanak tutup tutmadıklarının tespit edilmesini ve milli kültüre destek olacak ne gibi icraatlarda bulunduklarının incelenmesini talep etmektedir.¹⁹⁷

Mert, insanın gönül kumaşının dokunduğu malzemenin öz kültür olması halinde milletin geleceğinin emin ellerde olacağını bilhassa belirtmekte, bu amaçla resmi kuruluşların ürettiği çabaların aksine basın yayın organlarının yaptığı ahlaksız yayınlara müsaade edilmesi durumunda tüm emeklerin boşa gideceğini ifade etmektedir.¹⁹⁸ Zira müstehcen içerikler sunan

¹⁹⁴ Hamdi Mert, "Milli Kültür Projesi", *Tercüman*, 17 Haziran 1986; Hamdi Mert, "Yeni Türk Aydını", *Tercüman*, 4 Mayıs 1984.

¹⁹⁵ Hamdi Mert, "Türkiye'de Din ve Devlet Münasebetleri", *Tercüman*, 19 Ocak 1990.

¹⁹⁶ Hamdi Mert, "Halkın İçinde Olma", *Tercüman*, 27 Eylül 1985.

¹⁹⁷ Hamdi Mert, "TRT ve Yayınları", *Tercüman*, 17 Nisan 1987.

¹⁹⁸ Hamdi Mert, "Gençlik Meselelerinde Yeni Bir Dönem Mi?", *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1985.

neşriyat, özellikle gelişme çağını tamamlamamış gençlerin fiziksel ve ruhsal sağlığını tahrip etmekte, geleneksel Türk aile yapısına hasar vermektedir.¹⁹⁹ Bu gibi yayınlar ilk görüldüğünde yadırgansa bile zamanla alışkanlık meydana getirmesi tehlikesini taşımaktadır. Çoğunluğuna yabancı kaynaklı film ve diziler vasıtasıyla maruz kalınan ayıp hükmündeki yayınlar milli terbiyeyi oldukça zedelemektedir.²⁰⁰ Hatta Mert'e göre bu tip neşriyat Türk milletinin ahlakî prensiplerine yerleştirilmiş dinamit hükmündedir.²⁰¹

Mert'in milli kültür konusunda tespit ettiği en önemli hususlardan biri de sosyal bünyeyi birbiri ile bağlantılı parçalar olarak yorumlaması ve bu parçaların herhangi birinde meydana gelen çözülmenin diğer parçaları da etkileyeceği böylece bütüne zarar vereceği değerlendirmesinde bulunmasıdır. İlgili sorunun çözüm önerisini ise insan yetiştirme olarak sunan Mert, halkın evvela asgari müştereklerde birleştirilmesi ardından eğitim vasıtasıyla azami müştereklere adım adım ilerlemenin yolunun açılması gerektiğini belirtmektedir.²⁰² Ancak O, ekonomi, eğitim, iç ve dış politikada başarı sağlayabilecek kaliteli insanlar yetiştirmek zaten zor olmasına rağmen; gençleri milli hedeflere yönlendirmenin ihmal ediliyor olmasından yakınmaktadır.²⁰³ Milli terbiye sistemi düzene girmemiş toplumlar pek çok çalkantılara gebedir.²⁰⁴ Mert, Türkiye'de yaşanan doğu, güneydoğu olaylarının, demokrasinin kanıksanamamasın, keşifsiz, icatsız bir millet haline gelmenin nedenini de yetişmiş insan problemi olarak tespit etmektedir.²⁰⁵

Mert, toplumu saran sancılardan halkı korumanın yolunun, millet olma şuurunun milli eğitim vasıtasıyla insanların içine işletmekten geçtiğini ifade etmektedir. Ona göre kitleler dinlerini sağlam kaynaklardan öğrenmeli, çağın şartlarını iyi kavramalı, bakış açıları milli hayat tercihlerine göre şekil almalıdır. Bu nedenle hem genel eğitim hem de branş eğitimlerinde millet olma şuuruna önemli bir bölüm ayrılmalıdır. Zira devletini tanıyan, tarihi ile barışık, dilini iyi kullanabilen, dinin temel ilkelerini bilen, İslam anlayışını kavramış ve içinde bulunduğu devrin yapısına ve gereksinimlerine hakim bireyler yetiştirmek milletin bekası için zorunludur.²⁰⁶ Yani milli eğitim içerisindeki ezbere dayalı ve genel eğitim ağırlıklı sistem problemi düzeltilmeli, yalnızca adıyla değil özünde milli, mesleki eğitimlerle gerçek hayata hazırlayan bir eğitim sistemi kurulmalıdır.²⁰⁷ Mert'e göre; milli terbiye, milli ve resmi bir strateji geliştirilerek milli kültürün tüm unsurlarını da kapsayacak biçimde bir bütün

¹⁹⁹ Hamdi Mert, "Müstehcen Mi Müstekreh Mi?", *Tercüman*, 24 Ocak 1986.

²⁰⁰ Hamdi Mert, "Müstehcen Neşriyat Milli Terbiyeyi Tahrip Ediyor", *Tercüman*, 21 Eylül 1984.

²⁰¹ Hamdi Mert, "Basın Ahlakı", *Tercüman*, 20 Mart 1987.

²⁰² Hamdi Mert, "Kaht-ı Rical", *Tercüman*, 17 Ocak 1986.

²⁰³ Hamdi Mert, "Gençlik Yılı", *Tercüman*, 11 Mayıs 1984.

²⁰⁴ Hamdi Mert, "Pembe ve Siyah", *Tercüman*, 2 Ekim 1987.

²⁰⁵ Hamdi Mert, "Bir Neslin İflası", *Tercüman*, 24 Temmuz 1987.

²⁰⁶ Hamdi Mert, "Milli Eğitim Üzerine", *Tercüman*, 20 Temmuz 1984.

²⁰⁷ Hamdi Mert, "Okullar Açılırken", *Tercüman*, 5 Ağustos 1986.

halinde verilmelidir. Aileden okula, sosyal çevreden basın yayın organlarına kadar toplumun bütün müesseselerinin aynı anlayışı benimsemesi ve ortak bir tavır geliştirmesi halinde müspet ve müşterek bir sonuca ulaşılabilir.²⁰⁸ Ancak Mert, okullarda dahi birliğin sağlanamamasından yakınmakta bir öğretmen bir tarafı gösterirken, diğer öğretmenin öteki tarafı göstermesinden, birinin dediğini diğerinin yalanlamasından, okulda öğretileni de ailenin ya da sosyal çevrenin yıkmasından şikayet etmektedir. Ona göre eğitim ve öğretimde millilik temelli bir üslup birliği sağlanmalıdır.²⁰⁹

Mert'e göre din, tarih içerisinde İslam'la bütünleşmiş Türk toplumunun toplumsal terbiye ve disiplin sistemi olmuştur. Türklerin birbirleriyle olan münasebetlerinde, yaşayış özelliklerinde, milli kültürünün oluşmasında hakim olan bu özellik sayesinde toplum içerisindeki farklılıkların devletin istismarına kullanılmasının önüne geçebilmek maksadıyla dinin birleştirici, bütünleştirici misyonunun iyi kullanılması icap etmektedir. Zaten toplumu müşterek kültür paydalarında buluşturmak her daim kullanılan bir yöntem olagelmıştır. Mert, gençlere milli bir şahsiyet kazandırmak ve milli bir kimlik edindirebilmek amacıyla dahi din eğitiminin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir.²¹⁰

2.4. Müslüman Toplumun İnşasında İslam'ın Doğru Öğretilmesi

Dünyanın bozulmaya, adalet, insan hakları, eşitlik gibi kavramların çözülmeye başladığı, zulüm ve haksızlıkların zirveye ulaştığı çağlarda, topluma nizam getirecek sistemler uygulanabilir nitelikleriyle ve Peygamberler vasıtasıyla insanlığa gönderilmiştir. Her Peygamber tebliğ etmekle yükümlü olduğu din ile yeniden düzeni sağlamak için çalışmış, öğretilerinde çizilmiş sınırlara dayanarak zulüm ve haksızlıkların önüne geçmenin mücadelesini vermiştir. Toplumlarda; yaygın olan inanışlara ya da değişen zamanın gerekleriyle doğru orantılı bir biçimde dönüşen algılara ve ekonomik, siyasi, nefsi menfaatlara bağlı olarak; uygulanan dini sistemlerden tavizler verilmiş, inanç sistemleri tahrip edilmiş ve iflah olmuş toplumlar süreç içerisinde yeniden fesada uğramıştır. Düzenin her bozulmasında ve zulmün önüne geçilemez hale geldiği her vakitte yeni bir peygamber gönderilmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed son ilahi din olan İslam dinini tebliğ ile görevlendirilmiş ve yeryüzüne gelişinin üzerinden 1400 yıldan fazla zaman geçmiştir. Bu süreçte İslam dünyaya yayılmış ve çeşitli milletlerce resmi din olarak kabul edilmiş, birbirinden farklı nice Müslüman toplum meydana gelmiştir. Bu toplumlardan İslam'ın hükümlerini mümkün olduğu kadar yaşayışına aks ettirmeye çalışan milletler geldiği gibi, yeni dini eski inancıyla,

²⁰⁸ Hamdi Mert, "Bir Seminerin Ardından", *Tercüman*, 15 Nisan 1988.

²⁰⁹ Hamdi Mert, "Eğitimde Çarpıklıklar", *Tercüman*, 13 Mayıs 1986; Hamdi Mert, "Eğitim-Öğretimde Üslûb Birliği", "Millî"lik Sağlanmadan Hiçbir Yere Varamayacağımız Biliniyor", *Ocak Gazetesi*, 30 Haziran 1986.

²¹⁰ Hamdi Mert, "Gençliğin Eğitiminde Din Faktörü", *Yeni Düşünce*, 26 Mayıs 1989.

geçmişten gelen kültürüyle ya da örfüyle hatta değişen dünya düzeninin algı anlayışıyla yoğuran milletler de var olmuştur. Bu durum zaman içinde Müslüman toplumlarda bozulmalara neden olmuş ancak İslam'ın aslı olan Kur'an tahrif edilmemiş ve öz değeri olan Hadis-i Şerifler günümüze değin titizlikle muhafaza edilerek gelmiştir. Meydana gelen bozulmanın bertaraf edilerek istendik bir toplum inşa etmek için, bu iki asıl kaynağa yeniden dönmek ve her ikisinin doğru bir şekilde algılanması ve doğru bir tarzda öğretilmesi için çalışmalar yapmak gerekmektedir.

Mert'in çeşitli vesilelerle yazdığı köşe yazılarında en çok üzerinde durduğu hususlardan birisi İslam'ın doğru anlaşılması meselesidir. Dinî emirlerin yaşantılara tam aksettirilememesi ya da içselleştirilememesi nedeniyle meydana gelen problemler onun her zaman gündeminde olmuştur. Mert'in İslam algısı şu şekildedir:

“İslâmiyet, insan varlığının akla gelebilecek bütün ihtiyaç ve problemlerine cevap veren ilâhi prensiplerdir. İnsana "kul" olarak bakmış, onun kendine, ailesine, cemiyete, insanlığa, tabiata, Allah'a karşı vazife ve mes'uliyetlerini düzenlemiştir. Müslümanlık'ta insan ve cemiyetin huzuru hedef alınmıştır, itikadî hükümler ruh dünyasını, amelî hükümler ferdî yaşayışı, ahlakî hükümler sosyal hayatı, muamelât hükümleri hukukî ve iktisadî hayatı disiplin altına alan kaidelerdir. Musevilğin "intikam hukuku" ve Hristiyanlığın "merhamet hukuku"na karşılık İslâmiyet'te "adalet hukuku" öngörülmüştür. Beşerî hukuk sistemleri suç işleyenini işlediği suça karşılık cezalandırılmasını "adaletin amacı" olarak kabul ederken, İslâmiyet her şeyden önce suç işlenmeyen bir cemiyet modelini hedef almıştır. İslâmiyet'te "dünya-ahiret dengesi" getirilmiştir. "Dünya" ve "ahiret" birbirinden ayrı şeyler kabul edilmemiş, dünya için çalışmak da ahirete hazırlanmak da Allah'ın emri olarak kabul edilmiştir. Müslümanlık'ta "ileri" bir cemiyet hayatı hedef alınmıştır. Yeryüzünü imar etmek, kuvvet ve enerji noktalarını keşfetmek, hammadde kaynaklarını bulup işlemek, maddî imkânları akıl gücü ile geliştirerek hayatın ilerlemesi için kullanmak Kur'an-ı Kerim'de geçen "Ubudiyet (kulluk)" mefhumu içerisinde kabul edilmiştir. İlmî çalışmalar "farzlar" şumulüne alınmış, sarî'at çabaları teşvik görmüş, yeryüzünün imarı emredilmiştir. Müslümanlık insanlığa yeni bir iman, yeni bir dünya görüşü, yeni bir ilim ve san'at anlayışı getirmiş, her alanda yeni metodlar kazandırmıştır Bu sebeple islâmiyet yegâne hak dindir.”²¹¹

İfadelerinden anlaşılacağı üzere Mert'in İslam anlayışı yalnızca ahirete dönük ve öteki dünyayı imarla mesul, ibadet merkezli ve dünyaya kapalı bir anlayış değildir. O, İslam'a toplumu her bakımdan inşa eden, güçlü, kaliteli, nitelikli ve erdemlerle donatılmış bir cemiyet oluşturma sistemi olarak bakmaktadır.

Mert, Müslüman olan kimseler arasından iki kesimi İslam'ı tanımamak ve anlamamakla itham etmektedir. Bu grupların ilki dini, ritüellerden ibaret zannederek, her türlü ibadetini yerine getiren ancak içtimai platformlarda İslam ahlakıyla hareket etmeyen, sosyal ilişkilerinde, ticaretle ve meslek icra ederken dini hassasiyetleri gözetmeyenlerdir. İkinci grup

²¹¹ Hamdi Mert, “İslamiyet Yegane Hak Dindir”, *Tercüman*, 20 Ocak 1984.

ise din ve diyanetle ilgili konular açılınca rahatsızlık yaşayan, uzak durmak ve kaçınmak gereği hisseden, dolayısıyla İslam'ın mahiyetini anlamamış, ondan zarar göreceğini zanneden kesimdir. Mert İslamiyet'in bu anlayışların her ikisinden de oldukça uzakta bir din olduğunun ve İnsan-ı kamil diye adlandırılan ahlaki olgunluğa erişmiş kimseleri yetiştirmek amacı güttüğünün altını özellikle çizmektedir. O insan-ı kamilin özellikleri şu şekilde sıralamaktadır:

“Aile hayatında hem disiplinli, hem şefkatli... Çocuklarına örnek ve model... İş hayatında kılı kırk yaran... İşveren kişi ise çalıştırdıklarının hukukunu kendi hukuku gibi gören, bilen, savunan... Onları işyerinde de, işyeri dışında da görüp-gözeten... Hani Peygamberâne tabir ve tutumla onlara yediğinden yediren; giydiğinden giydiren; ücretlerini henüz terleri kurumadan veren... Çalışan kişi ise, ekmek teknesini namusu bilen... Aldığı ücreti hak eden, helâl ettiren... Sosyal hayatta güleryüzlü, diğerkâm... Çevresine güven veren... Yapıcı, olumlu... Kendisi ve çevresi ile barışık... Arabozan, lâf taşıyan, kalp kıran değil; arabulan, gönül alan ve barıştıran... Alışverişinde kul hakkını gözetten... Satıcı ise alıcının; alıcı ise satıcının hukukunu kendi hukuku bilen... Ferdî hayatında olgunlaşmayı/kemâli hedef alan... Yine Peygamberi tabirle "iki günü birbirine eşit" olmayan... İçini de, dışını da, çevresini de temiz tutan... Yeryüzünü imar etmeyi; yeraltı, yerüstü kaynaklarını bulup-işletmeyi; arzın enerji ve saklı noktalarını keşfetmeyi "kulluk görevi" bilen (Fizilâli'l-Kur'an: Zariyat suresi 56. ayetin tefsiri)... Kendisini Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak gören (Bakara suresi: 30. ayet)... Yani kendisine inanana da, inanmayana da rızık, ömür, nimet, servet veren yaratıcıyı örnek alarak; çevresine iyilikler serpen ve dağıtan... Ufku geniş, gönlü geniş, eli geniş, feraseti ile evreni kuşatan ve kucaklayan adam... Bütün bunlar ve bu istikametteki diğerleri, Allah'ın bizden istediği kâmil insan/kâmil mü'min yani "gerçek kul" olmanın şartları ve hedefleridir.”²¹²

Mert'in kamil bir olgunluğa ermiş insan tablosu çizerken referansını dinin ana kaynakları olan ayetler ve hadislerden aldığı dikkat çekmektedir. Bu husus ve verdiği misaller beraber değerlendirildiğinde iki temel nokta göze çarpmaktadır. Bunların ilki Mert'in hayalini kurduğu toplumun temellerini İslam'dan alan bir cemiyet olması ikincisi ise insanlık alemi için genel geçer kabul görecektir nitelikte vasıfların İslam'ın temel kaynaklarında emir ve tavsiye edilmesidir. Yani Mert'in bakış açısının; İslam'ın insan fıtratına uygunluğu ile evrensel vasfının altı doluluğunun ifadesi, ayrıca barış ve uyum içinde bir dünya kapsamında huzurlu ve mutlu toplumlar inşa edebilmek için insanlığın İslam'a muhtaç olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Mert, bin yıldır Müslüman olan Türk milletinin, yaklaşık 150 yıl kadar süredir kültür kargaşası yaşadığını, bu sebeple mevcut değerlerini koruyamadığını ve modern değerleri de benimseyemediğini dile getirmiş, kendi milletini inançlarından kaçmaya çalışmakla eleştirmiştir. Bu yaklaşıma tepkisini ise; “*Bizim dinamizmimiz, İslâmiyet'in çağları kuşatan ve aşan dinamizminde saklıdır, İslâmiyet döneminde imzamızı attığımız medeniyet eserleri ve*

²¹² Hamdi Mert, “İslam’a “Dar” ve “Yan” Bakanlar”, *Ayyıldız*, 17 Eylül 1999.

ulaştığımız küresel onur, bizim bugün de ihtiyaç duyduğumuz onur ve zenginliktir."²¹³ İfadeleriyle göstermiş, milletin dininden kaçmakla bir yere varamayacağını aksine kendi içlerinde gelişmek, bütünleşmek, batı değerleriyle de buluşabilmek için özüne dönmesi gerektiğinin altını çizmiştir.²¹⁴ O, hak dinin mensubu olan Müslüman ülkelerin geri kalmışlığının nedeninin, bireylerin hem dünya hem de ahiret mutluluğuna ulaşmasını hedefleyen İslam'ın anlaşılmasında olduğunu savunmuş, kusurun dinde değil, onu hayatına aksettirememiş Müslümanların hayat biçimleri ve davranış şekillerinde olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşüne de İslam'ı dört dörtlük yaşayan milletlerin kendi dönemlerinde dünya medeniyetini temsil etmelerini delil getirmiştir.²¹⁵

İslam'ın Müslümanlar tarafından içselleştirilerek yaşam biçimi haline getirilmesinin ilk şartı onun doğru algılanmasıdır. Mert, din eğitimcisi ve din adamı olmasının şuuru ile yazılarında İslam'ın doğru anlaşılması için pek çok açıklamada bulunmuştur. Burada dikkat çeken en önemli husus onun, çok çeşitli kitlelere ulaşan köşe yazılarını halkı din hakkında eğitmek için bir araç olarak kullanmasıdır. Bu misyonuyla o din eğitimini zamana ve mekana sıkıştırmamış, eldeki tüm imkanlarla İslam'ın doğru anlaşılması için eğitim vermiştir. Mert'in İslam algısı, dinamik, hayatın içinde var olan ve her alanında ölçü koyup yaşayan bir disiplin biçimindedir. Din, yalnızca seccadede yaşanan bir fantezi değil, toplumun hangi kesiminden ve hangi meslek grubundan olursa olsun herkesin ruh derinliğinde hissetmesi ve yaşamına yansıtması gereken prensipler bütünüdür. Donandığı vasıflarla İslam, insanlar arasında birlik ve beraberliği sağlayarak cemiyeti diri ve canlı bir millet haline getiren en önemli kaynaktır. Din eğitiminin nitelikli verilmesi ve dini disiplin sağlanması da toplumda suç oranlarını azaltmada ve güvenli bir cemiyet inşasında önemli bir yere sahiptir.²¹⁶

Müslüman bir toplumda gelir dağılımının doğru yapılmasını Ömer b. Abdülaziz'in "*Servet kana benzer. Damarda dolaştığı müddetçe bünyeyi besler.*" cümlesi üzerine bina eden Mert, sağlıklı bir toplumun inşasında ekonomik sistemin İslam'ın hassasiyetleri üzerine kurulması gerektiğini savunmaktadır. Bahsi geçen anahtar cümleden hareketle Mert, tıpkı kanın damarda dolaştığı zaman vücuda hayat verdiği ve damarın dışına akmaya başladığında vücudu öldürdüğü gibi, milli gelirinde ülke içerisinde kalması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra eldeki imkanların iyi değerlendirilmemesi, üretim, tüketim ve dağıtım noktasındaki zararlar ve aksaklıklarda Mert'in bakış açısına göre kanın damarın dışına çıkması manasına gelmektedir. Hatta daha da alt katmanlarına inmek gerekirse, savurganlık,

²¹³ Hamdi Mert, "Kim Kimden Kaçıyor", *Ayyıldız*, 24 Eylül 1999.

²¹⁴ Mert, "Kim Kimden Kaçıyor", 24 Eylül 1999.

²¹⁵ Hamdi Mert, "İslam Ülkeleri Niçin Geri Kalmıştır", *Tercüman*, 17 Şubat 1984.

²¹⁶ Hamdi Mert, "Din Bir Lüks Değildir, Din Hayatın İçindedir", *Tercüman*, 13 Ağustos 1982.

cimrilik, her türlü haksız kazanç elde etme, rüşvetin çeşitleri, malın kusurunu gizlemek, harama, hileli yollara meyletmek ve servetin belli kimselerin tekelinde yığılması da tıpkı bir dolaşım bozukluğu gibi vücuda zarar vermektedir.²¹⁷ Mert, servet ve kan benzetmesinde; damardan bedene, faklı organlara yayılan kanın hastalıklara ve ölüme neden olması gibi, servetinde her türlü usulsüzlük nedeniyle ülkeyi fesada uğratacağını ve hatta yıkılmasına neden olabileceğini izah etmektedir.

Müslüman toplumlarda İslam'ın doğru algılanamaması cemiyet hayatında bir takım çözümlere ve ahlaki çöküntülere neden olmuş, Müslümanlar İslam'ı temsil edemez hale gelmiştir. Pek çok alanda ele alınabilecek bu çözümlerin ilki ve asıl olanı hurafelerden ayıramamaktan kaynaklanmaktadır. Mert, anlaşılması gereken en önemli esasın, İslamiyet'in ilmi ve aklı kullanmayı merkeze alması meselesi olduğu belirtir. Allah'ın insanın dünya ve ahiretine nizam getirmek üzere gönderdiği ve tefekkür edilerek anlaşılmasını tavsiye ettiği ilahi sistemden uzaklaşarak, dinî esaslara aykırı ve dine ters düşen hurafelerle ilgilenmesi kati bir dille yasaklanmıştır. Bu nedenle Mert'e göre insanın düşünerek hareket etmesi, Kur'an'a ve sünnete sarılması, falcılık, üfürükçülük, kahinlik, türbelerden medet ummak, her hangi bir zamana ya da nesneye uğursuzluk isnad etmek gibi İslam'ı tam bilmeyen kimselerin kandıkları bidat ve sapkın inançlardan arınması ve uzaklaşması gerekmektedir.²¹⁸ Mert bu yaklaşımıyla önce inanç noktasında dinin aslının korunması üzerine mücadele vermiş sonra akıl süzgecinden geçirilemeyen ve dinde yeri olmayan hususların ayıklanmasıyla ilgilenmiştir. Onun bu bakış açısı, bir bakıma temiz bir inanç ve temiz bir algı şeklinde özetlenebilir.

Mert, dinin doğru anlaşılmasının neden olacağı bir diğer tehlikeyi de gizli oluşumlar vasıtasıyla dinin istismar edilmesi şeklinde tespit etmektedir. O, Türkiye'nin başına gaile çıkarmak isteyen insanların bu yola başvurabileceği hakkında uyarılarda bulunmakta, devletin dinin kendisini öğretme çabasına rağmen bu tehlikenin varlığını sürdürdüğüne değinmekte, bu husustaki tek çarenin İslam'ın bütünleştirici paydasında birleşmek olduğunun da altını çizmektedir. Mert, ilgili yazısını 1987'de ele almış, günümüze kadar geçen süreçte Türkiye Cumhuriyeti Devleti dinin istismar edilmesi nedeniyle doğan bazı hayati problemlerle mücadele etmiştir. Fetö askeri darbesi bu istismarın geldiği son nokta olmuştur. Milletçe yeniden bu gibi sıkıntılı zamanları yaşamamak için atılacak en önemli adım bilen kimsenin kendisini istismar ettirmeyeceği gerçeğinden yola çıkarak kaliteli bir din eğitimi verilmesidir. Ancak Mert'in din eğitimi konusunda dikkat çektiği en önemli husus yalnızca

²¹⁷ Hamdi Mert, "Kan Damarda Dolaştıkça", *Tercüman*, 5 Şubat 1988; Hamdi Mert, "Kan Damarda Dolaştıkça", *Ayyıldız*, 4 Ocak 2000.

²¹⁸ Hamdi Mert, "İslamiyet Her Türlü Hurafeyi Reddetmiştir", *Tercüman*, 5 Ağustos 1983.

kitap üzerinden teorik eğitim vermenin yetersizliği ve bir an evvel bireylerin dinlerini içselleştirebileceği pratik uygulamalara geçilmesi gerektiğidir.²¹⁹

Müslüman toplumlarda yaşanan çözümlerin ve ahlakî çöküntülerin inanç yanında bir de amel boyutu vardır. Amel boyutunu kendi içinde sınıflandırmak gerekirse, ilk başı toplumun bütünlüğüne ve devletin kutsallığına zarar veren kaos ortamları yani fitneler çeker. Mert, milletin sosyal bütünlüğüne ya da devletle olan ilişkilerine olumsuz yönde etki eden kargaşa ortamlarında, insanların nefsinin arzularına göre galeyana gelmesinin yanlışlığını vurgulamış, kapısını fitneye kapatmayı, herhangi bir taraf olmamayı ve tartışmanın fitilini ateşlememeyi Hadis-i Şeriflerden destek alarak tavsiye etmiştir. Her ne kadar bireye ağır gelen fitne ortamları da doğsa kaostan uzak durmayı öneren Mert, *“Her şeyin gönlümüze göre olmadığını biz de biliyoruz. Fakat bildiğimiz bir başka şey daha vardır ki, üzerinde bulunduğumuz hassas coğrafyada her kırgınlık, her kavga, her karışıklık sadece düşmanın işine yarayacaktır. Biz bu memleketi dağda bulmadık.”*²²⁰ İfadeleriyle oldukça ince bir noktaya temas etmiştir. Zira ideallere devlet bütünlüğünden daha fazla bağlı olmak, ya da haklılığıyla haddinden fazla meşgul olmak inatlaşma ve sürtüşmeleri çözülemez hale getirir. Bu şekilde nihayet toplumda fikirler sivrilir, insanlar kutuplaşır, kavgalar alevlenir, iç savaş ortamı oluşur ve millet kendi kendisi ile meşgul olmaktan düşmanı unuttur. Bu nedenle vatandaşlar arasında takıntılı ve anlayışsız bir tavrın hakim olmasının sonuçlarının problem doğurma potansiyeli göz önünde bulundurularak, hoşgörü merkezli bir uzlaşma anlayışı hakim kılınmalı, farklı görüşlere saygılı olmaya ve kaostan uzak durmaya gayret edilmelidir.

İslam algısının başarısızlığı ve de İslamî uygulamaların toplumda uygulanmaması nedeniyle günümüz dünyasını cahiliye devrine benzeten Mert, çözülme ve ahlaki çöküntünün örnekleri arasında olan faizin meşrulaşması, fuhuşun sektör haline gelmesi gibi hususları kınamıştır. O, aile yapısının kutsallığı ve mahremliğine darbe yapan, nikahsız yaşamayı insanlara masum ve sıradan gösteren yayınları kurnaz ihanetler olarak nitelendirmiş, bunların ardında yatan rezil amaçların araştırılması ve müstehcen yayınlara karşı tedbir alınması gerektiğini savunmuştur. Helal çerçevesinde meşru nesiller yetiştirilmesi gerektiğini aksi takdirde toplumda AİDS dahil pek çok cinsel hastalığın yayılacağını vurgulamıştır.²²¹ Ona göre daha kötü olan durum ise, güçlülerin hakimiyeti ele geçirmesi nedeniyle, namuslu-sade vatandaşlar çok çeşitli sıkıntılarla ve yokluklarla boğuşurken, bir kısım zenginler kendilerince zalim çarkı kurmuş, yönetime, siyasete ve piyasaya hakim olmuşlardır. Bu nedenle toplumdaki dengeler bozulmuş ve günden güne farklı kesimden insanların arasındaki

²¹⁹ Hamdi Mert, “Din Faktörü”, *Tercüman*, 25 Eylül 1987.

²²⁰ Hamdi Mert, “Fitneye Kapılmamak”, *Tercüman*, 23 Ocak 1987.

²²¹ Hamdi Mert, “AİDS ve İbret”, *Tercüman*, 10 Nisan 1987.

uçurum büyümesini sürdürmüştür. Yalnızca Türkiye için geçerli olmayan cahiliye devri özelliklerinin diğer İslam ülkelerinde de kendini gösterdiğini belirten Mert, sürekli kan dökülen İslam coğrafyasında Müslüman'ın Müslüman'ı katlettiğine dikkat çekmektedir. Dünya çapında ise ahlakın çok düşük olması nedeniyle durumun daha vahim bir halde oğlunu vurgulayan Mert, dünyanın top yekün cahiliye devrine döndüğünün altını çizmekte, *"Dünya, 'Cahiliyet çağı'nı 'Saadet Asrı' yapan mesaja bugün de muhtaç. Mevlâna Celâleddin 'Müslümanlar!.. Yeni baştan Müslüman olunuz!..' derken ne kadar haklı imiş... Bu bilmezliklerden kurtulmanın yolu, Müslümanlar'ın yeniden Müslüman olmalarıdır... Dünya buna muhtaçtır.'*"²²² İfadeleriyle çözümün İslam'ın aslına dönmekte olduğunu söylemektedir.

Mert, İslam ülkelerinin en büyük çözülme probleminin Müslümanların İslam çizgisinde birleşememesi ve bölük pörçük bir halde, dağınıklık, itibarsızlık ve tembellik içerisinde olması şeklinde tespit etmektedir.²²³ Mert, ortaya çıkacak tefrikaların bedelini; hızla gelişen Pakistan'ın, çıkan ikilikler neticesinde doğu ve batı şeklinde bölünüp birbirine düşmesi ve ardından, doğusunun Bangladeş adıyla yeni bir ülke olması, bu ülkenin ise kendisine dahi yetememesi nedeniyle aklıktan kitle ölümlerinin yaşandığı bir bölge haline gelmesiyle örneklendirmektedir. *"İnkâr edenler de birbirlerinin velîleri (dost ve yardımcıları)dır. Eğer siz de (dostluk ve yardım hususunda bunu) yapmazsanız, yeryüzünde büyük bir fitne ve büyük bir kargaşa olur."*²²⁴ Ayetini Müslümanların içinde bulunduğu duruma delil getiren Mert, Türkiye'de Güneydoğu problemi nedeniyle yayılan tefrika sorununun kendi milletini ilâhî ikaza maruz bırakmasından endişe etmektedir.²²⁵ Gerek Güneydoğu meselesi olsun gerekse Filistinlilerin yaşadığı zulümler olsun hepsinin nedeninin İsrail'in "Arz-ı Mev'ud" hayali nedeniyle yaşandığına inanan Mert, Yehova'nın Eski Ahit'teki Nil ile Fırat arasındaki bölgenin tamamının Yahudi hakimiyeti altına gireceği ile ilgili vadini hatırlatmakta, çıkarılan fitnelerin nedeninin bu olduğunu ifade etmektedir.²²⁶

İran ve Irak arasındaki savaşı birbirini vuran iki ülke olarak değerlendirmeyen Mert, bu tabloda yalnızca Müslüman'ın Müslüman'ı vurduğunu dile getirmektedir.

"Hani Müslüman sadece küfre karşı ve Allah rızası için can verirdi? Hani Müslüman'ın kanı da ırz ve namusu gibi kutsaldı? Ölen şehadet, öldüren "cihad" ecri ile dönerdi? Hani "Sakin benden sonra

²²² Hamdi Mert, "Çağdaş Cahiliye", *Tercüman*, 18 Eylül 1987.

²²³ Hamdi Mert, "İslam'da Bütünleşme", *Tercüman*, 4 Mart 1988.

²²⁴ Enfal Suresi, 8/73.

²²⁵ Hamdi Mert, "Tefrikanın Faturası", *Tercüman*, 14 Ekim 1988.

²²⁶ Hamdi Mert, "Müslüman'ın Kaderi", *Tercüman*, 11 Mart 1988.

birbirinizin boynunu vurmayınız" diyen bizim Peygamber'imizdi? Yoksa bu mefhumlar İran-Irak kör döğüşüyle anlam mı değıştirdi?"²²⁷

Şeklindeki haklı sitemleri ile Müslümanlara İslam'ın özünü hatırlatmakta, onları Hz. Muhammed'in kurduğı hudutların içerisinde hareket etmeye davet etmektedir. Ayrıca Peygamber'in tavsiye ve emirlerinin dışına çıkmanın ağır sonuçlarını göstermekte, Müslümanların birbirlerinin kanını dökmesinin meşru bir nedeninin olamayacağına dikkat çekmektedir.

Mert, İslam dininin barış hedefi taşıyan bir din olduğunu vurgulamakta, bir Müslüman'ın kendi iç dinamizminden, çevre ve toplumla hatta Allah'la olan ilişkilerine kadar her yerde barış halinde yaşaması gerektiğinin altını çizmektedir. O İslamiyet'te savaşın yalnızca Müslümanların emniyetini sağlamak ve İslam'ı dünyaya yaymak noktasında yapılabileceğini okuyucusuna aktarmakta, Hz. Peygamber döneminde yapılan Bedir, Uhud, Hendek gibi savaşların hep bu maksatlarla yapıldığını ifade etmektedir. Bir Müslüman'ın tüm işlerinde sulhu tercih etmesini ancak düşmanı kadarda savaşa donanımlı ve hazır olmasını, bu güç vesilesiyle kendini koruyabilmesini ayetler ve hadisler aktararak tavsiye etmektedir.²²⁸ Görüldüğü üzere Müslüman milletlerin kendi arasında savaşması zulüm ve fitne kavramları dışında açıklanamamaktadır. Mert, İslam aleminin tuzaklara düşmemesi, kendi kendisinin zalimi olmaması, Müslüman olmak noktasında birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için defalarca yazı kaleme almış, kitlelere ulaşabildiği her yolu, din eğitimi yolu olarak görmüş, halkın irşadı ve İslam'ın doğru algılanması için hizmetler vermiştir. O uzun müddet kalemini, dinin ana kaynağı, inananların ortak paydası olan Kur'an ve Hadisler ışığında okuyucularında farkındalık meydana getirebilmek ve bireylerin ve toplumun iflah olması maksadıyla kullanmıştır.

2.5. Örgün Din Eğitimi

Hamdi Mert, vatansever bir din adamı olmasının verdiği şuurla, toplumun ilimde, fende, ahlaki hususlarda ve dinde kaliteli bir eğitim almasına çok ehemmiyet vermiş bir kimsedir. Merhum Mert, İslam dininde sağlam bir şahsiyet, güçlü bir aile yapısı ve kuvvetli bir toplum örüntüsünü elde etmenin önemini vurgulamakta, bu hedefe ulaşabilmek için ise yaygın ve örgün din eğitimi ve din hizmetlerinin yeniden ele alınarak varılmak istenen sonuca uygun biçimde geliştirilmesi gerektiğine değinmektedir.²²⁹ Türk milletinin ilimden uzaklaştığı

²²⁷ Hamdi Mert, "Müslüman, Müslüman'ı Vurdu", *Tercüman*, 25 Mart 1988.

²²⁸ Hamdi Mert, "İslamiyet Barış Dinidir", *Tercüman*, 24 Eylül 1982.

²²⁹ Hamdi Mert, "Kalkınma Hamlelerinde Dinin Rolü", *Tercüman*, 27 Ocak 1984.

ölçüde milli benliğinden de uzaklaştığını belirten Mert,²³⁰ genç nesilleri ilerde alacakları sorumluluklara ve milli değerlere göre inşa etmek, eğitim sistemlerinin en önemli meselesidir demektedir.²³¹ Ona göre bir toplum içtimai yapısının sağlamlığı ölçüsünde ileri bir toplum olabilir. Bunun yolu ise; kendi içindeki kavgayı kazanmış, nefsini yenmeyi başarmış kimselerin zamanını, hayatını, servetini, imkanlarını en iyi şekilde değerlendirmesinden geçmektedir. Bu sayede bedevi Arap toplulukları Müslümanlığı kabul ettikten sonra dünyada ilmin önderliğini yapacak seviyeye gelmiş ve Türkler İslam'la şereflendirilmelerinin ardından büyük imparatorluklar kurmuşlardır.²³²

İslam dini, ilme çok önem vermekte ve ilmin öğrenilmesini teşvik etmektedir. Zira bilinmeyi çözmek, görünen alemde görünmeyen bilgiye erişmek ve mahlukatı seyrederek yaratıcısını bulmak insanın görevidir. Yeryüzünü imar etmek, bahşedilen nimetlerden faydalanmak ve yeryüzünde hükmederek adaleti ve huzuru sağlamak insanın Allah'ın halifesi olmasının gereğidir. Bu nedenle ilim öğrenmek hiçbir ayırma tabi tutulmaksızın her insana farzdır yani hiç kimsenin terk edemeyeceği bir yükümlülüktür. Mert, burada kastedilen yalnızca dinî ilimler değildir; aynı zamanda insanların yaşam sürmeleri için gerekli olan beşeri ilimler ve milletleri ayakta tutan teknik araştırmalarda alimlerce bu kapsamda değerlendirilmektedir görüşünü savunmaktadır. İslam anlayışına göre iki günü birbirine eşit olanın ziyanda sayılması Müslüman topluluklarda ilmi ve çalışmayı ön plana çıkarmış, bilhassa Endülüs Emevileri devrine ulaşıldığında o güne kadar benzeri görülmemiş bir ilerleme tıp, astronomi, matematik, cebir ve mimari gibi alanlarda kendini göstermiş, ilimde ve medeniyette atılım gerçekleştirilmiştir. Bağdat'ta Beyt-ül Hikme'nin bir ilimler akademisi ve fen fakültesi olarak kurulmasının ardından İslam dünyasında ilmi çalışmalar büsbütün canlılık kazanmış ve büyük alimler yetişmiştir. Tarihin bu parlak dönemlerine rağmen son dönem Müslümanları bu mirasa sahip çıkamamış, bilimde ve dini ilimlerde gerilemeye başlamıştır.²³³

Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde ilmin ve alimin ne kadar değerli olduğu üzerinde durulduğuna değinen Mert, köşe yazılarında ilmin ibadetten hayırlı olduğuna, Allah'ın bir milletin hayrını murat ettiği takdirde onların alimlerinin sayısını arttıracığına, gerçek alimlerle peygamberler arasında yalnızca bir derece fark bulunduğuna vurgu yapmaktadır. Bilginin insana kazandıracağı ince duygu ve fikirlerden mahrum olan kimseleri susuz kalmış çorak topraklara benzeten Mert, bu tarz bireylerin oluşturduğu toplumlarda hiçbir düşünce ve

²³⁰ Hamdi Mert, "Tokat'ta Bir Kültür Olayı", *Tercüman*, 7 Ekim 1988.

²³¹ Hamdi Mert, "Nasıl Bir Gençlik", *Ayyıldız*, 29 Aralık 1999.

²³² Hamdi Mert, "Müslümanlık İlerlemeyi Emreder", *Tercüman*, 17 Aralık 1982.

²³³ Hamdi Mert, "İslamiyet, İlmi ve İlmi Araştırmaları Teşvik Etmiştir", *Tercüman*, 1 Ekim 1982; Hamdi Mert, "İslam ve İlim", *Tercüman*, 14 Haziran 1985.

soylu fikrin yeşeremeyeceğine dikkat çekmektedir. O, milleti aydınlatan rahmet güneşinin alimler olduğunu söylemekte, en büyük servet, en keskin ışık ilimdir demektedir. Bu nedenle millet olma tecrübesi yüksek olan her cemiyet, ayakta kalmaya ve gücünü korumaya niyetli her devlet, ilim adamlarını el üstünde tutmalıdır. Her biri bir alanda ilim adamı olan iyi yetişmiş öğretmenler, yalnızca gelecek toplumların inşası için uğraşmalı, geçim derdine düşürülmemeli, tüm enerjisini işine vererek öğrencilerini tek değer hükmünde toplayabilmeli, ortak bir paydada tüm öğretmenler öğrencileri aynı istikamete yönlendirmelidir. İyi yetiştirilmiş ve millî ve ahlakî değerlerle donatılmış öğretmenler çocukların karakter hamurunu aynı erdemleri vererek yoğurmalı, din ve vatan kutsalını onların ruhuna işlemeli, kendilerini, insanları ve çevreyi sevmeyi öğretmeli, Allah’a iman, devlete itaati, çalışmayı ve disiplini onlara aşılamalıdır.²³⁴

İnsanın yaratılıştaki öne çıkan en kendisine mahsus özelliği akıldır, kişi aklının sayesinde karar verebilmekte, bilebilmekte, öğrenebilmekte, keşifler yapabilmektedir. İnsan bilmeye ve bulmaya muktedirdir, kainatı keşfedilmeye muhtaçtır. Bu bağlamda insanoğlu her dönem kendisine mahsus buluşlarla başka bir yöne evrilmekte, öğrenmenin ve keşfetmenin sınırı bulunmamaktadır.²³⁵ Çağımızın buluşlarından internetin, insan aklının son keşfinin, muazzam bir sistem olduğunu belirten Mert, bu sayede bilginin herkes için bir tık mesafede, ulaşılması kolay ve isteyen herkesin emrine amade bir hale geldiğinin altını çizmektedir. Ancak O, bahsedilen gelişmelerin kendisini ilme adanmış kimselerin ve yıllar boyunca süren deney ve çalışmalarla elde edilen bilgilerin kıymetini düşüreceği endişesini taşımaktadır.

“Cenab-ı Hakkın yarattığı namütenahi kainatın keşfinin; “Sünnetullah” denilen tabiat ve kainatın işleyişindeki sayısız kanunların ve eşyanın esrarına vakıf olma arayışının hiç bitmeyeceği bir kurallar aleminde, keşfedilen/bulunan ve adeta somut bir nesne haline gelen “Bilgi”, böylesine ucuzlar ve kolaylaşırken şüphesiz yeni fikirler üretme ön plana çıkacak... “İlâhî vahyin” evrensel boyutu diyebileceğimiz “Tefekkür”, işte o çağın/bilgi çağının da değişmez, eskimez ışığı, enerjisi, potansiyel gücü olacak.”²³⁶

İfadeleriyle Mert, keşfetmenin bir sınırı olmadığını, tabiatın işleyiş düzeninde çözülmeyi bekleyen daha nice esrarların mevcut olduğunu belirtmekte, bilginin ucuzlamasının aksine tefekkür etmenin ve arayışın daha da değer kazandığına vurgu yapmaktadır. Oysa ki, Türk toplumunun en büyük eksikliği okuma ve düşünme tembelliğidir. Mert, Allah’ın kelamı

²³⁴ Hamdi Mert, “Bana Bir Harf Öğretenin Kölesi Olurum”, *Tercüman*, 19 Kasım 1982; Hamdi Mert, “24 Kasım Öğretmenler Günü” Münasebetiyle Öğretmenler Günü’nün Düşündürdükleri”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1982.

²³⁵ Hamdi Mert, “İnsan Bu Meçhul”, *Ayyıldız*, 19 Aralık 1999.

²³⁶ Hamdi Mert, “2000’lere Hazır Mıyız?”, *Ortadoğu*, 18 Eylül 1998.

Kur'an-ı Kerim'in kainatın sırlarına vakıf olabilmek için yegane anahtar olduğunu savunmakta, düşünmeyen ve okumayan nesillere bunun izahını yapmanın zorluğuna değinmekte ve İslam dininin ilme bu kadar önem vermesinin zıddına Müslümanların ilimden uzak kalmasını eleştirmektedir.²³⁷ Türk milletinin yeniden İslam'ın ilk emri olan "Oku"²³⁸ buyruğunun muhatabı olduğunun farkına varması ve gereğini yerine getirmesi için, gelişmişlikten kurtularak kaliteli bir din eğitime tabi tutulması gerekmektedir.

Yaşanan ilmin ehemmiyetinin kavranamaması ve geri kalmışlık problemlerinde Cumhuriyet dönemi din eğitiminin inişli çıkışlı seyrinin ve din eğitime gereken itibarın tam manasıyla verilmemesinin payı olduğu söylenebilir. Mert, yeni devletin ilk kurulduğu yıllardan itibaren din eğitiminin geçirdiği seyrede bazı köşe yazılarında yer vermiştir:

"1920 yılında kurulan "Meclis Hükümeti", eğitimin "dinî ve millî" hale getirilmesi için karar almış. M. Kemal Atatürk, 1922 yılında TBMM'de yaptığı bir konuşmada, yeni Türkiye'de dinî eğitime mutlaka yer verileceğini vurgulamıştır. 1924 yılında "Tevhîd-i Tedrisat Kanunu" yürürlüğe konulmuş ve bütün okullar "Maarif Vekâleti"ne bağlanmış. Aynı kanun gereği, ilkokula dayalı 4 yıllık imam-hatip okulları açılmış. İlkokul, ortaokul ve liselere din dersleri konulmuş. 1924 yılında 5 yıllık ilk-öğretmen okullarında (İbtidâî dar'ül-muallimîn- dâr'ül-muallimat) keza Din Bilgisi dersleri mevcut. 1931 yılında öğretmen okullarının müfredat programlarından, Din Bilgisi dersleri çıkarılmış. 1932-33 öğretim yılında da, imam-hatip okulları ve ilahiyat fakülteleri –öğrenci yetersizliği gerekçesiyle- öğretime kapatılmış."²³⁹

Mert bu tarihten sonra 18-19 yıl boyunca resmi ve legal bir din eğitiminin verilmediğini, bahsi geçen yıllarda halkın bu ihtiyacını kendisi giderme yoluna gittiğini, hatta bugün dahi sıkıntısı çekilen dinin istismar edilmesine dayalı oluşumlarında temelini bu dönemde atıldığını vurgulamaktadır. 1949-1950 eğitim-öğretim dönemiyle beraber yeniden devlet eliyle din eğitimi vermeye başladığını ve yıllar içinde kademe kademe sistemleştirildiğini belirten Mert, günümüzün din eğitimi tartışmasının bu eğitimin lüzumun anlaşılmasıyla beraber, nasıl daha verimli hale getirilebilir tartışmasına döndüğünün altını çizmektedir.

Mert, din eğitiminin, dinin yaşayan bir olay olması münasebetiyle, yaşanarak, içselleştirerek ve hayatın her evresine yayılarak verilmesi gerektiğinin altını çizmekte, sadece derslerde verilen kuru ve ezbere dayalı bilgilerle istendik seviyede insan yetiştirilemeyeceğinin savunmasını yapmaktadır. Ona göre din dersleri ile beşeri ilimler arasında irtibatlar kurulmalı, bir dersin öğrettiğini diğeri yalanlamamalıdır. Zira birinin

²³⁷ Hamdi Mert, "Bilgi Yılı", *Tercüman*, 9 Şubat 1990.

²³⁸ Alak Sûresi, /1

²³⁹ Hamdi Mert, "Din Eğitimi", *Tercüman*, 23 Ekim 1987.

yaptığını ötekinin bozduğu uzlaştırılmamış eğitim sistemleriyle milli ve ilmi bütünlük sağlamak olanaksızdır. Din eğitiminin önündeki bir engelinde iyi yetişmiş branş öğretmeni noksanlığı olduğuna dikkat çeken Mert, öğretmen olan kimsenin ahlakının, şahsiyet ve karakterinin olgunlaşmış olmasının yanında, okuttuğunu bilmesi ve yaşaması da oldukça önemlidir demektedir. Bir diğer hususunda ilahiyat fakültelerinin bünyelerine göre öğrenci almaları, öğrenciyi bunaltan ders sayılarının düşürülmesi ve bu okullardaki lisans eğitimi ve meslek derslerinin tahkim edilmesi hususudur. Ancak en önemli problem, milli eğitimin diğer kanatlarında olduğu gibi din eğitiminin de, uygulamaya yönelik değil, ezber üzerine veriliyor olması meselesidir. Bu durumun gerçek bir eğitim ve terbiye verme sistemine dönüştürülmemesi halinde hiç bir eğitim sistemi hedefine ulaşamayacaktır..²⁴⁰

Örgün din eğitimi denince ilk akla gelen kurum İmam-Hatip Liseleridir. Mert'in üzerinde titizlikle durduğu hususlardan biri de bu okullardır. O, bu konuya; İmam-Hatip Okulları Türkiye'de Cumhuriyet dönemi din ve din eğitimi tartışmalarının temel ögesini oluşturan tarihsel bir gerçekliktir şeklinde yaklaşmaktadır. Yani Türkiye'de dinin yerini tartışmakla, İmam-Hatip Liselerini gündeme getirmek aynı şekilde algılanmaktadır.²⁴¹ Günümüzün İmam-Hatip Liseleri özünde 1914'te başlayan ve gelişimi 1951'e kadar uzanan 37 yıllık mirasın ürünüdür. Mert, çok partili döneme geçilmesinin ardından İmam-Hatip Liselerinin açıldığı dönemde, Türkiye'de iki farklı yaşam algısının hakim olduğuna dikkat çekmektedir. Birincisi Batı hayranlığı sebebiyle kendi tarih ve kültürü ile çatışan öz kıymet hükümleri dışında değerler arayan kimselerden oluşmakta, diğeri ise köyünde, kentinde içe dönük, kendi işiyle meşgul, varlığını geleneksel değerler çerçevesinde sürdürmeye çalışan fertleri içermektedir. Mert, İmam-Hatiplerin, bu birbirinden kopuk iki farklı yaşam algısını taşıyan grupların oluşturduğu Türkiye'de her biri ayrı bir bölgede adeta bölge okulları niteliği taşıyarak açıldığını ifade etmektedir. O, çocuklarını maddi olanaklarının sınırlı olmasının yanında elit tabakanın tavırlarına karşı duydukları tereddütler yüzünden ilkokuldan sonra okutmamayı tercih eden kırsal kesim insanının, öğrencilerini iki yönlü yetiştirmeleri nedeniyle, yeni açılan İmam-Hatip Liselerine yöneldiğine vurgu yapmaktadır. Okula gitmeyen çocuklar bu vesile ile okullu olurken, kurulan dernekler ekonomik imkanı bulunmayan öğrencilere ise kol kanat germişlerdir.²⁴² Kırsal kesim halkının çocuklarını İmam-Hatip Liselerine göndermelerinin ardından sosyal dokuda değişiklikler meydana gelmiştir. Kırsaldan kente uzanan bu ilmi ve kültürel taşınma, köylü ve şehirli halkın

²⁴⁰ Hamdi Mert, "Din Eğitiminin Problemleri", *Tercüman*, 3 Ağustos 1984.

²⁴¹ Hamdi Mert, *Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde İmam-Hatip Liseleri*, *Türkiye Diyanet Vakfı*, Ed: Mustafa Öcal, Adnan Bülent Baloğlu, Ankara, 2014, s. 15.

²⁴² Hamdi Mert, "63. Yılında İmam-Hatip Liseleri ve Türkiye'nin Dönüşümüne Katkısı", *Diyanet Dergi*, Ekim 2014, ss. 52-54; Mert, *Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde İmam-Hatip Liseleri*, s.17.

arasındaki farkların kapanmasına vesile olmuş, böylece İmam-Hatip Liseleri bu ayrımın ortadan kalkmasına bir nebze de olsa katkı sağlamıştır.²⁴³

İmam-Hatip Okullarının ilk açıldığı yıllarda halk arasında dillenen iki endişenin var olduğuna değinen Mert, bir grubun, mevcut müfredat, işleyiş ve eğitim süresinin dini temsil edebilecek ve başkalarına öğretebilecek nitelikte öğrenci yetiştirmek için yetersiz olduğuna inandığını belirtmektedir. Onlara göre İmam-Hatip Okullarından ancak entelektüel dindar kimseler yetişebilecektir ve eğer bundan daha fazlasına ulaşılmak isteniyorsa, daha derin mesleki ilimler verilen ve yüksek kısımları da bulunan, uzun süreli din okulları açılmalıdır. Başka bir grubun endişesi ise, İmam-Hatip Okullarının Türk milli eğitim sistemine ayak uyduramayan bir yapıda olduğu, bu nedenle, mezunlarının çevre ile uyumsuz, devletin rejim esprisine ters, hayali alemlerde ayağı yere basmadan yaşayan yobaz kimseler olacağı inancıdır. Mert, İmam-Hatip Okullarının açılmasından 30 yıl sonra kaleme aldığı yazısında, geçen süreçte okulların verdiği mezunlarının bu iki endişeye de denk düşmediğini belirtmektedir.²⁴⁴ Onun özellikle altını çizdiği husus korkulanın aksine bu okullarda yetişmiş kimselerin din konusunda da, çevreye uyumda da başarılı bireyler oldukları ve İmam-Hatip Liselerinin Türk milli eğitim sistemi içerisinde kurumsallaşmış, ifrat ve tefritten uzak, seçkin milli eğitim müesseseleri olduğu hususudur:

“İmam-hatip lisesinden herbiri, bugün -belki fizikî bakımdan yetersiz birkaçı müstesna- her konuda emsal liselerle yarışan, sosyal mevzularda ise hep başı çeken yüz akı irfan yuvalarımız, eğitim kuruluşlarımızda. Bu okul mezunları, mülkiyeli, hukukçu, diğer sosyal ve teknik branş mensuplarıyla yanyana, uyum halinde millet ve devlet hayatındaki yerlerini almışlardır. Allah sevgisi yanında, vatan sevgisi, insan sevgisi, bayrak sevgisi ve topyekûn millî kültürümüzle meşbû olarak yetişen imam-hatip lisesi öğrencisi ve mezunlarından polisine askerine, devletine milletine tetik çeken tek fert yoktur. Türk milleti, millet olarak Türk, din olarak Müslüman'dır. Bu milleti Türk ve Müslüman yapan millî kültür hususiyetlerine en uygun terbiye tarzı imam-hatip liselerindedir. Millet, imam hatip liselerini bunun için sevmiştir.”²⁴⁵

Mert, bu yazısıyla halk arasındaki İmam-Hatipler hakkındaki algı bozukluğuna ve bunun yersizliğine değinmekte, ilgili okulların dinine ve devletine bağlı kimseler yetiştirmek için emsal teşkil ettiğine ve milli kültür, milli terbiye ekseninde nesiller inşa edebilecek en uygun müesseseler olduğuna parmak basmaktadır. O, çocuğunu din adamı olarak yetiştirmek isteyen kimseler kadar, din terbiyesi ve disiplini almasını, dinine ve devletine bağlı olmasını,

²⁴³ Mert, *Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde İmam-Hatip Liseleri*, s. 18.

²⁴⁴ Hamdi Mert, “İmam-Hatiplerin 30. Mezuniyet Yılı”, *Tercüman*, 3 Haziran 1988.

²⁴⁵ Hamdi Mert, “İmam Hatip Liseleri”, *Tercüman*, 30 Ocak 1987.

anne babasına itaat etmesini isteyen kimselerin de İmam-Hatip Liselerini tercih ettiğini belirtmektedir.²⁴⁶

Mert, Türkiye’de her bahane ile İmam-Hatip Liselerini eleştiren bir kitlenin mevcut olduğunun altını çizmektedir. Bu hususu dile getirdiği köşe yazısını kaleme aldığı dönemde üniversiteye öğrenci yerleştirmede bu okulun mezunlarının başı çekmesinden, yani başarısından rahatsız olanların varlığına değinmektedir ve bu kitleyi şu sözleriyle eleştirmektedir:

“Bu bir “arz-talep” konusudur. Herkes, daha iyi yetiştiren; mezunları açıkta kalmayan okulları tercih eder. İmam-hatip liselerinin üniversiteye emsallerinden daha çok öğrenci vermesi, bu okullarımızın kalite ve gücünü gösterir. Üniversiteyi kazanamayan, mezunlarına iş verilmeyen sünepe okullar olsaydı, madalya mı verecektiniz? Hem siz "irtica" diye, "gizli din eğitimi" diye bir şeylerden yakınıp durmaz mısınız? Öyleyse, korktuğunuz şeylere deva diye "devlet"’in kurduğu resmi müesseselerden ne istersiniz? Hep merak ederim: İmam-hatip lisesi mezunları kimden daha az vatanperver imiş ki, birtakım kişiler "devlet" adına onları ikide bir yargılamaya cür’et edebiliyorlar? Sahi, bu çocuklar kimden daha az vatanperver? "Devlet" ve milletini kimden daha az sever? "Devlet"’in açtığı; yönetip-denetlediği bu güzide müesseseler ve orada okuyanlar bu nevezuhur tavırlara bakarak, "devlet"’ine küsup-karşısına geçmiyorsa, inanınız bu onların, kendilerini eleştirenlerden daha "vatanperver" olmalarındandır. Türkiye’de kavram kargaşası bitmedi... Bizi ayakta tutan değerleri yıkmaya devam ediyoruz. Hesapsızca... İşte bizim çağdaş ayıbımız!...”²⁴⁷

Mert, vatanın öz evlatları olan bir kesimin hesapsızca ve manasızca ötekileştirilmesine tepki göstermekte, suçu bulunmayan kimselere ve kurumlara suç isnat etmenin faydasızlığına ve anlamsızlığına dikkat çekmektedir. Özellikle devletin kendi eliyle kurup açtığı ve denetlemesini yaptığı resmi müesseselere savaş açmanın devleti karşısına almak olduğunun da altını çizmektedir. Mert’e göre İmam-Hatip Liseleri Müslüman-Türk terbiyesinin üzerine bina edildiği üç unsur olan kafa, beden ve gönül terbiyesini vermeyi amaç edinmiş okullardır. Bu okullarda okuyan öğrencileri dışlamak yerine onlara kucak açmanın neticesinde içlerindeki cevherin hepten gün yüzüne çıkacağını savunan Mert, dünya ve ahiret ilimlerini bir arada okuyan, hem tarih bilgisiyle hem de istikbal bilinciyle donatılan bu öğrencilerden kimseye bir zarar gelmeyeceğini vurgulamaktadır.²⁴⁸

İmam-Hatip Liseleri hakkındaki tartışmalar ve iniş çıkışlar günümüze kadar süregelmiştir. 1951 yılında açılan bu okullar, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 politik kırılma noktalarından yoğun biçimde etkilenmiştir. 28 Şubat darbesi, 8 yıllık zorunlu ilköğretimi bitirmeyenlerin bu okullara katılamaması nedeniyle ortaokullarının

²⁴⁶ Hamdi Mert, “İmam-Hatip Liseleri ve Bir Soru”, *Tercüman*, 20 Ekim 1989.

²⁴⁷ Hamdi Mert, “Çağdaş Ayıp”, *Tercüman*, 20 Ocak 1989.

²⁴⁸ Hamdi Mert, “İşte İmam-Hatip Liseleri”, *Tercüman*, 8 Mayıs 1987.

kapatılması, öğrencilerinin düz liselere geçişinin engellenmesi, özetle İHL mezunlarının üniversiteye girişte puanlarının düşürülmesi anlamına gelen katsayı uygulaması gibi kararlarla İmam-Hatip Liselerinin önünü kapatan bir darbe olmuştur. 2012 yılında yürürlüğe giren 6287 sayılı kanunla İmam-Hatip Liseleri bu badirelerden gelişerek ve büyüyerek çıkmıştır.²⁴⁹ Mert, 28 Şubat post modern darbesinin eğitimde yaptığı tahribatın neticesi olan meslek liselerinin üniversiteye girişlerde puanının düşürülmesine dayanan katsayı adaletsizliğini eleştiren yazısında YÖK'ün mücadele vererek gerçekleştirdiği düzeltmenin ilk aşamasında, puan kırmanın onbeşe düşürülmesiyle öğrencilerin yaşadığı sevince değinmektedir. Adaletin tam olarak sağlanmamasına rağmen görece iyileştirildiği bu karar neticesinde İHL ve meslek lisesi mezunlarının yüksek başarılarla daha iyi üniversitelere girebildiklerinin altını çizmekte, zulüm olarak nitelendirdiği katsayı adaletsizliğinin düzeltilmesinin vatandaşı ülkesi adına daha gururlu, daha mutlu yapacağına dikkat çekmektedir.²⁵⁰

Türkiye’de bir diğer örgün din eğitimi veren hatta din adamlarını yetiştiren kurum İlahiyat Fakülteleridir. Yüksek İslam Enstitülerinin İlahiyat fakültesine dönüştürülmesinin ardından kemiyet ve keyfiyet bakımından gelişerek bu günlere ulaşan İlahiyat Fakültelerinin ilki Ankara’da 1949 yılında açılmıştır.²⁵¹ Yaygınlaşan ve kaliteli kadrolara sahip olan İlahiyat fakültelerinde bir takım işlevsel problemler göze çarpmaktadır ve Mert de bir köşe yazısında bu problemlere değinmektedir. Onun üzerinde durduğu en önemli husus; birbirinden farklı meziyet ve donanımlara sahip olmayı gerektiren çeşitli meslek grupları olan öğretmenlik, müftülük, vaizlik, cami görevliliği gibi görevler için nitelikli kimselerin aynı okulda tek çatı altında yetiştirilmesi problemidir. Mert bu konuda:

“İlahiyat fakültelerinde 40 çeşit ders okutuluyor. Gün de ise 9 saatlik yoğun tedris programı... Üniversite düzeyinde bu ders çeşitliliği ve yoğunluğunun dünyada emsali de yokmuş... 5 yıl boyunca 40 çeşit, her gün 9 saat ders ile meşgul edilen; düşünme, katılma, inceleme, tahlil, sentez fırsatı verilmeyen bu çocuklar, mezun olunca, -her kapıyı açan anahtar gibi- hem "müftülük" yapıp, fetva verecek; hem "vaizlik" yapıp, insan zihninin-düşüncesinin bu kadar geliştiği hür düşünceli-demokrat 20. asır insanını çok ustalık isteyen "din" konusunda irşad edecek; hem "öğretmenlik" yapıp, Kur'an-ı Kerim, Tefsir, Fıkıh, Hadis, Arapça, Kelam okutacak... şeytan kulağına kurşun..."Öğretmenlik", "müftülük", "vaizlik" "cami görevliliği", her biri ayrı vasıflar isteyen meslekler... O halde karşımıza "branşlaşma" konusu çıkıyor, "öğretmen" ve "Diyanet" elemanı olarak iki ana-branş ve kendi içinde yan branşlar... Nasıl olacağı, üzerinde çalışılınca ortaya çıkar..."²⁵²

²⁴⁹ Mert, *Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde İmam-Hatip Liseleri*, ss. 305-320; Mehmet Ali Gökaçtı, *Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 301-302.

²⁵⁰ Hamdi Mert, “Meslek ve İmam-Hatip Liselerinin Başarıları”, *Aygazete*, 16 Ağustos 2010.

²⁵¹ Mert, *Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde İmam-Hatip Liseleri*, s.16.

²⁵² Hamdi Mert, “İlahiyat Fakülteleri ve Problemleri”, *Tercüman*, 30 Ekim 1987.

İfadeleriyle İlahiyatta branşlaşmaya gitmenin lüzumunu izah etmektedir. Mert, bu fakültelerde eğitilen kimselerin kendisine üst üste ezbere dayalı analiz edemedikleri bilgiler yüklenmiş kimseler değil, az az her şeyden biraz bilen kimseler yerine, bir konuda ihtisas sahibi olmuş, düşünme, araştırmalara katılma imkanı verilmiş uzmanlar olmaları gerektiğine dikkat çekmektedir. İstenen hedefe ulaşabilmek için ise ders saatlerinin azaltılması ve öğrenciler için müsait zaman bırakılması icap etmekte, pişerek yetişmeleri, tecrübe ve kabiliyet kazanmadan mezun olmamaları için uygulama derslerinin de sayısı arttırılmalıdır.

2.6. Yaygın Din Eğitimi

Hamdi Mert, uzun yıllar Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çeşitli kademelerde görev yapmış bir din adamıdır. O, halkın din konusunda eğitilmesine, doğruyu ve yanlışın birbirinden ayırt edebilecek yeterliliğe gelmesine çok önem vermiş, hedefine ulaşmak için her vesileyi değerlendirmiştir. Bu amaçla çeşitli köşe yazılarında din, eğitim, din eğitimi, yaygın, örgün ve yüksek din eğitimi, din görevlilerinin özellikleri gibi konular hakkında yazılar kaleme almıştır. Günümüzde halen yayınlanmakta olan Diyanet Aylık Dergi'yi o kurmuş ve ilk genel yayın yönetmenliğini de kendisi yapmıştır. Hayatına hakim olan “Din-ü Devlet Mülk-ü Millet” anlayışını edindiği tecrübe, bilgi birikimi ve derinlikle yoğurarak kitlelere ulaştırma mücadelesiyle bir ömür sürmüştür. O, verilen hizmetlerin faydalarında da dinin öğrenilmesi kadar devletin bekasını da merkeze koymuş, din eğitimini dine hizmet kadar devlete hizmet olarak da görmüş ve iki menfaati birbirinden ayırmamıştır.²⁵³

Mert, İslamiyet'in Türk içtimai yaşamının bir parçası ve toplumun müşterek varlığı olduğunu, bu nedenle topluma saygı duymanın dine saygı duymayı zorunlu kıldığını, dine duyulan saygısızlığın ise topluma saygısızlıkla aynı manaya geldiğini ifade etmektedir. O, bunun sebebini Türkiye'de din paydasında toplanan nüfusun dil paydasında toplanan nüfustan daha fazla olmasıyla açıklamakta, bu nedenle milli birliğin gücünü aldığı en sağlam temelın İslam olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle İslamî değerlerin özenle korunması icap etmekte, İslam'ın kendisine, İslam'ı temsil eden makamlara ve bu dinin öğretilmesi için çaba ve emek sarf eden din görevlilerine saygıda kusur göstermemek gerektiğine değinmektedir.²⁵⁴ Bununla beraber İslam'ın yalnızca Türklerin millî dini olmadığını, her dilden ve ırktan Müslümanlar için temelleri bulunan evrensel bir din olduğunu da göz önünde bulundurmak gerektiğini ifade etmektedir.²⁵⁵

²⁵³ Hamdi Mert, “Selam”, *Ortadoğu*, 11 Eylül 1998.

²⁵⁴ Hamdi Mert, “Dine Saygı Topluma Saygıdır”, *Diyanet Gazetesi*, Nisan 1979.

²⁵⁵ Hamdi Mert, “Türkçe Kur'an Meselesi”, *Tercüman*, 24 Şubat 1984.

Türkiye’de İslam’ı temsil etme, yaygın din eğitimi vazifesini yürütme ve din görevlileri kadrosu bulundurma makamı resmi bir kuruluş olan Diyanet İşleri Başkanlığı’na aittir. Anayasanın 154’üncü maddesi²⁵⁶ uyarınca Genel İdare kapsamında bulunan bu müessese, aynı maddeye göre özel kanunla gösterilen görevleri yerine getirmekle mükelleftir. Teşkilatın vazifeleri 633 sayılı özel kanunun ilk maddesinde “İslam dininin ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek” ifadeleriyle özetlenmiştir. Esasında oldukça yoğun ve karmaşık olan bu vazifede vatanın en ücra köşelerine kadar dağılan camiler ve Kur’an kurslarının hizmetleri, bütün inananlara günde beş vakit namaz ve ayrıca cuma, bayram ve teravih namazlarını kıldırma, hutbeler, vaazlar verme gibi faaliyetlerin aksatılmaması icap etmektedir. Bunca hizmetin takibi, teşkilatlanması ve yönetimi oldukça zor olmasına rağmen halkın Diyanet’ten beklentisi bunlarla sınırlı değildir ve hatta bunların çok üzerindedir. Zira din, yaşayan bir müessesedir ve hayatın her alanına sirayet ettiği için, vatandaş çok çeşitli konularda din adamlarından destek beklemektedir.²⁵⁷ Nüfusu seksen milyonu aşan ve görüş çeşitliliğine sahip olunan bir ülkenin köylerinden kentlerine kadar her yerine din hizmetlerini götürmek, etnik, kültürel, coğrafi farklılıklara rağmen vatandaşlara aynı özeni göstermek, onlara birlik ve beraberlik şuruu kazandırmak, inanç ve ibadetlerle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak oldukça zor, zahmetli ve titizlik isteyen bir vazifedir.²⁵⁸

Mert, bir kesimin Diyanet’i dini çarpıtmak ve dindar halk üzerinde baskı oluşturmak için seküler sistem tarafından oluşturulmuş bir kurum olarak gördüğünü başka bir kesimin ise bu anayasal kuruluşu çağdışı bir arşiv malzemesi olarak algıladığını ifade etmektedir.²⁵⁹ Diyanet ve kendi bünyesinde hizmet veren Türkiye Diyanet Vakfı’nın hem dinini hem de devletini bilen kadroların elinde bulunduğunu vurgulayan Mert, bu görevlilerin kendilerine sunulan mevcut imkanları en iyi şekilde değerlendirerek milletin daha iyiye gidebilmesi için çırpındıklarının da altını çizmektedir. O, Diyanet’in görev sahası cami hizmetleri ve bir takım neşriyat ile sınırlı iken, günümüzde Avustralya kıtasından İskandinav ülkelere kadar hizmet götürmekte, bu dahi ülke şartlarında takdire şayan bir titizlik ve disiplinli çalışmanın eseridir demektedir. Bu nedenle kuruma hak ettiği itibarın verilmesi gerektiğini belirten Mert, fikir ayrılıklarının fitneye neden olmasının kimseye fayda sağlamayacağına da değinmektedir.²⁶⁰ O, bazı müesseselerin bilhassa da din ve Diyanet’in polemiklerden uzak tutulması gerektiğine

²⁵⁶ Bu madde 1982 anayasasından sonra 136. Madde olarak değişmiştir. Bkz:

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>

²⁵⁷ Hamdi Mert, “Diyanet”, *Diyanet Gazetesi*, 30 Temmuz 1978.

²⁵⁸ Şeref Göküş, “Din Görevlilerinin Örgütsel Güven Düzeyleri ile Mesleki Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Mediterranean Journal of Humanities*, IX/2, 2019, s. 286.

²⁵⁹ Hamdi Mert, “Diyanet’te Yeni Dönem (I)”, *Aygazete*, 12 Kasım 2010.

²⁶⁰ Hamdi Mert, “Çok Seslilik”, *Tercüman*, 12 Aralık 1986.

dikkat çekmektedir.²⁶¹ Türk milletinin atadan aldığı terbiye ile dine saygı duymayı öğrendiğini vurgulayan Mert, bu alışkanlığın ilelebet sürebilmesi için Diyanet'in de ifadeleri gözden geçirilmiş, yenilenmiş, derinlik kazanlık bir üslupla milletin karşısına çıkması ve kendisini güncel tutması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca değişen ve gelişen dünya düzeninde tarihi misyonunun bilincine vararak attığı adımlarla göze batan Türkiye'nin İslamî müktesebatı ile çağdaş dünya ile yarışabilir vaziyette olması gerekmektedir. İlgili hususta Diyanet'te üzerine düşeni yapmalıdır diyen Mert, kurumun bu minval üzere projeler üretmesinin, çerçevesini, üslubunu ve hizmet metotlarını buna göre yenilemesinin icabına değinmektedir. Ona göre Diyanet, yeni araştırma merkez ve birimleri kurmalı, hem dini hem de sosyo-kültürel anlamda hizmet verecek uzman kimseler yetiştirmeye yönelmelidir.²⁶²

Diyanet'in yaygın din eğitimi faaliyetlerinin önde gelenleri arasında Kur'an kursları bulunmaktadır. Mert, zaman zaman köşe yazılarında Kur'an kurslarının lüzumuna da değinmektedir. Bu kursların açılmasına ve işlemesine karşı çıkan grupları eleştiren Mert, bu bahsi geçen grupların aynı zamanda gizli din eğitimi verilmesinden en fazla şikayetçi olan grup olmalarının altını çizmektedir. Eğer din eğitiminin gizli-saklı, doğru-yanlış, sistemli-sistemsiz öğretilmesi istenmiyorsa bunun yolu; devlet tarafından kontrol altında tutulan resmi yoldan, devlet tarafından verilen din eğitim sistemlerini desteklemekten geçmektedir. Devletin farkına vardığı bu durum, Kur'an kurslarının varlığının gerekliliğini açıklamaktadır. Ayrıca Mert, Kur'an kurslarında eğitim alarak mezun edilmiş hiç kimsenin terör ve anarşi olaylarına karışmadığını özellikle vurgulamaktadır. Bu dahi ilk ve ortaokullarda verilen din derslerinin anayasal teminat altına alınmasının nedeni olarak görülebilir.²⁶³

Toplumda yıkıcı ve bölücü misyon taşıyan pek çok fitne ve fesadın yayılmasına ve amacına ulaşmasına karşı, Diyanet'in çare olarak dini ve İslam'ın müdir fikri etrafında toplanmayı sunduğunu belirten Mert, ortak inanç merkezinde sağlanan birliğin Türkiye'de Güneydoğu meselesini çözüme kavuşturacağını da iddia etmektedir. Bu bağlamda ilk yapılması icap eden icraatın ise milleti, devlet ve sistemin halkın inançlarına saygı duyduğuna ikna etmek, ardından verilmesi gereken dini hizmetleri onların ayağına götürmek olduğunun altını çizmektedir. Bu maksatla yazısında 17. Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in Diyarbakır ziyaretini misal gösteren Mert, milli birlik ve kardeşlik iddialarının havada kalmaması için sosyal devlet anlayışıyla vatandaşları yeniden kazanmanın lüzumuna ve

²⁶¹ Hamdi Mert, "Diyanet'le Uğraşmak", *Tercüman*, 28 Kasım 1986.

²⁶² Hamdi Mert, "Diyanet'te Yeni Dönem (II)", *Aygazete*, 21 Kasım 2010.

²⁶³ Hamdi Mert, "TRT, Alptemoçin ve Kur'an Kursları", *Tercüman*, 23 Eylül 1988.

İslamiyet'in bireylerden milletlere kadar tüm kitleleri birbirine bağlayan mesajına tutunmanın gereğine dikkat çekmektedir.²⁶⁴

Diyanet, ülke de din hizmetlerini yürüten ve yaygın din eğitimi hizmeti veren bir anayasal kuruluştur. Dini hizmet; caminin temizliği gibi küçük bir işten, gerekli bir konuda fetva vermek gibi ciddi ve ehillik isteyen bir işe kadar pek çok görevi içine almaktadır. Din hizmetleri yalnızca Allah'ın rızası maksadıyla yapılmalı, para, itibar ve mevki gibi dünyalık emellerden arındırılmalıdır. Aksi takdirde hem din görevlilerinin para karşılığında yaptıkları amelleri Allah katında kabul olmaz hem de kazancı haram olur. Bu hizmeti veren din adamlarına mesaisini ilgili hizmetlere harcadığı için geçimini sağlayacak bir miktar maaş verilir ve din adamının bunu almasında bir sakınca yoktur. Din hizmeti veren kimseler Hz. Muhammed'in vekili ve varisi durumunda bulunup belli bir ahlak ve takva seviyesinde kendilerini yetiştirmeli, böylece yaşayışlarıyla örnek olmalıdırlar.²⁶⁵ Bu nedenle ilahi tebliği ömür boyu hakkıyla taşımanın mesuliyeti din görevlilerinin omuzlarına ağır bir yük yüklemektedir.²⁶⁶

Din, cemiyet içerisinde var olan sosyal ya da siyasi tüm birliklerin üzerinde toplayıcı ve kapsayıcı bir müessesedir. Bu nedenle bir din görevlisinin ilk aşması gereken husus tarafsızlıktır. Din hizmeti sunan kimseler toplumda toplayıcı, uzlaştırmacı ve birleştirici bir misyonla hareket etmeli, her hangi bir parti, dernek, şirket ve benzeri grubun üyesi olmamalıdır. Zira kendisi taraf olan bir din görevlisi cemaatin tamamına kendisini dinletemez ve toplayıcılık vasfını kaybeder. Bu nedenle insanların arasında itibar sahibi bir imam olarak kabul edilen din adamları kendilerine karşı ön yargı ile davranılacak, peşin fikirli olunmasına neden olacak kapıları bir bir kapatmalıdır.²⁶⁷ Halkın her kesimine dini hizmet götürmekle mükellef, kürsüde vazetme, minberde hutbe okuma, cemaatin önünde namaz kıldırma görevi kendisine devlet eliyle verilmiş bir kimsenin taraf olması ve cemaatçe taraf olarak algılanması vahim tehlikeler doğurabilir. Zira din adamı ümmetin toptan itimat ettiği bir kimse olmanın şartlarını yerine getirmemezse, birliği sağlaması da mümkün olmayabilir.²⁶⁸

Din adamları, yeni doğan bebeklerin kulağına ezan okuyan, asker uğurlamalarında, düğünlerde, ziyafetlerde dualar okuyan, karı koca arasında hakemlik yapan, dargınları barıştıran, sıkıntısı olanlara manevi danışmanlık eden, vefat edenleri ahrete uğurlayan yani

²⁶⁴ Hamdi Mert, "Diyanet İşleri Başkanı'nın Diyarbakır Çıkarması", *Aygazete*, 21 Nisan 2011.

²⁶⁵ Hamdi Mert, "Dini Hizmet-Din Eğitimi ve Partiler Politikası", *Diyanet Gazetesi*, 16 Eylül 1976; Hamdi Mert, "Din Hizmetinde Allah Rızası", *Diyanet Gazetesi*, Mart 1979.

²⁶⁶ Hamdi Mert, "Diyanet'te Eğitim Seferberliği 50 Bin Din Görevlisine Yüksek Tahsil İmkânı", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 1991.

²⁶⁷ Hamdi Mert, "Din Hizmeti Sunan Kimse, Cemiyet İçinde Toplayıcı, Te'lif Edici, Barıştırmacı Bir Kimsedir", *Ocak Gazetesi*, 15 Aralık 1986; Hamdi Mert, "Din Görevlisi ve Diyanet'in Çizgisi", *Tercüman*, 5 Aralık 1986; Hamdi Mert, "Din Hizmeti Vahdeti Gerektirir", *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1978.

²⁶⁸ Hamdi Mert, "Vahdete Davet", *Diyanet Gazetesi*, 30 Temmuz 1977.

kısaca icraat sahası ibadet memurluğu ile sınırlı olmayan görevlilerdir. Hamdi Mert din adamlarını “*Namaz zamanı camiye açan, namazdan sonra kapayan değil, ömür boyu kapısını da gönlünü de açık tutan insandır.*”²⁶⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Din görevlisi kendisini cemaatten soyutlamayan, cemaatin içinde onların sevincine derdine ortak olan kimse olmak durumundadır. Zira insanlar sıkıntılı zamanlarını beraber atlattıkları kimselere güvenme ve bağlanma eğilimindedirler. Üstelik bu vasıflarını yalnızca camiye gelenlerle sınırlandıramazlar. Yani bir din görevlisi cemaatini kollayıp, aksine camiye uğramayan insanlara cephe almamalı, herkese kapsayıcı ve kucaklayıcı bir tavır geliştirmelidir.²⁷⁰

Nihayetinde din görevlisi insanın eğitimiyle ilgilenen bir pozisyonudur. Bunu yaparken insan psikolojisini gayet iyi bilmesi, muhatabının kültüründen, zaaflarından, komplekslerinden ve meziyetlerinden haberdar olması gerekmektedir. Zira insanı inandırmak, kötülüklerden uzak tutmak ve iyiliğe yönlendirmek hep ikna yoluyla olacak şeylerdir. Bu nedenle din adamının iletişimi çok ince düşünülmüş ve planlanmış bir tavır üzere olmalıdır. Din görevlisinin cemaate hitabında onların müşterek yönünü tespit ederek konuşmalarına bu minvalde devam etmesi etkili bir stratejidir. Müşterek yönün asgarisi de insan sevgisidir denebilir. Zira her insanda takdir görme, itibar elde etme, dışlanmama gibi ortak hissiyatlar mevcuttur. Ayrıca her birey kusurlarıyla kabul edilmeyi ister ve insan kendisini azarlayandan ziyade seven kişinin sözünü benimser. Bu nedenle her din görevlisi aynı zamanda iyi bir psiko-sosyal uzman olmalı, kendisini bu hususta geliştirmelidir.²⁷¹

Camiler; din hizmetlerinin İslam’ın gelişinden bu yana sembolü haline gelmiş çok fonksiyonlu mekanlardır. Günümüzde cami hizmetleri geniş kadrosuyla Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı tarafından yürütülmektedir. Türk milletinin hayatında da müstesna bir yere sahip olan camiler, Anadolu’nun Türkleşmesinde, Müslümanlaşmasında, milli birlik ve beraberliğin sağlanmasında, milli kültürün oluşup aktarılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Savaş, kıtlık, salgın hastalıklar gibi toplumu derinden etkileyen cemiyetsel hadiselerde toplu kararların ve tedbirlerin alınmasından, fetih ordularının sefere gönderilmesine, Cuma ve bayram namazları, kandil geceleri gibi vesilelerle Müslümanları bir araya getirip birlik ve beraberlik duygusunu insanlara içselleştirmesinden düğünlere, asker uğurlamalarına kadar camiler, Türk toplum yaşamında pek çok işlevi yerine getire gelmiştir. Ancak camilerin kullanım alanı bunlarla sınırlı değildir. Bir ibadet mekanı olmasının yanında camiler, Hz. Peygamber döneminde yapılan ilk mescitten itibaren ilim, irfan ve eğitim merkezi olarak önemli bir fonksiyonu icra etmiş ve bu vasfını günümüze kadar da

²⁶⁹ Hamdi Mert, “Din Adamlarımız”, *Tercüman*, 6 Şubat 1987.

²⁷⁰ Hamdi Mert, “Din Hizmetinde Strateji Tesbiti”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1979.

²⁷¹ Hamdi Mert, “Din Hizmetinde İnsan Sevgisi ve Hoşgörü”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1979.

korumuştur. Hz. Ömer'in Müslümanların Cuma namazını kılabilmesi için, fethedilen bölgelere cami yapılması hususunda valilerine emir vermesinden sonra İslam olan bölgelerde camiler yaygınlaşmıştır. Zamanla fonksiyonel anlamda daha da gelişen camilere şifahane, aşhane, mektep, medrese gibi hizmet sahalarının bütünü olan külliyeler dahil edilmiş, eklenen kütüphanelerle camiler büsbütün zengin müesseseler haline gelmiştir.²⁷²

Hamdi Mert, Müslüman toplumu için bu sayılan faydaların yanında camilerin önemli bir misyonuna daha dikkat çekmektedir. *“Camiler kalıcı, sağlam yapılarıyla, bulundukları yerin, tabiri caizse, bize ait tapuları, mühürleri olmuştur.”*²⁷³ ifadeleriyle Mert, konuyu Müslüman toplumun iç meselesinden evrensel bir platforma taşımıştır. Her nerede bir cami varsa orası bir Müslüman mekanıdır anlamına gelen bu cümlelerine Mert, Mimar Sinan'ın ustalık eseri Selimiye'yi misal getirmiştir. O, Lozan anlaşmasının yapıldığı gün Yunan delegelerin Edirne'nin kendilerine ait olduğunu iddia ettiklerini, İngilizlerinse onlara cevaben Selimiye'yi göstererek buranın Türk yurdu olduğuna delil getirdiklerini ve böylece Edirne'nin Yunanlıların elinden kurtarıldığını izah etmektedir. Bu örnek; cami yapımının ibadet, eğitim ve kültür faaliyetlerinden de ötede bir kutsal amaca hizmet ettiğini aşıkarak etmekte, ayrıca İ'lâ-yı Kelimetullah'ı cepheler yanında yurdun imarında ve inşasında da göstermek olduğu maksadını doğurmaktadır. Zira Mert'e göre; bu faaliyetler Türk-İslam esprisini taşın toprağa kazımak arzusu ile yapılmaktadır ve camiler yalnızca namaz vakitlerinde açılıp, namazdan sonra kapatılan mekanlar olmanın çok ötesinde anlam ve derinliğe sahip müesseselerdir.²⁷⁴

Anadolu'da Türkleşme ve İslamlaşmayı sağlayan Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinden sonra Cumhuriyet'in ilanı ile beraber hakimiyet Türkiye Cumhuriyeti ile devam etmiştir. Bu değişimin sembolü olarak Ankara'ya bir mabet yapılması fikri yeni devletin ilk yıllarıyla beraber ortaya konmuş, proje belirleme aşamasının aldığı uzun yıllar sonunda ilk kez 1963 yılında bu caminin temeli atılmış, nihayetinde 1987 senesinde Kocatepe Camisi hizmete açılmıştır. Bir bölümü halen Diyanet hizmet binası olarak kullanılan binanın tamamlanması Diyanet Vakfına nasip olmuştur. Çeşitli köşe yazılarında bu özel öneme sahip müesseseye değinen Mert, *“Kocatepe, 24 bin kişilik iç ve dış mekanı, 600 ve 150 kişilik iki konferans salonu; 1200 araçlık otoparkı, 15 dönümlük modern marketi, idari büro ve gezinti yerleriyle cami mimarisinde Cumhuriyet dönemini temsil eden bir külliye... “Kuba Mescidi”nden Kocatepe'ye uzanıp gelen çizgide, eski güzelliklere yeni güzellikler katan bir*

²⁷² Hamdi Mert, “Cami ve Milli Kültür”, *Tercüman*, 15 Mayıs 1987.

²⁷³ Hamdi Mert, “Cami İnşasında Devlet Millet İşbirliği”, *Diyanet Gazetesi*, Ekim 1986.

²⁷⁴ Hamdi Mert, “Camiler Haftası”, *Tercüman*, 29 Temmuz 1986.

eser...’’²⁷⁵ şeklinde anlattığı Kocatepe’nin ibadete açılmasını milli bir olay olarak değerlendirmektedir.²⁷⁶

Türkiye tarihi ile birlikte yurdun dört bir yanında nice camiler yapıldığını ifade eden Mert, halkın ve imamların ibadet mekanlarının imarına ve inşasına ne denli önem verdiğini anlattığı bir köşe yazısında: “*Türkiye işte böyle bir himmetler, himmetliler ülkesi... Sadece Muğla, Denizli, Burdur değil şüphesiz... Edirne'den Kars'a, Samsun'dan Anamur'a doğusu ayrı güzel, batısı ayrı... Kuzeyi ayrı iyi, güneyi ayrı... Ona hizmet eden herkes şereflenir, ecirlenir. Mehmet Akif merhumun "Bir kubbesine mevlâ titrer!.." dediği Türkiye, işte bu Türkiye'dir...’’*²⁷⁷ cümleleriyle Türk milletini din hizmetlerinde Diyanet’i yalnız bırakmamaları ve camileri inşa etmede ya da cami bakım ve hizmet görevlerini gönüllü üstlenmeleri nedeniyle yüceltmektedir.

Camiler Müslüman halkı düzenli olarak bir araya getiren mühim merkezlerdir ve bu birleşmenin asgarisi Cuma namazları vesilesiyle toplanmaktır. Namaza eşlik eden hutbeler bir yaygın din eğitimi faaliyeti olup, irşad vasıtasıdır. Ayrıca Maraş kalesine asılan düşman bayrağının bir Cuma vaktinde halk tarafından indirilmesi örneğinde olduğu gibi; Cuma namazları Müslüman milletlerin istiklal ve özgürlük sembolüdür. Mert bir din adamı olarak; Türkiye’de Cuma namazı kılınır mı? Dar’ül harp mi? Dar’ül İslam mı? Laik bir devlette izn-i sultan söz konusu mudur? gibi toplumda fitneye neden olan tartışmalar hakkında da bir yazı kaleme almıştır. O, bu konuyu nihai amacına göre şöyle değerlendirmektedir: “*Cuma farızasını ortadan kaldırmaya çalışmak milli ve dinî bütünlüğümüz içerisine yeni yaralar açabilir. Bunun dünyevi ve uhrevi vebali de büyüktür. Asr-ı saadetten bu yana kesintisiz devam eden ve hikmetli içtimai hayata dönük olan bir ibadeti yaşatmaya çalışmak en doğru olanıdır.*’’²⁷⁸ İfadelerinden anlaşıldığı üzere Mert, ferdi bir sorumluluk içermesine rağmen Cuma namazının toplumsal öneminin oldukça farkındadır ve dikkatleri de bu yöne çekmeye çalışmaktadır.

Mert, bir başka yazısında ise Müslümanlara çağrı aracı niteliğindeki evrensel araç olan ezanı konu etmektedir. O, ezan vakitlerini meleklerin kanat seslerinin duyulduğu ve duaların geri çevrilmediği bir vakit olarak dillendirmektedir. Türk-İslam kültüründe, savaş daveti gibi kendisine yüklü anlamlar verilen ezanlar sayesinde “devlet ebed-müddet” olunduğunun altını çizen Mert, semadan ezan seslerinin silinmemesi için devletlerin kurulduğunu ve kurtarıldığını, bunun hürmetine dahi ezan okunurken duaların reddolunmayacağını

²⁷⁵ Hamdi Mert, “Kocatepe Hikayesi”, *Tercüman*, 28 Ağustos 1987.

²⁷⁶ Hamdi Mert, “Tarihin Zuhuru”, *Tercüman*, 16 Mayıs 1986.

²⁷⁷ Hamdi Mert, “Hangi Türkiye”, *Tercüman*, 10 Haziran 1986.

²⁷⁸ Hamdi Mert, “Cuma Namazı ve Cuma Geleneği”, *Tercüman*, 28 Eylül 1984.

vurgulamaktadır. Bugün hala ülkesini ayakta ve hayatta tutan şeyin bu ruh olduğunu savunan Mert, ilk çağrı olan sabah ezanını kainatın yegane sahibi ve hükümdarı olan Allah'ın iktidarını aleme ilan eden irade şeklinde tanımlamaktadır. O, bu vakit okunan ezanın kişiyi yalnızca fiziksel bir uykudan değil, aynı zamanda manevi uykulardan da uyandırdığını belirtmektedir. “*“Ezan” bir davettir, dilinden anlayana... Bir şeylerin ilanıdır; hür olmanın, inanmanın, inancın dışa taşmasının... İmanın ibadetlerle taçlanması...*”²⁷⁹ tanımladığı ezanı istiklalin ve bu uğurda verilen savaşların nedeni olarak sembolleştirmektedir.

Mert, Diyanet'in organizasyonu ve yürütülmesinden mesul bulunduğu bir ibadet olan Hac konusu hakkında da çeşitli yazılar kaleme almıştır. Onun en çok üzerinde durduğu bahis bu organizasyonun çok yönlü, külfetli ve zor bir organizasyon olduğu gerçeğidir. Resmi işlemler, insan yoğunluğu, ülkeler arası formaliteler gibi çeşitli sorumluluklarıyla Hac ibadetinin mümkün olduğu kadar sorunsuz bir biçimde yapılabilmesi için yurt içinde çeşitli bakanlıklar iş birliği ile çalışmakta, yurt dışında ise; birden fazla ülkenin mahalli mevzuat ve uygulamaları işin içerisine dahil olmaktadır.²⁸⁰ Mert, her il ve ilçeden binlerce insanın toplandığı, her birinin ayrı ayrı düşünüldüğü ve yol hazırlıklarının yapıldığı bu organizasyonu bir kolordu hareketine benzetmektedir.²⁸¹ Diyanet, her bir ferde sunulacak sağlık, barınma, ulaşım ve beslenme hizmetleri, vefat edenlerin defin işlemleri, personel ikmali gibi zorlukları bunaltıcı sıcak ve yoğun izdiham şartlarında yürütmeye çalışmaktadır.²⁸² Çağın tüm modern ulaşım araçları ve iletişim sistemlerine rağmen, tavaftan say'a, mikattan Arafat'ta vakfeye kadar haccın kendi tabiatında da zorluklar vardır.²⁸³

Mert, din adamı olması sıfatıyla İslam dininde farz olan ibadetlere ve kutsal sayılan vakitlere dair pek çok yazı kaleme almıştır. Müslümanların üzerlerine bir ay oruç tutmakla mükellef oldukları Ramazan ayı bunlardan biridir. O, hayatın rutin ve sürükleyici akışı içerisinde bu ayı ve diğer kutsal vakitleri şu şekilde tanımlamaktadır: “*Ramazan bir duraktır. Hayatın karmaşık gidişi içerisinde durup, bir de kendine bakma; bir konaklamadır. Yıl içerisindeki yolculukta en büyük durak... Kandiller, bayramlar, cumalar da öyle değil mi? Hatta, günün çeşitli bölümleri... Bu durak, konak ve konaklamalar olmasa, hayat kim bilir nasıl çekilmez olurdu?*”²⁸⁴ O'na göre; bu mübarek günler insan hayatında mümin bir kimsenin kendini ölçüp tarta bileceği, o güne kadar neler yaptığını, hatalarını, nedenlerini, geliştirmesi gereken yönlerini gözden geçireceği, gelecek günlerini planlayacağı dönüm

²⁷⁹ Hamdi Mert, “Sabah Ezanları”, *Tercüman*, 31 Temmuz 1987.

²⁸⁰ Hamdi Mert, “Hac Organizasyonu”, *Tercüman*, 16 Ağustos 1985.

²⁸¹ Hamdi Mert, “Hac Hizmetleri”, *Tercüman*, 12 Ağustos 1986.

²⁸² Hamdi Mert, “Hac İntibaları”, *Tercüman*, 20 Eylül 1985.

²⁸³ Hamdi Mert, “Hac Yolunda”, *Tercüman*, 15 Temmuz 1988.

²⁸⁴ Hamdi Mert, “Ramazan'la Buluşma”, *Tercüman*, 7 Nisan 1989.

noktalarıdır.²⁸⁵ O, bu iç hesaplamanın Hz. Muhammed'in "Hesaba çekilmeden evvel kendinizi hesaba çekiniz" hadis-i şerifinin gereği, ölçülü ve disiplinli bir hayatın anahtarı olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁶ Ramazan esasında her an kendini muhasebe ve kontrol etme eylemidir. Bir ay boyunca eli yasaktan, gözü haramdan, kulağı ve dili kötü sözlerden, aklı ve bedeni faydasız olan her şeyden arındırma egzersizidir. Mert, bu minval üzere bütün azaların oruç tutup tutmadığının muhasebesinin yapılmasının ve insanın kendi otokontrolünün seviyesinin farkında olması gerektiğinin altını çizmektedir.²⁸⁷ Bu nedenle Mert, Ramazanı kişinin nefesine, iradesine ve arzularına karşı verdiği bir sefer olarak değerlendirmektedir.²⁸⁸

Oruç ibadetinin tüm Müslümanlar tarafından beraberce tutulduğu bu ay, zaman içinde, iftar davetlerinden sahur davuluna, radyo ve televizyon yayınlarından teravih geleneğine kadar kendisine özgü bir Ramazan kültürü ve geleneği oluşturmuştur.²⁸⁹ Toplum hayatının tüm kesimlerini etkisi altına alan Ramazan ayı, orucun mükellefine farz, şahsi bir ibadet olmasına rağmen dini ve sosyal bir gerçekliktir.²⁹⁰ Zaten insan varlığını devam ettirebilmek için cemiyete muhtaçtır. Bir arada huzur, barış ve denge eksenli yaşamak ise; karşılıklı yardımlaşma ve hoşgörüyü zorunlu kılar. İslam zekat, fitre, fidye ve sadakalarla bu ortamı sağlamayı amaçlamaktadır.²⁹¹ Ramazan ayı yapılan iyilik ve ibadetlere kat kat ecir verilmesi nedeniyle infak ayı olarak da değerlendirilir. İnfak ise insanı yeryüzünde Allah'ın halifesi yapan ve O'nun rızasına ermeye vesile kılan bir erdemdir.²⁹² Ramazan ayının tek içtimai faydası şüphesiz yardımlaşma değildir. Mert, bu ayda suç işlemlerin sayısında düşüş yaşandığını, bu nedenle Ramazanın bir bakıma içtimai disiplin vesilesi olduğunu ifade etmektedir. Her farz ibadette olduğu gibi Allah rızası için tutulan oruçta da bir takım içtimai hikmetler vardır.²⁹³

Orucun asgari seviyesi yemek, içmek ve cinsi münasebetten uzak kalmaktır diyen Mert, İmam Gazali'den alıntılanarak bundan daha makbul olan orucun tüm azaların üzerinde hakimiyet sağlamak olduğunu ve en üstün orucun ise Allah'tan başka her şeyle alakayı keserek tutulacağını belirtmektedir. Mert, bu mertebeyi ise, nefsin arzularını ve şahsi menfaatleri terk ederek, yaptığın her şeyi Allah rızası için yapmak olarak açıklamaktadır. Ona

²⁸⁵ Hamdi Mert, "Ramazan'ı Karşılarken", *Yeni Düşünce*, 24 Mart 1989; Hamdi Mert, "Mübarek Ramazan'ı Karşılarken", *Tercüman*, 10 Haziran 1983.

²⁸⁶ Hamdi Mert, "Ramazan'ı Uğurlarken", *Ayyıldız*, 6 Ocak 2000.

²⁸⁷ Hamdi Mert, "Muhasebe", *Tercüman*, 15 Haziran 1984; Hamdi Mert, "Oruçla Gelen", *Tercüman*, 8 Haziran 1984.

²⁸⁸ Hamdi Mert, "Ramazan'ı Anlamak", *Tercüman*, 22 Haziran 1984.

²⁸⁹ Hamdi Mert, "Ramazan'la Buluşma", *Tercüman*, 1 Haziran 1984.

²⁹⁰ Hamdi Mert, "Ramazan Sosyal Bir Hadisedir", *Ayyıldız*, 10 Aralık 1999.

²⁹¹ Hamdi Mert, "Ramazan'da Fakirlere El Uzatmalıyız", *Tercüman*, 1 Temmuz 1983.

²⁹² Hamdi Mert, "Ramazan Yardım Ayıdır", *Ayyıldız*, 12 Aralık 1999.

²⁹³ Hamdi Mert, "Ramazan'ı Anlamak", *Tercüman*, 24 Mayıs 1985; Hamdi Mert, "Ramazanı Anlamak", *Diyanet Gazetesi*, Ağustos 1979.

göre oruç kulu belli bir kaliteye ulaştırabilecek bir terbiye vesilesidir.²⁹⁴ Bu ibadet günlük alışkanlıkların tersine hareket etmeyi zorunlu kıldığı için bir sabır ve irade geliştirme metodudur.²⁹⁵ Ayrıca yorulan vücut azalarını dinlendirmesi sebebiyle oruç, sindirim, sinir sistemleri ve metabolizmanın onarımına katkı sağlayarak fiziksel sağlığı da garanti altına alır.²⁹⁶ En önemli avantajı ise; onun mükafatı, sırf Allah rızası için nimetlerden mahrum kalmayı içerdiği için, Allah katında ve dünyada hesap edilemeyecek nitelikte olmasıdır.²⁹⁷

Allah'ın Kur'an-ı Kerimde 1000 aydan daha hayırlıdır²⁹⁸ buyurduğu Kadir gecesi de Ramazan ayı içerisinde. Mert bu vesile ile kaleme aldığı bir yazısında Kadir gecesini şöyle değerlendirmektedir:

“1000 (bin) ay, hesaba vurulduğunda 83 yıl civarında oluyor. Her ne hikmetse, ortalama bir insan ömrü dürülüp bir geceye sığdırılıyor ve ilâhi kelamla önümüze konuluyor... Ve Peygamber Efendimizin ağzından buyruluyor ki "Kim Kadir Gecesi'ni iman ve ümitle ihya ederse, geçmiş günahları affedilir." İşte hikmet, işte esrar, işte imkan, işte ümit... Kulunu bağışlamayı dileyen C. Hak başka imkanlar yanında önümüze öyle bir fırsat koyuyor ki, 80 kusur yıllık ibadet imkanını, bir geceye sığdırıyor; bir fırsat veriyor tabir yerinde ise haydin bakalım diyor... Bu geceyi güven altına alıyor... Meleklerini aramıza gönderiyor. Bunların içinde Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber vasıtasıyla bize tebliğ eden Hz. Cebrail Aleyhisselâm da var... O niçin var? Demek, kontrol ediyoruz. Allah bilir, Kur'an'ı gönderdik ama, bakalım bu insanlar Kur'an'ı ne yapmışlar deniyor... Kaldırıp atmışlar mı? Duvarlarına asmışlar da, içine hiç girmemişler mi? Yoksa yakalarına bir rozet gibi takıp; onu dünyevi, siyasi, ideolojik hırslarına vasıta mı yapmışlar?”²⁹⁹

Değerlendirmelerinden anlaşılacağı üzere Mert, Kadir gecesine Ramazan'ın sonunda olmasını da göz önünde bulundurarak muhasebe, mükafat, ümit anlamlarını yüklemektedir. Bu gece vesilesiyle insan, bu dini ne kadar içine sindirdiğini, ne kadarını yaşayıp nerelerden tavizler verdiğini değerlendirmeli, yanlış gidişinden ve hatalarından ümitsizliğe kapılmayıp, bu gece vesilesiyle hakka dönüş yapmalı, bir insan ömrüne denk gelecek mükafatı kaçırmamak için gayret sarf etmelidir.

İslam dininde kutsal kabul edilen iki bayram vardır. Hicretin 2. Yılında Ramazan orucunun farz kılınmasıyla beraber, bir ay tutulan orucun ardından takip eden ilk üç gün Ramazan bayramı olarak kutlanmaya başlanmış, aynı yıl Kurban bayramı namazı da teşri

²⁹⁴ Hamdi Mert, “Orucun Manası”, *Tercüman*, 31 Mayıs 1985; Hamdi Mert, “Kötülükler Önlensin Ama Nasıl?”, *Ayyıldız*, 14 Aralık 1999.

²⁹⁵ Hamdi Mert, “Orucun Ferdi ve İçtimai Faydaları”, *Ocak Gazetesi*, 7 Nisan 1989.

²⁹⁶ Hamdi Mert, “Oruçta Sayısız Faydalar”, *Tercüman*, 17 Haziran 1983.

²⁹⁷ Hamdi Mert, “Ramazan Bir Muhasebedir”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1985; Hamdi Mert, “Oruç Bütün Dinlerde Ortak İbadettir”, *Tercüman*, 8 Temmuz 1983; Hamdi Mert, “Oruç Ortak İbadettir”, *Ayyıldız*, 22 Aralık 1999.

²⁹⁸ Kadir Süresi, 97/3.

²⁹⁹ Hamdi Mert, “Kadir Gecesi, Kadir Kandili”, *Ayyıldız*, 3 Ocak 2000.

kılınmıştır.³⁰⁰ Mert, çeşitli yazılarında orucu nefsin arzularına karşı verilen bir savaş olarak değerlendirdiği gibi, Ramazan bayramını da mü'min kişinin harp meydanından çıkışı, imanın nefse galip gelmesinin zafer kutlaması olarak görmektedir. Ona göre bayram, kendine has ibadetleriyle bir aylık Allah'a yönelmenin hasadı, perhizlerini açtığı ziyafet sofrası, gayretleri neticesinde affa layık olmasının sembolüdür.³⁰¹ Kulun bayramdan en büyük beklentisi de Allah tarafından affedilme ve onun rızasına erebilme müjdesidir.³⁰² Bununla beraber bayramlar bir içtimai hadisedir. Yalnızca Allah'ın emirlerine itaatte çaba sarf edenler arasında değil, aynı zamanda namaz kılmada zayıf, oruç tutmayan, ibadetlere fazla ehemmiyet vermeyen kimselerce de bayram gelenekleri yaşanmaya devam etmektedir. Bu geleneklerin toplumsal yaşama yansımaları, bayramlık ikramlıklar, bayramlık kıyafetler, bayram temizliği, bayram şekeri, bayramlaşma şeklinde tezahür etmektedir. Cuma günlerinin, kandil gecelerinin ve bayramların müminlerin hayatında özel bir yeri vardır. Onlar için bu vakitlerde dünya güzelleşir ve bir bakıma cennetleşir.³⁰³

Kandil geceleri Müslümanlara mahsus, önemli hadiselerinin vuku bulmasının anısına kutlanmaya devam eden ve kutsal kabul edilen gecelerdir. Bu geceleri kandil olarak anmak ise Türk- İslam medeniyetinin kullandığı bir tabirdir. Mert, Regaib Kandili, Miraç Kandili, Berat Kandili derken, içerisinde manevi bir aydınlık barındıran kutsal gecelerin kastedildiğini belirtmekte, geceyi ihya ederek bu kandilin yakılmasının ise kişinin kendi elinde olduğunu ifade etmektedir. Kur'an'ın bir bütün olarak dünya semasına indirildiği Berat gecesini de bu kandillerden birisi, peygamber efendimize peyderpey indirilmeye başladığı kadir gecesini de bir diğeri.³⁰⁴ Mert, kıymetini bilen ve onu değerlendirebilenler için kandilleri de, insanı hayatın bayağılığından kurtaran vahalara benzetmektedir. Miraç kandili ise; Hz. Peygamber'in zamanın ve mekanın sınırlarını aşarak Allah'ın katına ulaştığı, imkansız gerçekleştirerek Cenab-ı Hakka erdiği mucizenin müjdesi bir gecedir. Bu hadisenin vuku bulması neticesinde Hz. Peygamber ümmetine Allah'ın katından hediyelerle dönmüştür. Bunun ilki Müslümanların ağır yükümlülüklerden muaf tutularak gücünün yettiği ile mükellef tutulması, ikincisi Allah'a şirk koşanlar dışında affolunacakları, üçüncüsü ise 5 vakit namazdır. Bu nedenle namaz mü'minin miracı, yani O'nun huzuruna çıkmasıdır.³⁰⁵ Miraç hadisesinin vuku bulduğu gece, Müslümanlarca Miraç kandili olarak kutlana gelmiştir. Regaib kandili ise üç ayların başladığının müjdesi olan bir kandildir. Ecdat bu kandili, manevi

³⁰⁰ Hamdi Mert, "Bayram Dediler Biz Ağladık, Ağlaştık...", *Ayyıldız*, 8 Ocak 2000.

³⁰¹ Hamdi Mert, "Yarın Bayram", *Ayyıldız*, 7 Ocak 2000.

³⁰² Hamdi Mert, "Bayramla Bayramlaşma", *Tercüman*, 5 Mayıs 1989.

³⁰³ Hamdi Mert, "Hangi Bayram?", *Yeni Düşünce*, 5 Mayıs 1989; Hamdi Mert, "Hangi Bayram?", *Tercüman*, 15 Temmuz 1986.

³⁰⁴ Hamdi Mert, "Berat Kandili'nin Fazileti", *Ortadoğu*, 3 Aralık 1998.

³⁰⁵ Hamdi Mert, "Miraç İle Gelen Müjde", *Tercüman*, 23 Şubat 1990.

kazançlara açılan bir kapı olarak görmüş, Allah'ın rahmet ve bereketinin sağanak sağanak yağdığına inanarak onu dua, zikir, nafil ibadet ve salavatlarla karşılamışlardır.³⁰⁶ Mert, kandil gecelerini ve o gecelerde camilere koşan Müslümanların toplu dua ve niyazlarını, Türk insanını ayakta tutan güç olarak nitelendirmektedir.³⁰⁷

H. Muhammed'in doğumu münasebetiyle kutlanan Mevlid-i Nebi haftası, Mevlid okuma geleneği ve naat yazımının günümüzde de halen sürdürülüyor olması H. Peygamber'e olan saygı ve sevginin tezahürüdür ve bizim milletimize mahsustur. H. Muhammed insanlık için bir rol model ve son inşa edicidir. İnsanları ve toplumu onaracak ıslah edici başka bir Peygamber gelmeyecektir ve bu nedenle Mert, Türk milletinin O'nu sevgilerin en yücesiyle sevdiğini ve O'na sadakat ve bağlılık beslediğini belirtmektedir.³⁰⁸ H. Muhammed'in mesajı yalnızca İslam alemine değil bütün insanlıktır diyen Mert:

“H. Peygamber bilinmelidir!.. Kalplerdeki nefis putunu kıran... Düşüncelerdeki örümcek ağlarını temizleyen... İnsanı insana kul olmaktan kurtaran... Kafaları, göntülleri ağartan... İnsanlığa “İslamlık” müjdesini getiren... İyiliğe sınırsızlık, kötülüğe sınır çizen... Davranışlara sabır, tevekkül, doğruluk taçlarını giydiren... “Renk, ırk, mevki farklılıklarını yırtarak insanlığı ebedi sulha çağıran...” Sidretül Muntehâ'da bile ümmetini düşünen... Mi'raç'tan hiçbir peygamberin ümmetine veremediği ilâhi armağanlarla dönen... Gönüllerde “İslam”, “insan”, “Kur'an” tahtını kuran... Kurmayları H. Ebubekir, H. Ömer, H. Osman, H. Ali (Radiyallahu anhüm) olan... İnsanları bid'atlara kölelikten “Fıtrat Medeniyeti”ne kanatlandıran... Ruh O'nunla diridir. İnsanlık O'nunla ayakta. İyilik O'nunla ebedidir. Hayat O'nunla temiz, idealler O'nunla vardır... “O, bir şahid, bir müjdeci, bir davetçidir.” Sevgiye, aydınlığa, başarıya, olgunlaşmaya, ilerlemeye. Hakk'a, iyiliğe, hep iyiliğe, daima iyiliğe çağırandır. Onun nübüvvet ve risâletini, sabır ve sebatını, kerem ve cömertliğini, kanaat ve zühdünü, fazilet ve şecaatini bilmeye fezanın fethine çıktığımız bugün de muhtacız...”³⁰⁹

İfadeleriyle kendi üslubunca H. Muhammed'i anlatmakta, çocukların ve yeni yetişen nesillerin de onun görüşlerini, hayat anlayışını, stratejilerini, karakterini iyi tanıması gerektiğini belirtmektedir. Zira O, H. Muhammed'in ölçüsü Allah'ın ölçüsüdür, onun yaşayışı ve öğretileri bir mektep, hatta üniversitelere dahi sığmayan bir idealdir demektedir. Mert, H. Muhammed'in doğumunun kainatın en büyük hadisesi olduğunu savunmaktadır. Çünkü Mert, O'nun 63 yıllık ömrünün Peygamberlikle şereflediği son 23 senesinin devasa aksiyon ve hamlelerinin potansiyel gücünün günümüze değin pek çok kimseleri ve toplumları etkilediğini ve kıyamete kadar da etkilemeye devam edeceğini vurgulamaktadır. Mert, H.

³⁰⁶ Hamdi Mert, “Regaip ve Üç Aylar”, *Aygazete*, 02 Haziran 2011.

³⁰⁷ Hamdi Mert, “Kandil Sabahında Türkiyem”, *Tercüman*, 10 Şubat 1989.

³⁰⁸ Hamdi Mert, “Mevlid Kandili ve Milletimizin Peygamber Sevgisi”, *Aygazete*, 14 Şubat 2011; Hamdi Mert, “Mevlid Kandili Üzerine”, *Tercüman*, 6 Aralık 1985; Hamdi Mert, “Mevlid de Bizim Teravih de”, *Ayyıldız*, 18 Aralık 1999.

³⁰⁹ Hamdi Mert, “Çağları Kuşatan Mesaj (1455'inci “Mevlid” Üzerine)”, *Tercüman*, 24 Aralık 1982.

Muhammed'in cahiliye bir toplumdan medenî bir topluluk çıkartmasını insana insanlığı öğreten gerçek bir inkılap olarak değerlendirmekte, günümüz topluluklarının bu inkılaba her zamankinden daha muhtaç olduğunun altını çizmektedir.³¹⁰

2.7. Ahlaki Değerler

İnsan dünya üzerinde fiziksel ve ruhsal varlığını sürdürebilmek ve yaşamını anlamlı kılabilmek için kendi türü ile bir arada hayat sürmeye muhtaçtır. İnsanın özgür irade sahibi bir canlı olması ise beraber yaşarken, birbirinden farklı görüşlerin, menfaatlerin, isteklerin, davranışların ve seçimlerin birbiriyle çatışmasına ve buna bağlı sürtüşmelerin meydana gelmesine sebep olur. Bu nedenle toplumun sağlıklı ilişkiler üzerine bina edilebilmesi, çatışmaların en aza indirilebilmesi ve fertlerinin barış ve uyum içerisinde yaşayabilmesi için o topluma nizam getirecek kuralların varlığına ihtiyaç vardır. Tarih boyunca devletler kanunlarını bu maksatla koymuş, halk örf ve adetleri vasıtasıyla benimsediği değerleri ve ayıpladığı davranışların neler olduğunu nesilden nesile aktarmış, dinler kendi emir ve nehiyeleri ile halkı dizayn etmişlerdir. Devletin kanunlar vasıtasıyla müdahale ettiği ciddi olaylar yanında, gündelik yaşamda huzursuzluğa, itibar kaybına ve kınanmaya neden olan şey ise ahlakî yapının bozulmasıdır. Hamdi Mert, toplumun inşasında ahlaki değerlerin korunmasına ve güçlendirilmesine oldukça ehemmiyet veren bir kimsedir. Bu hassasiyeti çeşitli zamanlarda, farklı gazetelerde yazdığı köşe yazılarında da ön plana çıkarmaktadır.

Değer kavramı bireysel ya da toplumsal yaşantılarda, iyi ve kötünün ayırt edilebilmesi, sağduyulu davranmanın hayata aksettirilmesi ve ahlaki olgunlaşmanın gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkar. İnsan için değerler eğitimi, hayat boyu devam eden karakter geliştirme ve ahlaki bir yapı oluşturma sürecidir.³¹¹ Değerler, toplum içerisinde genel kabul görmüş davranış ölçütleridir ve bu nedenle kendilerine anlam yüklenen, kıymet verilen düşünme ve davranış stilleridir. Değerler, yapılan bir uygulamanın kabul görerek içselleştirilmesine olanak tanıyan bakış açılarıdır ve yaşam disiplini kurarak alışkanlıklar meydana getiren toplumsal algı biçimleridir.³¹² Değerler evrensel anlamda “iyi” ve “kötü” şeklinde sınıflandırılır. Fakat bu iki kategorinin altına nelerin dahil edileceği toplumdan topluma farklılık gösterir. Değer yargıları olarak adlandırılan bu farklılaşma sosyal düşünce ve davranış biçimlerinde iyi ve kötü nitelemesinin değişiklik göstermesiyle ilgilidir. Mesela İslam toplumlarında alkollü içkiler tüketmek kötü ahlaka dahilken Hristiyan toplumlarda

³¹⁰ Hamdi Mert, “Kutlu Doğum Haftası”, *Tercüman*, 13 Ekim 1989.

³¹¹ Mehmet Şahin, Şeref Göküş, “Şeyh Ahî Dâ’î Fütüvvetnâmesi’nde Ahlâkî Değerler”, *Turkish Studies – Comparative Religious Studies*, 15(2), 2020, s. 243.

³¹² Mustafa Aydın, “Gençliğin Dinî ve Ahlâkî Değerleri”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II- Tartışmalı İlmî Toplantı (18-20 Nisan 2003-Bursa)*, Ensar Neşriyat, Ed: Hayati Hökelekli, İstanbul, 2003, s. 244.

oldukça normal karşılanmaktadır. Ya da bazı ülkelerde yaşça büyük olan bireylere ismi ile hitap etmek olağan bir durumken, kimi yerlerde ise bir saygı göstergesi olarak ağabey, abla, amca, teyze gibi hitapların kullanılması kabul görmektedir. Bu nedenle iyi ve kötü evrensel değerleri ifade etse de, değer yargıları tartışmaya açık olup bireyden bireye dahi farklılık gösterebilen tikel bir niteliktedir. Kültür ve karakter çeşitliliği içerisinde başkalaşma özelliğine sahip yapısıyla değerler, değerlendirmeyi yapandan bağımsız tasavvur edilemez. Dünyanın neresinde ya da hangi zamanda yaşarsa yaşasın değerler çerçevesinde kendisini biçimlendiren insan, eylemleri yöneten değerlerden oluşturulmuş bir yapı içerisinde var olur.³¹³

Bütün ahlak yapılarında ötekinin menfaati üzerine de düşünme merkezdedir. Bencilliğin ve yalnızca şahsî çıkarlarını hesap etmenin ötesine geçmekle mükellef olan insan, diğerlerinin haklarını gözetmeli ve sağlıklı bir toplum oluşturmada üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmelidir. Tüm ahlakî yasalar itaat edilmesi talep edilen buyruklardır. İyi ve kötü evrensel anlamda dinin dışında değerlendirilse de tüm dinlerin kendi içinde, merkeze alınmış ahlakî öğretileri mevcuttur. Çünkü her dinde, inananlarını karakterize edebilme mekanizması haline gelmiş bir değerler sistemi mevcuttur ve mensuplarının davranış ölçüsü olarak işlev görmektedir.³¹⁴ Türkiye’de topluma nizam getiren ahlakî değerlerin kaynağının İslam dini olduğu söylenebilir. Ancak toplumun yapısının büsbütün İslam’ı yansıttığı ifade edilemez. Bu durum dinin temel referanslarından değil, çeşitli nedenlerle Kur’an ve sünnet anlayışının tam olarak içselleştirilememesinden kaynaklanmaktadır.³¹⁵ İslamî anlayışta kişi günahkâr olarak dünyaya gelmez ancak hem iyiye hem de kötüye meyledebilme potansiyeli ile doğar. Kişinin aldığı eğitim ve terbiye, edindiği tecrübeler, aile yapısı ve çevresel faktörler hangi yöne meyledebileceğini belirleyen faktörler arasındadır. Din eğitimi de bireyin özünde bulunan iyi potansiyelini açığa çıkarmada ve güzel ahlaka yönelmesinde önemli bir yere sahiptir.³¹⁶ İnsana bahşedilen özgür irade onun tercih edebilme şansı ile yaratıldığını göstermekte ve yanlış tercihlerden uzak durması için de din eğitimine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü seçim hakkı beraberinde ister istemez hata yapmayı da getirmekte ve bazı hatalar da büyük bedellere

³¹³ Eyüp Bekiryazıcı, Mehmet Dağ, “Toplumsal Birlikteliğin Güçlendirilmesinde Ahlâkî Değerlerin Önemi”, *Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi(Tartışmalı İlmî Toplantı/16-18 Ekim 2015)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, ss. 339-341.

³¹⁴ Fethi Kerim Kazanç, “Dinden Ahlaka Doğru: Ahlakî Değerlerin Teşekkülü ve Gerçekleştirilmesinde Dinin Yeri”, *Modern Çağda Ahlak-Sempozyum-(7-8 Mayıs 2010)*, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya, 2012, s. 94.

³¹⁵ İlyas Canikli, “Gençlerde Ahlakî Değerlerin İnşasında Hz. Peygamberin Örnekliğinin Yeri”, *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu (6-7-8 Ekim 2016)*, İkizler Matbaası, C.2, Ed: Hasan Barlak, Emrah Dindi, Tuna Kuzucan, Sinop, 2016, s. 606.

³¹⁶ Abdullah Akın, “Çocuklara Ahlâkî Değerleri Kazandırmada Din Eğitiminin Rolü”, *Eğitimde Gelecek Arayışları: Düinden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (16-18 Nisan 2015)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C.2, Bartın, 2015, s. 1255.

mal olmaktadır. Bu yönüyle insan mükemmel bir varlık olmanın yanında aynı zamanda kendi ile sınanan zayıf ve aciz bir varlıktır. Buradan hareketle insanın çevresini etkileyen ve etrafından etkilenen, tercihler yapan, zaman zaman etrafıyla çatışan ve uzlaşan yönleriyle kendisi ve toplum için faydalı ya da zararlı bir kimse olabileceği sonucuna ulaşılabilir. Bu nedenle bireylerin titizlikle yetiştirilmesi, her vesile ile iyiliğe olan meylinin ve kabiliyetinin beslenmesi, kötülükten sakınmayı ilke edinmesi toplumların barış, uyum ve mutluluk içinde yaşamasının temel etkenleri arasındadır.³¹⁷

Mert, ahlakî değerlerin toplumun inşasındaki yerinin bilincinde olan din adamlarından birisidir ve gazetelerde yayımlanan köşe yazılarında ele aldığı konular arasında ahlaki değerler ve sosyal yapının korunması geniş yer kaplar. Bireysel ve toplumsal tüm farklılıklara rağmen bütün insanların ortak dilinin iyilik olduğunu vurgulayan Mert, İslam'ın iyiliğe verdiği öneme hususiyetle değinmektedir:

"İslâmiyet "İyi-Niyet"e "HÜSN-Ü NİYET" demiş, niyeti "Amel" in ölçüsü saymıştır. Her iyi niyete "Ecir" koymuş, her iyilikte bu ecir 10'la katlamıştır. "EMR-İ BİL MA'RUF" iyilikle emirdir. "NEHY-İ ANİL MÜNKER" iyilikten uzaklaşmaya konulan engeldir. "İyiliği emir, kötülükten nehyeden'ler. "Felâh"a erenlerdir."İyi işler yapan", "aldanan" değildir. "Asr'a yemin" eden Allah, bunu âmirdir."Bir çirkinliği düzeltmek" iyiliğe yöneltmektir. "Kötülüklerin çoğalmasını önleyen iyiler, bizi Allah'ın felâketle cezalandırması"ndan koruyan iyilerdir. "İyilikte çıkar açanlar, açtığı iyilik yolunun sevabını kıyamete kadar alanlardır". "İyiliğe dalâlet edenler, iyiliği yapanın ecrine erenlerdir." "İyiliğe çağırınlar, kendilerine uyanların sevaplarını toptan kucaklayanlardır." "Bir hurmanın yarısı ile de olsa iyilik yapmak" emri, İslâmiyet'in insanlara kazandırmak istediği cihanşümül iyilik esprisidir. İnsanlık bu cihanşümül iyileşme, bütünleşme, dayanışma esprisini kavrayabilse idi, ne cihan boğazlaşmaları ortaya çıkar, ne "Hiroşima" cinneti yaşanırdı. Fakir zengin kavgalarının; dünya sulhunu tehdit -eden korkunç silâhlanma yarışının temelinde İslâmiyet'in iyilik çağrısını kavrayamayan bu gözü kapallılık vardır. Müslümanlık, onun için barışın te'minatıdır. Medine'de "Ensar"dan, "Muhâcirûn"a; "Muhâcirûn"dan "Ensar"a uzatılan iyilik eline insanlık bugün de muhtaçtır."³¹⁸

Mert'in iyiliğe ve iyiliğin İslam'daki yerine vurgu yapan ifadelerinde görüldüğü üzere, "amel" olarak adlandırılan, yapılan herhangi bir işin değer ölçüsünün iyi niyet olarak belirlendiği dikkat çekmektedir. Yukarıda izah edilen hususlar çerçevesinde konu değerlendirildiğinde, bu bakış açısının İslam'ın evrenselliğine delil getirileceği söylenebilir. Zira "hangi toplum ve hangi zamanda olursa olsun, ne iş yapılırsa yapılsın iyi niyet merkezinden hareket edildiği müddetçe o iş bir değerdir" şeklinde yaklaşmak kapsayıcılığın güzel bir örneğidir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de kesin olarak yasaklanan ameller bundan müstesnadır. Bunun dışında Mert'in ifade etmek için seçtiği bir diğer hususta "iyiliği

³¹⁷ Hamdi Kızıler, "Ahlakî Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi", *Millî Eğitim*, Y.43, S.204, 2014, ss. 5-6.

³¹⁸ Hamdi Mert, "İyilik, Yüzyılların Eskitemediği Kutsal Bir Hazinedir...", *Tercüman*, 5 Kasım 1982.

emretmek ve kötülükten sakındırmak” hususudur. İslam’ın sosyal nizamı sağlamak noktasında bireye yüklediği sorumluluklar arasında yer alan bu ilke, toplumun ifsada uğramasını engellemede ve ıslah olmasında dikkate şayan bir ilkedir. Mert, bu ilke ile hareket edip düzene giren toplumların Allah’ın felaketle cezalandırmasından kurtuluşa ereceklerini ve bir iyiliği yayanın o ameli sürdürenlerin sevaplarından da alacağını belirterek, konunun ilahi boyutuna da vurgu yapmaktadır. Ardından yarım hurma ile ikram etmek kadar basit iyiliklerin dahi küçümsenmemesi, misalin iyi kavranmasının cihana yayılacak bir barış eyleminin başlangıç noktası olduğuna dikkat çeken Mert, İslam’ın iyilik çağrısının cihana barış ve uyum getirecek niteliğine değinmekte ve dünyanın İslam’ın iyilik anlayışına ne kadar muhtaç olduğunun altını çizmektedir. Türk milletinin tarihi ise vakıflar, hayır kurumları ve halka hizmet müesseseleri olan aşevleri, bakımevleri ve yetimhaneler gibi pek çok yardımlaşma ve dayanışma müessesesiyle doludur. Hiçbir millette emsali görülmeyecek incelikte fakir kızların çeyizinden yaralı, hasta hayvanların tedavisine kadar oldukça hassas hayırseverlik örnekleri bu milletin tarihinde mevcuttur.³¹⁹

Mert, birey olmasına rağmen insanların toplu olarak yaşaması gerektiğine değindiği bir yazısında ise sosyal yaşamın gerektirdiği kuralların ahlâk kaideleri olduğunu belirtmektedir. Zira ancak birbirini seven, karşılıklı hoşgörü içerisinde bulunan, işlerinde ve sözlerinde doğruluktan ayrılmayan cemiyetlerin sahip oldukları bu iyi ahlak sayesinde ayakta kalabildiklerine dikkat çekmektedir. Çünkü ahlâk prensipleri pratik hayatın içindedir, hatta düzenli ve uyumlu yaşamın ta kendisidir. Mert, *“Ahlâkın güzelleşmesi için en ciddi müeyyideleri koyan; güzel davranışlara en büyük ecir ve mükâfatı getiren sistem İslâmiyet olmuştur.”* düşüncesini savunmaktadır ve güzel ahlak ve takva sahibi olanların cennete nail olacaklarını ifade ederek bu iddiasını desteklemektedir.³²⁰ Mert, makbul bir ahlakın İslamî esaslara uygun olması gerektiğini belirtmekte, temeli olmayan bir binanın ayakta duramayacağı gibi İslam’a ve imana dayanmayan ahlakın da bir müddet sonra çökeceğini ifade etmektedir. Ahlakî yapının akla dayandırılması halinde ise hata payının çok yüksek olacağını ve sürekliliğin sağlanamayacağını savunan Mert, beşerin düşüncesinden ziyade ancak Allah’ın vahiy ettiği kadim bilgiye dayanan bir ahlakın asırlar boyunca uygulanabileceğine dikkat çekmektedir.³²¹

Ahlakı genel çerçevede değerlendirdiği yazılarının yanında Mert’in konu konu güzel ahlakla ilgili köşe yazılarının olduğu da görülmektedir. Mesela insanlara hizmet etmenin İslam’ın emri olduğunu izah eden başlı başına bir yazısı da mevcuttur. İhtiyaç halinde

³¹⁹ Hamdi Mert, “Hayır Yapmak, Hayır Bırakmak”, *Tercüman*, 16 Kasım 1984.

³²⁰ Hamdi Mert, “İslamiyet Güzel Ahlaktır”, *Tercüman*, 4 Mart 1983.

³²¹ Hamdi Mert, “Güzel Ahlak”, *Tercüman*, 24 Haziran 1983.

başkalarına yardım edebilmenin, onlardan gelen cefalara katlanmanın, güler yüz ve tatlı dil sayesinde etrafındakilerin gönlünü alarak kırgınlıkların ve dargınlıkların sürüp gitmesini önlemenin olgun bir kimseye ait olabilecek nitelikler olduğunu belirten Mert, İnsanî hizmetin en geniş ölçüsünü empati ve diğerkamlik ekseninde çizmiştir:

“İnsanlar toplu yaşayan varlıklardır. Toplum içerisinde ihtiyaçlar, tutkular, istekler farklıdır. Milyonlarca insan içerisinde hiç kimse birbirine benzer yaratılmamıştır. İsteklerin farklılığı, menfaatlerin çatışması, toplu yaşamının kaçınılmaz gereğidir. İnsanın bu menfaat farklılığı içerisinde çevresine başkalarını düşünerek bakması topluma bir hizmet olacaktır. Herkesin "ben!" dediği yerde, "ben" de benlik de kalmaz, insanı diğer yaratıklardan ayıran aklı ve vicdanıdır. Aklı ve vicdanı ile yaşayabilenler, çevrelerine iyilik saçanlardır.”³²²

İfadeleriyle kişiler adedince farklılığın mevcudiyetinin doğurabileceği sıkıntılara karşı bireyde sosyal bir varlık olma bilincini ön plana çıkarmış, egoist nefsi geriye iterek insanları aklını kullanmaya ve vicdanla hareket etmeye davet etmiştir. Müslüman’ın insani ilişkileri iyi, geçimli ve örnek bir birey olması gerektiğini belirten Mert, tatlı dil ve güler yüzün düşmanlıkları sona erdireceğinin altını çizmekte, bunun aynı zamanda günahları döken bir ibadet olduğuna da dikkat çekmektedir.³²³

İnsanî ilişkilerin bir bölümü de aynı muhitte yaşayan insanlar yani komşular arasında cereyan etmektedir. Önemli bir içtimai hadise olan komşuluk, sosyal seviyenin bir cüzüdür. Beraber yaşanan apartman, köy ya da mahalle de vuku bulan tüm hadiseler oranın bütün sakinlerini etkilemektedir. Zaruri olarak bir arada yaşayan bu zümre bir diğerinin kul hakkından mesul olduğu için İslamiyet’te de komşuluk hakkı üzerinde durulan bir sorumluluktur. Bu nedenle Mert, komşuluk ilişkilerinin karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve sıkıntılara da ortak olma şeklinde gerçekleşmesi gerektiğinin altını çizmekte; çatışma, rekabet ve kavgalardan uzak durulmasının icabına da vurgu yapmaktadır. Çeşitli hadis ve rivayetlerle İslam’da komşuluğa verilen önemi açıklayan Mert, bir kimsenin şerrinden komşularının emin olmadığı kimsenin mümin olamayacağı hadisini de aktarmaktadır. Bu demektir ki Hz. Peygamber komşuluk ilişkilerine ve geçimli bir kimse olmaya özel bir ehemmiyet vermektedir.³²⁴ Gerçekten de yaşadığı muhitte barış ve huzur ortamını sağlama bilinci ferdi olarak bireylerde yerleşirse, mahalle mahalle bütün memlekette sağlıklı bir sosyal yaşam kurulabilir.

Toplumsal inşasında adaletle hükmetmenin önemini muhtelif yazılarında dile getiren Mert, adaletin amacının dengeleri güzel sağlayarak, “toplum için kişiyi, kişi için toplumu feda

³²² Hamdi Mert, “İnsana Hizmet İslamiyet’in Emridir”, *Tercüman*, 18 Şubat 1983.

³²³ Hamdi Mert, “Müslüman Güler Yüzlü, Tatlı Sözlü Olmalıdır”, *Tercüman*, 22 Temmuz 1983.

³²⁴ Hamdi Mert, “Komşuluk Öldü mü?”, *Tercüman*, 19 Nisan 1985.

etmemek” olduğunu belirtmektedir. Mert, bir yerde adaletin tesis edilmemesinin neticesinde; suçsuz insanların korktuğunu ve zaman içinde iç sürtüşmeler sonucu memleketlerin yaşanmaz hale geldiğini ya da yok olup gittiğini ifade etmektedir. Adalet konusunda ise; suçlu hususunda gerek nefsimiz, gerek sevdiklerimiz hakkında gerçekleşsin veya yanlış yapan ister zayıf, ister makam ve mevki sahibi güçlü bir kimse olsun, isterse de devlet görevlisi olsun yine de hiç bir imtiyaza yer verilmemesini ve haktan ayrılmamayı vurgulamaktadır. Çünkü kişiye görelilik taşıyan yada sürekli olmayan bir adalet sistemi, hiç olmamak algısına dönüşmektedir. Üstelik adalet yalnızca devleti ve yargı sistemlerini ilgilendiren bir hususta değildir ve bireylerin kendi vicdanları içerisinde ölçüp tartıp doğru karar vermelerine yardımcı olan bir muhasebe sistemi olarak da işlem görmelidir. Mert, kendi dışındakilerin hatta farklı görüşte olanların dahi haklarını gözetmenin, olgunlaşmış bir karaktere delalet ettiğini dile getirmektedir.³²⁵

Bir de içtimai adalet meselesi vardır ki, ilahi ve beşeri bütün iktisadi sistemlerin hedefidir. Mert, beşeri sistemlerin klasik haklar arasında pek yer vermediklerini ancak çağdaş iktisadi sistemler içerisinde zikredildiğini ifade ettiği içtimai adaletin asıl teminatını İslamiyet’te bulduğunun altını çizmektedir. İnsana çalıştığının karşılığı olarak mülkiyet elde etme hakkı veren İslam, kaynakta ve tasarrufta meşruiyet sınırı ile toplumsal bir ahlak normunu uygulamaya koymuştur. Şöyle ki; bu yaklaşıma göre tabiat malları Allah’ın mülkü olduğu için toplumun fertleri adil bir biçimde ondan yararlanma hakkında sahiptir. Bu nedenle fertler mülkiyetlerini toplumun aleyhine kullanamadıkları gibi, zekat, fitre, kefarete gibi mali sistemlerle, kaynak ve ona bağlı edinilen servet üzerinden topluma hakkını iade etmek sorumluluğuna sahiptirler. Yani toplumda içtimai adalet zenginin insafına bırakılmamış, İslamî iktisat anlayışında malın zenginden fakire aktarılması prensibi konulmuştur. Fakir kimselerin ihtiyacından kan bağı ve komşulukla yakın çevreden uzağa tüm cemiyet yükümlüdür. Mert, çok hassas bir ahlaki denge oluşturan bu sistemi bir köşe yazısı ile kitlelere izah etmiştir.³²⁶

Gerçek teminatını İslam’da bulan bir diğer ahlakî hususta kadın hakları meselesidir. Mert, kadına İslam’dan evvelki devirlerde ikinci sınıf bir varlık gibi bakıldığı hususuna dikkat çekmiş; hatta Çin, Roma, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde, Hint, Yahudi ve Hristiyan anlayışlarında kadının itibarsız ve oldukça kötü bir konumda görüldüğüne değinmiştir. Tüm bu anlayışlar ötesine geçerek kadına insan olarak değer veren, bireysel haklar olan miras, eşitlik, mülkiyet ve öğrenme gibi haklarını kadına iade edenin İslamiyet olduğunun altını

³²⁵ Hamdi Mert, “Adalet Evrensel Bir Değer”, *Ayyıldız*, 25 Aralık 1999; “Adalet Toplumun Temelidir”, *Tercüman*, 28 Ağustos 1982.

³²⁶ Hamdi Mert, “İslamiyet, Sosyal Adaleti Teminat Altına Almıştır”, *Tercüman*, 3 Aralık 1982.

çizen Mert, kadının utanılacak bir canlı olmayıp ilk iman eden, ilk şehit olan Müslümanların hanım olması münasebetiyle şerefli bir varlık olduğunu özellikle vurgulamıştır. Çeşitli ayetler ve hadis örnekleriyle İslam'ın kadına verdiği ehemmiyeti okuyucusuna aktaran Mert, 14 asır evvel Hz Muhammed'le birlikte kadın hakları hususunda hanımlara gerçek değerlerin ve itibarlarının verildiğini ve hanımların İslam'la elde ettiği haklar seviyesine henüz beşeri sistemlerin ulaşamadığını savunmuştur.³²⁷

Toplumsal ahlakta önemli bir yere sahip olan işçi ve işverenin haklarının korunması da İslamiyet'te teminat altına alınmıştır. İhtimai yaşamda kalkınma ve yaşamın devamı için çeşitli meslek dalları bulunmakta ve emekten sermayeye, sermayeden de emeğe dengeleri korunmaktadır. Tüm çalışma alanları ayrı bir ehemmiyete sahip bulunup, birinin varlığı bir diğerinin mevcudiyetine bağlıdır ve bu muhtaçlık aynı şekilde işçi ve işveren arasında da cereyan etmektedir. Mert, İslam'ın, iki tarafa da tanıdığı haklarla, birini diğerine tercih etmeden işçi ve işveren hukukunu dengede tuttuğunu ifade etmektedir. İşveren hükmü altında çalışan kimseye zulmetmemek, gücü nispetinde görevler vermek, ücretini eksiksiz bir biçimde ve tam vaktinde vermekle mükelleftir. Buna mukabil işçi ise vazifeli olduğu işte ve işverenine karşı dürüst davranmalı, görevini kötüye kullanmamalı, ihtimam göstermeli ve dikkatini yaptığı işe vermelidir. Mert yazısında, Hz. Muhammed'in ortaya koyduğu, kişinin herkese hakkını verip, kendisinin olmayanın peşine düşmemesi prensibinin önemine değinmektedir.³²⁸

Toplumun ahlakî yapısının korunabilmesi ve sosyal hayatın yaşanabilirliğinin muhafaza edilebilmesi için üzerinde durulması gereken başlıca meselelerden biri de, hiçbir hususta zulme meydan vermemek ve zalimden hakkını alıncaya dek mazlumla beraber hareket etmektir. Bu esasında insan yaşamının asgari teminatıdır. Mert, her bireye hakkını iade ederek adil yaşamı düzen haline getiren “insan hakları”nın da gerçek teminatını İslam'da bulduğunu ifade etmektedir. Mesela haklı bir nedene dayanmaksızın can almak İslam'da büyük günahlardan sayılmış, böylece insan yaşamı kutsal bir hüviyete bürünmüştür. Kanunlar karşısında bütün insanların eşit muamele görebilmesinin tedbirleri alınıp bütün imtiyazların kaldırılmasıyla eşitlik haklarını sağlayan da İslam'dır. Ayrıca İslam'da şahıs özgürlükleri, eğitim-öğretim hakkı, düşünce özgürlüğü, mülkiyet hakkı, içtimai sigorta hakkı gibi hususlarla hürriyet hakları da teminat altına alınmıştır.³²⁹

³²⁷ Hamdi Mert, “Kadın Hakları, İlk ve Gerçek Teminatını İslamiyet'te Bulmuştur”, *Tercüman*, 28 Ocak 1983.

³²⁸ Hamdi Mert, “İslamiyet, İşçi ve İşveren Haklarını Teminat Altına Almıştır”, *Tercüman*, 4 Şubat 1983; Hamdi Mert, “Çalışma Barışı”, *Tercüman*, 6 Nisan 1984.

³²⁹ Hamdi Mert, “İnsan Hakları, Gerçek Teminatını İslamiyet'te Bulmuştur”, *Tercüman*, 26 Kasım 1982.

Mert, insanların gerek din görevlisi gerek öğretmen gerekse gazeteci hangi çalışma alanından olursa olsun bir iç disipline sahip olup işini dürüstlükle yapmasını meslek ahlakı olarak adlandırmakta ve bu meziyetleri herkes için gerekli görmektedir. Bir kimse kendi işinin icabını hakkını vere vere yerine getirirse, görevinde diğerkâmlık ve fedakarlığı merkeze alırsa o kimsenin meslek sahibi bir kimse olduğuna hükmetmektedir. Caminin her yerini temizlemekte titiz, cemaatin hastasına sağına koşup, dargınlarını barıştıran, Cuma günlerini ve bayramları dayanışma gününe dönüştüren bir müezzin-kayyım, öğrencilerinin her halleriyle ebeveyni gibi ilgilenip, onlarla duygusal bağ kuran bir öğretmen, idealleri uğruna kamuoyu oluşturmak için haberi çarpıtmayan, basın ahlakını koruyarak dürüstlük içerisinde yayın yapan bir gazeteci Mert'in verdiği meslek ahlakı örnekleri arasındadır.³³⁰ Mert, bilhassa ticaret ahlakının üzerinde durmakta, bunun incelenmesiyle devletin sosyal güçlülüğünün derecesinin anlaşılabilceğine vurgu yapmaktadır. Zira bütün insanların ortak paydası durumunda olan ticarete takınılan tavırlar sosyal ahlak seviyesini gözler önüne sermektedir. *“Kişi ne zaman sosyal şuura ulaşır ve vicdanının sesini dinlerse, kanunlar o zaman yürürlüktedir.”* diyen Mert, kanunların kitaplarda kalmaması için insanların güçlü ahlak şuuru ile yetiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Zira kötülük fayda sağlamaz, iyilik ise tarih boyunca değer görmüş, yalnızca erdemli kimselerde bulunan kutsal bir hazinedir. Cennet gibi huzurlu bir ülkenin zor tedbirler, kolluk kuvvetleri ve kanunlarla değil; dürüst insanlar yetiştirmekle sağlanabileceğinin altını çizen Mert, Türk milletinin örflerinin doğruluk üzerine bina edildiğini, millî tarihin bu konuda sayısız örneklerle dolu olduğunu ifade etmekte, yeni nesillerde bu şuurun aşılmasını ve yaygınlaştırılmasını da herkesin görevi olarak nitelendirmektedir.³³¹

Mert, İslam'ın emirleri arasında bulunan ölçülü olmak konusuna da değinmiş, insanın her alanda dengeyi sağlaması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre bireyin huzurlu bir yaşam sürebilmesi için ruhen ve bedenlen dengeyi sağlaması, kendini tanınması, otokontrol sağlayarak davranışlarını muhasebe edebilmesi ve her alanda ahlaklı olması icap etmektedir. Bahsedilen hususların sağlanabilmesi için de maddi ve manevi tüm kaynakların ölçülü bir biçimde harcanması gerektiğini savunan Mert, her şeyin yerli yerinde ve yeterince kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Aynı bağlamda tüketen toplum olmayı aşip üreten toplum olmak durumuna geçilmeli ve israftan da mümkün mertebe kaçınılmalıdır. Bu bağlamda israfın çerçevesini oldukça geniş tutan Mert:

³³⁰ Hamdi Mert, “Meslek Ahlakı”, *Tercüman*, 8 Kasım 1985.

³³¹ Hamdi Mert, “Ticaret Ahlakı”, *Tercüman*, 27 Ağustos 1982.

“Kendini kontrol etme” terbiyesi vermeyen eğitim israftır... Değerlendirilmeyen zaman, değerlendirilmeyen kaynak, değerlendirilmeyen imkân, değerlendirilmeyen hayat israf edilmiştir... Madde israfı, kaynak israfı, zaman israfı, imkân israfı bizi dışarıya muhtaç bir toplum haline getirmiştir. Okulları, işyerleri, fabrikaları, kısaca bütün maddi imkânları, manevi kaynakları iyi değerlendirilmeyen toplum kendine yeten bir toplum değil, başkasına muhtaç bir toplumdur... Ölçsüzlüklerden, israftan kaçınmak, imkân ve kaynaklarımızı iyi değerlendirmek; tutumlu ve ölçülü yaşamak, dinimizin emridir.”³³²

İfadelerinden de anlaşılacağı üzere israf üzerine oldukça hassas ve ince bir hesap yapmaktadır. Mert, yalnızca kitaplardaki bilgileri ezberleten ve bunun üzerine sınav yapan bir eğitim sisteminin eleştirisi gibi görünen bakış açısında oldukça hassas bir noktaya parmak basmış, eğitimin bireyin otokontrol sistemini geliştirmemesini yani karakter edindirmede pasif kalmasını israf bir eğitim olarak nitelendirmiştir. Bu husus yalnızca bilişsel öğrenmeler seviyesindeki, uygulama yönünden eksik kalmış din eğitimi için de aynı şekilde değerlendirilmelidir. Zira amel edilmeyen her bilgi fuzulidir. Bununla birlikte “*değerlendirilmeyen bir hayat israftır*” cümlesi de dikkate şayandır. Zira insanın kendisine, ailesine topluma, içinde yaşadığı dünyaya ve Allah’a karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukları vardır. Bunların ihmali ile geçen ve gelişi güzel yaşanmış bir hayat ta telef edilmiş bir insan ömrü demektir.

İsrafın bir diğer boyutu olan “yiyecek maddelerinin israfı” konusunu Dünya Gıda Günü vesilesiyle ele alan Mert, Dünya nüfusunun ¼’ünün açlık ya da dengesiz beslenme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu vurgulamakta, oysa gelişmiş ülkelerde telef edilen besinlerle açlığa bağlı ölümlerin önlenebileceğine dikkat çekmektedir. Hz. Peygamberin bolluk zamanlarında bile israf etmemeyi misallendirdiği akarsu kenarında dahi suyu ölçülü kullanmakla ilgili hadisini zikreden Mert, bu şekilde davranmanın azı çok, çoğu da bereketli kılacağına altını çizmektedir. Açlığın önlenmesini sağlayan bir diğer önemli hususta paylaşmaktır. Zekat, fitre, kurban, kefarete ve fidye gibi çeşitli vesilelerle insanların yardımlaşmasının önemine değinen Mert, Ensar ve Muhacir arasında Medine’de vuku bulan dayanışma örneğinin dünyada bir benzerinin daha olmadığına vurgu yapmaktadır.³³³ Görüldüğü üzere Mert bir din adamı olmasının da getirdiği bilgi birikimiyle sağlıklı bir toplumun inşasında ahlakın hangi boyutu olursa olsun çaresini İslam dininde bulmakta ve ortaya koymaktadır. Bu konuda öneme haiz bir diğer hususta üretimde verim, tüketimde tasarruf meselesidir. Mert Türk halkının elindeki nimetlerin kadrini ve kıymetini bilerek, zamanını ve imkanlarını iyi değerlendirmesi gerektiğinin altını çizmekte, toprağı, iklimi ve

³³² Hamdi Mert, “Tutumlu Yaşamak Dinimizin Emridir”, *Tercüman*, 10 Eylül 1982.

³³³ Hamdi Mert, “Açlık İnsanlığı Tehdit Ederken Elimizdeki Nimetlerin Değerini Biliyor Muyuz?”, *Tercüman*, 15 Ekim 1982; Hamdi Mert, “Açlık İsrafın Vebali Mi?”, *Tercüman*, 18 Ekim 1985.

ziraati akıllıca kullanarak boşa gitmesinin önlenmesi gerektiğine değinmektedir.³³⁴ Günümüzde köylü insanların geçmişte yaptığının aksine, pek çok ihtiyacını kendi üretmediğini satın alır hale geldiğini eleştiren Mert, muhafaza edilmesi gereken çalışma ve üretme azminin yerini hazır alma ve borçlanmaya bırakmasını kınamakta, varlık sahibi olmanın üretim ve tutumluluk sayesinde gerçekleşeceğine değinmektedir.³³⁵

Muhtelif yazılarında kötü ahlak örneklerine de yer veren Mert, hafif içki olarak adlandırılan biranın meşrubat olarak algılanmasını eleştirmiş, bunun Türkiye’de ağır alkollü içkilerin kullanımını arttırdığını ifade etmiştir. Bunun yanında uyuşturucu kullanımının ve gösterişli tuzaklarla gençlerin kumara alıştırılmasından duyduğu tedirginliği anlatan Mert, Devlet’in Yeşilay’ın aktif ve dinamik bir biçimde faaliyetlerini yürütmesini desteklemesi gerektiğini belirtmektedir.³³⁶ Ayrıca fuhuşun toplumda yayıldığına, her geçen gün artmaya devam ettiğine ve aile yapısını tehdit eder hale geldiğine değinen Mert, ahlaki çöküntünün önüne geçmede gereken mücadelenin verilmesinin ve basın yayın organlarının gayr-i ahlaki davranışları desteklememesi gerektiğinin altını çizmektedir. Fahiş ve fahişelerin yaptığı kötü fiili utanmadan anlatması, fuhuşun toplumda yaygınlaşmasına ve salgın hastalıkların çoğalmasına neden olmuş, AIDS cemiyetleri tehdit eder hale gelmiştir. Basının gayri ahlaki müstehcen yayınlarla ahlak tahribatına çanak tutmasından yakınan Mert:³³⁷

“Her milletin kendine mahsus değer hükümleri, terbiye metotları, sosyal müessiriyetleri olabilir... O yargılar bir yana... Türk milleti bin yıldan bu yana hangi kıymet hükümleri ile terbiye edilmiştir? "Devlete isyan", "topluma tepki", "rüşvet" ve çeşitleri derken “o da gidince hiçbir şeyin kalmayacağı” en son değeri de kaybetme noktasına gelmişsek, doğrusu "aydın - tutucu", "ilerici-gerici", "iktidar-muhalefet" sürtüşmelerini bırakıp "milli-resmî" tedbirler almanın zamanı gelmiş demektir. Şunun için: Sosyal olaylar kolayca yönlendirilemezler... Bir sosyal disiplin, milli bünyede yüzyıllar içerisinde oluşur, kazanılır... Yüzyılların emekleriyle kazanılan o disiplini, millî değeri kaybederseniz, tedavi için yeniden yüzyıllar, bin yıllar beklemek zorunda kalırsınız. Bizim, tarihin derinliklerinden kopup gelen milli normlarımız var. İslâmiyet Öncesinden başlayan, İslâmiyet’le gelişip güçlenen sosyal değerler, içtimâî bağlar... Özellikle son yüzyıl içerisinde, bize mahsus bu mili değerlere savaş açmış gibiyiz. Sinemalarımızla, tiyatro ve temsillerimizle, her türlü basın-yayın imkânlarımızla... Müstehcen sınırını çoktan aşmış terbiyesiz yayınları okurken, seyrederken ebeveynlerin kız ve erkek evlâtlarının yüzlerine bakacak halleri kalmadı.”³³⁸

Cümleleriyle topluma sirayet eden ahlaki çöküntünün boyutlarını gözler önüne seren Mert, devlet makamlarınca milli ve de resmi tedbirlerin alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

³³⁴ Hamdi Mert, “Elimizdeki Nimetlerin Kıymetini Bilmeliyiz”, *Tercüman*, 12 Ekim 1984.

³³⁵ Hamdi Mert, “Varlık, İsraf, Tutumluluk”, *Tercüman*, 30 Kasım 1984.

³³⁶ Hamdi Mert, “Üç Tuzak: Alkol-Uyuşturucu-Kumar”, *Diyanet Dergi*, S.15, Mart 1992, ss. 4-5.

³³⁷ Hamdi Mert, “AİDS ve Binbir İbret”, *Ortadoğu*, 4 Aralık 1998.

³³⁸ Hamdi Mert, “Fuhuş Tırmandı”, *Tercüman*, 10 Ocak 1986.

Toplum içerisinde içtimai bağlara ve bireysel insan ilişkilerine darbe yapabilecek bir diğer ahlaki çöküntü örneği de iftiradır. Mert iftirayı, kendisine güveni olmayan ve bu nedenle intikam isteğini meşru yollarla elde edemeyen, manevi mesuliyet duygusu gelişmemiş kimselerde kişilerde görülebilen bir hastalık olarak değerlendirmektedir. İlgili kimseler şeran yasak ve kanunen suç olduğunu bile bile bu fiili işlediklerinden dolayı, Mert onları din ve devlete karşı saygı eksikliği olan kimseler olarak değerlendirmektedir. Yalanın yalanı ve iftiranın da iftirayı davet etmesi sebebiyle müfteri çoğaldıkça kul hakkı olan bu husus içtimai bir hastalık haline gelmektedir. İftiraya başvuran kimseleri dünyalık adamlar diye tanımlayan fakat yine de dünyada da ahirette de yüzü gülmeyecek kimseler olarak vasıflandıran Mert, ayrıca onların içindeki fitneden kurtulamayan, kılıktan kılığa giren, sinsi ikiyüzlü, huzursuz ve yalnız tipler şeklinde tanımlamaktadır. *“Birçok hukuk sistemi "iftira "yı "insanlık şerefine karşı işlenen suçlar"dan saymıştır. İtibar ve şeref o kadar ince, nezih bir perdedir ki kolayca zedelenir. İftiranın "tutmasa da iz bırakması" bundandır. Bu sebeple iftira bir “insanlık suçu”dur.”*³³⁹ Şeklindeki çıkarımlarıyla Mert, şahısların itibarlarına gölge düşürücü bu fiili iftira atanın karakterini de şekillendiren bir insanlık suçu olarak tespit etmektedir.

Kötü ahlakın pek çok örneği mevcuttur, toplumdan ve bireyden temizlenmesi icap etmektedir; fakat insan olarak yaratılmış varlık türünün de kusursuz, hatasız olması mümkün değildir. Önemli olan hatadan acilen dönüp tövbe etmek, kul hakları için de muhatapla helalleşmektir. Devamlı yapıcı ve düzeltici bir üslup içinde yaşam sürülmediği müddetçe toplumda kırgınlıklar artar, kavga ve gruplaşmalar çoğalır, yanlış anlaşılmaların doğrusu izah edilmediği için problemler birikir, çoğalır ve içinden çıkılmaz hale gelir. Bu nedenle hatadan dönmek basit bir bireysel eylem değil, toplumu ıslah edici büyük bir fazilettir. Hatadan acilen dönmenin Allah’ın emri olduğunun altını çizen Mert, insanın tüm amelinin Allah’ın huzurunda boynuna asılacağını hatırlatmakta, ya idam gömleği ya da beraat fermanına dönüşecek bu ameller hakkında mesuliyet bilincine sahip tüm iman sahiplerinin düşünmesi gerektiğine değinmektedir. O, Müslüman’ın vazifesini şu şekilde izah etmektedir:

“İyi yetişmiş insan, daima geniş görüşlü, geniş ufuklu, müsamahalı, anlayışlı, affedici insandır. Medenî olmanın da gerçek medeniyet demek olan Müslüman olmanın da en önemli şartı bu vasıflardır. Öfkesine, inadına uymak "her" kişinin işidir. Öfkesini, inadını, nefsini yenmek ise "er" kişinin... Pehlivan sadece başkalarını yenen değil, asıl er, asıl pehlivan, öfkesini, inadını yenen, nefsini mağlup edendir. Sonradan pişman olunacak işi yapmamak. Bir sehiv, bir hata, bir hesapsız iş yapmışsa derhal "ale'l fevr" o hatadan dönmek... Sahibine "acz" değil, fazilet kazandırır. Aklın ve imanın icabı budur.”³⁴⁰

³³⁹ Hamdi Mert, “Müfterinin Anatomisi”, *Tercüman*, 13 Temmuz 1984.

³⁴⁰ Hamdi Mert, “Hatadan Dönmek Fazilettir”, *Tercüman*, 26 Nisan 1985.

Mert'in bakış açısından bir Müslüman'ı yürüten bir hoşgörü örneği gibi gördüğü söylenebilir. Ona göre medeni bir insan, iyi bir Müslüman öfkesini yenebilmeli, nedamet duyacağı işlerden kaçınmaya çalışmalı ve eğer bir hataya düşmüşse aklının ve imanının icab ettiği şekilde o yanlışından derhal dönmelidir. Toplumun bütün bireylerine bu bilincin kazandırılabilmesi için kaliteli bir din eğitimi şarttır ve bu bilinç içtimai yaşamın kurtuluşudur denilebilir.

Mert'e göre; bir cemiyette birbirini hazmedemeyen insanların çoğalması, kişiler arasında güvensizliğin, ihanetin, şüpheciliğin artması, iletişimde ve yorumlamada dar görüşlülük ile peşin fikirliliğin hakim olması, kısacası toplumun can damarlarına yayılmış bir ahlaki çöküntü eğitim ve terbiye sisteminin bozulduğunun işaretidir. O, eğer insan iyi ve kaliteli bir şekilde yetiştirilirse; ufku geniş, görüşleri değerli, müsamahalı davranışlar sergileyen, anlayış ve merhamet sahibi olma gibi gerçek anlamda medeni olmanın vasıflarını taşır. Bir insan olarak yapıcı ve iyi niyetli tavırları benimsemek esasında İslam'ın emridir. Hamdi Mert eski terbiye ve talim derslerinde klasik derslerin okutulmasından sonra insan ilişkilerinde olumlu tutum ve davranışlar ve iletişim metotları üzerine derslerin verildiğini beyan etmekte, bugün ilgili eğitimin verilmemesinin neticesinde toplum hayatında davranış bozukluklarının hakim olduğunun altını çizmektedir. O, "*Müsbet insan*" yetiştirmek, her terbiye sisteminin görevidir. Cemiyeti onarmak için yola çıkanlar, yapıcı insan yetiştirmeye çalışmalıdırlar. İşi içtimai yapıyı tahkim etmek olan herkes, öğretmen, din adamı, yönetici... buna mecburdur."³⁴¹ ifadelerinde bulunarak istenen ahlaki özelliklere sahip kimselerin ancak eğitimcilerin, din eğitimcilerinin ve yöneticilerin gayret ve çabaları neticesinde yetişebileceğini vurgulamaktadır.

³⁴¹ Hamdi Mert, "Yapıcı Olmak", *Tercüman*, 27 Nisan 1984.

SONUÇ

Hamdi Mert, 1942 yılında dünyaya gelmesinin bir neticesi olarak; tek partili dönemden çok partili döneme geçişe tanıklık etmiş, Türkiye’de din eğitimi verilmeyen yılların halk üzerindeki tesirini görmüş, din eğitiminin milli eğitimde yeniden verilmeye başlaması ve içinden geçtiği süreçleri an be an yaşamıştır. O, ayrıca 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 darbelerine tanıklık etmiş, bütün bu dönemler hakkında yaşayarak, gözlemleyerek, değerlendirerek ve analiz ederek derin tecrübî bilgiye sahip olmuş bir kimsedir. Din ve devlet hassasiyetiyle hayatını inşa eden, vatan savunmasında yara almış bir gazinin oğludur. Babası içinde büyüttüğü bu iki sevdayı oğlu Mert’e de nakşetmiş, onun kabiliyetlerinin denk düştüğüne kanaat ederek 4-5 yaşlarından itibaren oğlunu ehil bir din adamı olarak yetiştirmeye gayret göstermiştir. Dolayısıyla onun karakteri henüz çocuk olduğu yaşlardan itibaren bu değerler üzerine şekillenmiş, yanlış algılara düşmemesi ve hatalı yollarda oyalanarak vakit kaybetmemesi için büyükleri, üzerine titizlikle eğilmişlerdir. Ahmet Ağa, Mert’i yetiştirirken onun ilimde derinleşmesini önemsemekle kalmamış, küçük yaşlarında dahi ona itibar göstererek saygın bir şahsiyete sahip olmasının temelini atmıştır. Ayrıca O, oğlunun yatkın olduğuna inandığı dini kimliğini benimsemesine ve hayatının her alanında bu kimlikle hareket etmesine, baba desteği, irfanı ve gayretiyle katkıda bulunmuştur. Okul çağıyla birlikte Ahmet Ağa, oğlunun öğretmenleriyle iletişime geçerek, o günün şartlarına göre ileri olan bir metotla, öğrenci merkezli bir anlayışla Mert’in eğitilmesini sağlamış, bu irtibatını ve alakasını üniversite yıllarına kadar sürdürmüştür. Onun yetişmesinde mesleğinin hakkını verebilmek için ter döken, idealist ve kabiliyetli hocalarının emeği de oldukça büyüktür. Derdi dini ve vatani olan, bu uğurda aynı hassasiyete sahip nesiller yetiştirmek için canla başla gayret gösteren öğretmenler sayesinde Mert, bir değer olarak devlete kazandırılmıştır. Henüz ortaokul yıllarında iken boş vakitlerini oyun ve eğlence ile geçirmek yerine, kitap okuyarak değerlendirmeyi tercih etmiş, devamlı ilmi birikimini arttırmış, kendisini geliştirmiştir. Hitabet ve yazı yeteneği oldukça kuvvetli olan Mert’in ilk yazısı ortaokul yıllarında yerel bir gazetede yayınlanmış, böylece O, basın- yayın hayatına da ilk adımı atmıştır. Mert, dinin aslı ve esası olan Kur’an ve sünnete dayalı bir dini anlayışı benimsemiş, batıl inançlarla ve çarpık dini yaklaşımlarla daima mücadele içerisinde bulunmuştur. Mert, Türkiye’de yeni açılan İmam-Hatip okuluna daha sonra da İstanbul Yüksek İslam Enstitüsüne devam etmiş, din eğitimi veren bu iki kurumun ilk öğrencileri arasında yer almıştır. Yüksek İslam Enstitüsü’nde topluma mal olmuş büyük alimlerden dersler almış, ilmi ve ahlaki derinliğini bu sayede genişletmiştir.

Mert, ikinci bir üniversite olarak hukuk fakültesini bitirerek donanımını arttırmış, bu sayede kendisine Diyanet'in kapıları açılmış, öğretmen olarak başladığı mesleki yaşamından avukatlığa geçmiş ve nihayetinde Diyanet İşleri Başkanlığı Hukuk Müşavirliği görevine layık görülmüştür. Mert'in bu görevi kabul etmesinde babasının rızasının bu yönde olması ve ona gösterdiği hürmetten taviz vermemesi ilk neden olarak karşımıza çıkarken, ikinci neden de kayınpederinin Onu rüyasında Diyanet'in yollarını süpürürken görmesidir. Mert bu rüyaya atfen kendisini "Diyanet'in Yollarını Süpüren Adam" olarak addetmektedir. Bu mütevazi hizmet bilinci Onun Diyanet'te görev yaptığı yıllar boyunca yaklaşımlarında ve icraatlarında kendisini göstermiştir. İlgili dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yurtdışında tek bir görevli kadrosunun dahi bulunmamasının göçmen vatandaşlarda oluşturduğu problemler ve çözüm önerileri üzerine Mert bir rapor yazmış, bu rapor vesilesiyle yurtdışı kadrolaşmasının temeli atılmıştır. Mert'in Hukuk Müşavirliği, Tayyar Altıkulaç'ın başkanlığı döneminde nihayet bulmuş; O, bu dönemden itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı Başkan Yardımcısı sıfatıyla hizmetlerini sürdürmüştür. Sonraki başkan Mustafa Sait Yazıcıoğlu döneminde de başkan yardımcılığı pozisyonunu koruyan Mert, Yazıcıoğlu'nun isteğiyle ilk kez Diyanet Aylık Dergi'yi kurmuş, genel yayın yönetmenliğini üstlenmiş ve logosunu tasarlamıştır. O, Mehmet Nuri Yılmaz'ın başkanlığı döneminde yurtdışına görevlendirilerek hizmetlerini Hollanda'da sürdürmüştür. 1998 yılında Diyanet'ten emekli olmuş, kurumun gelişmesi, derinleşmesi ve korunması yolunda büyük çabalar sarf etmiş fedakar bir kimsedir. Çalışmamızın çeşitli yerlerinde örneklerini verdiğimiz üzere Mert, mütevazi, diğerkam, çok yönlü kriterleri göz önünde bulundurabilen, vatansever, kriz yönetiminde başarılı, adil, doğruluğa sadık, soğukkanlı, kıvrak zekalı, farkındalık seviyesi yüksek, yapıcı, uzlaştırıcı, sevdirci, gerginlikleri bertaraf edebilen, orta yol üzere hareket eden, merhametli, insana saygı ve hürmette kusur göstermeyen, insan ilişkilerinde vefayı kişisel çıkarlarının üzerinde tutan, değerini ve kalitesini bulunduğu makamlardan değil özündeki erdemlerden alan bir din adamıdır. Genç yaşlarında başlayan yazarlık yönünü ömrünün sonuna kadar sürdürmüş, çeşitli kitaplar ve köşe yazıları üzerinden geniş kitlelere din ve devlet sevdasını aşılamaya devam etmiştir.

Hamdi Mert'in dergi ve gazetelerde kaleme aldığı yazıların 624 adeti ve 15 kitabı okunup tez konusu kapsamında tasnif edilerek yedi temel başlığa ulaşılmıştır. Bu başlıkların ilki "Aile ve Çocuk Eğitimi"dir. Mert, aile kurumunun korunmasına ve çocukların iyi terbiye edilmesine çok önem vermiş ve bu meseleyi sağlıklı toplum yapısının inşasında ve muhafazasında yerine getirilmesi gereken temel sorumluluk olarak nitelendirmiştir. O, aile yapısının korunmasında iki husus üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki; güzel ahlak olgusuna

zarar veren müstehcen yayınlara izin verilmemesidir. Zira dizi ve filmlerde işlenen milli ana imajına ters gayr-i ahlaki anne motiflerinin çocuklardan başlayarak tüm topluma olumsuz tesirler bırakacağı ve ayıp ve günah kabul edilen eylemlere bu yayınlar vasıtasıyla maruz kalınmasının toplumun geleceği için felaket olacağı düşüncesidir. İkinci husus ise; kadının iş dünyasına atılmasıyla birlikte, çocuklarla yeterince ilgilenilmediği ve eşlerin aralarındaki ilişkiyi canlı tutmaya yetecek derecede ülfet ve ünsiyet kuramaması nedeniyle aile bağlarının zayıfladığı iddiasıdır. Diğer bir önceliği olan çocukların iyi terbiye edilmesi hakkında ise Mert, aile ve okulun aynı düzlemde ve beraber hareket etmesi gerektiğini, sistemli bir din eğitimi ve milli terbiye ile çocukların ortak emeklerle yetiştirilmesinin icap ettiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra; yeni nesillere okuma sevgisinin aşılması ve onlara hitap eden kitapların içerik bakımından milli ve dini değerlerle, ilmi gerçeklere ters düşüp düşmediği incelenmelidir demiştir.

Mert'in köşe yazılarında genel olarak yer verdiği konulardan yola çıkılarak elde edilen ikinci başlık "Devlet, Din ve Eğitim Anlayışı"dır. Din ve devlet Onun en çok önemseydiği iki kavramdır ve dinin doğru öğrenilip anlaşılması, suistimal odaklarına fırsat verilmemesi ve devletin güçlü ve ayakta ilelebet sürmesi de eğitim yoluyla sağlanmalıdır. Ona göre din ve devlet; siyasetler, kitleler ve görüşler üstü, herkesi kapsayan, halkı ortak paydada buluşturan iki çatı, dengeyi sağlayan iki kanattır. Bu nedenle Mert, devlet adına görevli kimselerin sosyal adalet gereği vatandaşlar arasında ayırım yapmaması ve kendi görüşünü devletin görüşüymüş gibi dayatmaması gerektiğine, verilen görevi kötüye kullanarak farklı anlayış sahibi kimseleri kırıp dökmemesinin zorunluluğuna vurgu yapmıştır. Mert'e göre; devlet adamlarını ilgilendiren bir diğer hususta, iç-dış tehditler ve bunlara karşı geliştirilmiş stratejiler hakkında bilgi sahibi olmalarıdır. O, Türkiye'de devlet millet bütünleşmesini engellemek adına çıkarılan polemiklerin laiklik ve din üzerine inşa edildiğini belirtmekte, esasında laikliğin dine düşmanlık anlamına gelmediğinin, ancak dine düşmanlık edenlerin kendisine bu kavramı malzeme yaptığının altını çizmektedir. Zira din adamlarının yetiştirilmesi, mabetlerin yapılması, dini ihtiyaçların giderilmesi için çalışılması devletin anayasal bir vazifesidir. Aynı düzlemde irtica meselesine de değinen Mert, bu kavramın esasında dini istismar anlamına geldiğine fakat Türkiye'de bizzat kavramın kendisi suistimal edilerek dindar halka karşı kullanıldığına vurgu yapmıştır. Ancak Mert, bu uygulamanın yanlışlığını ikiz kardeş olarak adlandırdığı iki kitlenin eleştirisiyle ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu iki kitleyi ise; İslam'ı kendi doğruları ile sınırlandırmaya ve bakış açısını insanlara dayatmaya çalışan kitle ve devlet, laiklik, çağdaşlık sadece benim ve benim gibi düşünenlerin hakkı anlayışında direten kitle şeklinde açıklamıştır. Ona göre dinde devlette herkesin üzerindedir ve kimsenin

tekeline değıildir. Türkiye’de tefrika malzemesi olarak sadece bu hususların değıil, Türk-Kürt, zengin-fakir ayrımları, bölge farklılıkları ve etnik yapı gibi unsurlarında kullanıldığını belirten Mert, bu zaaf noktalarının şer odakları tarafından istismar edildiğine ve nihayetinde sürtüşmelerin iç savaşa kadar gidebileceğine, sonunda devleti zayıflatacağına ve yıkılmasına neden olabileceğine vurgu yapmıştır. Mert, çözüm önerisi olarak ise, halkın farklılıklarıyla birbirini sevmesi, ötekini eşiti olarak görmesi, yapılan hataların faturasının ne dine ne devlete kesilmemesi gibi maddeler önermiş; çarpık anlayışlardan kurtulmanın yegane yolunun ise eğitici bir öğretim olduğuna dikkat çekmiştir. Mert’in konuyu ele alışına bütüncül olarak baktığımızda, fikirlerinin büsbütün din-ü devlet, mülk-ü millet anlayışına dayandığını söyleyebiliriz. O, kendi görüşünü dayatan bir din adamı olmamış, dinin ve devletin çatısı altında birleştiğı herkesi kendisi kadar değer olarak görmüştür denebilir. Laiklik ve irtica tartışmalarının makul hudutları aştığının tespitinde bulunmuş, bu kavramların gündemi daha fazla meşgul etmemesi ve insanların artık bu kavramlara duyarsızlaşması gerektiğine işaret etmiştir. Zira haddini aşan her şeyin zıddına dönüştüğü göz önünde bulundurulduğunda, bu mevzunun da devleti korumaya çalışmaktan ziyade devlete zarar veren bir yapıya dönüştüğünü vurgulamakta olduğu görülmüştür.

Mert’in köşe yazılarından oluşturulmuş üçüncü başlık “Milli Kültür-Milli Terbiye İlişkisi”dir. O, sağlıklı bir devlet inşasında milli kültürün korunmasının ve aktarılmasının, ayrıca genç kuşaklara milli terbiye verilmesinin hayati öneme sahip olduğunu düşünmüştür. Mert’e göre; Türk kültürü ve İslam kültürünün birbiriyle harmanlanması sonucu Türk-İslam kültürü olarak adlandırılabilir kendine münhasır bir karakteristik oluşmuş ve bu karakteristik Türk milletini bugünlere taşımıştır. Zira İslam içtimai bir disiplin oluşturmuş, Cuma, kandil ve bayram gibi İslam’dan doğan geleneklerle milletin birbirine olan bağlılığını kuvvetlendirmiştir. Derin bir tarihî birikim neticesinde oluşan milli kültür bir toplumun kim olduğunu gösteren kimliğidir görüşünü taşıyan Mert, 2200 yıldır tarih sahnesinde varlığını sürdüren Türk milletinin şanlı bir geçmişe sahip olduğunu ve bu birikimin bugünün vatandaşlarına aktarılması gerektiğini savunmuştur. Cumhuriyet’in anlatılabilmesi için Osmanlı’nın kötüleniyor olmasının büyük hata olduğunu, zira bir milletin değerini kendi kültürü ile olan ilişkisinin belirlediğini vurgulayan Mert, batı hayranlığına sürükleyen bu kör dövuşün günümüz neslinin zayıf bir kuşak olmasına neden olduğuna değinmiştir. Ona göre milli kültür anlayışında sarsıcı iki hata yapılmıştır: bunun birincisi öz kültürel birikimi reddederek tepeden inme bir kültür anlayışını benimsetmeye çalışmak, ikincisi ise; değıişen ve dönüşen dünyaya ayak uydurmadan aktarılan kültürü tabulaştırmak ve değıişmez, esnemez kurallar bütünü olarak görmektir. Mert, milli kültürü sevdirecek ve tanıtacak bir kültür

politikasının eksikliğine işaret ederek, mutlak surette bu hususta çalışmak gerektiğini belirtmiştir. Basın ve yayın organlarının geniş kesimlere hitap edebilme potansiyelinin bu mesele için bulunmaz fırsat olduğunun altını çizen Mert, kitle iletişim araçları üzerinden, milli kültürün aktarılmasına ve sevdinrilmesine olanak sağlayacak icraatlarda bulunmanın lüzumuna değinmiştir. Mert, eğitimin halkı asgari müştereklerde birleştirmesine ve kademe kademe daha büyük ortak noktalar oluşturmaya yönlendirmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Ona göre; ilk olarak ezbere dayalı genel eğitimin derhal terk edilmesi ve milli değerler üzerine bina edilmiş, gerçek hayata hazırlayan mesleki eğitimlerle her alanda yetişmiş insan probleminin önüne geçilmesi gerekmektedir. Zira aile, okul, sosyal çevre ve basın yayın, kısaca tüm toplum aynı anlayışı benimsemeli, yaşamalı ve aktarmalıdır. Oysa milli anlayış birliğinin okullarda dahi sağlanamaması dikkate şayandır.

Mert'in yazıları baz alınarak oluşturulan dördüncü başlık ise; "Müslüman Toplumun İnşasında İslam'ın Doğru Öğretilmesi"dir. O, İslam'ın doğru anlaşılmasına çok ehemmiyet vermiş, Müslümanlığı yüzü yalnızca ahrete dönük ibadet temelli bir din olarak düşünmenin yanlışlığına değinmiş, toplumu her bakımdan inşa etme vasfına sahip bir sistem oluşunu ön plana çıkarmıştır. Mert'in algı dünyasında, hedefi hem dünyevi hem de uhrevi erdemlerle donatılmış insan-ı kamil kimseler yetiştirmek olan İslam dininin cemiyete temeller oluşturması ve tüm cemiyetleri dönüştürecek evrensel yapısıyla dünyanın İslam'a muhtaç olması düşüncelerinin hayat bulduğu söylenebilir. Temelde bireysel bir sorumluluk olan İslam dinini insanların en doğru biçimde anlayarak içselleştirmeleri gerektiğine değinen Mert, din adamı ve din eğitimcisi olmanın verdiği yükümlülükle köşe yazılarında doğru İslam algısının nasıl olacağına dair pek çok açıklamada bulunmuştur. Onun bu açıklamalarının temelini İslam'ın aksiyonel, hayatın içinde varlığını sürdüren ve yaşamı kapsayan her şeye ölçüler koyan bir disiplin olması yaklaşımı oluşturmaktadır. Ona göre Müslümanların bugün İslam'ı gereği gibi temsil edememesinin nedeni doğru algılamamalarıdır. Bu nedenle toplumda pek çok ahlaki çözülmenin gerçekleştiğini belirten Mert, İslam'ın ahiret kadar dünyayı da mamur eden bir disiplin olduğunu sık sık ifade etmiştir. Doğru din algısının oluşmamasının doğurduğu bir diğer tehlikenin de istismar odaklarının kendilerine dini, konu edinmeleri olduğunu tespit eden Mert, Türkiye'de karışıklık çıkarmak isteyen kimselerin bu yola başvurabileceklerini hatırlatmıştır. İslam'ı yanlış algılamaya bağlı olarak vuku bulabilecek problemlerin önüne geçebilmek için Mert, Müslümanların dinlerini içselleştirebileceği pratik uygulamalarla din eğitimi almaları gerektiğini savunmuştur. Mert, bu problemin yalnızca Türkiye'ye değil diğer İslam ülkelerine de sirayet ettiğinin altını çizmiş, tüm dünyada temeli

atılacak doğru İslam algısının Müslüman ülkelerin birleşmesine vesile olacağını da vurgulamıştır.

Mert'in köşe yazılarında sıklıkla vurguladığı bir diğer husus ise "Yaygın Din Eğitimi"dir. O, halkın doğruyu yanlıştan ayırt edebilecek yeterlilikte din eğitimi almasına çok ehemmiyet vermiş, bu hedefe ulaşabilmek için de her imkanı değerlendirmiştir. Çünkü onun dünyasında din eğitimi yalnızca dini öğrenmeyi ifade etmemekte aynı zamanda devletin bekasına da hizmet etmektedir. Bu nedenle Mert, Türkiye'de yaygın din eğitiminden mesul kurum olan Diyanet'in devamlı olarak kendini güncellemesi, söylemlerini çağın gereklerine göre tanzim etmesi, yenilenmiş ve derinlik kazanmış bir üslupla milletin karşısına çıkması icap ettiğini savunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının da, toplum içerisinde yayılmaya çalışılan yıkıcı ve bölücü fikirlerin, oluşturulan kargaşa ortamının hedefine ulaşmasını engelleyebilmek için, İslam'ın bireyleri ve milletleri birbirine bağlayan mesajına kulak vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Verilen din hizmetlerinde eğitici ve rehberlik edici misyon taşıyan din adamlarının nitelikli olmasının önemine de vurgu yapan Mert, din görevlilerinin her hangi bir parti, dernek ve gruba mensup olmaması ve çeşitli görüşleri bünyesinde barındıran cemaatin tamamına karşı verimli olabilmek için tarafsız bir tavır geliştirmesi gerekmektedir demiştir. Ona göre bir din görevlisi, camiye açtığı gibi, kendi kapısını ve gönlünü de tüm insanlara açmalı, etkili bir iletişim dili kullanmalı, insan psikolojisi hakkında da bilgi sahibi olmalıdır. Mert, yaygın din eğitimi mekanları arasında başı çeken camiler hakkında da farklı yorumlar yapmış, caminin dikildiği her yerin Müslüman yurdu olduğunu dile getirmiştir. Sadece ibadet ve eğitim mekanı olmakla kalmayan bu mabetlerin aynı zamanda Türk-İslam esprisinin taşla toprağa kazınmış hali olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde ezanı da istiklalin sembolü ve hürriyet adına verilen savaşların nedeni olarak tanımlamıştır. Mert, dini argümanların bilinen anlamlarının ötesinde derin anlamlarına değinmeyi cami ve ezanla sınırlı tutmamış, ramazan, oruç, bayramlar ve kandillerin manevi manalarına da değinmiştir. Ona göre Ramazan; insanın nefsinin isteklerine ve iradesine karşı gerçekleştirdiği bir savaş, oruç; günlük alışkanlıkların tersine hareket etmeye zorlayan sabır ve otokontrol eğitimi, bayram bu süreçlerin mükafatı, Allah'ın kulundan hoşnut oluşunun sembolü, kandiller insanı yaşamın bayağılığından kurtaran manevi bir atmosfer, Türk insanını ayakta tutan bir güç kaynağıdır. Mert, tüm bu manevi değerleri bize kazandıran ve ilk İslam öğretmeni olan Hz. Muhammed'in peygamberlikle getirdiği aksiyon ve hamlelerinin 1400 yılı aşkın süredir pek çok kişi ve toplumu aydınlattığını, dünyanın sonuna kadar da aydınlatmaya devam edeceğini belirtmiştir.

Hamdi Mert'in, istendik bir toplum inşa edilmesinde "Ahlakî Değerler"ın korunmasına ve güçlendirilmesine çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Din eğitimi de insanın varlığında bulunan iyiye yatkınlığı ön plana çıkarmada ve bireyi güzel ahlaka meylettirmede yaptırım gücüne sahiptir. Mert, özünde ıslah ettirmeyi emreden İslam dininde basit iyiliklere dahi ehemmiyet verildiğine, küçük yardımların ya da ikramların cihana yayılacak bir iyilik hareketinin başlangıç noktası olduğuna dikkatleri çekmiş, günümüz dünyasının İslam'ın iyilik anlayışına ne kadar muhtaç olduğuna vurgu yapmıştır. O, İslam'a dayanmayan ahlak anlayışlarının sığ, yetersiz ve hata payının yüksek olacağını belirtmiş, bu nedenle bir müddet sonra ya toplumda ya da sistemde çatırdamalar meydana geleceğinin altının çizmiştir. Ona göre; içtimai adalet, kadın hakları meselesi, işçi ve işverenlerin haklarının korunması asıl teminatını İslam'dan almakta, sağlıklı bir toplum inşasında ahlakın hangi boyutu olursa olsun çaresini İslam'da bulmaktadır. Ahlaki değerlerin ve yaptırımlarının işletilmesinde ne kişi için toplum ne de toplum için kişi harcanmamalıdır anlayışını benimseyen Mert, adalet terazisini hassas tutmanın önemine değinmiş, bu görevin yalnızca devletin vazifesi değil, kendi eylemlerinin planlayıcısı olan insanın aynı şekilde denetleyicisi de olması şeklinde işletilecek bir sistem olduğuna işaret etmiştir. Mert'e göre hatadan dönmek basit ve kişisel bir eylem değil, toplumu ıslaha kapı aralayan büyük bir fazilettir. Mert bilhassa bütün insanları meşgul eden ticaret ahlakının üzerinde durmuş, bu hususun devletin sosyal gücünün derecesinin göstergesi olduğunu savunmuştur. Onun ahlaki değerlerde üzerinde durduğu bir diğer mesele her alanda dengenin sağlanması, israftan kaçınılması mevzusu olmuştur. Mert, bu ölçülü olma meselesini de toplumsal bazda ele almış, öğrencilerine kendini kontrol etme becerisi kazandırmayan eğitimi ve değerlendirilmeyen, gelişmiş güzel yaşanmış bir hayatı da israf olarak değerlendirmiştir. Tüm bu disiplinin sağlanmasında en büyük yükü terbiye sistemlerinin üstüne bırakan Mert, istenen ahlakî özelliklere sahip kimselerin ancak, öğretmenlerin, din eğitimcilerinin ve yöneticilerin titizlikle çalışması sonucunda yetiştirilebileceğini ifade etmiştir.

Mert'in köşe yazılarından yola çıkılarak elde edilen bir diğer başlık, sağlam bir şahsiyet, güçlü bir aile yapısı ve kuvvetli bir toplum örüntüsünü elde etmenin yollarından biri olarak gördüğü "Örgün Din Eğitimi"dir. O, İslam'ın ilme verdiği önem üzerinde durmuş, değerli olanın yalnızca dini ilimler değil, aynı zamanda insanın hayatını idame ettirmesine yardımcı olan beşeri ilimler ve milletleri ayakta tutan teknik araştırmaların da bu kapsama girdiğini savunmuştur. Mert, bilginin insana kazandırdığı hassas duygu ve ince fikirlerden mahrum olan kimselerde hiçbir soylu düşüncenin yeşermeyeceğine inanmış, toplumun en değerli kimselerinin alimler olduğuna dikkat çekmiştir. Bu nedenle halkı eğitmekle görevli

öğretmenlerin şartlarının iyileştirilmesi gerektiğini, eğitimcilerin bütün enerjilerini din, vatan, ahlak ve sevgi üzerine, insan yetiştirmeye harcamasının lüzumunu izah etmiştir. Mert'in vurguladığı bir diğer husus internetin icadının kolay ulaşılabilirlik nedeniyle bilginin değerini düşürdüğü ancak tefekkürün ve keşfin değerini arttırdığıdır. Buna rağmen Türk milletinin düşünme ve okuma tembelliğine sahip olduğunu, bu hastalıktan kurtulmak içinde kapsamlı ve disiplinli bir din eğitimi vermek icap ettiğinin altını çizmiştir. O, dinin hayatın içinde aksiyonel bir kavram olması nedeniyle, yaşayarak, içselleştirerek, hayatın her evresine ve her alanına yayarak öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mert, örgün din eğitimi denince ilk akla gelen kurum olan İmam-Hatip Liselerini tartışmakla, Türkiye'de dini tartışmanın aynı manaya geldiğini iddia etmiş, dine karşı çıkan kitlenin devletin denetimindeki bu okullara da karşı çıktıklarının altını çizmiştir. O, İmam-Hatip Liselerinin Müslüman-Türk terbiyesinin üzerine bina edildiği üç unsur olan zihin, beden ve ruh terbiyesini vermeyi amaç edinmiş okullar olduğu düşüncesini savunmuş, buna rağmen Türkiye tarihindeki tüm darbelerden nasibini alarak günümüze değin tartışılan bir mesele haline geldiğine dikkat çekmiştir. Mert, köşe yazılarında bir diğer örgün din eğitimi kurumu olan İlahiyat Fakültelerine de yer vermiş, bu kurumda yaşanan en ciddi problemi; farklı meziyet ve donanımlara sahip olmayı gerektiren çeşitli meslek grupları olan öğretmenlik, müftülük, vaizlik, din görevliliği gibi vazifeler için nitelikli kimselerin aynı okulda tek çatı altında yetiştirilmesi şeklinde tespit etmiştir. O, İlahiyat Fakültelerinde tek bir sahada uzmanlaşmak için branşlaşmaya gidilmesini ve din görevlisi adaylarının tecrübe kazanması için uygulama derslerinin yoğunlaştırılmasını önermiştir.

Mert, bidat ve hurafelerden arınmış, nefsin arzularıyla zedelenmemiş, Kur'an ve sünnet merkezli dinî anlayışını gazete ve dergiler vasıtasıyla kitlelere ulaştırmış, siyasi sürtüşmelerin üzerinde tuttuğu din ve devleti baş tacı gören milli ideallerini tüm Türkiye'ye iletme gayreti içerisinde olmuştur. Onun bu bağlamda savunduğu en önemli gelişim aracı eğitimidir. Mert eğitimi her şeyin başı olarak görmüştür. Ahlaklı bir toplum elde edebilmek için ahlaklı kişiler yetiştirmek, fert fert herkesi bu yolda eğitmek gerektiğini savunmuş, birey terbiyesini içtimai düzenin anahtarı olarak görmüştür. Bunun yanı sıra milli bir sosyal yapının birbirine sıkı sıkıya bağlı olabilmesi için, halkın müşterek noktalarda birleşmelerinin icap ettiğini sıklıkla vurgulamış, hem dinin, hem de Türklerde dinin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini söylediği milli kültürün bu misyonu taşıyabileceğini ifade etmiştir. Müşterek nokta dediği ilgili hususlar hakkında da genç nesillerin bilinçlendirilmesi gerektiğinin üzerinde duran Mert, bu konuyu da iyi verilecek bir eğitim ile kuşaklar boyu dinamik tutmanın mümkün olduğunu belirtmiştir. Toplumun sağlıklı temeller üzerine inşa edilebilmesi için

dikkat çektiği bir diğer husus da İslam'ın doğru bir şekilde algılanması meselesi olmuştur. İslam'ın yalnızca ahirete dönük, pasif bir din olmadığını üzerine basa basa izah eden Mert, hem fertler bazında hem de siyasi platformda bunun anlaşılmasının sancısını yansıtmaktadır. Ömrü bu uğurda çabalamakla geçen Hamdi Mert, 2015 yılında hayata veda etmiş, 73 yıllık hayatının merkezine “din-ü devlet mülk-ü millet” anlayışını yerleştirmiş mümtaz bir şahsiyettir.

KAYNAKÇA

- Akın, Abdullah, “Çocuklara Ahlâkî Değerleri Kazandırmada Din Eğitiminin Rolü”, *Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (16-18 Nisan 2015)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C.2, Bartın, 2015, s. 1255.
- Altıkulaç, Tayyar, *Zorlukları Aşarken*, TDVY, C.2, İstanbul, 2016.
- Aydın, Mustafa, “Gençliğin Dinî ve Ahlâkî Değerleri”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II-Tartışmalı İlmî Toplantı (18-20 Nisan 2003-Bursa)*, Ensar Neşriyat, Ed: Hayati Hökelekli, İstanbul, 2003, s. 244.
- Ayhan, Halis, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Dem Yayınları, 3. Bsk., İstanbul, 2014.
- Bekiryazıcı, Eyüp, Dağ, Mehmet, “Toplumsal Birlikteliğin Güçlendirilmesinde Ahlâkî Değerlerin Önemi”, *Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi(Tartışmalı İlmî Toplantı/16-18 Ekim 2015)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, ss. 339-341.
- Canikli, İlyas, “Gençlerde Ahlakî Değerlerin İnşasında Hz. Peygamberin Örnekliliğinin Yeri”, *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu (6-7-8 Ekim 2016)*, İkizler Matbaası, C.2, Ed: Hasan Barlak, Emrah Dindi, Tuna Kuzucan, Sinop, 2016, s. 606.
- Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, 3. Bsk., Ankara, 2015.
- Çetin, Mahmut, *Bir Neslin Öncüleri: İlk İmam-Hatip Kuşağından Portreler*, Biyografi Net Yayıncılık, Ankara, 2017.
- Deliser, Bilal, “Bir Diyanet İşleri Reisi: Hasan Hüsnü Erdem”, *6. Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Ed: Mehmet Şahin, Ahmet Ögke, Şeref Göküş, Türkiye Diyanet Vakfı Antalya Şubesi, Ankara, 2019, s.17.
- Demir, Ebru, Köse, Meliha, *Rol Model Olarak Öğretmen*, Lambert Academic Publishing, 2017.
- Doğan, Recai, Çapçioğlu, Fatma, “İmam Hatip Liseleri”, *Din Eğitimi El Kitabı*, Ed: Recai Doğan, Remziye Ege, Grafiker Yayınları, 5.Bsk., ss. 150-151.
- Eroğlu, Muhammed, “Mehmet Sofuoğlu”, *DİA*, C.37, 2009, s. 343.
- Gökacı, Mehmet Ali, *Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

- Göküş, Şeref, “Din Görevlilerinin Örgütsel Güven Düzeyleri ile Mesleki Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Mediterranean Journal of Humanities*, IX/2, 2019, s. 286.
- Göküş, Şeref, “DKAB ve İHL Meslek Dersleri Öğretmen Adaylarının Çokkültürlülük Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.44, 2020/1, s. 98.
- Göküş, Şeref, “II. Meşrutiyet Dönemi İslamcı Çizgideki Süreli Yayınlarda Aile ve Çocuk Eğitimi”, *Artuklu Akademi*, C.7, S.1, 2020, ss. 103.
- Göküş, Şeref, Arslan, Merve, “Hamdi Mert: Hayatı, Eserleri ve Din Eğitim-Öğretimi İle İlgili Görüşleri”, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi-Bildiri Özetleri*, Ed: Mehmet Şahin, Şeref Göküş, Otto Yayınları, Ankara, 2018, ss.208-209.
- Gündüz, Turgay, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.7, 1998, ss. 552-554.
- Güngör, Şeyma, “Nihad Sâmi Banarlı”, *DİA*, C.5, 1992, s. 51.
- Hamdi Mert, “İslam ve İlim”, *Tercüman*, 14 Haziran 1985.
- İnci, Şadiye, Taşpınar, Mehmet, “Yapılandırmacı Yaklaşım Göre Tasarlanan İlköğretim Programında Velilerin Rollerini Yerine Getirme Düzeyi (Ankara İli-Polatlı İlçesi Örneği)”, *Journal of Educational Reflections*, C.3, S.1, 2019, s. 13.
- Karadağ, Engin, Deniz, Sevgi, Korkmaz, Tuğba, Deniz, Gürkan, “Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı: Sınıf Öğretmenleri Görüşleri Kapsamında Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.XXI S.2, 2008, ss. 383-386.
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler*, Nobel Yayın Dağıtım, 35. Bsk., Ankara, 2016.
- Kaştan, Yüksel, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte Chp’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8, S.1, 2006, s. 123.
- Kazanç, Fethi Kerim, “Dinden Ahlaka Doğru: Ahlaki Değerlerin Teşekkülü ve Gerçekleştirilmesinde Dinin Yeri”, *Modern Çağda Ahlak-Sempozyum-(7-8 Mayıs 2010)*, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya, 2012, s. 94.
- Kızıler, Hamdi, “Ahlakî Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi”, *Milli Eğitim*, Y.43, S.204, 2014, ss. 5-6.
- Kut, Günay, “Ali Nihad Tarlan”, *DİA*, C.40, 2011, ss. 108-109.

- MEB Tebliğler Dergisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.35, S.1699, 1972, s. 175.
- Mert, Hamdi, “Nasıl Bir Gençlik”, *Ayyıldız*, 29 Aralık 1999.
- Mert, Hamdi, “2000’lere Hazır Mıyız?”, *Ortadoğu*, 18 Eylül 1998.
- Mert, Hamdi, “24 Kasım Öğretmenler Günü” Münasebetiyle Öğretmenler Gününün Düşündürdükleri”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1982.
- Mert, Hamdi, “63. Yılında İmam-Hatip Liseleri ve Türkiye’nin Dönüşümüne Katkısı”, *Diyanet Dergi*, Ekim 2014, ss. 52-54.
- Mert, Hamdi, “Açlık İnsanlığı Tehdit Ederken Elimizdeki Nimetlerin Değerini Biliyor Muyuz?”, *Tercüman*, 15 Ekim 1982.
- Mert, Hamdi, “Açlık İsrafın Vebali Mi?”, *Tercüman*, 18 Ekim 1985.
- Mert, Hamdi, “Adalet Evrensel Bir Değer”, *Ayyıldız*, 25 Aralık 1999.
- Mert, Hamdi, “Adalet Toplumun Temelidir”, *Tercüman*, 28 Ağustos 1982.
- Mert, Hamdi, “AİDS ve Binbir İbret”, *Ortadoğu*, 4 Aralık 1998.
- Mert, Hamdi, “AİDS ve İbret”, *Tercüman*, 10 Nisan 1987.
- Mert, Hamdi, “Aile Üzerine Tartışma Mı?”, *Tercüman*, 26 Mayıs 1989.
- Mert, Hamdi, “Aklın Zaferi”, *Tercüman*, 9 Aralık 1988.
- Mert, Hamdi, “Ana” İmajı Tahrip Ediliyor”, *Tercüman*, 12 Nisan 1985.
- Mert, Hamdi, “Ana” İmajı Tahrip Ediliyor”, *Yeni Düşünce*, 9 Haziran 1989.
- Mert, Hamdi, “Ankara’da Bir Sanat Olayı”, *Tercüman*, 14 Aralık 1984.
- Mert, Hamdi, “Aydın Bağnazlığı”, *Tercüman*, 1 Temmuz 1986.
- Mert, Hamdi, “Bana Bir Harf Öğretenin Kölesi Olurum”, *Tercüman*, 19 Kasım 1982.
- Mert, Hamdi, “Basın Ahlakı”, *Tercüman*, 20 Mart 1987.
- Mert, Hamdi, “Başörtüsü Olayı Abartılıyor”, *Tercüman*, 11 Kasım 1988.
- Mert, Hamdi, “Başörtüsü Üzerine Yapıcı Bir Yaklaşım”, *Ortadoğu*, 25 Eylül 1998.
- Mert, Hamdi, “Bayram Dediler Biz Ağladık, Ağlaştık...”, *Ayyıldız*, 8 Ocak 2000.
- Mert, Hamdi, “Bayramla Bayramlaşma”, *Tercüman*, 5 Mayıs 1989.
- Mert, Hamdi, “Berat Kandili’nin Fazileti”, *Ortadoğu*, 3 Aralık 1998.
- Mert, Hamdi, “Bilgi Çağında Geleneksel Müesseseler Sarsılacak”, *Ortadoğu*, 22 Kasım 1999.
- Mert, Hamdi, “Bilgi Yılı”, *Tercüman*, 9 Şubat 1990.
- Mert, Hamdi, “Bir Mektup Bir Cevap”, *Yeni Düşünce*, 19 Mayıs 1989.
- Mert, Hamdi, “Bir Neslin İflası”, *Tercüman*, 24 Temmuz 1987.
- Mert, Hamdi, “Bir Seminerin Ardından”, *Tercüman*, 15 Nisan 1988.
- Mert, Hamdi, “Bir Üslup Yanlışı”, *Tercüman*, 4 Kasım 1988.
- Mert, Hamdi, “Bugünlere Onunla Geldik”, *Ayyıldız*, 24 Aralık 1999.

- Mert, Hamdi, “Bunlar Mı Bizim Yarınlarımız?...”, *Tercüman*, 13 Mayıs 1988.
- Mert, Hamdi, “Cami İnşasında Devlet Millet İşbirliği”, *Diyanet Gazetesi*, Ekim 1986.
- Mert, Hamdi, “Cami ve Milli Kültür”, *Tercüman*, 15 Mayıs 1987.
- Mert, Hamdi, “Camiler Haftası”, *Tercüman*, 29 Temmuz 1986.
- Mert, Hamdi, “Cuma Namazı ve Cuma Geleneği”, *Tercüman*, 28 Eylül 1984.
- Mert, Hamdi, “Çağdaş Ayıp”, *Tercüman*, 20 Ocak 1989.
- Mert, Hamdi, “Çağdaş Cahiliye”, *Tercüman*, 18 Eylül 1987.
- Mert, Hamdi, “Çağları Kuşatan Mesaj (1455’inci “Mevlid” Üzerine)”, *Tercüman*, 24 Aralık 1982.
- Mert, Hamdi, “Çalışma Barışı”, *Tercüman*, 6 Nisan 1984.
- Mert, Hamdi, “Çifte Şahsiyet”, *Tercüman*, 20 Aralık 1985.
- Mert, Hamdi, “Çocuk Terbiyesi”, *Tercüman*, 30 Mart 1984.
- Mert, Hamdi, “Çocuklarımızı İyi Yetiştirmek Varlık Sebebimizdir”, *Tercüman*, 25 Şubat 1983.
- Mert, Hamdi, “Çok Seslilik”, *Tercüman*, 12 Aralık 1986.
- Mert, Hamdi, “Değer Boşluğu”, *Tercüman*, 10 Ekim 1986.
- Mert, Hamdi, “Devlet Olmak ve Komitacılık”, *Tercüman*, 16 Haziran 1989.
- Mert, Hamdi, “Devlet ve İdeoloji”, *Tercüman*, 30 Eylül 1988.
- Mert, Hamdi, “Devletimizin Temeline Konulan Dinamit”, *Ortadoğu*, 13 Kasım 1998.
- Mert, Hamdi, “Din Adamlarımız”, *Tercüman*, 6 Şubat 1987.
- Mert, Hamdi, “Din Bir Lüks Değildir, Din Hayatın İçindedir”, *Tercüman*, 13 Ağustos 1982.
- Mert, Hamdi, “Din Bir Lüks Değildir”, *Yeni Düşünce*, 24 Şubat 1989.
- Mert, Hamdi, “Din Eğitimi”, *Tercüman*, 23 Ekim 1987.
- Mert, Hamdi, “Din Eğitiminin Problemleri”, *Tercüman*, 3 Ağustos 1984.
- Mert, Hamdi, “Din Faktörü”, *Tercüman*, 25 Eylül 1987.
- Mert, Hamdi, “Din Görevlisi ve Diyanet’in Çizgisi”, *Tercüman*, 5 Aralık 1986.
- Mert, Hamdi, “Din Hizmeti Sunan Kimse, Cemiyet İçinde Toplayıcı, Te’lif Edici, Barıştıracı Bir Kimsedir”, *Ocak Gazetesi*, 15 Aralık 1986.
- Mert, Hamdi, “Din Hizmeti Vahdeti Gerektirir”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1978.
- Mert, Hamdi, “Din Hizmetinde Allah Rızası”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1979.
- Mert, Hamdi, “Din Hizmetinde İnsan Sevgisi ve Hoşgörü”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1979.
- Mert, Hamdi, “Din Hizmetinde Strateji Tesbiti”, *Diyanet Gazetesi*, Ocak 1979.
- Mert, Hamdi, “Din Sosyal Bir Disiplindir”, *Tercüman*, 23 Mart 1984.
- Mert, Hamdi, “Din ve Çağdaşlaşma”, *Tercüman*, 9 Kasım 1984.

- Mert, Hamdi, “Din, Devlet, Laiklik”, *Tercüman*, 17 Mayıs 1985.
- Mert, Hamdi, “Din-Devlet Münasebeti”, *Tercüman*, 28 Haziran 1989.
- Mert, Hamdi, “Dine Saygı Topluma Saygıdır”, *Diyanet Gazetesi*, Nisan 1979.
- Mert, Hamdi, “Dini Hizmet- Din Eğitimi ve Partiler Politikası”, *Diyanet Gazetesi*, 16 Eylül 1976.
- Mert, Hamdi, “Diyanet İşleri Başkanı’nın Diyarbakır Çıkarması”, *Aygazete*, 21 Nisan 2011.
- Mert, Hamdi, “Diyanet’le Uğraşmak”, *Tercüman*, 28 Kasım 1986.
- Mert, Hamdi, “Diyanet’te Eğitim Seferberliği 50 Bin Din Görevlisine Yüksek Tahsil İmkânı”, *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 1991.
- Mert, Hamdi, “Diyanet’te Yeni Dönem (I)”, *Aygazete*, 12 Kasım 2010.
- Mert, Hamdi, “Diyanet’te Yeni Dönem (II)”, *Aygazete*, 21 Kasım 2010.
- Mert, Hamdi, “Diyanet”, *Diyanet Gazetesi*, 30 Temmuz 1978.
- Mert, Hamdi, “Eğitici Öğretim”, *Tercüman*, 5 Nisan 1985.
- Mert, Hamdi, “Eğitimde Çarpıklıklar”, *Tercüman*, 13 Mayıs 1986.
- Mert, Hamdi, “Eğitim-Öğretimde Üslûb Birliği, “Millî”lik Sağlanmadan Hiçbir Yere Varamayacağımız Biliniyor”, *Ocak Gazetesi*, 30 Haziran 1986.
- Mert, Hamdi, “Eli Sopalı Devlet” İmajı”, *Ortadoğu*, 15 Eylül 1998.
- Mert, Hamdi, “Elimizdeki Nimetlerin Kıymetini Bilmeliyiz”, *Tercüman*, 12 Ekim 1984.
- Mert, Hamdi, “Fitneye Kapılmamak”, *Tercüman*, 23 Ocak 1987.
- Mert, Hamdi, “Fuhuş Tırmandı”, *Tercüman*, 10 Ocak 1986.
- Mert, Hamdi, “Gençliğin Eğitiminde Din Faktörü”, *Yeni Düşünce*, 26 Mayıs 1989.
- Mert, Hamdi, “Gençlik Meselelerinde Yeni Bir Dönem Mi?”, *Diyanet Gazetesi*, Şubat 1985.
- Mert, Hamdi, “Gençlik Yılı”, *Tercüman*, 11 Mayıs 1984.
- Mert, Hamdi, “Gençlikteki Bunalım”, *Tercüman*, 25 Ekim 1985.
- Mert, Hamdi, “Güzel Ahlak”, *Tercüman*, 24 Haziran 1983.
- Mert, Hamdi, “Hac Hizmetleri”, *Tercüman*, 12 Ağustos 1986.
- Mert, Hamdi, “Hac İntibaları”, *Tercüman*, 20 Eylül 1985.
- Mert, Hamdi, “Hac Organizasyonu”, *Tercüman*, 16 Ağustos 1985.
- Mert, Hamdi, “Hac Yolunda”, *Tercüman*, 15 Temmuz 1988.
- Mert, Hamdi, “Halkın İçinde Olma”, *Tercüman*, 27 Eylül 1985.
- Mert, Hamdi, “Hangi Bayram?”, *Tercüman*, 15 Temmuz 1986.
- Mert, Hamdi, “Hangi Bayram?”, *Yeni Düşünce*, 5 Mayıs 1989.
- Mert, Hamdi, “Hangi İrtica”, *Tercüman*, 18 Mart 1988.
- Mert, Hamdi, “Hangi Türkiye”, *Tercüman*, 10 Haziran 1986.

- Mert, Hamdi, “Hatadan Dönmek Fazilettir”, *Tercüman*, 26 Nisan 1985.
- Mert, Hamdi, “Hayır Yapmak, Hayır Bırakmak”, *Tercüman*, 16 Kasım 1984.
- Mert, Hamdi, “İdarede Strateji”, *Tercüman*, 13 Mart 1987.
- Mert, Hamdi, “İkinci Milli Kültür Şurası”, *Tercüman*, 8 Aralık 1989.
- Mert, Hamdi, “İlahiyat Fakülteleri ve Problemleri”, *Tercüman*, 30 Ekim 1987.
- Mert, Hamdi, “İmam-Hatip Liseleri ve Bir Soru”, *Tercüman*, 20 Ekim 1989.
- Mert, Hamdi, “İmam-Hatip Liseleri”, *Tercüman*, 30 Ocak 1987.
- Mert, Hamdi, “İmam-Hatiplerin 30. Mezuniyet Yılı”, *Tercüman*, 3 Haziran 1988.
- Mert, Hamdi, “İnsan Bu Meçhul”, *Ayyıldız*, 19 Aralık 1999.
- Mert, Hamdi, “İnsan Hakları, Gerçek Teminatını İslamiyet’te Bulmuştur”, *Tercüman*, 26 Kasım 1982.
- Mert, Hamdi, “İnsana Hizmet İslamiyet’in Emridir”, *Tercüman*, 18 Şubat 1983.
- Mert, Hamdi, “İrtica Fobisi”, *Tercüman*, 16 Mart 1990.
- Mert, Hamdi, “İrtica Üzerine”, *Tercüman*, 26 Ağustos 1986.
- Mert, Hamdi, “İslam Ülkeleri Niçin Geri Kalmıştır”, *Tercüman*, 17 Şubat 1984.
- Mert, Hamdi, “İslam’a “Dar” ve “Yan” Bakanlar”, *Ayyıldız*, 17 Eylül 1999.
- Mert, Hamdi, “İslam’da Bütünleşme”, *Tercüman*, 4 Mart 1988.
- Mert, Hamdi, “İslamiyet Barış Dinidir”, *Tercüman*, 24 Eylül 1982.
- Mert, Hamdi, “İslamiyet Güzel Ahldır”, *Tercüman*, 4 Mart 1983.
- Mert, Hamdi, “İslamiyet Her Türlü Hurafeyi Reddetmiştir”, *Tercüman*, 5 Ağustos 1983.
- Mert, Hamdi, “İslamiyet Yegane Hak Dindir”, *Tercüman*, 20 Ocak 1984.
- Mert, Hamdi, “İslamiyet, İlmi ve İlmi Araştırmaları Teşvik Etmiştir”, *Tercüman*, 1 Ekim 1982.
- Mert, Hamdi, “İslamiyet, İşçi ve İşveren Haklarını Teminat Altına Almıştır”, *Tercüman*, 4 Şubat 1983.
- Mert, Hamdi, “İslamiyet, Sosyal Adaleti Teminat Altına Almıştır”, *Tercüman*, 3 Aralık 1982.
- Mert, Hamdi, “İşte İmam-Hatip Liseleri”, *Tercüman*, 8 Mayıs 1987.
- Mert, Hamdi, “İyilik, Yüzyılların Eskitemediği Kutsal Bir Hazinedir...”, *Tercüman*, 5 Kasım 1982.
- Mert, Hamdi, “Kadın Hakları, İlk ve Gerçek Teminatını İslamiyet’te Bulmuştur”, *Yeni Düşünce*, 17 Mart 1989.
- Mert, Hamdi, “Kadın Hakları, İlk ve Gerçek Teminatını İslamiyet’te Bulmuştur” *Tercüman*, 28 Ocak 1983.
- Mert, Hamdi, “Kadir Gecesi, Kadir Kandili”, *Ayyıldız*, 3 Ocak 2000.

- Mert, Hamdi, “Kaht-ı Rical”, *Tercüman*, 17 Ocak 1986.
- Mert, Hamdi, “Kalkınma Hamlelerinde Dinin Rolü”, *Tercüman*, 27 Ocak 1984.
- Mert, Hamdi, “Kalkınmada İnsan Unsuru”, *Tercüman*, 7 Aralık 1984.
- Mert, Hamdi, “Kan Damarda Dolaştıkça”, *Ayyıldız*, 4 Ocak 2000.
- Mert, Hamdi, “Kan Damarda Dolaştıkça”, *Tercüman*, 5 Şubat 1988.
- Mert, Hamdi, “Kandil Sabahında Türkiyem”, *Tercüman*, 10 Şubat 1989.
- Mert, Hamdi, “Kara Cuma” Öyle Mi?”, *Tercüman*, 24 Mart 1989.
- Mert, Hamdi, “Kaybolan Nesil”, *Tercüman*, 10 Temmuz 1987.
- Mert, Hamdi, “Kendimizden Niçin Kaçıyoruz?”, *Ortadoğu*, 16 Eylül 1998.
- Mert, Hamdi, “Kim Kimden Kaçıyor”, *Ayyıldız*, 24 Eylül 1999.
- Mert, Hamdi, “Kitap Medeniyettir”, *Tercüman*, 12 Kasım 1982.
- Mert, Hamdi, “Kocatepe Hikayesi”, *Tercüman*, 28 Ağustos 1987.
- Mert, Hamdi, “Komşuluk Öldü mü?”, *Tercüman*, 19 Nisan 1985.
- Mert, Hamdi, “Kötülükler Önlensin Ama Nasıl?”, *Ayyıldız*, 14 Aralık 1999.
- Mert, Hamdi, “Kutlu Doğum Haftası”, *Tercüman*, 13 Ekim 1989.
- Mert, Hamdi, “Laikliği Saptırmak”, *Tercüman*, 3 Nisan 1987.
- Mert, Hamdi, “Laikliğimiz ve Kurt-Kuzu Hikayesi”, *Tercüman*, 23 Aralık 1988.
- Mert, Hamdi, “Merhaba”, *Yeni Düşünce*, 20 Ocak 1989.
- Mert, Hamdi, “Meslek Ahlakı”, *Tercüman*, 8 Kasım 1985.
- Mert, Hamdi, “Meslek ve İmam-Hatip Liselerinin Başarıları”, *Aygazete*, 16 Ağustos 2010.
- Mert, Hamdi, “Mevlid de Bizim Teravih de”, *Ayyıldız*, 18 Aralık 1999.
- Mert, Hamdi, “Mevlid Kandili Üzerine”, *Tercüman*, 6 Aralık 1985.
- Mert, Hamdi, “Mevlid Kandili ve Milletimizin Peygamber Sevgisi”, *Aygazete*, 14 Şubat 2011.
- Mert, Hamdi, “Millet Varlığımızın Dini ve Milli Temelleri”, *Tercüman*, 24 Ekim 1986.
- Mert, Hamdi, “Milleti Küstürmemek”, *Tercüman*, 21 Kasım 1986.
- Mert, Hamdi, “Milli Eğitim Üzerine”, *Tercüman*, 20 Temmuz 1984.
- Mert, Hamdi, “Milli Kültür Erozyonu Önlenmelidir”, *Tercüman*, 2 Kasım 1984.
- Mert, Hamdi, “Milli Kültür Projesi”, *Tercüman*, 17 Haziran 1986.
- Mert, Hamdi, “Milli Kültürün Muhafazası”, *Tercüman*, 25 Mayıs 1984.
- Mert, Hamdi, “Milli Terbiye Boşluğu”, *Tercüman*, 20 Nisan 1984.
- Mert, Hamdi, “Miraç İle Gelen Müjde”, *Tercüman*, 23 Şubat 1990.
- Mert, Hamdi, “Muhasebe”, *Tercüman*, 15 Haziran 1984.
- Mert, Hamdi, “Mübarek Ramazan’ı Karşılarken”, *Tercüman*, 10 Haziran 1983.
- Mert, Hamdi, “Müfterinin Anatomisi”, *Tercüman*, 13 Temmuz 1984.

- Mert, Hamdi, “Müslüman Güler Yüzlü, Tatlı Sözlü Olmalıdır”, *Tercüman*, 22 Temmuz 1983.
- Mert, Hamdi, “Müslüman Türk Anası”, *Tercüman*, 13 Şubat 1987.
- Mert, Hamdi, “Müslüman Yaptığını Söylemeli Söylediğini Yapmalı”, *Tercüman*, 6 Mayıs 1983.
- Mert, Hamdi, “Müslüman, Müslüman’ı Vurdu”, *Tercüman*, 25 Mart 1988.
- Mert, Hamdi, “Müslüman’ın Kaderi”, *Tercüman*, 11 Mart 1988.
- Mert, Hamdi, “Müslümanlık İlerlemeyi Emreder”, *Tercüman*, 17 Aralık 1982.
- Mert, Hamdi, “Müslümanlık” Mı “Türklük” Mü?”, *Yeni Düşünce*, 27 Ocak 1989.
- Mert, Hamdi, “Müstehcen Mi Müstekreh Mi?”, *Tercüman*, 24 Ocak 1986.
- Mert, Hamdi, “Müstehcen Neşriyat Milli Terbiyeyi Tahrip Ediyor”, *Tercüman*, 21 Eylül 1984.
- Mert, Hamdi, “Müstehcen Neşriyat Problemi”, *Tercüman*, 9 Mart 1984.
- Mert, Hamdi, “Nelerle Meşgulüz”, *Ayyıldız*, 15 Ekim 1999.
- Mert, Hamdi, “O Kafa”, *Tercüman*, 22 Eylül 1989.
- Mert, Hamdi, “Okullar Açılırken”, *Tercüman*, 5 Ağustos 1986.
- Mert, Hamdi, “Olumlu Olmak Olumlu Düşünmek”, *Ayyıldız*, 30 Aralık 1999.
- Mert, Hamdi, “Orucun Ferdi ve İçtimai Faydaları”, *Ocak Gazetesi*, 7 Nisan 1989.
- Mert, Hamdi, “Orucun Manası”, *Tercüman*, 31 Mayıs 1985.
- Mert, Hamdi, “Oruç Bütün Dinlerde Ortak İbadettir”, *Tercüman*, 8 Temmuz 1983.
- Mert, Hamdi, “Oruç Ortak İbadettir”, *Ayyıldız*, 22 Aralık 1999.
- Mert, Hamdi, “Oruçla Gelen”, *Tercüman*, 8 Haziran 1984.
- Mert, Hamdi, “Oruçta Sayısız Faydalar”, *Tercüman*, 17 Haziran 1983.
- Mert, Hamdi, “Pembe ve Siyah” *Tercüman*, 2 Ekim 1987.
- Mert, Hamdi, “Ramazan Bir Muhasebedir”, *Diyanet Gazetesi*, Mayıs 1985.
- Mert, Hamdi, “Ramazan Sosyal Bir Hadisedir”, *Ayyıldız*, 10 Aralık 1999.
- Mert, Hamdi, “Ramazan Yardım Ayıdır”, *Ayyıldız*, 12 Aralık 1999.
- Mert, Hamdi, “Ramazan’da Fakirlere El uzatmalıyız”, *Tercüman*, 1 Temmuz 1983.
- Mert, Hamdi, “Ramazan’ı Anlamak”, *Tercüman*, 22 Haziran 1984.
- Mert, Hamdi, “Ramazan’ı Anlamak”, *Tercüman*, 24 Mayıs 1985.
- Mert, Hamdi, “Ramazan’ı Karşılarken”, *Yeni Düşünce*, 24 Mart 1989.
- Mert, Hamdi, “Ramazan’ı Uğurlarken”, *Ayyıldız*, 6 Ocak 2000.
- Mert, Hamdi, “Ramazan’la Buluşma”, *Tercüman*, 1 Haziran 1984.
- Mert, Hamdi, “Ramazan’la Buluşma”, *Tercüman*, 7 Nisan 1989.
- Mert, Hamdi, “Ramazanı Anlamak”, *Diyanet Gazetesi*, Ağustos 1979.

- Mert, Hamdi, “Regaip ve Üç Aylar”, *Aygazete*, 02 Haziran 2011.
- Mert, Hamdi, “Sabah Ezanları”, *Tercüman*, 31 Temmuz 1987.
- Mert, Hamdi, “Sağlık Fonu”, *Tercüman*, 18 Nisan 1986.
- Mert, Hamdi, “Sanat, Müstehcene Kalkan Yapılamaz”, *Yeni Nesil*, 11 Ağustos 1984.
- Mert, Hamdi, “Selam”, *Ortadoğu*, 11 Eylül 1998.
- Mert, Hamdi, “Soğukkanlılığımızı Nasıl Kaybettik?”, *Tercüman*, 12 Mayıs 1989.
- Mert, Hamdi, “Sosyal Adalet Devlete Güvenin Teminatıdır”, *Aygazete*, 02 Ağustos 2010.
- Mert, Hamdi, “Tarihe Saygı”, *Tercüman*, 10 Aralık 1982.
- Mert, Hamdi, “Tarihin Zuhuru”, *Tercüman*, 16 Mayıs 1986.
- Mert, Hamdi, “Tarihte Türk Gerçeği”, *Tercüman*, 8 Temmuz 1986.
- Mert, Hamdi, “Tefrikanın Faturası”, *Tercüman*, 14 Ekim 1988.
- Mert, Hamdi, “Tek Çare Bütünleşmek”, *Tercüman*, 29 Ekim 1982.
- Mert, Hamdi, “Ticaret Ahlakı”, *Tercüman*, 27 Ağustos 1982.
- Mert, Hamdi, “Tokat’ta Bir Kültür Olayı”, *Tercüman*, 7 Ekim 1988.
- Mert, Hamdi, “Toplumumuzdaki Değişim Aileyi de Etkiledi”, *Tercüman*, 23 Mayıs 1989.
- Mert, Hamdi, “TRT ve Yayınları”, *Tercüman*, 17 Nisan 1987.
- Mert, Hamdi, “TRT, Alptemoçin ve Kur’an Kursları”, *Tercüman*, 23 Eylül 1988.
- Mert, Hamdi, “Tutumlu Yaşamak Dinimizin Emridir”, *Tercüman*, 10 Eylül 1982.
- Mert, Hamdi, “Türk Aile Yapısında Çözülme”, *Yeni Düşünce*, 23 Haziran 1989.
- Mert, Hamdi, “Türkçe Kur’an Meselesi”, *Tercüman*, 24 Şubat 1984.
- Mert, Hamdi, “Türkiye’de Din Camiasının Problemi”, *Tercüman*, 16 Şubat 1990.
- Mert, Hamdi, “Türkiye’de Din ve Devlet Münasebetleri”, *Tercüman*, 19 Ocak 1990.
- Mert, Hamdi, “Türkiye’de Yapılacak Şey, Üç Bünyeyi Tahkim Etmektir”, *Ocak Gazetesi*, 31 Mart 1987.
- Mert, Hamdi, *Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde İmam-Hatip Liseleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ed: Mustafa Öcal, Adnan Bülent Baloğlu, Ankara, 2014.
- Mert, Hamdi, “Üç Tuzak: Alkol-Uyuşturucu-Kumar”, *Diyanet Dergi*, S.15, Mart 1992, ss. 4-5.
- Mert, Hamdi, “Vaftizli Türkler”, *Tercüman*, 22 Ocak 1988.
- Mert, Hamdi, “Vahdete Davet”, *Diyanet Gazetesi*, 30 Temmuz 1977.
- Mert, Hamdi, “Varlık, İsrar, Tutumluluk”, *Tercüman*, 30 Kasım 1984.
- Mert, Hamdi, “Yapıcı Olmak”, *Tercüman*, 27 Nisan 1984.
- Mert, Hamdi, “Yarın Bayram”, *Ayyıldız*, 7 Ocak 2000.
- Mert, Hamdi, “Yeni Bir Dönem Mi?”, *Tercüman*, 14 Şubat 1986.

- Mert, Hamdi, “Yeni Türk Aydını”, *Tercüman*, 4 Mayıs 1984.
- Mert, Hamdi, “Yine “İrtica” Tartışması”, *Tercüman*, 14 Kasım 1986.
- Mert, Hamdi, *Ansiklopedik İslâm İlmihali*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Mert, Hamdi, *Bilimi Öne Alan Din Anlayışının Temsilcisi Hoca Ahmet Yesevi: Hayatı-Fikirleri-Hizmetleri*, Bilig Yayınları, Ankara.
- Mert, Hamdi, *Bir İnsan Hakları Savunucusu: Mustafa Cemil Kırımoğlu*, Bilig Yayınları, Ankara, 2000.
- Mert, Hamdi, *Bizi Yaşatanlar*, DİBY, 3. Bsk., Ankara, 1982.
- Mert, Hamdi, *Din ü Devlet Mülk ü Millet Bir Ömrün Hikayesi*, Tavoos, 2017.
- Mert, Hamdi, *Farabi*, Bilig Yayınları, Ankara, 2000.
- Mert, Hamdi, *İlk İmam Hatip Okulu ve Bir Model Kişilik: Faruk Akkühah*, Çizge Yayıncılık, Adana, 2015.
- Mert, Hamdi, *İslâm’da Hoşgörünün Simgesi Hünkâr Hacı Bektaş Veli: Hayatı-Hizmeti-Mesajı*, Bilig Yayınları, Ankara.
- Mert, Hamdi, *İslâm’ın Barış Çağrısı*, Merve Yayıncılık, Ankara, 1987.
- Mert, Hamdi, *İslâmiyet’te Ağaca Verilen Önem*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- Mert, Hamdi, *Nereye Bu Gidiş-Şiirler-*, Zemin Matbaası Kom. Şti., Adana, 1962.
- Mert, Hamdi, *Türk Dünyasına Açılan Şehir Kastamonu: Eşsiz Ama Sessiz Güzellik*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2001.
- Mert, Hamdi, *Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde İmam-Hatip Liseleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2014.
- Mert, Hamdi, *Yeniden Doğan Kıpçak: İstvan Mandoky Kongur-Kıpçak/Türk Asıllı Macar Türkolog*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2004.
- Mert, Hamdi, *Yolumuzu Aydınlatanlar*, Merve Yayıncılık, Ankara, 1987.
- Öcal, Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.7, 1998, ss. 250-253.
- Öcal, Mustafa, “İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 1986, ss. 117-118.
- Öcal, Mustafa, “İmam-Hatip Liselerinde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Ed: Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2. Bsk., Ankara, 2012, ss. 217-218.

- Öcal, Mustafa, “İmam-Hatip Liselerinde Din Öğretimi (Tarihi Süreci ve İstatistikî Yapısı), IV. *Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (12-16 Ekim 2009-Ankara)*, C.II, Ankara, 2009, s. 591.
- Öcal, Mustafa, “Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S.6, 1999, s. 204.
- Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Hadis: 2101, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Bsk., C.12, S.123-9, s. 272.
- Sarı, Mehmet Ali, “Üsküdarlı Ali Efendi”, *DİA*, C.42, 2012, s. 376.
- Şahin, Mehmet, Göküş, Şeref, “Şeyh Ahî Dâ’î Fütüvvetnâmesi’nde Ahlâkî Değerler”, *Turkish Studies – Comparative Religious Studies*, 15(2), 2020, s. 243.
- Uzun, Mustafa, “Abdullah Mahir İz”, *DİA*, C.23, 2001, s. 502.
- Yaran, Rahmi, “Ömer Nasuhi Bilmen”, *DİA*, C.6, 1992, s. 162.
- Yıldırım, Ali & Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, 9. Bsk., Ankara, 2013.

İnternet Kaynakları

- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, bkz. <https://if.asbu.edu.tr/index.php/tr/personel/hicret-k-toprak> (Erişim: 30.04.2021).
- Başgönül, Ali, “Hizmet Aşkını Son Nefesine Kadar Koruyan İnsan Hamdi Mert”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6764>, (Erişim: 15.04.2020); (19.04.2021); (21.04.2021); (22.04.2021); (30.04.2021).
- Gazi Mert, “Kaybettiğimiz Bir Değer: Ağabeyim Hamdi Mert”, http://www.gazeteanamur.com/haber_detay.asp?haberID=2226, (Erişim: 15.04.2021); (30.04.2021).
- http://dogm.meb.gov.tr/pdf/UAIHL_Tanitim.pdf, (Erişim: 17.04.2021).
- <http://www.adanaimamhatip.com/haber-detay.asp?HaberId=4971>, (Erişim: 15.04.2020).
- <https://feyzdergisi.com/icerik/2408/ilim-ve-irfan-sahibi-ahmet-davutoglu-hocaefendi.html>, (Erişim: 20.04.2021).
- https://adanaihl.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_9574800.html, (Erişim: 17.04.2021); (19.04.2021).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Recai_Galip_Okandan, (Erişim: 20.04.2021).
- <https://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=5995>, (Erişim: 15.04.2021).
- <https://www.biyografya.com/biyografi/11301>, (Erişim: 21.04.2021).
- <https://www.biyografya.com/biyografi/21537>, (Erişim: 29.04.2021).

<https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Person/PresidentDetail/38/prof-dr-mustafa-said-yazicioglu>

(Erişim: 29.04.2021).

<https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Person/PresidentDetail/39/mehmet-nuri-yilmaz>

(Erişim:

29.04.2021).

<https://www.hamdimert.com/default.asp?page=icerik&id=6>(Eriřim:

15.04.2020);

(30.04.2021).

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430.pdf> (Erişim: 18.04.2021).

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> (Erişim: 19.04.2021).

<https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/balikesir/ozcelik-son-yolculuguna-ugurlandi-10560014>, (Erişim: 20.04.2021).

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=23&p_sicil=593_1 (Erişim: 29.04.2021).

Mert, Gazi, “Hayat Hikayem”, <http://www.gazimert.net/sayfa-hayat-hikayem-44.html>, (Erişim: 15.04.2021).

Mert, Hamdi, “60 Yılın Blâncosu”,

<https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=23565&SRC=diyanet> (Erişim: 28.04.2021).

Mert, Hamdi, “Ahmet Özcan Uşan”,

<https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=5823&SRC=hukuk> (Erişim: 24.04.2021).

Mert, Hamdi, “Aylıksız İzin”,

<https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=16658&SRC=hukuk> (Erişim: 27.04.2021).

Mert, Hamdi, “Görevlilerin Dikkatine...”,

<https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=19233&SRC=hukuk> (Erişim: 27.04.2021).

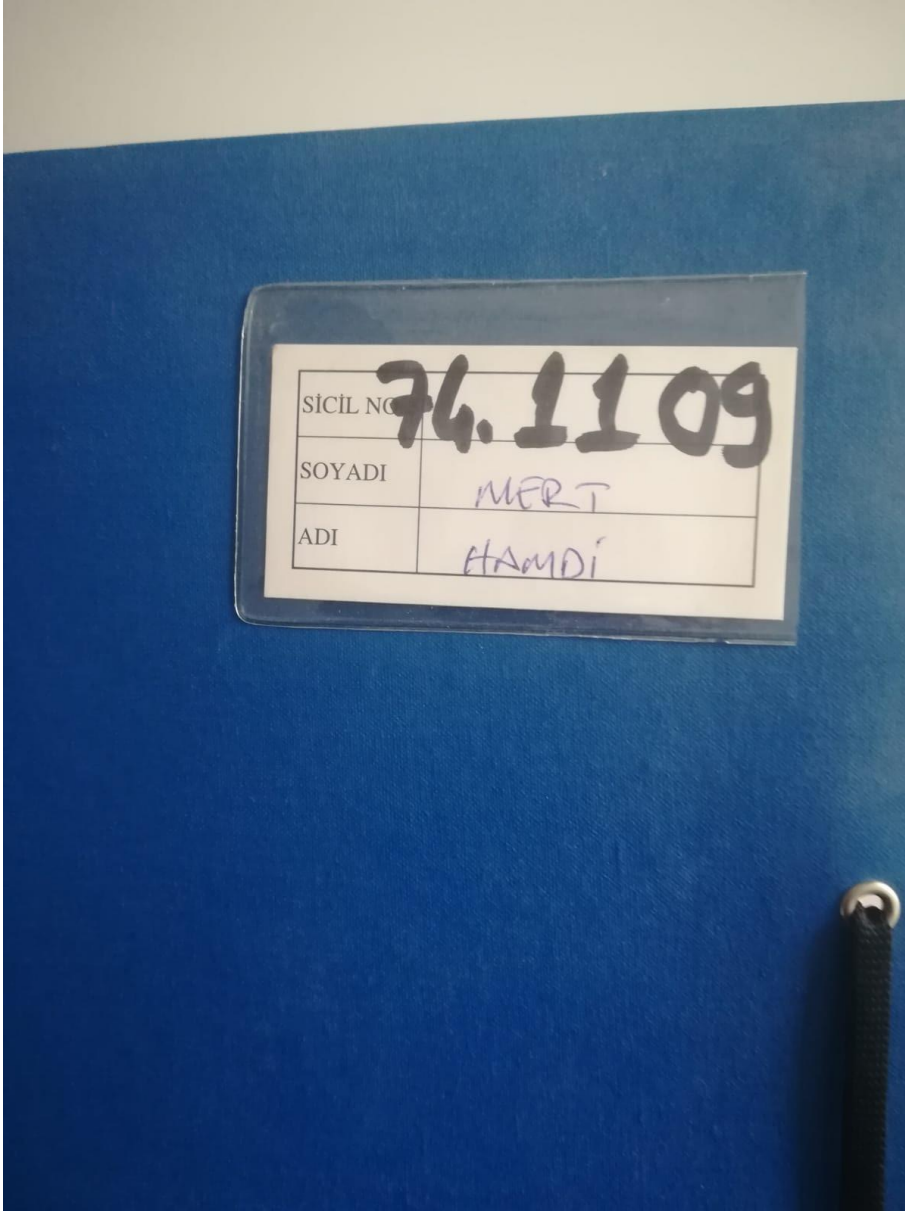
Mert, Hamdi, “Gurur Verici Tebrik Üzerine”,

<https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=21153&SRC=diyanet> (Erişim: 28.04.2021).

Mert, Hamdi, “İlahiyat Fakültesince Düzenlenen Din Eğitimi Seminerinde Belirlenen Görüşler”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=16171&SRC=diyanet> (Erişim: 29.04.2021).

Mert, Hamdi, “İlk Yıldönümünde 12 Eylül Harekatının Bilançosu”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=20001&SRC=> (Erişim: 28.04.2021).

- Mert, Hamdi, “Memurun Yurt Dışında Hastalanması Halinde Yapılacak İşlem”,
<https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=16643&SRC=hukuk> (Erişim:
 27.04.2021).
- Mert, Hamdi, “Murakıpların Hukuki Durumları Yeniden Ele Alınıyor”,
<https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=29001&SRC=hukuk> (Erişim:
 27.04.2021).
- Mert, Hamdi, “Tedavi ve Yol Giderlerinden Yararlanacak Olanlar”,
<https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=28082&SRC=hukuk> (Erişim:
 27.04.2021).
- Mert, Hamdi, “Türkiye’nin Manevi Hayatında “Diyamet”in Yeri”,
<https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=18093&SRC=diyamet> (Erişim:
 28.04.2021).
- Mert, Hamdi, “Yurt Dışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”,
<https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=25697&SRC=> (Erişim:26.04.2021).
- Mert, Hamdi, “Yurt Dışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”,
<https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=25368&SRC=> (Erişim:26.04.2021).
- Mert, Hamdi, “Yurt Dışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”,
<https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=25354&SRC=> (Erişim:26.04.2021).
- Mert, Hamdi, “Yurt Dışı İşçi Meseleleri ve Çareleri”,
<https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=25785&SRC=> (Erişim:26.04.2021).

EK 1- BELGELER**Belge 1. Hamdi Mert'in Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivinde Bulunan Sicil Dosyası**

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Personel Dairesi Başkanlığı

74-1100
74-1109
07.08.97 11763

SAYI : B.02.1.DİB.0.71.00.04/647
KONU: Hususi Pasaport Talebi.

ANKARA VALİLİĞİNE
(Emniyet Müdürlüğü)

5682.Sayıli Pasaport Kanunu gereği aşağıda açık kimliği, görev unvanı ve kadro derecesi belirtilen personele, eş ve çocuklarına Hususi Pasaport verilmesini arz/rica ederim.

Emru AKSARI
Personel Dairesi Başkanı

		FOTOĞRAF (ÇOCUK)	FOTOĞRAF (ÇOCUK)
FOTOĞRAF (ÇOCUK)			

(FOTOĞRAFLAR KURUM TARAFINDAN MÜHÜRLENİP SURETİYLE TASHİHLENİCEKTİR)

NÜFUS HÜVİYET KAYDI					
	Kendisi	Eşi	Çocuk	Çocuk	Çocuk
Soyadı	Mert	Mert			
Adı	Hamdi	Muberra			
Baba Adı	Ahmet	Abdullah			
Ana Adı	Patma	Fevziye			
Doğum Yeri	Anamur	Sumnu			
Doğum Tarihi	5.5.1942	1944			
Medeni Hali	Evli	Evli			

NÜFUSA KAYITLI OLDUĞU YER					
	İçel	İçel			
İli	İçel	İçel			
İlçesi	Bozyazı	Anamur			
Mahalle/Köy	Gürlevik	Gürlevik			
Cilt No.					
Aile Sıra No.	005/04	018-04			
Sıra No.	144	31			
Verildiği Yer	26	144/60			
Veriliş Tarihi	Bozyazı	Anamur			
Cüzdan No.	20.1.1992	11.3.1987			
	50	340			

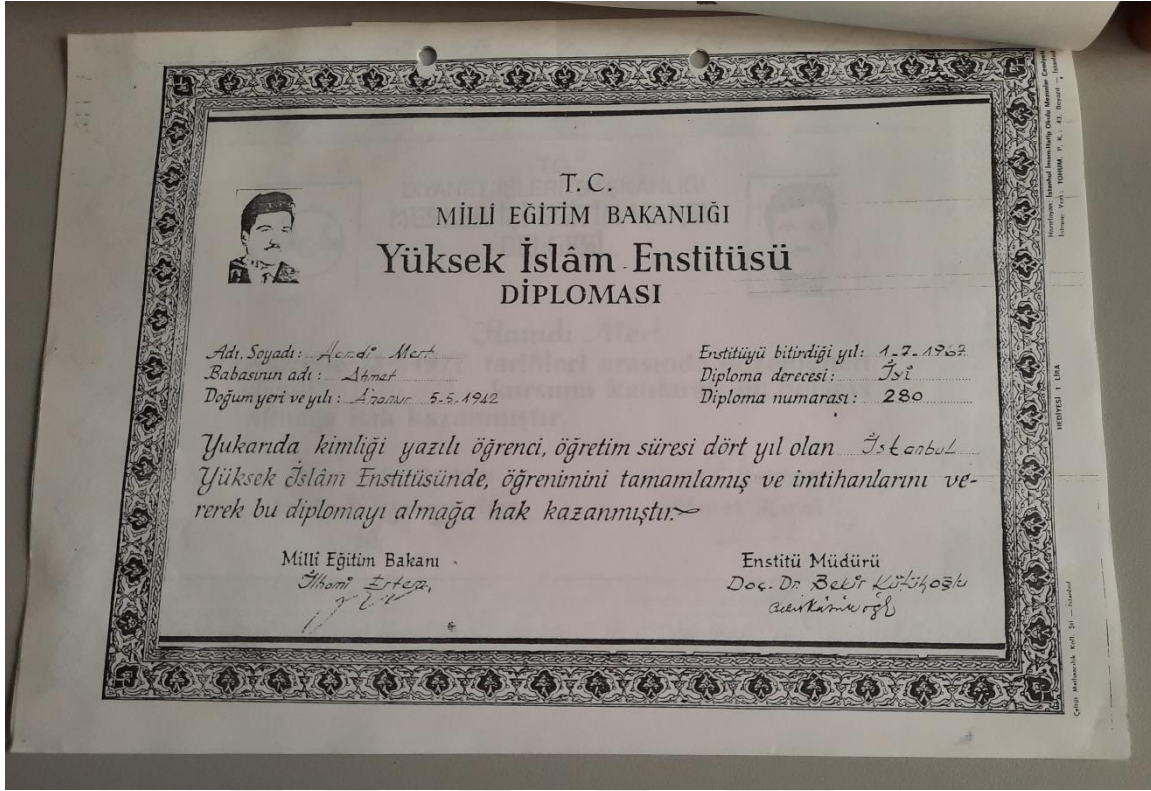
Talep Sahibinin
Adı, Soyadı, İmzası
Hamdi MERT

MÜHÜR

Formdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.
Seyfettin KILIÇ
Sicil Şube Şefi V.
Kadro Şube Şefi Müdürü

ADI SOYADI	COCUKLAR İÇİN DOLDURULACAKTIR		
	ANNEYE REFAKAT	BABAYA REFAKAT	AYNI PASAPORT ALACAK
1-	☐	☐	☐
2-	☐	☐	☐
3-	☐	☐	☐

Belge 2. Hamdi Mert'e Ait Nüfus Hüviyet Kaydı Örneği

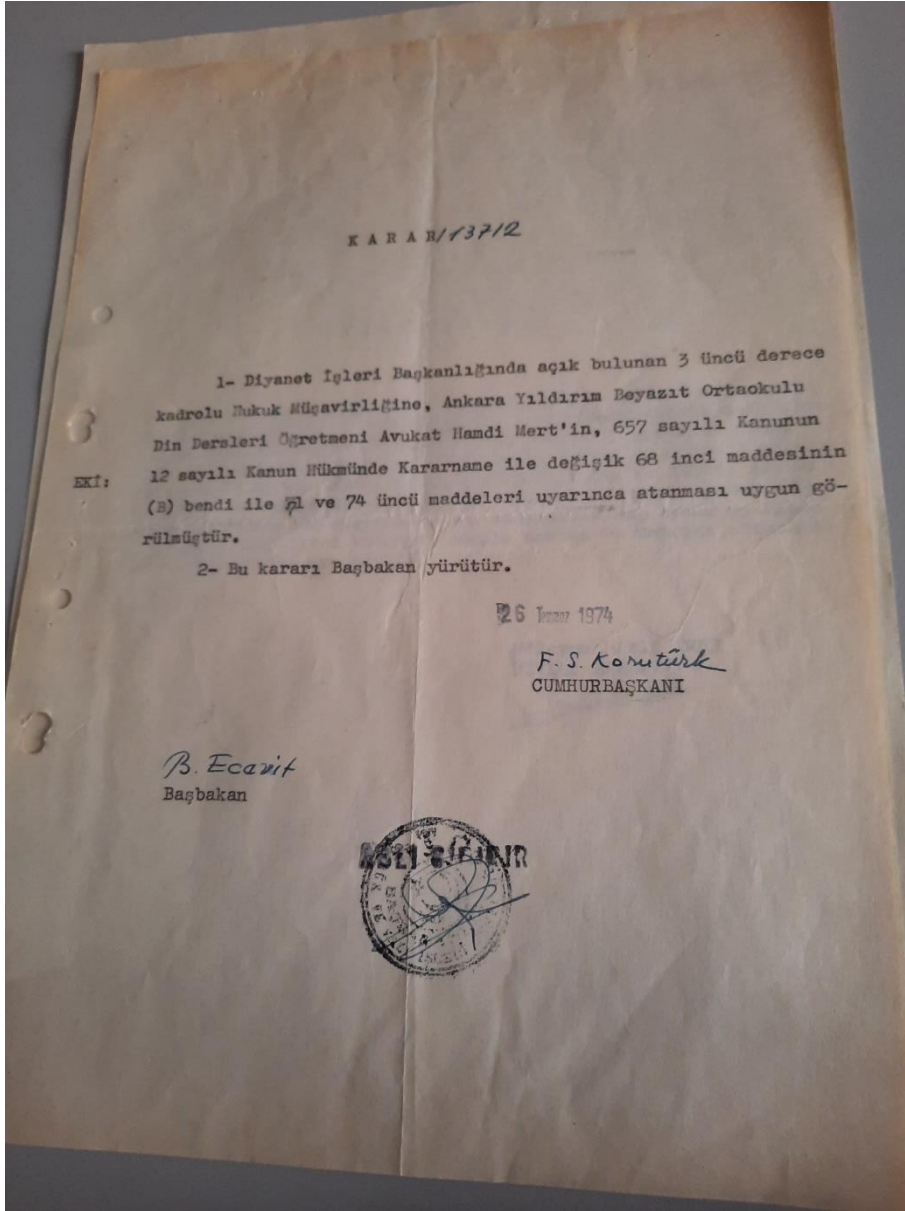
Belge 3. Hamdi Mert'in Yüksek İslam Enstitüsü Diploması

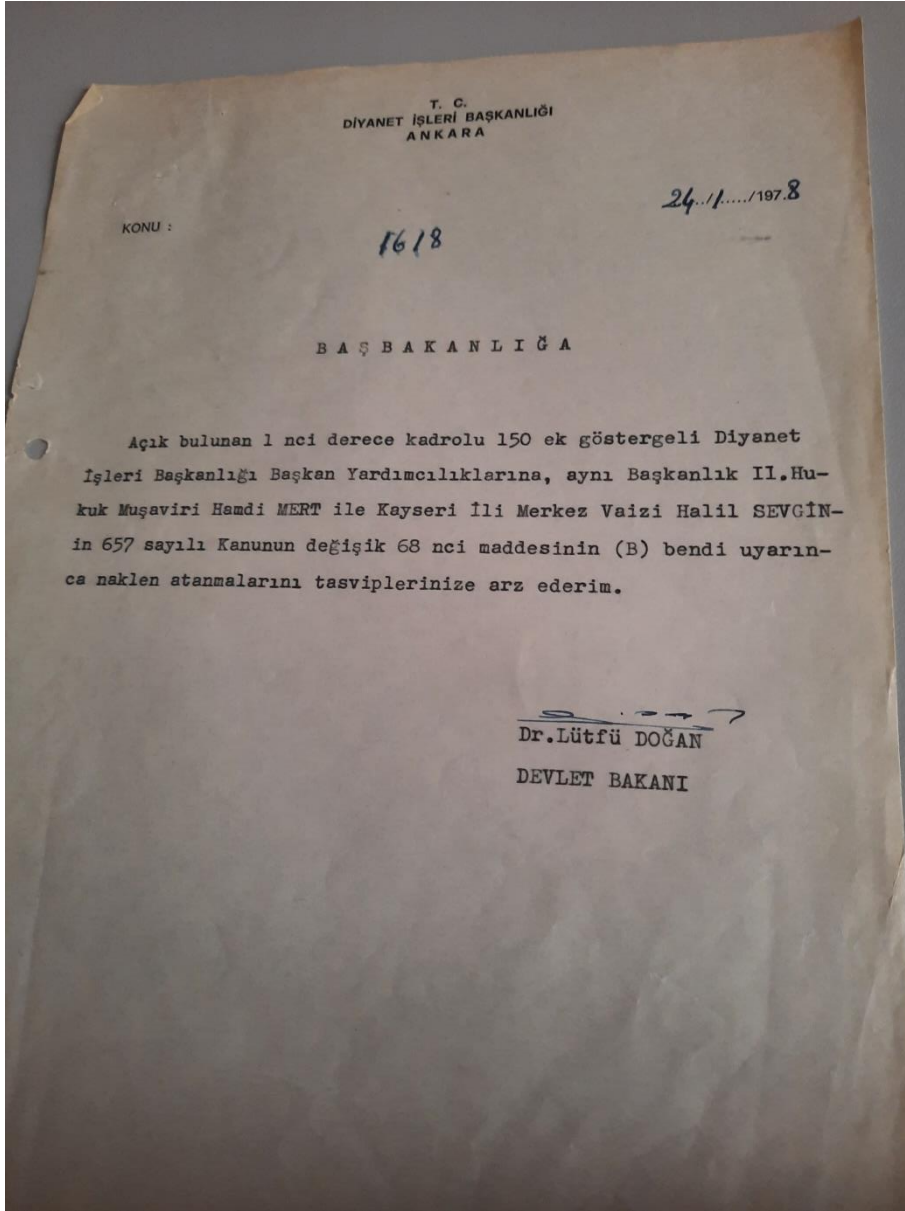
Belge 4. Hamdi Mert'e Ait Türkiye Barolar Birliği Avukatlık Ruhsatnamesi

Kurumu	HİZMET CETVELİ			Emlakî Sicil No	T.C Kimlik No	Kurum Sicil No	SSK No :	
Diyaret İşleri Başkanlığı Başkanlık	42.662.064			14636356004	19741109	Baş-Kur No :		
Adı Soyadı	En Son Görev Ünvanı			Doğum Yeri ve Tarihi				
Hamdi MERT	Başkanlık Vazifi			Anamur - 05.05.1942				
Öğrenim Durumu (İlk Girişte)				Görevde Öğrenim değişikliği ve tarihi				
Yüksek İslam Enst. - 01/07/1967				İmam-Hatip Lisesi - 03/06/1963				
				Hukuk Fak. - 31/09/1972				
Borçlanma İse Kanun No. ve süresi	Borçlanmış ise Kanun No. ve Süresi							
Kanun No Yıl Ay Gün	Kanun No Yıl Ay Gün							
Görev yeri ve Ünvanı	Kdr.	Em.Maş D/K	KHAY D/K	Gör.Ay D/K	Ek Gös.	Başlama Tarihi	Ayrılış Tarihi	Açıklama
Denizli İHO Mes. Ders. Stj. Öğretmen	450					29/07/1967	01.09.1968	Stj. Kal.
	450					02.09.1968	01/07/1969	NAKİL
Ankara İHO Mes. Ders. Öğretmen	450					02/07/1969	28.01.1970	Derece Terfi
	500					29/01/1970	31/10/1970	1327 SK
	10	10/5	10/5			01/11/1970	31/05/1973	8 SKHK
	9	9/3	9/3			01/06/1973	31.07.1973	Derece Terfi
	8	8/1	8/1			01.08.1973	14/09/1973	NAKİL
Y.Beyazıt Din Bilgisi Öğretmen	8	8/1	8/1			15/09/1973	30/07/1974	NAKİL
Başkanlık Hukuk Müşaviri	3	8/1	8/1	3/1		31/07/1974	31/07/1974	Kademe
	3	8/2	8/2	3/1		01/08/1974	28/02/1975	1897 SK int. (7 ay 2 gün kd.)
	3	6/1	6/1	3/1		01/03/1975	30/06/1975	Askere Sevk
Askerlik						01/07/1975	31/10/1975	Terhis-Tek Tayin
Başkanlık Hukuk Müşaviri	3	6/2	6/2	3/1		01/11/1975	28/02/1976	Kademe
	3	6/3	6/3	3/1	50	29/02/1976	29/04/1976	Kadro Değişt 68/B Atama
Başkanlık Hukuk Müşavirliği II. Hukuk Müşaviri	3	6/3	6/3	3/1	50	30/04/1976	27/01/1977	Kadro Değişt. 68/B Atama
Başkanlık Hukuk Müşavirliği II. Hukuk Müşaviri	2	6/3	6/3	2/1	50	28/01/1977	29/07/1977	Derece Terfii
	2	5/1	5/1	2/1	50	29/07/1977	28/01/1978	NAKİL
Başkanlık Başkanlık Makamı Başkan Yardımcısı	1	5/1	5/1	1/1	150	30.01.1978	28/07/1978	Kademe
	1	5/2	5/2	1/1	150	29/07/1978	28/02/1979	2182 S K 1 Derece
	1	4/2	4/2	1/1	150	01/03/1979	28/07/1979	Kademe
	1	4/3	4/3	1/1	150	29/07/1979	28/07/1978	Kademe
	1	3/1	3/1	1/1	150	29/07/1980	28/07/1981	Kademe
	1	3/2	3/2	1/1	150	29/07/1981	28/07/1982	Kademe
	1	3/3	3/3	1/1	150	29/07/1982	28/07/1983	Derece Terfi
	1	2/1	2/1	1/1	200	29/07/1983	28/07/1984	Kademe
	1	2/2	2/2	1/1	200	29/07/1984	28/07/1985	Kademe
	1	2/3	2/3	1/1	300	29/07/1985	28/07/1986	Derece Terfi
	1	1/1	1/1	1/1	1300	29/07/1986	28/07/1987	Kademe
	1	1/2	1/2	1/2	1300	29/07/1987	28/07/1988	Kademe
	1	1/3	1/3	1/3	1950	29/07/1988	28/07/1989	Kademe
	1	1/4	1/4	1/4	1950	28/02/1989	13/10/1992	NAKİL
Hollanda Lahey Büyükelçiliği Din. Hiz. Müşavir	2	1/4	1/4	2/6	1050	14/10/1992	01/01/1997	NAKİL
Başkanlık Başkanlık Vazifi	1	1/4	1/4	1/4	4800	02/01/1997	12/03/1997	NAKİL
Başbakanlık Müşavir	1	1/4	1/4	1/4	4800	12/03/1997	30/06/1997	NAKİL
Başkanlık Başkanlık								

Belge 5. Hamdi Mert'e Ait Hizmet Cetveli Örneği

Belge 6. Hamdi Mert'in 26 Temmuz 1974 Tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı Hukuk Müşavirliği Görevine Atanma Kararı

Belge 7. Hamdi Mert'in, 24.01.1978 Tarihli ve 1618 Sayılı Yazıyla Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Olarak Atanması İçin Başbakanlığa Gönderilen Yazı

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
ANKARA

11960

FEDE.
SAYI : PA.1/1B-1/
KONU:

9940

17 Haziran 1983

BAŞKANLIK MAKAMINA

İlgi: 1.6.1983 tarih ve 2.3.6/2-3-83-2405 sayılı Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı yazısı.

2299 Sayılı Kanun gereğince Burdur'da 2 ay süreli askerlik yapacak vatandaşlarımıza Başkanlığımızın görev alanları ile ilgili konularda konferans vermek üzere Başkan Yardımcısı Hamdi MERT'in ilgi yazıya müsteniden, 20-24.6.1983 tarihleri arasında yol hariç (5) gün süreyle Burdur'da görevlendirilmesini ve 6245 Sayılı Harcırah Kanununun 42.maddesi uyarınca yoluk ve yevmiyelerinin ödenmesini tasviplerinize arz ederim.

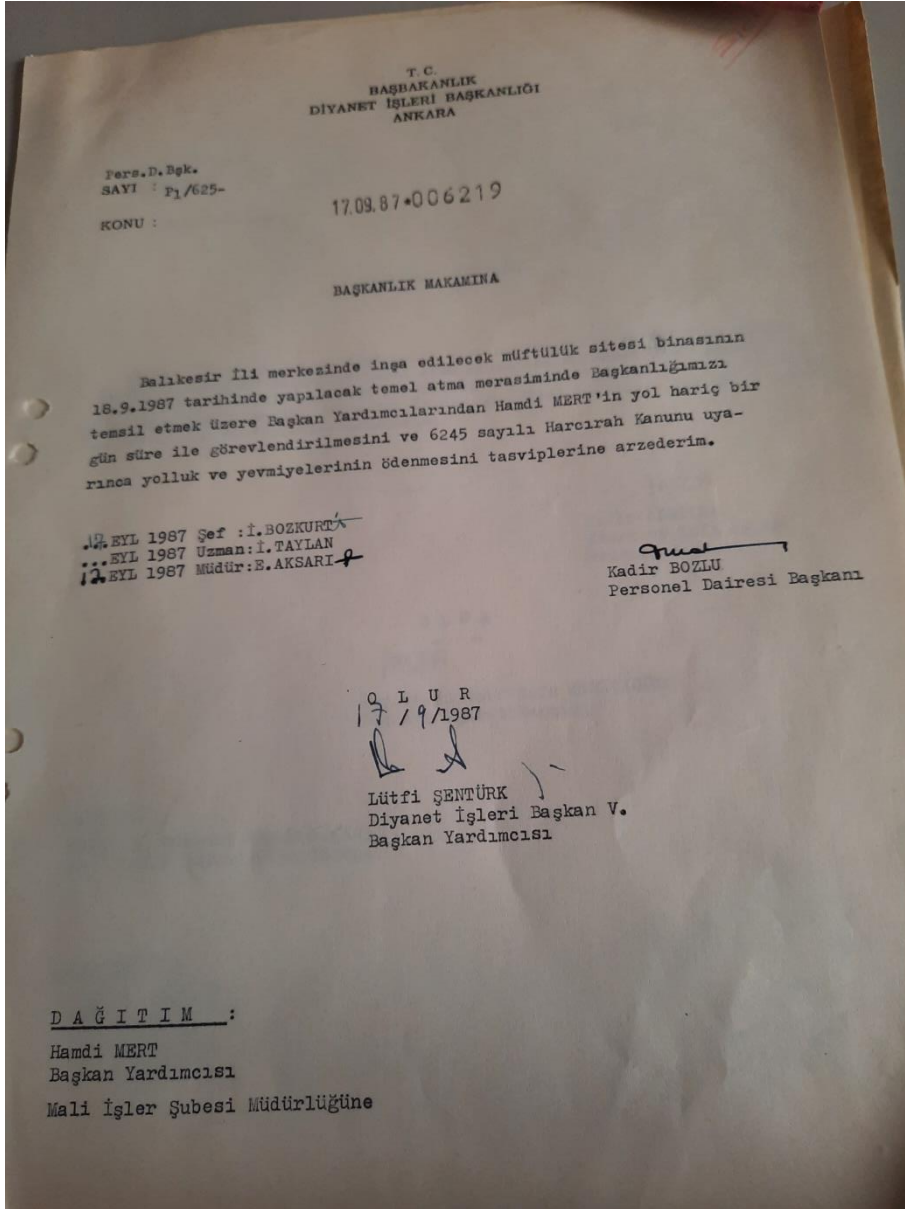
Mustafa YILMAZ
Personel Dairesi Başkanı

2.2 OLUR
17/6/1983
17 Haziran 1983

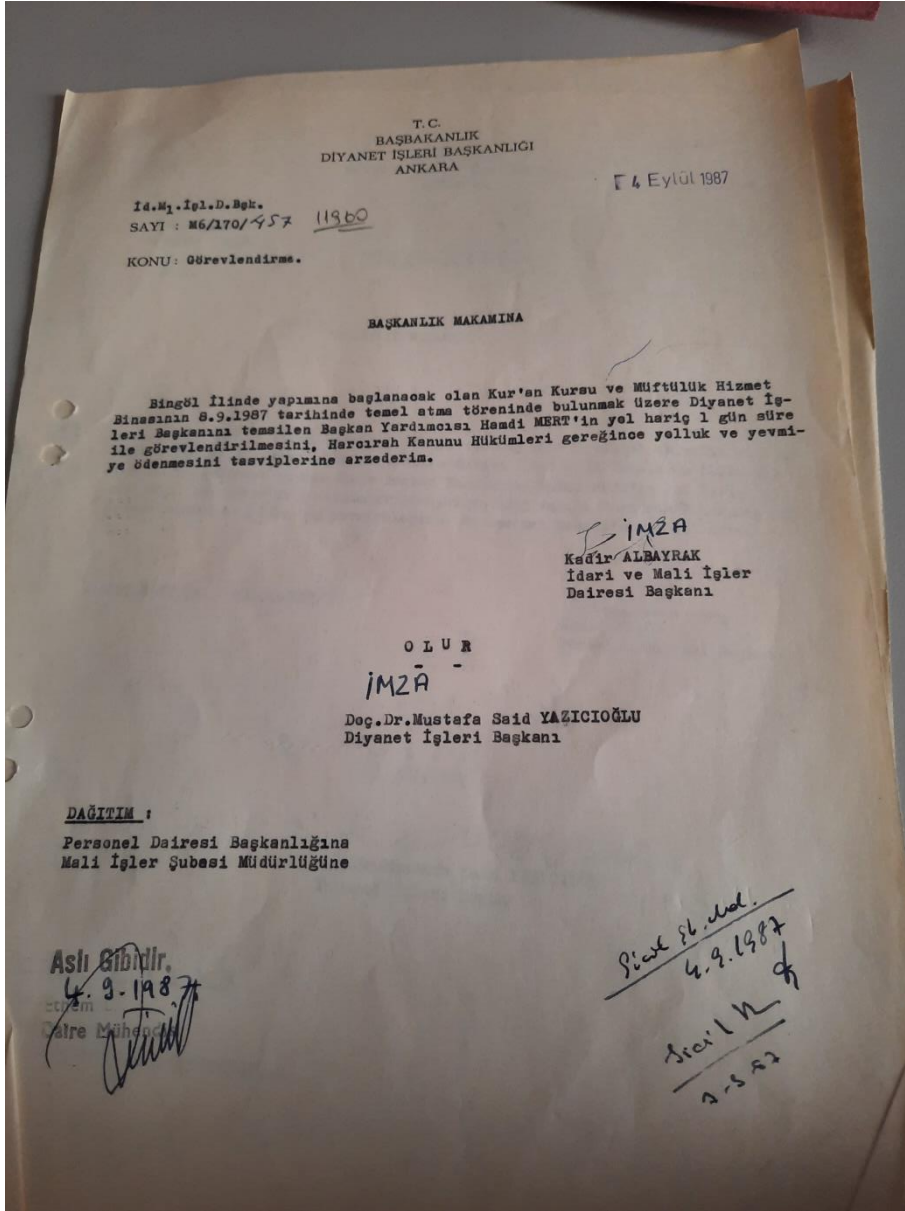
Tayyar ALTIKULAÇ
BAŞKAN

DAĞITIM :
Hamdi MERT
Başkan Yardımcısı,
Bütçe ve Muh.İşl.Md.lüğü,

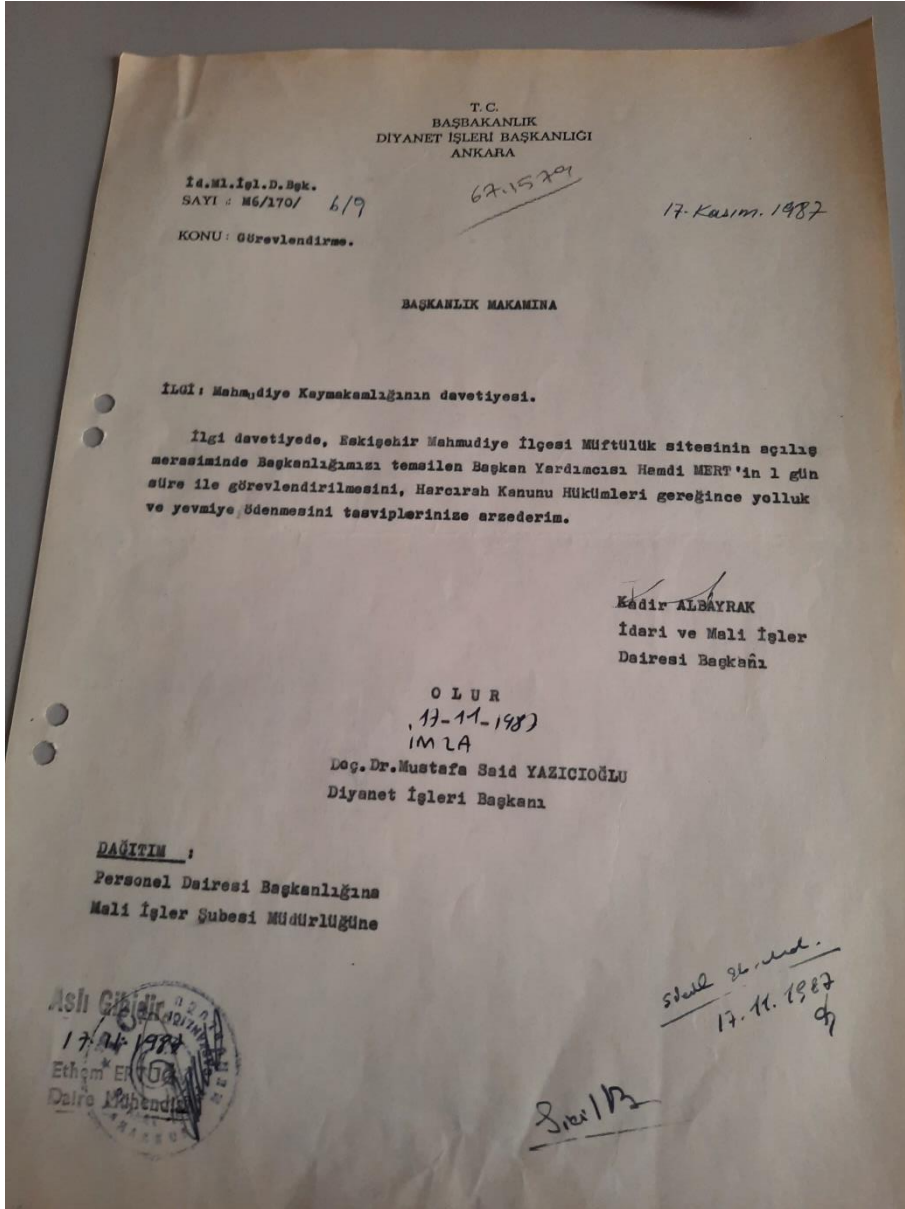
Belge 8. Hamdi Mert'in Burdur'da Askerlik Yapanlara Başkanlığın Görev Alanlarını Anlatan Konferansa Katılması

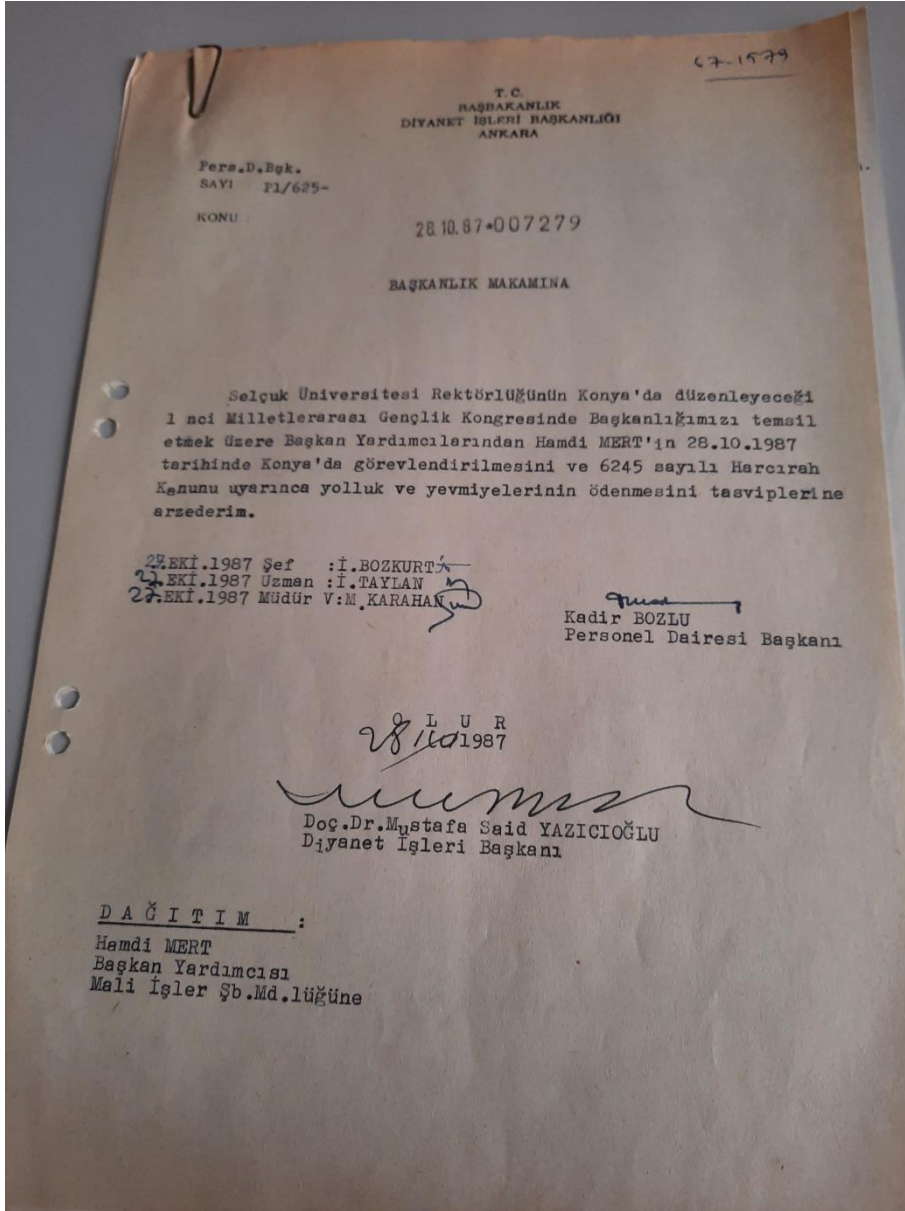
Belge 9. Hamdi Mert'in Balıkesir İl Müftülük Binasının Temel Atma Töreninde Başkanlığı Temsil Etmesi

Belge 10. Bingöl İl Müftülük Hizmet Binası ve Kur'an Kursu Temel Atma Töreninde Başkanlığı Temsil Etmesi

Belge 11. Hamdi Mert'in Eskişehir Mahmudiye İlçesi Müftülük Sitesinin Açılış Merasiminde Başkanlığı Temsil Etmesi

Belge 12. Hamdi Mert'in Selçuk Üniversitesi'nin Konya'da Düzenlediği "Gençlik Kongresi"nde Başkanlığı Temsil Etmesi

T. C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
ANKARA

Pers.D. Bşk.
SAYI : P1/621-
KONU : BAŞKANLIK MAKAMINA

22.10.87*007168

İLGİ : Samsun İlahiyat Fakültesi Dekanlığının 5.10.1987 tarih ve bila sayılı yazısı.

19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı tarafından düzenlenen yüksek öğretimde (Din Bilimleri) öğretimi sempozyumuna katılmak ve İlahiyat Fakültesi mezunlarının istihdamında ortaya çıkan noksanlıklar konusunda bir tebliğ sunmak üzere Başkan Yardımcısı Hamdi MERT'in 21-22-23 Ekim 1987 tarihleri arasında (Yol Hariç) Samsun'da görevlendirilmesini ve kendisine 6245 sayılı Harcırah Kanunu uyarınca yolluk ve yevmiyelerinin ödenmesini tasviplerine arz ederim.

13.EKİ 1987 Şef : İ. BOZKURT
20.EKİ 1987 Uzman : İ. TAYLAN
...EKİ 1987 Müdür : V. M. KARAHAN

Kadir BOZLU
Personel Dairesi Başkanı

D. L U R
20/10/1987

Doç. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU
Diyamet İşleri Başkanı

DAĞITIM :

Hamdi MERT
Başkan Yardımcısı
İd. ve Mali İşl. D. Başkanlığına

Belge 13. Hamdi Mert'in 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Düzenlediği Yüksek Öğretimde (Din Bilimleri) Öğretimi Sempozyumuna Katılması

T.C.
BAŞBAKANLIK
DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
ANKARA

167.1579

Pers.D.Bşk.
SAYI : P1/625-
KONU :

07.12.87*008332

BAŞKANLIK MAKAMINA

İçel - Silifke İlçesi merkezinde inşa edilen Kur'an Kursu binasının açılış merasiminde Başkanlığımızı temsil etmek üzere Başkan Yardımcılarında Hamdi MERT'in yol harici bir gün süre ile görevlendirilmesini tebliplerinize arz ederim.

4.ARA 1987 Şef : İ. BOZKURT
4.ARA 1987 Usman : İ. TAYLAN
4.ARA 1987 Müdür : E. AKSARI

Kadir BOZLU
Personel Dairesi Başkanı

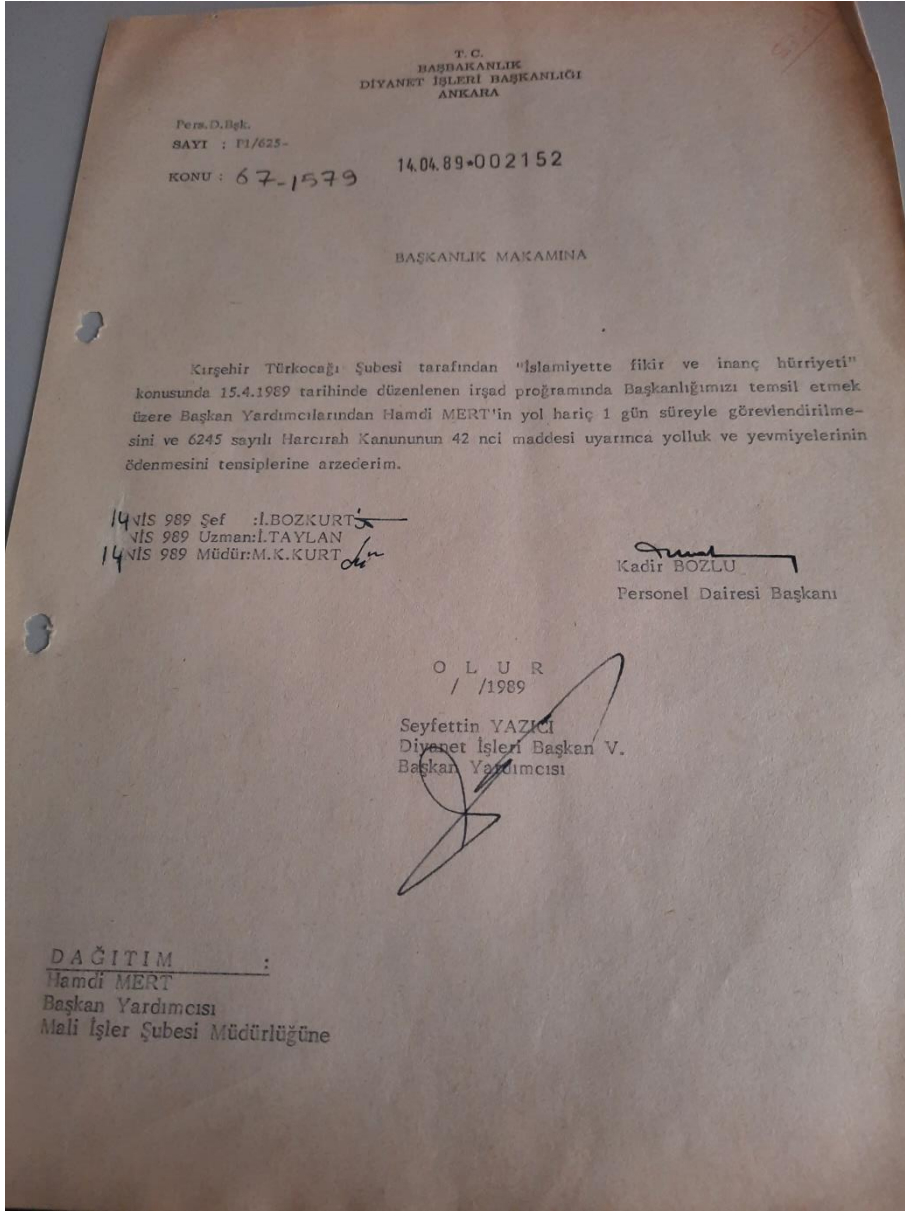
O L U R
4 / 12 / 1987

Doç.Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU
Diyanet İşleri Başkanı

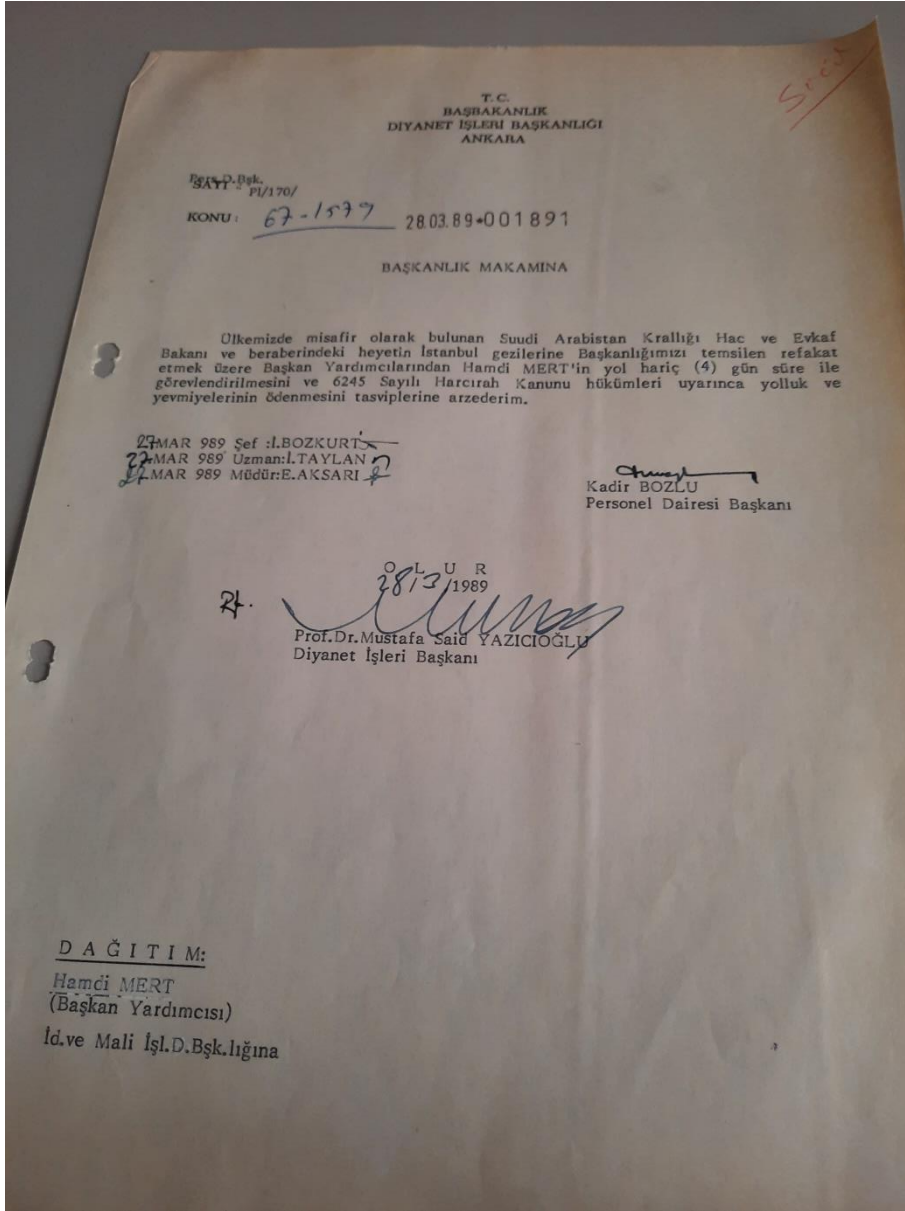
DAĞITIM :

Hamdi MERT
Başkan Yardımcısı
Mali İşl. Şb. Md. Lüğüne

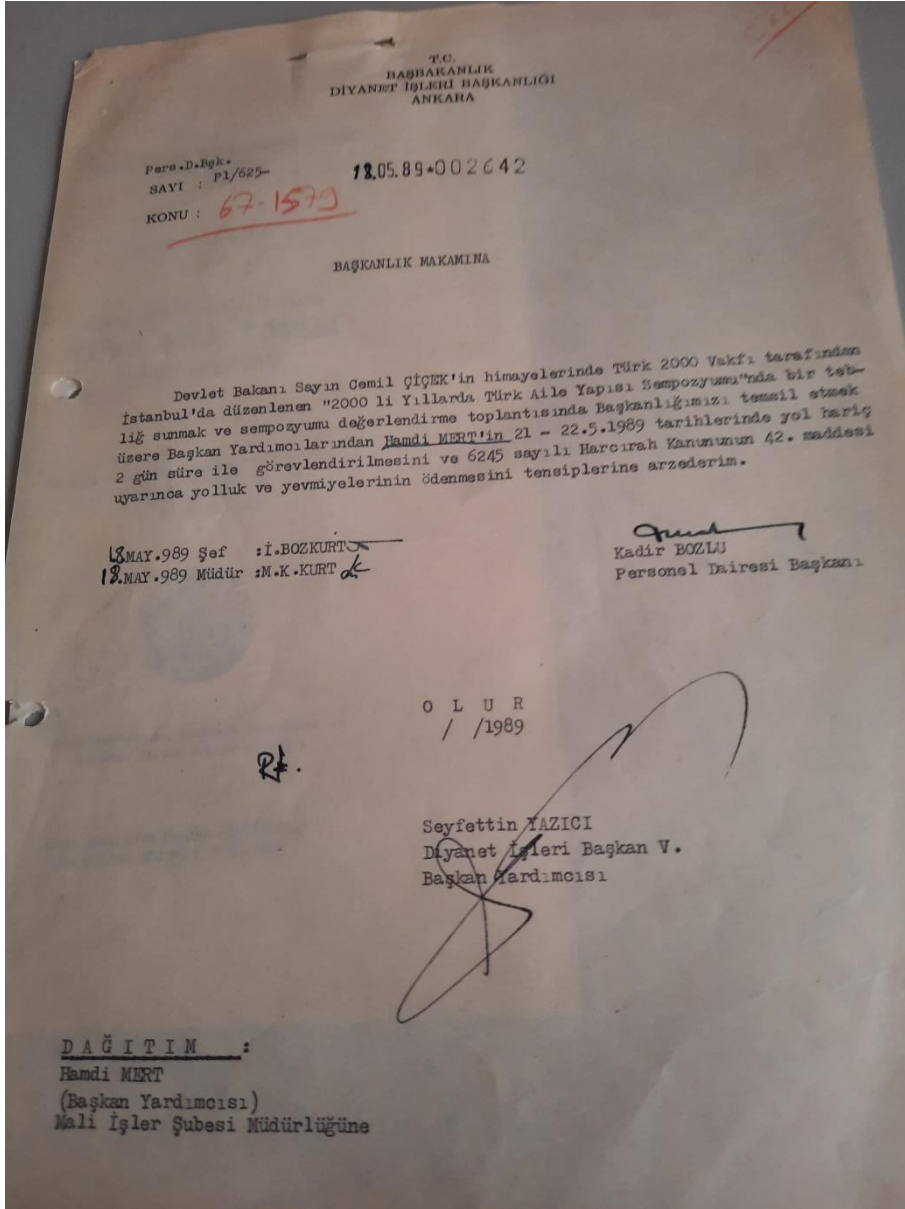
Belge 14. Hamdi Mert'in İçel-Silifke İlçesinde İnşa Edilen Kur'an Kursu Binasının Açılış Merasiminde Başkanlığı Temsil Etmesi

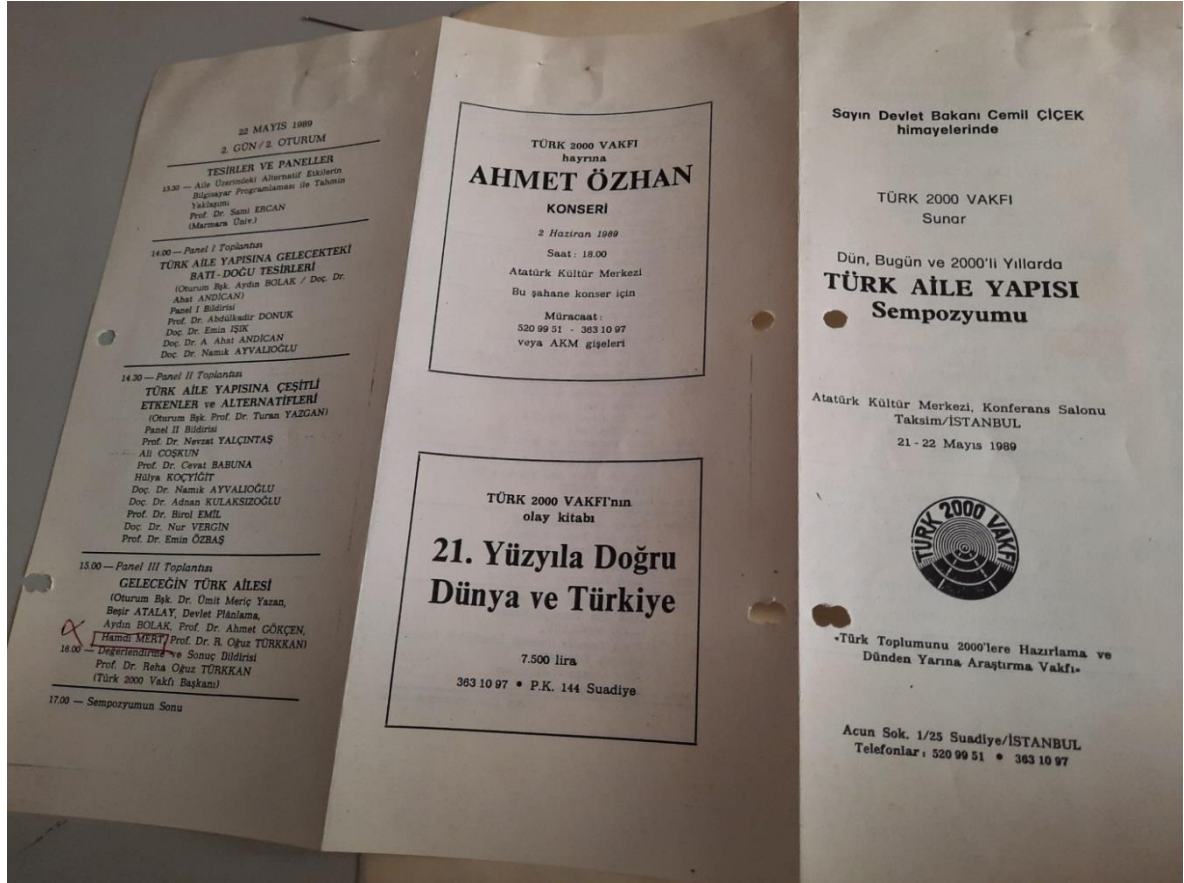
Belge 15. Hamdi Mert'in Kırşehir Türkocağı Şubesi Tarafından Düzenlenen "İslamiyet'te Fikir ve İnanç Hürriyeti" Adlı İrşad Programında Başkanlığı Temsil Etmesi

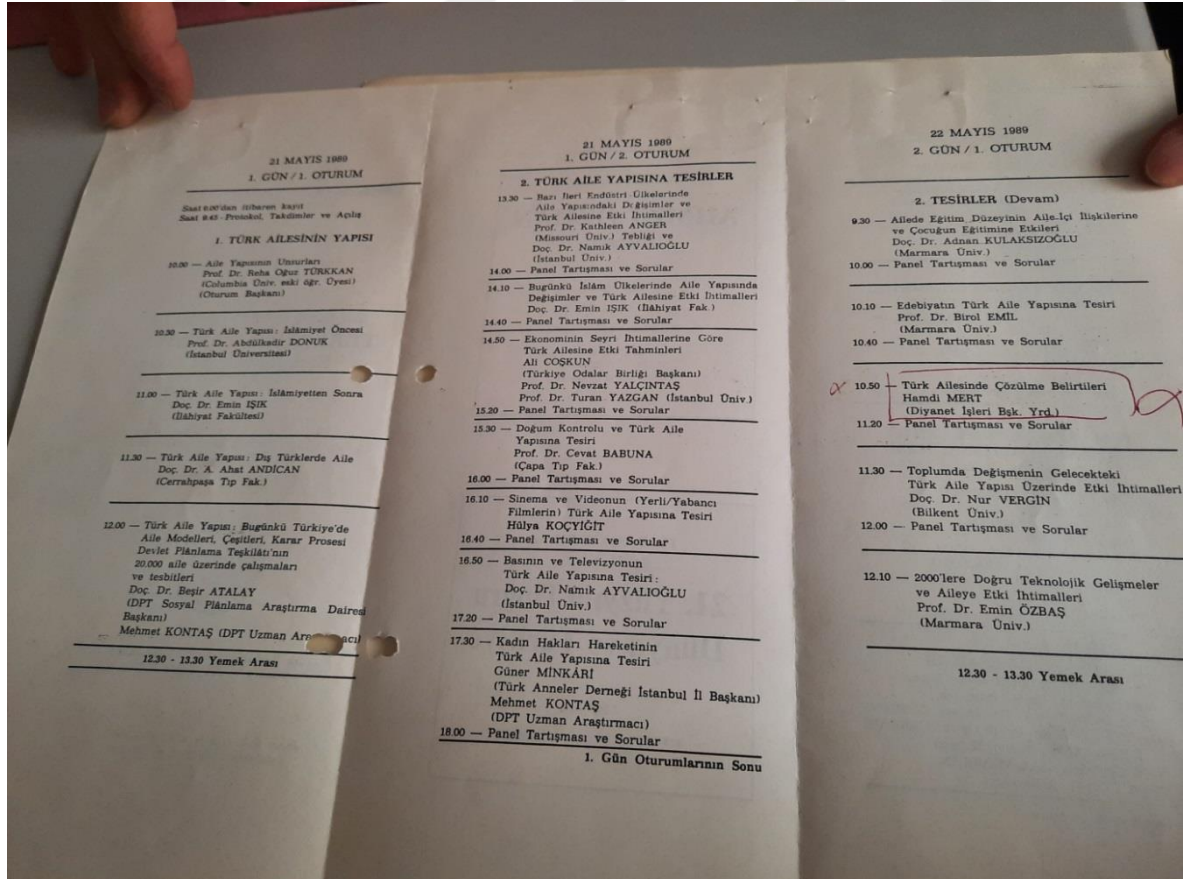
Belge 16. Hamdi Mert'in Suudi Arabistan Krallığı Hac ve Evkaf Bakanı ve Beraberindeki Heyetin İstanbul Gezilerinde Başkanlığı Temsil Etmesi

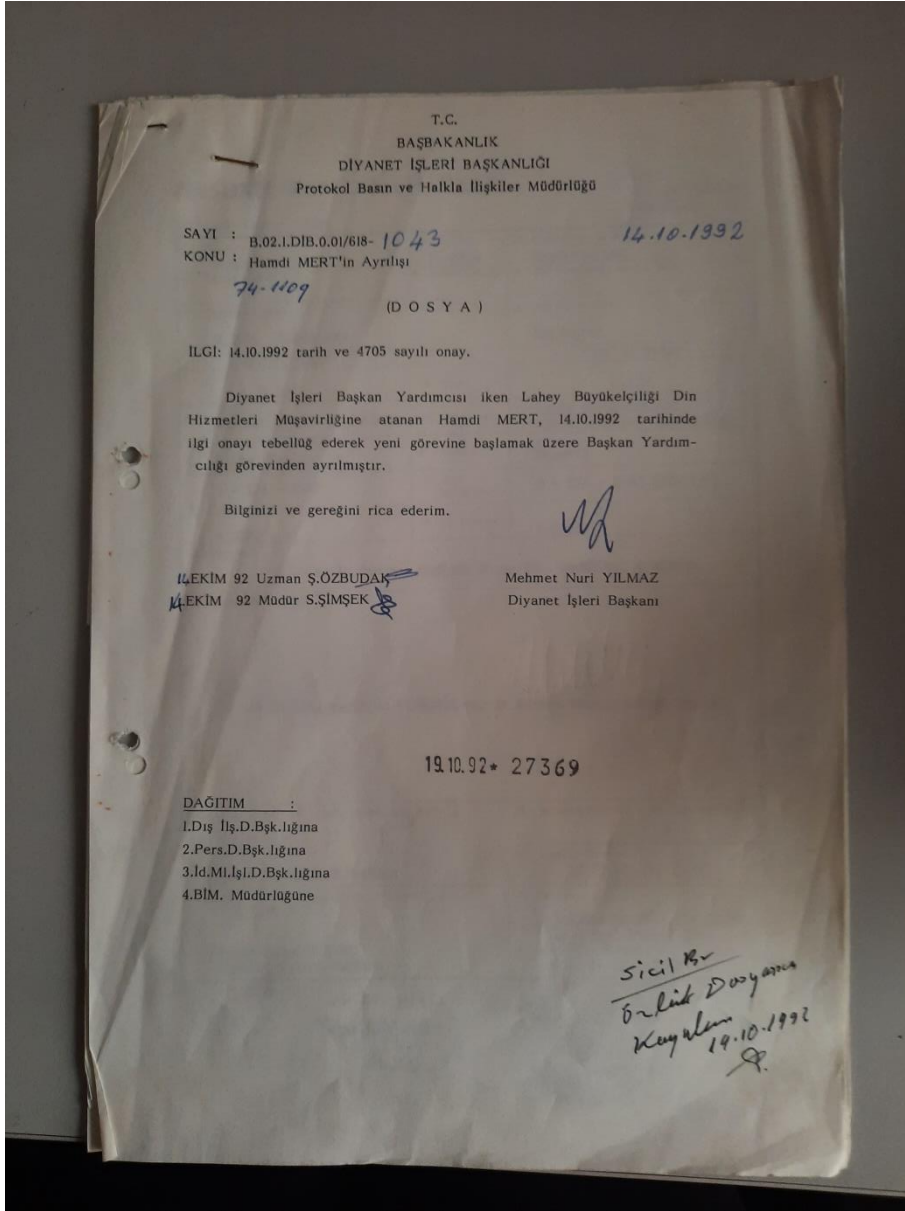
Belge 17. Hamdi Mert'in Devlet Bakanı Cemil Çiçek'in Himayelerinde Türk 2000 Vakfı Tarafından İstanbul'da Düzenlenen Sempozyumda Bir Tebliğ Sunması ve Değerlendirme Oturumuna Başkanlık Ederek Diyaneti Temsil Etmesi

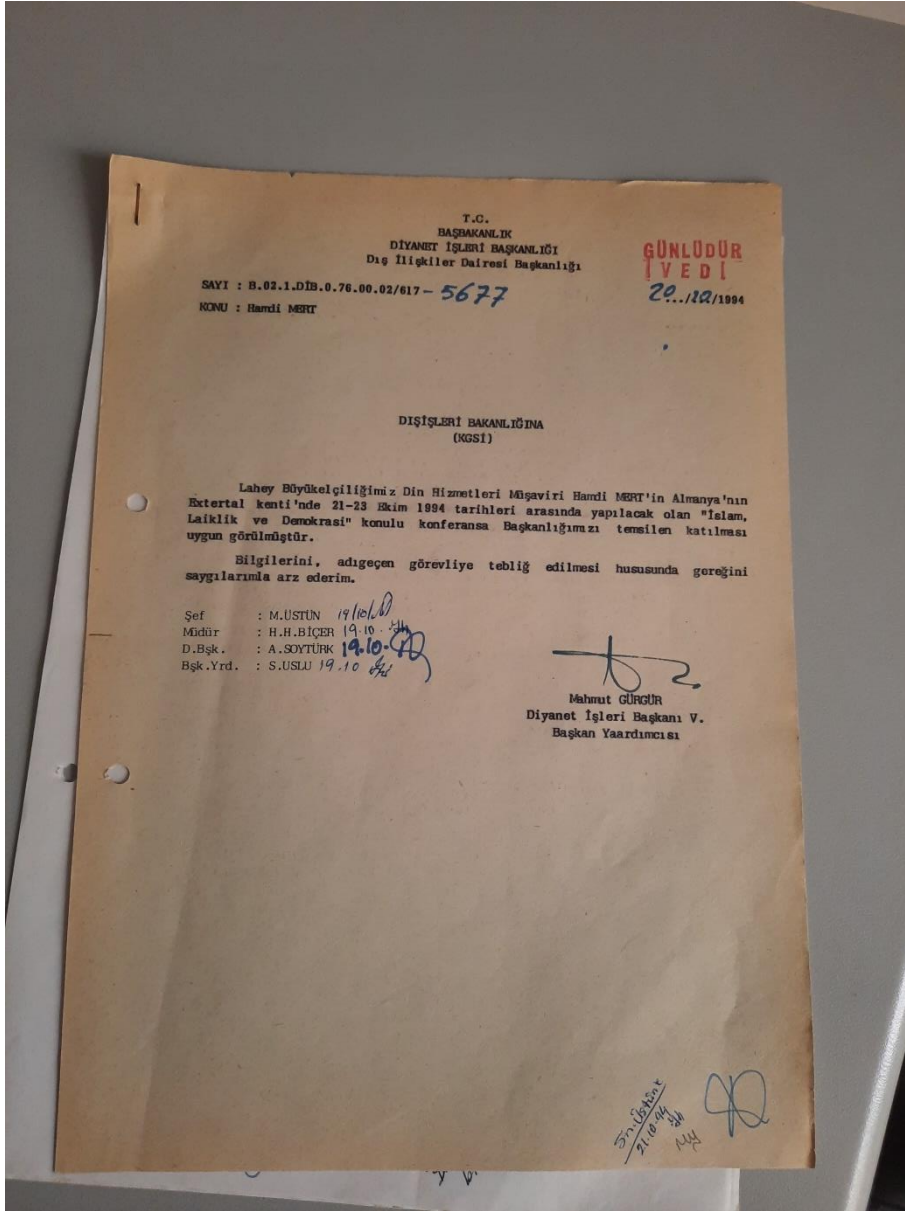
Belge 18. Hamdi Mert'in katıldığı "21. Yüzyıla Doğru Dünya ve Türkiye" Adlı Sempozyum

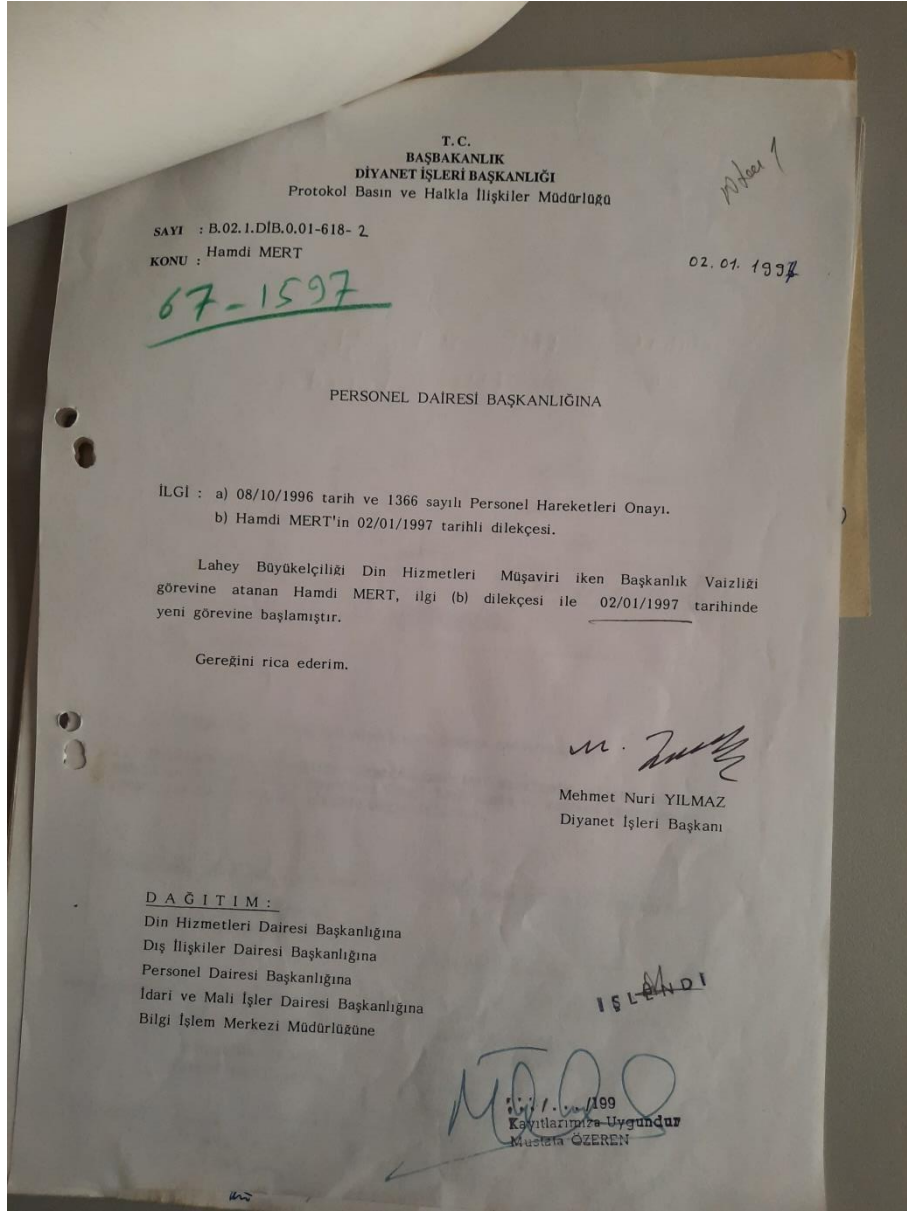
Belge 19. Hamdi Mert'in "Türk Ailesinde Çözüm Belirtileri" Adlı Bildirisi

Belge 20. Hamdi Mert'in Lahey Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliğine Atanması

Belge 21. Hamdi Mert'in Lahey Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşaviri İken Almanya'nın Extertal Kenti'nde Düzenlenen "İslam, Laiklik ve Demokrasi" Adlı Konferansta Başkanlığı Temsil Etmesi

Belge 22. Hamdi Mert'in Lahey Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği Görevinin Bitiminde Başkanlık Vaizi Olarak Atanması

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EMEKLİ SANDIĞI
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

EMEKLİLİK BELGESİ Emeklilik sicil no 42.662.064 Kurum sicil no 74.1109

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINA
ANKARA

Halen Başkanlık Vaizi Başkanlık Vaizi olarak
çalışmaktayım 31 hizmet yılımlı ve Kanunun öngördüğü yaş süresini doldurdum.
Emekliye ayrılmak istiyorum.

Emekli aylığımı alacağı adres:
Balıkbaba Sok. 78/g
Seyranbaşıları
ANKARA

Adı soyadı, imzası, tarih
Hamdi MERT
09.03.1998

T.C.
BAŞBAKANLIK
DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Sayı : DİB. 71.06/662/
Konu : H. MERT 'ın
Emekliliği

09.03.98 * 02369

BAŞKANLIK MAKAMINA

Başkanlık Vaizi Hamdi MERT'in 5434 Sayılı Kanunun 39. maddesinin (b) fıkrası uyarınca emekliye sevkini
Olurlarınıza arz ederim.

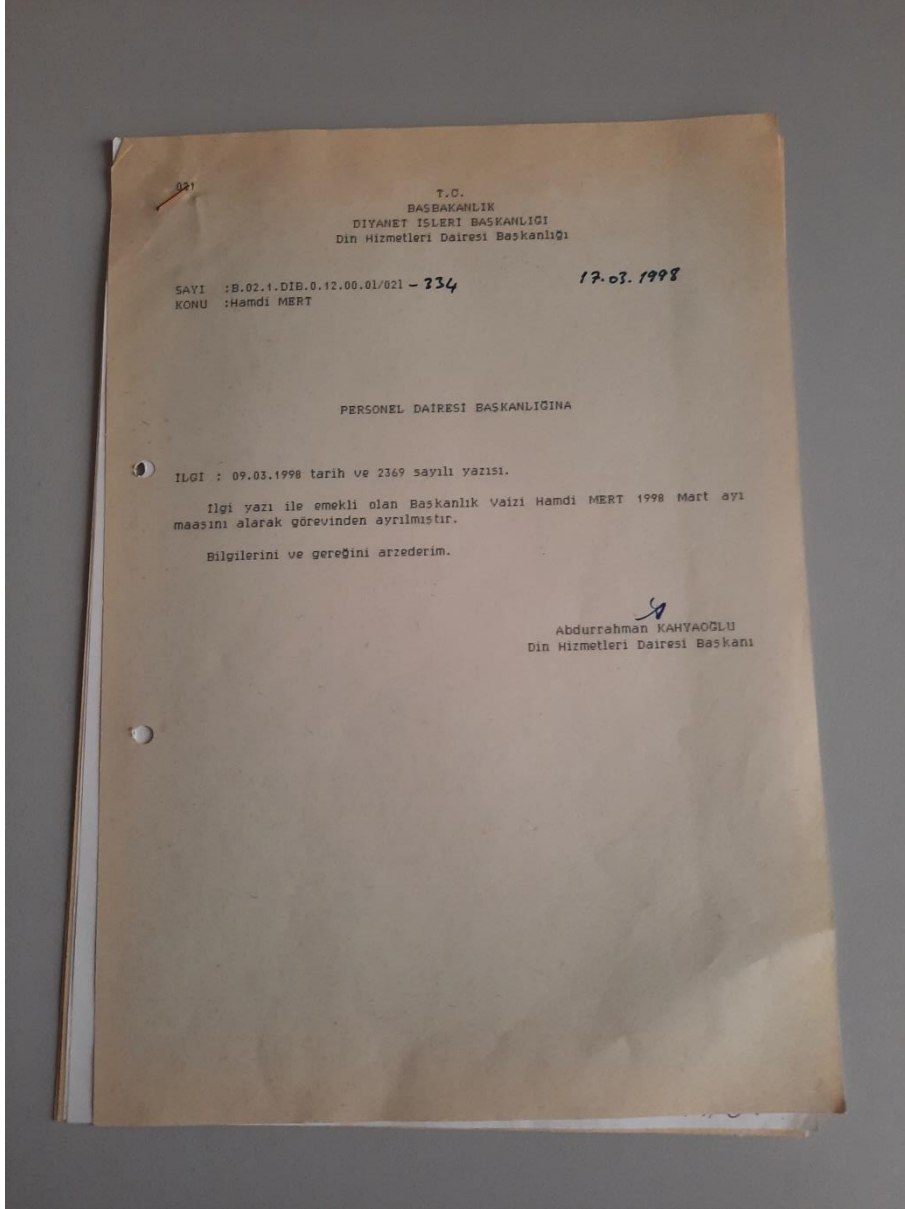
Uygun Görüşle Arzederim.
09.03.1998
Mehmet Nuri YILMAZ
Başkan Yardımcısı

UYGUNDUR
09.03.98
Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

Emekliye sevk kararı
Emekliye sevk kararı
Emekliye sevk kararı

Soyadı	Adı	Nüfusa kayıtlı olduğu yer		
Baba adı	Ana adı	İl	İlçe	
Doğum yeri		Mahalle	Köy	
Doğum tarihi	Medeni hali	Cilt No	Sayfa no	Kütük sıra no
Cinsiyeti	Yaş tashihi varsa kararının tarihi ve numarası			

Belge 23. Hamdi Mert'in 09.03.1998 Tarihli Emeklilik Belgesi

Belge 24. Hamdi Mert'in 17.03.1998 Tarihinde Emekli Olarak Görevinden Ayrılması

EK 2- FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Hamdi Mert'in Annesi Fatma MERT ile Babası Hacı Ahmet MERT

Fotoğraf 2. Sol Öndeki Hamdi MERT'in Kardeşi Gazi MERT, Sol Arkadaki Ablası Mürüvvet MERT, Ortadaki Annesi Fatma MERT, Sağdaki Babası Hacı Ahmet MERT

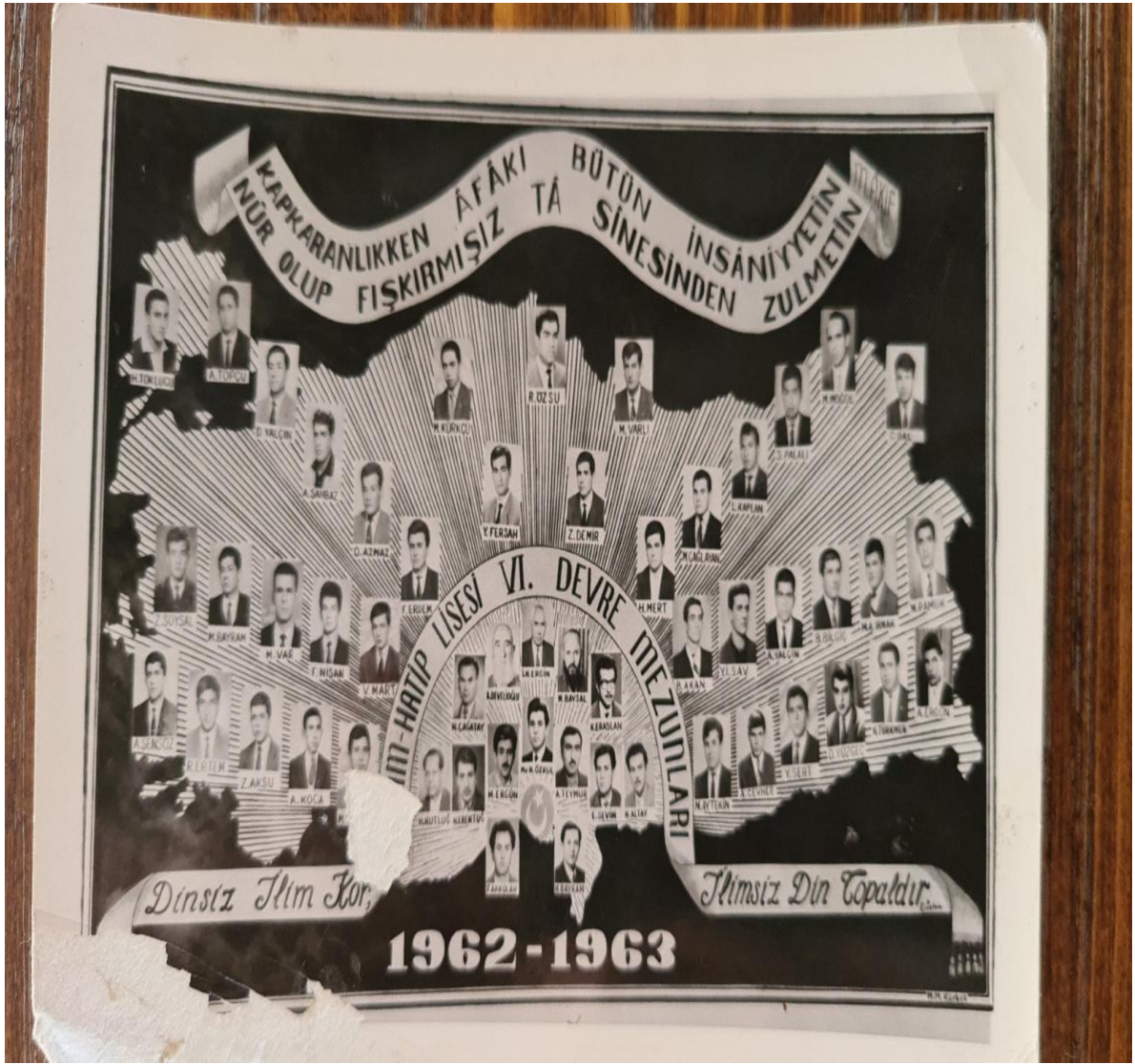
Fotoğraf 3. Öndeki Hamdi MERT, Arkadaki Abisi Mahmut MERT

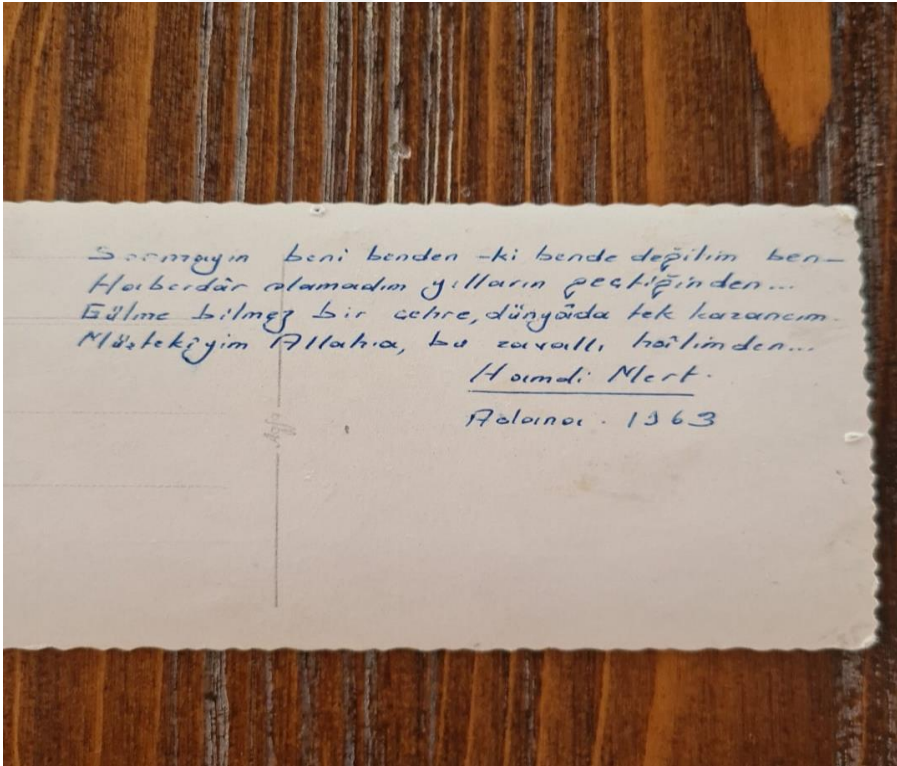
Fotoğraf 4. Hamdi Mert'in Adana İmam-Hatip Lisesi Öğrencilik Yılları

Fotoğraf 5. Hamdi Mert'in Adana İmam-Hatip Lisesi'nde Katıldığı Bir Münazara Örneği

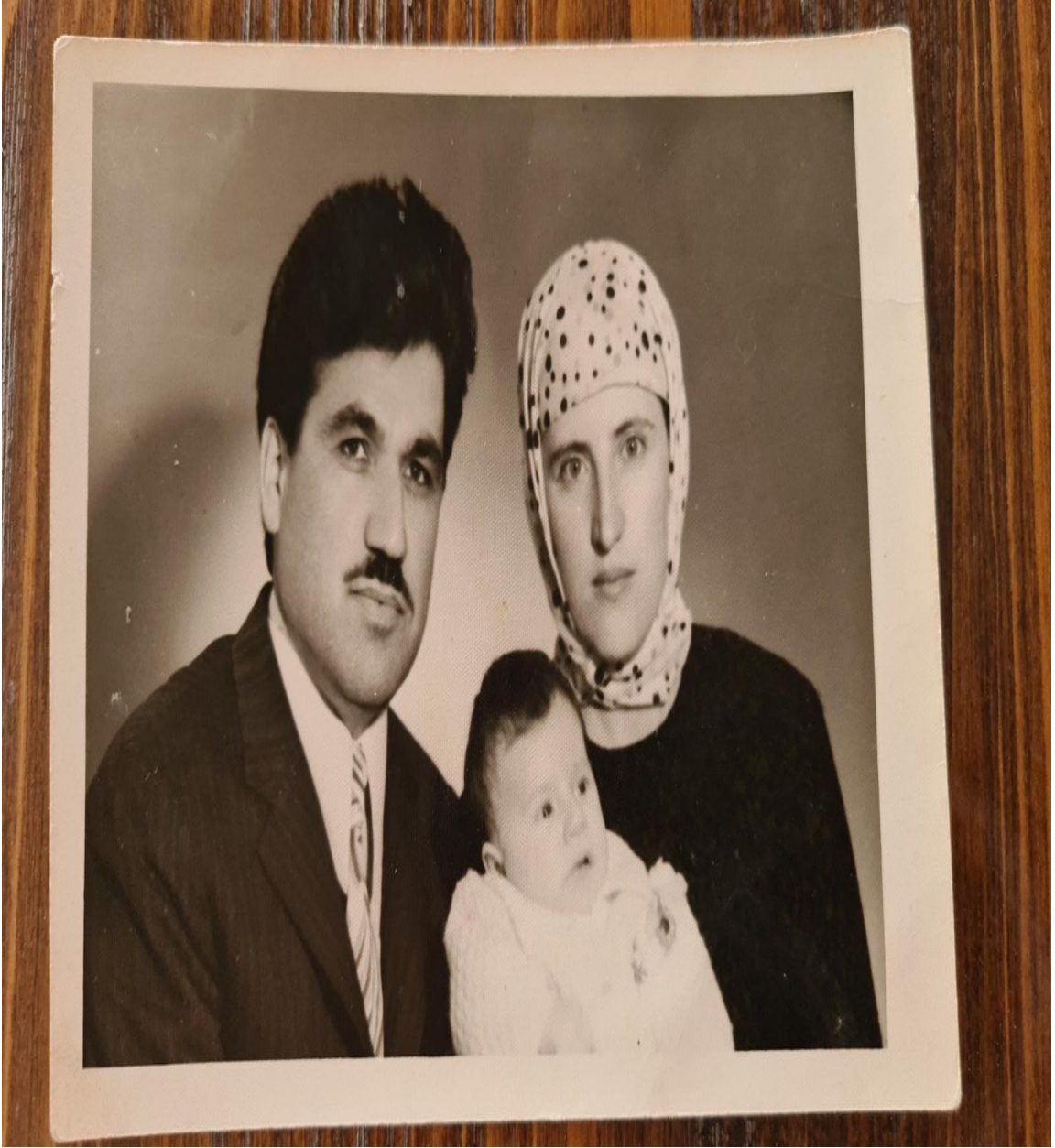
Fotoğraf 6. Adana İmam-Hatip Lisesi VI. Devre Mezunları (1962-1963).

Fotoğraf 7. Hamdi Mert'in Adan İmam-Hatip Lisesi Yıllarına Ait Gençlik Fotoğrafı ve Arkasındaki Kendi El Yazısı Örneği

Fotoğraf 8. Hamdi Mert'in Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğrencilik Yılları.

Fotoğraf 9. Hamdi Mert'in Eşi Müberra MERT ve Oğlu Emrullah MERT.

Fotoğraf 10. Hamdi Mert'in Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı Yılları

Fotoğraf 11. Hamdi Mert'in Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı Yılları

Fotoğraf 12. Hamdi Mert'in Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı Yılları

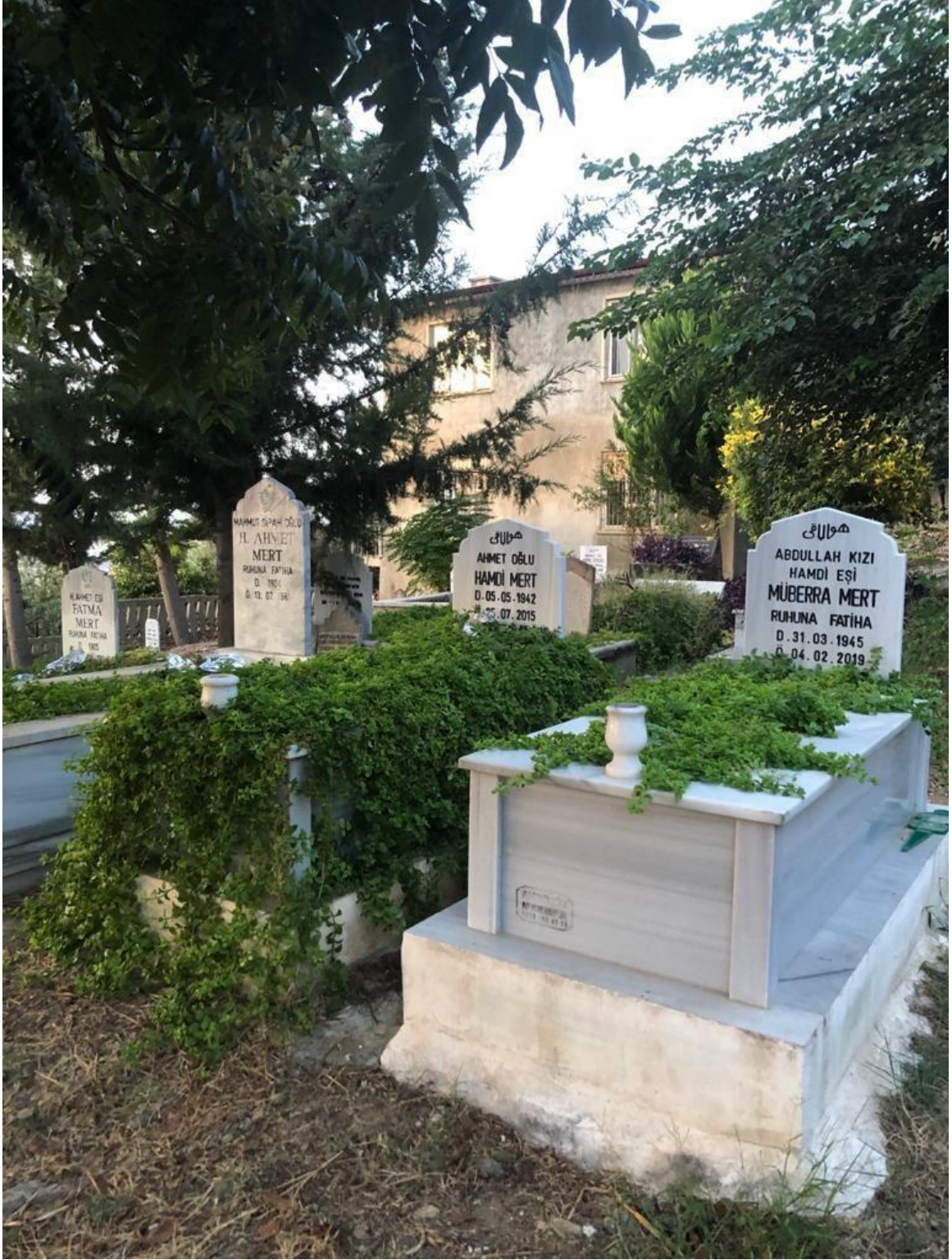
Fotoğraf 13. Ortadaki Başkan Lütfi Doğan, Soldan İkinci Hamdi Mert

Fotoğraf 14. Cübbeli Olan Başkan Tayyar Altıkulaç, Yanındaki Hamdi Mert.

Fotoğraf 15. Hamdi Mert'in Hollanda Lahey Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği Yılları

Fotoğraf 16. Hamdi Mert'in Mersin/Bozyazı'daki Aile Kabristanlığı

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Zahide YILMAZ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Açık Öğretim İmam Hatip Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yabancı Diller	Arapça ve İngilizce

